

ISSN 1334-627X

GODINA 1, BROJ 1, 2012.

luč

ČASOPIS OGRANKA MATICE HRVATSKE VELIKA GORICA

mh
maticahrvatska

JURAJ
HABDELIĆ
1609 + 1678

Naslovnica: Tomislav Kozačinski

Fotografija: Tomislav Šantek

Habdelićevo brončano poprsje rad je velikogoričkoga kipara **Mladena Mikulina**, poznatog po monumentalnim javnim spomenicima (Sv. Kvirin u Sisku, fra Grgo Martić u Zagrebu, Hrvatski sokol u Maksimiru, Spomenik braniteljima u Velikoj Gorici, Čovjek s kolutom u Aleji skulptura na Savi ...) te velikom broju poprsja hrvatskih znamenitih osoba (Alojzije Stepinac, Bartol Kašić, Stjepan Radić, Franjo Tuđman ...) i spomen-ploča s portretima (A. G. Matoš u Tovarniku, Vjekoslav Klaić, Fran Bošnjaković, Vatroslav Lopašić u Zagrebu...).

LUČ
ČASOPIS OGRANKA MATICE HRVATSKE
VELIKA GORICA
GODINA 1, BROJ 1, 2012.
ISSN 1334 – 627X

NAKLADNIK

Matica hrvatska, Ogranak Velika Gorica
Adresa: 10408 Velika Mlaka, A. Grahovara 10
Matični broj: 1361325
OIB: 34059890429

ZA NAKLADNIKA

Stjepan Rendulić

UREDNIŠTVO

prof. dr. sc. Branko Dubravica
prof. dr. sc. Bernardina Petrović
prof. dr. sc. Ivo Pranjković
Ivan Rožić, *prof.*
dr. sc. Željko Stepanić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

prof. dr. sc. Ivo Pranjković

IZVRŠNI UREDNICI

prof. dr. sc. Bernardina Petrović
dr. sc. Željko Stepanić

GRAFIČKI UREDNIK

Tomislav Kozačinski

UREDNIČKI SAVJET

prof. dr. sc. Sanja Cvetnić
dr. sc. Marica Čunčić
prof. dr. sc. Borna Fuerst-Bjeliš
dr. sc. Zoran Pišl
prof. dr. sc. Josip Stepanić
dr. sc. Ivan Vnučec
dr. sc. Tvrtko Zebec

DIZAJN I PRIPREMA

Kozačinski d.o.o., Velika Gorica

TISAK

Grafika Markulin d.o.o., Lukavec

NAKLADA: 1000 primjeraka

CIJENA: 35 kuna

LUČ

ČASOPIS OGRANKA MATICE HRVATSKE
VELIKA GORICA

KAZALO

str.

Proslov		9
Turopoljske teme		
Borna Fuerst-Bjeliš	Turopolje – što je to?	13
Marica Čunčić	Novi detalji o slavnom i plemenitom Turopoljcu Jurju Hablediću	21
Agneza Szabo	Dragutin Pogledić Kurilovečki u žarištu hrvatske politike i kulture 19. stoljeća	39
Ivan Rožić	Stoljetne parnice Buševca i Mraclina	49
Ivo Pranjković	Pogovor knjizi <i>Turopoljski govori</i> Antuna Šojata	57
Radivoje Jovičić	Kravata, turopoljska podgutnica	61
Ivan Vnućec	Turopoljska svinja – nekada i danas	73
Zaštita prirode		
Sanja Stipičević	Pesticidi – „naši svagdašnji“	87
Skica za portret		
Bernardina Petrović	Znanstveni, stručni i književni rad Milana Šenoe	97
Kulturoskop		
Romana Rožić	Treći put za kulturu i čovjeka	115
Ratko Cvetnić	Muzej Turopolja	119
Božidar Pavišić	Turopoljski banderij	125
Književna scena		
Stjepan Rendulić	Matičini književni natječaji 2009., 2010. i 2011. godine	135
Nagrađeni radovi		
Slavica Sarkotić	Domaća reč (2009.)	136
Nikola Šimić Tonin	Istina (2009.)	138
Željka Cvetković	Vrieme je škrinja puna kaj-smaragdov (2010.)	140
Slavica Sarkotić	Željčina želja (2010.)	141
Slavica Grgurić Pajnić	Črne furtak (2011.)	147
Ljiljana Meštrić	Izgubljene žene (2011.)	150
Mali književni mozaik (priredila Anastazija Komljenović)		
Razgovor sa Željkom Cvetković	Pjesme su živi organizmi koji pulsiraju u svemiru i bdiju nad nama	155
Željka Cvetković	Raščešljane pjesmoptice (izbor iz lirike)	158
	Životna feniksoljublja (izbor iz lirike)	160
Zlata Cundeković	Svjetove nadilazimo (izbor iz lirike)	163
Darija Žilić	Omara (izbor kratkih priča)	168
Udruga umjetnika Spark		171
Vesna Fabijanov, Veronika Prvonožec, Ivica Smolec, Snežana Topić i Ljerka Varga (izbor)		

Ratko Cvetnić	Čez pole i vrvje	181
Zlatko Bastašić	Humoreske	189
170 godina Matice hrvatske		
Stjepan Damjanović	Mjesto gdje se oblikuje prepoznatljiv glas hrvatske kulture	195
Iz prošlosti i sadašnjosti Ogranka Matice hrvatska Velika Gorica		
Željko Stepanić	Počeci stvaranja Matice hrvatske u Velikoj Gorici 1990. godine	203
Sjećanja naših članova:		
Pavao Rebić	Neobjavljen zapis o jednoj tribini iz 1994. godine	211
Petar Kraljević	Moja sjećanja na rad u Ogranku Matice hrvatske u Velikoj Gorici	215
Maja Dešpalj	Sjećanje na jedno iznimno zajedništvo	217
In memoriam		
Martin Modrušan i Nela Majcen-Pračinec		219
Stjepan Rendulić	Kronologija aktivnosti Ogranka Matice hrvatske Velika Gorica od 2008. do 2011. godine	221
Biografije autora		231
Donatori		239

PROSLOV

Poštovani čitatelji!

Pred vama je novi broj časopisa *Luč*, glasila Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici. Starije čitatelje podsjećam, a mlade obavješćujem, da je prvi broj časopisa velikogoričkog ogranka, koji je prethodio *Luči*, tiskan kao posebni broj *Velikogoričkog lista* u prosincu 1990. godine, neposredno prije njegova osnivanja. Sljedeći broj objavljen je u ožujku 1991. godine kao *Glasilu Ogranka Matice hrvatske Velika Gorica*, a od prvog dvobroja (3–4), objavljenog u prosincu 1991. godine, časopis nosi naziv *Luč*. Pod tim je nazivom izlazio u Velikoj Gorici do 1999. godine. Sljedeći dvobroj (1–2) pojavio se u siječnju 1993. godine, a zadnji broj (10) u prosincu 1999. godine. Urednik prvog dvobroja, iz 1991. godine, bio je Kruno Sabolić, sljedeća dva dvobroja, 1–2 i 3–4, bio je književnik Božidar Prosenjak, dvobroja 5–6 Katja Matković Mikulčić, dvobroja 7–8 Melita Jakopović, a brojeva 9 i 10 Aleksandar Božić. Glasilo je bilo vrlo dobro prihvaćeno, ali se sa zamiranjem rada Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici nažalost ugasilo.

U suradnji bivših članova Ogranka, koji su svoje priloge objavljivali i u *Luči* između 1991. i 1999. godine (Zlatka Bastašića, Zlate Cundeković, Maje Dešpalj Begović, Petra Kraljevića, Ive Pranjkovića, Pavla Rebića, Ivana Rožića, Željka Stepanića i ostalih) i sadašnjega predsjedništva Ogranka na čelu sa Stjepanom Rendulićem odlučili smo objaviti novi broj *Luči*, ovoga puta zamišljene kao ambiciozan i jasno rubriciran časopis ponajprije za znanstvena i kulturna pitanja. *Luč* ponovno počinje izlaziti ponajviše zaslugom Željka Stepanića, a može postati jezgrom okupljanja znanstveno-kulturnog kruga, koji toliko nedostaje Velikoj Gorici i Turopolju.

U ovom, prvom broju *Luči* čitateljima se nude prije svega brojne turopoljske teme: o geografskom pojmu Turopolja, o najslavnijem Turopoljcu Jurju Habdeliću, o Dragutinu Poglediću Kurilovečkom, o brojnim parnicama između Buševca i Mraclina, o turopoljskim govorima, o turopoljskoj „podgutnici“ te o turopoljskoj svinji.

Osim rubrike koja obuhvaća spomenute priloge pod naslovom *Turopoljske teme* tu su i rubrike *Zaštita prirode*, *Skica za portret* (Milana Šenoje), *Kulturoskop*, *Književna scena*, *170 godina Matice hrvatske* (s govorom sadašnjega potpredsjednika Matice hrvatske Stjepana Damjanovića na proslavi 170. obljetnice osnutka Matice hrvatske), *Iz prošlosti i sadašnjosti Ogranka Matice hrvatske Velika Gorica*, *In memoriam* (jednime od bivših predsjednika Ogranka Martinu Modrušanu i tajnici Ogranka Neli Majcen-Pračinec) te *Kronologija aktivnosti Ogranka Matice hrvatske Velika Gorica od 2008. do 2011. godine*.

Nadamo se da će u ovom broju *Luči* svi potencijalni čitatelji, a posebno članovi Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici, i bivši i sadašnji, pronaći bar ponešto i za sebe. Pozivamo ovom prigodom sve članove Ogranka, i bivše i sadašnje i buduće, da se intenzivnije uključe u rad Ogranka te da svojim prilozima obogate buduće brojeve *Luči*, koja će na taj način zasvijetliti novom snagom, poletom i stvaralačkom energijom.

Ivo Pranjković

TUROPOLJSKE TEME

TUROPOLJE – ŠTO JE TO?

Historijskogeografski pogled na prostorni pojam i identitet tradicijske regije

BORNA FUERST-BJELIŠ

Svi ćemo se lako složiti oko toga da je Turopolje regija jugoistočno od Zagreba do Siska, između rijeka Save i Kupe. U tome dijelu nema ništa sporno. No, krenemo li malo detaljnije, nailazimo na prve nedoumice. Što je s Vukomeričkim goricama jesu li one dio Turopolja ili nisu? Naime, u literaturi ćemo naići na različite definicije Turopolja mnoge od njih definiraju Turopolje nizinskim prostorom. Nadalje, kao problem se javljaju i južni dijelovi, odnosno kontakt prema Pokuplju i Posavini.

U sjevernim i sjeveroistočnim dijelovima granica je pretežito jasno određena rijekom Savom. Zbog njezinog hidrološkog režima, prvenstveno velikih oscilacija vodostaja i bujičnog karaktera, ona nikada nije imala ulogu izrazitijeg spajanja dvaju, lijevog i desnog zaobalja. Isto tako, nije imala niti značajniju ulogu razdvajanja (posebno u dijalektološkom smislu). Dvojbena je pripadnost Vukomeričkih gorica. Naime, određeni elementi u nazivu turopoljskog prostora upućuju da je moguće da se prostorni pojam primarno odnosio na nizinski dio, kao primjerice u najranijem poznatom nazivu ovog prostora : *Zagrebačko polje* (*Campus Zagrabienensis*). U nazivu *Turopolje*, odnosno *Turovo Polje*, oznaka nizinskog prostora ugrađena je u sam horonim. To je vidljivo i u latinskoj inačici: *Campus Turopolja*, gdje je nizinski karakter prostora dvostruko naglašen. Međutim, analiza prirodne sredine Turopolja u kulturno-ekološkom smislu ukazuje da Vukomeričke gorice i nizinski prostor čine komplementarnu, logičnu, egzistencijalnu proizvodnu cjelinu. Svaki od ovih dijelova zasebno imao bi mnogo teže i oskudnije mogućnosti egzistencije kroz povijest. Nadalje, historijskogeografska ana-

liza različitih oblika upravno-teritorijalne organizacije pokazuje, također, da su oni pretežno obuhvaćali obje cjeline prirodne sredine Turopolja: nizinski dio, kao i pobrđe Vukomeričkih gorica.

U jugoistočnom, prisavskom dijelu, Veliki turopoljski lug, kao prostrani, vlažni šumski kompleks i poplavno-močvarna zona uz Odru – “čreti”, usporedni s pružanjem Save, uvjetovali su izvjesnu izolaciju prisavskih naselja. Nepostojanje transverzalnih veza između ovih naselja i ostalog dijela Turopolja uvjetuje, dakako i slabu transverzalnu komunikaciju i migraciju. Veze su uzdužne, prema sjeverozapadu, tj. Velikoj Gorici, odnosno prema jugoistoku, tj. prema Sisku. U pojedinim je teritorijalno-organizacijskim varijantama kroz povijest prostor Turopoljskoga luga s krajnjim jugoistočnim prisavskim naseljima bio izvan osnovnog teritorijalnog okvira Turopolja (Kotar sisački, Općina Sisak, Županija sisačko-moslavačka, Dekanat sisački). Međutim, svakako moramo uvažiti činjenicu da Veliki turopoljski lug, kao uostalom i čitav šumski kompleks Turopolja čini jedan od temeljnih egzistencijalnih elemenata kroz čitavu povijest, te je on nužno njegov integralni dio u smislu tradicionalne pripadnosti Turopolju. Nadalje, s obzirom da tek manji dio prisavskih naselja pokazuje usmjerenost prema Sisku i određenu izdvojenost u odnosu na matično tijelo turopoljskog prostora, a istodobno nema jačih i značajnijih veza s ostalim posavskim prostorom, logično ga je odrediti perifernim turopoljskim prostorom prijelaznih obilježja. To se očituje i u određenim socio-kulturnim obilježjima, primjerice u govornom tipu kajkavskoga narječja ovih prisavskih naselja, koji nije posavski, već prijelazni turopoljski

(Lončarić, 1982). Rasprave o pojmu i kontaktu posavskog i turopoljskog tradicionalnog prostora (Rogić, 1983; Šterc, 1986) ukazuju na jednake odnose, te krajnji jugoistočni dio prisavskih naselja definiraju kao Turopoljsku Posavinu¹.

Regionalni identitet Turopolja utemeljen je, prije svega, u kolektivnoj svijesti o jedinstvenosti i homogenosti prostora i različitosti u odnosu na susjedne i druge prostore. Ta percepcija jedinstvenosti i homogenosti, odnosno regionalna svijest, može biti satkana od brojnih, različitih elemenata. Tu je, prije svega, zajednički način života, odnosno podijeljena egzistencija koja izrasta iz međusobnih kontakata, kontinuiranih i ponavljanih kroz dugo vrijeme. To je upravo ono što čini bit tradicije. *Tradicija* se tumači kao skup običaja i predanja koji prelaze od generacije na generaciju, a *tradicionalan* je onaj koji je došao do nas po predanju, koji je uobičajen od davnine, osnovan na tradiciji (Klaić, 1985). Tradicija je u tom smislu i kulturno nasljeđe jer obuhvaća karakteristične, jedinstvene običaje, načine ponašanja, moralna pravila, rituale, umjetničke obrte i sl. koji se ponavljaju kroz dugo vrijeme. Nadalje, tu je vanjska ekspresija, odnosno materijalizacija načina života, izražena prvenstveno kroz kulturni pejzaž, ili pojedine njegove elemente, primjerice tip graditeljstva.

Turopolje je regija duge povijesti i tradicije. Njezin prostorni obuhvat i prostorni pojam proizlazi upravo iz brojnih elemenata tradicije. Najstarija poznata prostorna cjelina turopoljskoga imena, istodobno s najduljim kontinuitetom postojanja, je Plemenita općina turopoljska. Općinsko uređenje Turopolja po prvi je puta uređeno i potvrđeno u njezinom najstarijem Statutu još iz 13. stoljeća (Laszowski, 1910: 49). No, Plemenita općina turopoljska samo je jedan od brojnih elemenata kulturnog, odnosno regionalnog identiteta Turopolja i samo jedan od elemenata koji određuju njegov prostorni obuhvat i prostorni pojam.

Relevantni elementi koji nam mogu ukazati na razvoj i oblikovanje prostornog

pojma i konačno, prostornog obuhvata tradicionalne regije Turopolja jesu obilježja prirodne sredine s obzirom na način kako se ona vrednuje, dakle, u kulturno-ekološkom smislu. Nadalje, tu su različiti tipovi prostorne organizacije, kao kvalitativni pokazatelji oblikovanja regionalne svijesti kroz osjećaj zajedničke, podijeljene egzistencije unutar odgovarajuće zajednice. I na kraju, to je skupina socio-kulturnih elemenata, koja obuhvaća elemente materijalnog karaktera (prepoznatljivi, vizualni elementi kulturnog pejzaža), te elemente nematerijalnog karaktera (jezik, dijalektalne inačice), koji su istodobno kvalitativni izrazi regionalne svijesti.

U Turopolju se, morfografski, izdvajaju dvije bitno različite reljefne i ekološke cjeline: savska nizina i brdsko-brežuljkasti prostor Vukomeričkih gorica.

Egzistencijalna proizvodna cjelina Turopolja, kao prostor ima komplementarna obilježja: sastoji se od tri funkcionalno nedjeljiva dijela prirodne sredine. Veliki turopoljski lug na jugoistoku, kao temelj tradicionalnom svinjogojstvu koje počiva na žirenju svinja u hrastovim šumama; sjeverozapadni, ocjediti nizinski dio Turopolja kao temelj egzistencijalnoj polikulturi i uzgoju žita, te Vukomeričke gorice kao temelj vinogradarstvu i polikulturi.

Turopolje je na taj način prirodna i logična egzistencijalna proizvodna cjelina. Kao takva, čini osnovicu primarnog određenja tradicionalne cjeline Turopolja kroz uvjetovanu egzistenciju, kroz različite tipove teritorijalne organizacije koji ju prate i kroz odgovarajući socio-kulturni identitet.

Egzistencijalna komplementarnost turopoljskoga prostora vidljiva je već u najranijoj poznatoj teritorijalnoj cjelini, Plemenitoj općini turopoljskoj, koja se sastojala od dva dijela, dva "kotara", Polja i Vrhovja. Izuzeo dugotrajna pripadnost odgovarajućoj zajednici, koja po svojim obilježjima zadire u najdublje pore svakodnevnoga ljudskoga življenja i egzistencije, svakako čini važan čimbenik oblikovanja regionalne svijesti i identiteta.

¹Varijante su Odranska Posavina (Šterc, 1986: 44) i Turopoljsko-sisačka Posavina (Rogić, 1983).

Osim plemenite općine, kao zemljišno-vlasničke organizacije, koja je s obzirom na historijskogeografski razvoj značajan element regionalnoga identiteta, svakako su značajni i ostali oblici teritorijalne organizacije: upravno-politička i crkvena organizacija. Prostorna i vremenska korelacija različitih oblika teritorijalne organizacije ukazuje na prostor jezgre turopoljskoga tradicionalnog prostora, koja, pak, obzirom na prirodnu sredinu, sustavno uključuje obje cjeline prirodne sredine, nizinski dio i pobrđe Vukomeričkih gorica.

Upravno-politička organizacija svakako je jedan od značajnijih elemenata postupnog oblikovanja teritorijalnog pojma i više ili manje određenog prostornog okvira tradicionalne regije. Unutar pojedinih upravno-političkih prostornih jedinica obavlja se

organizacija života i prostora, oblikuje se njegova karakteristična struktura i hijerarhija. Ako se radi o relativno dugotrajnim oblicima jedinstvenoga tipa upravno-političke organizacije, razumljivo je da će njezini tragovi u prostoru i životu biti dublji i snažniji.

Godine 1850. jezgra tradicionalnoga turopoljskog prostora obuhvaćena je u okviru Velikogoričkog (turopoljskog) kotara unutar zagrebačke županije. Obuhvaćao je upravne općine Dubranec, Kravarsko, Novo Čiče, Odra, Orle i Vukovina. Izvan njegova obuhvata ostalo je područje južnoga dijela Vukomeričkih gorica, uključeno u Kotar Pisarovinski, te krajnji jugoistočni nizinski dio uključen u Kotar Sisački. Godine 1957., osnutkom Općine Velika Gorica, sjeverozapadni dio bivšeg Kotara izdvojen je i priključen Općini Remetinec, dok je velikogoričkoj općini priključen južni dio Vukomeričkih gorica, do tada u Kotaru pisarovinskom. Jugoistočna granica prema Kotaru Sisačkom, odnosno kasnije Općini Sisak i Sisačko-moslavačkoj županiji je fiksna. Tako je prostor Velikoga turopoljskog luga, u tradicionalnom i egzistencijalno-proizvodnom smislu nedjeljivi dio Turopolja u administrativnom smislu izdvojen u odnosu na svoju matičnu jezgru.

Crkvena organizacija teritorija važan je element prostornoga i regionalnoga identiteta već zbog toga što je Crkva bila najbolje organizirana srednjovjekovna institucija s najjasnije izraženim hijerarhijskim odnosom i sustavom međusobne ovisnosti (Budak, 1994).

Turopoljski arhiđakonat nastao je iz prekosavskoga dijela Zagrebačkog

1a: VLAŠNI ŠUMSKI KOMPLEKS HRANTA LUŠNJAKA (DREŠITO ELATAK-GORICETIM BOKORIM) "VELIKI TUROPOLJSKI LUG": Ekstenzivno stvinogojstvo na bazi šumske ispaše

1b: OČIŠĆENI MEĐANSKI PROSTOR: Polikultura i suvoj šita

2: IRRREGULARNI KOMPLEKS POSEDA VUKOMERIČKIH GORICA: Polikultura i vinogradarstvo

Sl.1. Skica egzistencijalnog proizvodnog kompleksa turopoljskog prostora

Sl.2. Plemenita općina turopoljska

ili Katedralnog arhiđakonata. Obuhvaća vrlo široko područje, organizirano u tri dekanata: Odranski, Pokupski i Okički. Jezgra turopoljskoga tradicionalnoga prostora integrirana je u okviru Odranskoga dekanata. Njegov prostorni obuhvat, općenito se, u temeljnim crtama, poklapa s prostornim obuhvatom Turopoljskoga kotara, odnosno Plemenite općine turopoljske.

Autohtono tradicijsko graditeljstvo svakako je jedan od istaknutijih elemenata kulturnog pejzaža Turopolja. Tradicijsko sakralno graditeljstvo, predstavljeno drvenim crkvicama i kapelama, u kulturnom smislu ima obilježja prepoznatljivog utjecajnog kruga (Cvitanović, 1974). Korijen sakralne i profane arhitekture, međutim, zajednički je u svim bitnim obilježjima. Sasvim je razumljivo da osnovni temelji razvoju osebujnog drvenog graditeljstva leže u karakterističnim obi-

lježjima prirodne sredine Turopolja, tj. u bogatstvu hrastovim drvetom. Iako drvena crkva i drvana seljačka kuća postoji još od ranoga srednjeg vijeka u gotovo cijelom području današnje sjeverozapadne Hrvatske, ipak turopoljsko drveno graditeljstvo ima drugačije podrijetlo i jedinstvena obilježja koja ga razlikuju od posavskog, moslavačkog, slavonskog ili pokupskog. U čitavom kompleksu drvenih crkava Hrvatske, turopoljske su najreprezentativnije (Cvitanović, 1974; Topali, 1941).

Seljačka drvena kuća u Turopolju predstavlja prvotni, autohtoni tip drvenog graditeljstva, uvjetovan karakterističnim mogućnostima prirodne sredine. Sakralno drveno gradi-

teljstvo, međutim, ipak je kasnija tvorevina. Njegova pojava se, prema izvorima, vezuje većinom za 17. i 18. stoljeće.

Prepoznavanje drvenog graditeljstva turopoljskoga kulturnog utjecajnog kruga, kao istaknutog materijalnog elementa kulturnog pejzaža i njegov prostorni areal, omogućuje prostornu definiciju kulturnog i tradicijskog identiteta regionalne cjeline. Ona, u tom smislu, obuhvaća obje cjeline prirodne sredine Turopolja, tj. nizinski prostor do rijeke Save od sjeverozapada do jugoistoka, kao i područje pobrđa Vukomeričkih gorica, sve do njegovih južnih padina prema rijeci Kupi.

Govorni tip, odnosno dijalekt, kao jedan od elemenata nematerijalnog karaktera socio-kulturne skupine elemenata, značajan je kvalitativni pokazatelj oblikovanog identiteta tradicionalne regije.

Sl.3. Crkvena organizacija: Odranski dekanat Turopoljskoga arhidakonata
Izvor: Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, 1974.

Prostorna distribucija govornih tipova, dijalekata i dijalektalnih inačica nije slučajna. Ona je funkcija kako povijesnog razvoja, tako i geografskih uvjeta. Dugotrajna povezanost zajedničkim načinom života, čvrstom unutarnjom društvenom, gospodarskom i socijalnom organizacijom, bez značajnijeg dinamizma (imigracija) može rezultirati oblikovanjem posebnog govornog tipa, odnosno dijalektalne inačice.

Šojatova (1982) i Lončarićeva (1982) istraživanja ukazala su na područje jezgre tradicionalnoga turopoljskog prostora, te na područja rubnih, tj. prijelaznih obilježja. Naime, u

Sl.4. Poznati objekti tradicijskog sakralnog graditeljstva Turopolja
Na temelju više izvora, sastavila autorica

određenoj je mjeri nejasan položaj posavskog govora jugoistočnog dijela Turopolja, kojeg Šojat (1982) ravnopravno suprotstavlja turopoljskom, dok ga Lončarić (1982) u njega uključuje². Jednako tako, slično je s kontaktom turopoljskog i donjekupskog govora na jugozapadu, u području Vukomeričkih gorica. Veći dio Vukomeričkih gorica Šojat (1982) uključuje u tzv. zapadnu grupu turopoljskoga govora, za razliku od Lončarića (1982), koji ga uključuje u zonu pokupskih govora.

I što reći na kraju? Provedena je analiza pokazala da područje tradicionalnog Turopolja nužno uk-

²Turopoljski se govor izdvaja prema akcentuaciji i vokalizmu, a posavski samo po akcentuaciji (Lončarić, 1982:244).

Sl.5. Areal turopoljskog govora kajkavskog narječja

ljučuje, osim nizinskog prostora, i pobrđe Vukomeričkih gorica. Prostorna i vremenska korelacija temeljnih oblika teritorijalne organizacije kroz povijest ukazuje na područje jezgre i perifernih dijelova tradicionalne regije. Područje jezgre turopoljskoga tradicionalnog prostora se uglavnom odnosi na teritorije Velikogoričkoga kotara, Odranskoga dekanata Turopoljskog arhiđakonata i

zemljišno-vlasničke zajednice Plemenite općine turopoljske. Krajnji južni dio Vukomeričkih gorica, kao i jugoistočni nizinski dio periferni su dijelovi tradicionalnoga prostora Turopolja. U pojedinim su teritorijalno-organizacijskim inačicama izdvojeni u odnosu na jezgru (Kotar Pisarovinski, Kotar Sisački, Općina Sisak, Sisački dekanat Gorskog arhiđakonata, Sisačko-moslavačka županija). A svi su ovi odnosi potvrđeni također i analizom socio-kulturnih obilježja, koja ukazuju na prijelazni karakter južnih i jugoistočnih perifernih dijelova prema susjednom, pokupskom i posavskom prostoru.

Citirana literatura:

- Budak, N., 1994: Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku, "Dr. Feletar", Zagreb – Koprivnica.
- Cvitanović, Đ., 1974: Turopoljske ljepotice, KAJ, VII (5–6), 65–104, Zagreb.
- Fuerst-Bjeliš, B., 1996: Historijskogeografska analiza prostornog pojma tradicionalne regije Turopolja, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Klaić, B., 1985: Rječnik stranih riječi, NZMH, Zagreb.
- Laszowski, E., 1910: Povijest Plemenite općine Turopolja nekoč Zagrebačko polje zvane, sv.1, Zemljopis, narodopis i povjesni pregled (sur: Deželić, V., Šenoa, M.), Zagreb.
- Lončarić, M., 1982: Prilog podjeli kajkavskog narječja (s kartom kajkavskog narječja), Hrvatski dijalektološki zbornik 6, 237–252, JAZU, Zagreb.
- Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974 (1975), Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb.
- Rogić, V., 1983: Nacrt uvjetno-homogene regionalizacije SR Hrvatske, Geografski glasnik 45, 75–89, Zagreb.
- Šojat, A., 1982: Turopoljski govori, Hrvatski dijalektološki zbornik 6, 317–493, JAZU, Zagreb.
- Šterc, S., 1986: Geografski položaj, demogeografski razvoj i suvremeni problem prisavskih naselja između Zagreba i Siska, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Topali, Lj., 1941: Drvene crkvice i seljačko drveno graditeljstvo u uTuropolju, Etnografska istraživanja i građa III., 121–159, Hrvatski državni etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb.

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

NOVI DETALJI O SLAVNOM I PLEMENITOM TUROPOLJCU JURJU HABDELIĆU

(KUĆE, 17. TRAVNJA 1609. – ZAGREB 27. STUDENOGA 1678.)

MARICA ČUNČIĆ

Uvod

Kad je svećenik, doktor znanosti, propovjednik, ispovjednik, profesor, rektor, upravitelj Marijinih kongregacija, pisac i leksikograf Turopoljac vlč. otac isusovac Juraj pl. Habdelić umro u Zagrebu 27. studenoga 1678., u znak žalosti zvonila su dva dana sva zagrebačka zvona, isti i sljedeći dan 27. i 28. studenoga 1678. po nalogu zagrebačkoga biskupa, pavlina, Martina Borkovića (Aleksić, 1993: 252). Nije tako česta pojava da zvona izvanredno zvone. Radi usporedbe, u Zagrebu i Splitu zvonila su zvona kad je poznati svećenik arheolog don Frane Bulić 28. kolovoza 1898. god. kraj solinske crkve otkrio sarkofag s latinskim epitafom hrvatske kraljice Jelene Slavne koja je umrla 976. god.

Ukratko ću ponoviti ono što je već poznato o vlč. ocu Jurju Habdeliću. Rodio se u staroj imućnoj turopoljskoj *plemičkoj* obitelji koja je uz vlastelinski dvor i nekretnine imala brojna imanja na kojima su radili obiteljski koloni i kmetovi.¹ Roditelji Jurja Habdelića bili su Boldižar (Baltazar, Bolto) pl. Habdelić ili Boroš i Margita rođena pl. Kraljić, kći Jurja pl. Kraljića i Anke rođene Magdalenić. Osnovno školovanje stekao je vjerojatno kod kuće, gimnaziju je pohađao kod isusovaca na zagrebačkome Griču. S punih 20 godina ušao je u Družbu Isusovu u Beču 1629. Novicijat je proveo u Leobenu. Filozofiju je studirao u Grazu (1632.–1635.) i poslije toga bio profesor u riječkoj, varaždinskoj i zagrebačkoj gimnaziji (1635.–1639.). Teologiju je studirao u Trnavi (1639.–1643.) i tamo je

zaređen za svećenika. Predavao je kao profesor u Varaždinu i Trnavi gdje je i doktorirao iz filozofije. Bio je rektor Varaždinskoga kolegija tri i pol godine. Od 1652. do svoje smrti, znači oko 25 godina, boravio je u Zagrebu, osim kratko u Varaždinu šk. g. 1671.–1672. U tih zagrebačkih četvrt stoljeća djelovao je kao propovjednik u župi sv. Marka 4 godine, bio upravitelj Marijinih kongregacija, rektor Isusovačkoga kolegija (1654.–1657. i 1663.–1666.), upravitelj sjemeništa i ispovjednik. Uvelike je pridonio utemeljenju zagrebačkoga Hrvatskoga sveučilišta 1669. god. kada je kralj Leopold I. zagrebačkoj akademiji dodijelio prava koja su imala druga sveučilišta (Laszowski, 2000: 107–126). Habdeliću se pripisuju u literaturi tri knjige: *Zerczalo Marianzko* (Habdelić, 1662; Habdelić, 2009), *Dictionar* (Habdelić, 1670; Habdelić, 1989) i *Pervi otca nassega Adama greh* (Habdelić, 1674).

Ovim vrlo sažetim otprije poznatim podatcima dodajem tri činjenice koje bacaju novo svjetlo na velikoga i plemenitoga Turopoljca. Prva se tiče jedne njegove navodno nepronađene knjige koju sam našla u NSK: *Sillabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari* (dalje *Sillabus*), druga se tiče točnijega mjesta njegova rođenja, a treća točnije identifikacije i definicije sadržaja njegove najveće knjige *Pervi otcza nassega Adama greh* (dalje u tekstu *Adama greh*).

¹ Koloni su slobodni seljaci i oslobođeni robovi koji postaju nasljedni zakupci zemljišta. Kmet je osnovna proizvodna snaga bez sredstava za proizvodnju.

Syllabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari iz 1726. nije izgubljena knjiga

Isusovac Carlos Sommervogel pripisuje Habeliću 8 knjiga (Sommervogel, 1893 pod *Habelich, George*):

1. *Zerczalo Marijanzko* (Habelić, 1662)
2. *Fasciculus palmarum seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium*, Graecii 1668, 12°;
3. *Dictionar* (Habelić, 1670)
4. *Jurja Habelicha kersztanski navuk s dogadyaji Sz. Piszma* (Vers 1674,) 12° [Doctrina christiana cum historiis S. Scripturae];
5. *Prvi (hic) otca nassega Adama greh* (Habelich, 1674)
6. *Nassega Zvelichitela zemelyski sitek Szlovenzkem nassem jezikom* [Nostri Salvatoris vita terrestris in lingua Slovenica.] Habelich in proemio sui libri *Prvi (hic) otca* (n. 5) aperuerat consilium suum conscribendi Salvatoris D. J. C. vitam terrestrem, cujus quasi prodromus vel pars praeparatoria esset liber de peccato Adami. Hinc non dubito, librum hic descriptum, quem in sola *Knjiznica Gajeva* inveni notatum, ad eumdem Habelić pertinere. (Note communiquée par le P. Lempl, S. J.)
7. *Syllabus vocabulorum grammaticae Em Alvari in Illyricam sive Croatis et Slavonbus vernaculam conversorum. Cum appendice generum et declinationum*. Zagrabiae typis Joan. Bart. Pallas, 1726, 12°, pp 164 (*hic*). Safarik attribue cet ouvrage au P. Jambressic; Kukuljevic, au P. Habelich; il affirme qu'il fut imprimé après sa mort.
8. *Imitatio Christi croatice versa*. Stöger; Šafařík II.; De Backer II,2.

Syllabus je spomenuo Mijo Korade u svome popisu pod naslovom: „Bibliografi Habeliću pripisuju sljedeća do danas *nepronađena* djela“ (Korade, 2009: 97, isticanje M. Č.).² Na temelju Mikloušičevoga izdanja³ gdje se tvrdi da je pred pedeset i više godina izašla slična Alvaresova knjiga, Jembrih dobro zaključuje: “ipak je to izdanje postojalo.” Očito Jembrihu nije poznato da *Syllabus* postoji. Pretpostavlja da ga je napisao Habelić, a ne Jambrešić (1706.–1758.) jer je u vrijeme kad je knjiga izdana (1726.), Jambrešić bio na školovanju (Jembrih 2009a: 19). Jembrih ne spominje *Syllabus* u svome pregledu kroatističke i slavističke literature 19. i 20. st. o Habeliću (Jembrih, 2009b: 63–86). *Syllabus* ne spominje ni Josip Bratulić u opisu Habelićeva života i djela (Habelić, 1989: 1–15) ni u slici hrvatskoga društva u

djelu J. Habelića (Bratulić 2009: 9–19).

Latinska gramatika Portugalca isusovca Manuela Alvaresa (1526.–1582.) bila je dva stoljeća obavezna knjiga u isusovačkim školama. Izvorno protumačena latinskim jezikom bila je prihvaćena kao standardna gramatika isusovačkoga Plana studija (*Ratio studiorum*). Sommervogel je u 25 stupaca nabrojio oko 400 izdanja te gramatike ili njezinih dijelova u Europi, Aziji i Americi. *Catholic Encyclopedia* (1913), pod natuknicom „Manoel Alvarez“ kaže da postoje brojni prijevodi na razne jezike: češki, *hrvatski*, flamanski, francuski, njemački, mađarski, *ilirski*, talijanski, poljski i španjolski (prijevod i isticanje M. Č.). Najstarije hrvatsko izdanje Alvaresove gramatike je priredio Jakov Mikalja (1601.–1654.) u Rimu 1637. god. Dragutin Raguz je

² Tu se nalaze još *Imitatio Christ croatice versa* (prijevod *Nasljeduj Krista* Tome Kempenca), *Duše verne, Fasciculus palmarum seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium*, Graecii 1668, 12° i *Nassega Zvelichitela zemelyski sitek szlovenskim nassem jezikom; Jurja Habelića Kerstianszki navuk...*

³ *Syllabus. Vocabulorum Grammaticae Ammanuelis Alvari, in croaticam linguam conversorum*, 1796.

ustanovio da to izdanje ima elementa grafije Bartola Kašića (1575.–1650.). Sljedeće po redu poznato izdanje bilo bi ono iz 1678. (Sommervogel), ali ga Štefanić nije mogao naći (Štefanić 1940). Tragajući za tim izdanjem, Raguž je uz pomoć prof. Lea Košute pronašao izdanje iz 1699. koje je tiskano u Trnavi i čuva se u Državnoj znanstvenoj knjižnici u Prešovu u Slovačkoj. Raguž pretpostavlja da ga je mogao napisati Ivan Far-

kaš, isusovac koji je u to vrijeme bio u Trnavi (Raguž, 1987: 93–94).⁴ Znamo da je i Habdelić bio u Trnavi 1639.–1643.

Adela Ptičar očito poznaje *Sillabus* koji je uvrstila među starije aneksne rječnike 18. stoljeća i kaže da je zanimljiv jer „pripada među naše starije preradbe te latinske gramatike, a i zbog ne sasvim pouzdanog autorstva (Habdelić, Jambrešić)“. Evo njezina stručna opisa sadržaja te knjige:

„Na 64 stranice teksta donosi se vrlo malo posve kratkih pravila iz Alvaresove gramatike, a unutar toga skupljeni su primjeri po gramatičkim (npr. rod imenica, pridjevski dočetak, tj. deklinacijski tip) ili semantičkim kriterijima (gradovi, drveće). Nekoliko nasumce izabranih primjera pokazuju da *Sillabus* ima riječi koje nisu potvrđene u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika (felj, godnji)* ili takve koje su starije od onih zabilježenih (*bodežnik, brodec, bludeča zvezda, cer, dijamant, dupin*). (Ptičar, 1990: 226)

U Skupnom katalogu hrvatskih knjižnica Crolista naišla sam na podatak da se *Sillabus* nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) pod signaturom R II D-16°-107.⁵ Evo opisa (kartice) iz NSK:

Autor: Alvarez, Manuel Naslov : *Sillabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari ... In Illyricam, sive Croatis & Sclavonibus vernaculam conversorum. Cum appendice generum, et declinationum.* Izdanje: / Ed. Andrea Jambressich/ Impresum : Zagrabiae : Impensis, Joannis Michaelis Schattner, Typis Joannis Bartholomaei Pallas, 1726. Materijalni opis : 64 pag. ; 16° Napomene : Latine et Croatiae. Napomena o primjerku: Prima pag. scriptio. prior. possessor. continet: V. Gaj /18/73. . Ostali autori: Habdelić, Juraj ; Sušnik, Franjo ; Schattner, Johannes Michael ; Pallas, Ivan Bartolomej ; Jambrešić, Andrija Drugi klasifikacijski sustav: IX Jurić. Scriptores. Mjesto izdavanja : Zagreb. Signatura : NSK Zagreb RIID-16°-107 (sig. vet. RIID-16°-50 adl. 1) (Crolist 13. 4. 2012).

Nažalost u samoj knjizi nema nigdje podatka o autoru. Na kartici su navedena imena svih (mogućih) osoba, spomenutih u literaturi, koje su sudjelovale u pripremi. Od njih je u kolofonu zapisan samo nakladnik Schattner i tiskar Pallas. Knjiga je restaurirana i u dobrom stanju. Sadrži latinsku gramatiku, a sve riječi koje se navode kao primjeri prevedene su na kajkavski, moglo

bi se reći na Habdelićev kajkavski, ali još treba istražiti i usporediti leksik i grafiju da se može nešto točnije reći. Budući da je *Sillabus* (Habdelić, 1726) izdan oko 48 godina poslije Habdelićeve smrti, za pretpostaviti je da su njegova subraća isusovci Franjo Sušnik (1686.–1739.) i 20 godina od njega mlađi Andrija Jambrešić (1706.–1758.) mogli privediti knjižicu za objavljivanje. Priprema ovoga

⁴ Knjižnični zapis i signatura nalaze se na mrežnoj stranici „Slovenska knjižnica“ (Portal slovačkih knjižnica) Štátna vedecká knižnica pod signaturom: KIS3GST Prešov, K. ev. kolégia: L 862 priv. 1. Tamo se čuva preko pedeset Alvaresovih gramatika koje bi bilo vrijedno sve pregledati jer na njima ne piše (osim iznimno) na koji su jezik prevedeni latinski primjeri. Možda među njima ima još koji hrvatski primjerak.

⁵ Latinska knjiga: *Fasciculus palmarum seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium*, Graecii 1668, 120 koja se pripisuje Habdeliću, nalazi se također u katalogu NSK, ali nema signature, a to znači da je NSK ne posjeduje, ali ima zapisano gdje se spominje: Sommervogel, IV, col. 6; Szabo, III/1, pag. 756, nr. 2428; Kukuljević. Pesci, pag. 36. Šime Jurić je knjigu zapisao kad je unosio hrvatske latiniste iako je znao da je NSK nema. Zahvaljujem dr. sc. Ivanu Kosiću za tu informaciju kao i za potvrdu da se knjiga zaista čuva među rijetkim knjigama u NSK ako je na kartici zapisana i signatura.

latinsko-kajkavskoga rječnika – gramatike ih je možda potaknula da 16 godina kasnije prirede tzv. Jambrešićev rječnik.⁶ Knjiga nije dakle izgubljena. U NSK se među rijetkim knjigama čuva primjerak *Sillabusa* koji je prije toga bio vlasništvo Velimira Gaja. Ako je to napisao Sušnik, ili Jambrešić (tada mu je bilo 20 godina), ne vidim razloga

izostanka imena autora. Ako je to Habdelić napisao, možda nisu stavili njegovo ime zato što je to posthumno izdanje. Da su oni to pisali, ne vidim razloga da to ne bi i zapisali. Sommervogel kaže da je Kukuljević knjigu pripisao Habdeliću (Kukuljević, 1860), a Šafářik Jambrešiću (Šafářik, 1865).

Habdelićevo mjesto rođenja je Kuče

U svom sam prilogu proslavi 400. obljetnice rođenja Jurja Habdelića vrlo kratko usputno navela da se Habdelić rodio u Kučama (Čunčić, 2009a: 177, bilješka 1). Sada ću malo više reći o tome. Za Habdelićevo se rodno mjesto navodi župa u kojoj je kršten, tj. Staro Čiče. Međutim postoji točniji podatak u kojem selu te župe se Habdelić rodio: u Kučama. Emilije Laszowski na početku poglavlja pod naslovom: „Svećenici, rodjeni u župi Stare Čiče“ u prvoj rečenici ničim izazvan konstatira: „Juraj Habdelić, Isusovac, rodio se u Kučama god. 1609“ (Laszowski, 1995: 302).⁷ U tom nam poglavlju Laszowski daje tri važna podatka:

1. Staro Čiče je sjedište župe pod koju su pripadala sela: „Stare Čiče, Kuče, (gdje je bilo dvadeset kuća), Rakitovec, Mraclin, Lazi, Buževci, Vukovina, Okuje i Podotočje; dakle sva sela koja su i danas osim Poljane.“ (Laszowski, 1995: 304).

2. Nabrojani svećenici rodili su se u raznim mjestima staročičke župe. Tako se npr. Matija Berković rodio u Kučama oko 1671., Jakov Špičko u Čičama oko 1690., Pavao Bartolić u Okujama i Josip Puceković 7. travnja 1864. u Kučama. Za neke nije znao u kojem su se mjestu rodili pa je informacija izostala za sljedeće svećenike: Stjepan i Andrija Katulić (pretpostavljamo prema prezimenu da su iz Buševca). Zanimljivi su svećenici Pucekovići koji su svi, sudeći po prezimenu, vjerojatno iz Kuča: Mijo (r. 1670.), Mijo (r. 1709.), Ivan i Juraj Puceković. Mijo rođen

oko 1682., kasnije je župnik u Dubrancu (Laszowski 1995: 182). Najstariji među njima je velikogorički župnik „Mijo pl. Puceković. On se rodio oko god. 1645. u Kučama, u župi Stare Čiče“ (Laszowski 1995: 364). Ovdje Laszowski spaja upravo ono što dokazujem u ovome poglavlju: onaj tko je rođen u Kučama, naravno da je u širem smislu rođen u župi Staro Čiče.

3. Habdelić se rodio u *Kučama*, a u širem smislu se rodio u staročičkoj župi. Negdje čak piše kako se rodio u Zagrebu (Habdelić, HRT Arhiv).⁸ To je uistinu rečeno u vrlo širokom smislu. Ovisi odakle se gleda. Gledajući iz Rima ili iz Trnave, dovoljno precizan podatak je Zagreb, gledajući iz Zagrebačke biskupije, dovoljno je precizno reći župa Staro Čiče, a gledajući povijest Plemenite općine Turopolje očima Laszowskoga važno je Kuče kao konkretno mjesto rođenja.

Uz ovaj dokaz da se rodio u Kučama navodim i dosad propušten i neobjavljen dokaz da se nije rodio u selu Staro Čiče. Poznata je, naime, činjenica da su u staročičkoj župi bila plemićka i neplemićka sela. Tako Laszowski piše: „U župi staročičkoj stoji selo Vukovina koje ne spada u opseg plem. Općine turopoljske“ (Laszowski, 2000: 33). Isto vrijedi i za Staro Čiče. Staročičani nisu „plemenitaši“⁹ Habdelić je pripadao plemićkoj obitelji, njegov je otac bio pl. Habdelić (Laszowski, 2000: 108). I Habdelićeva majka Margareta bila je kći pl. Đure Kraljića (Laszowski, 1941: 128–129). Prilikom otkrivanja spomen ploče

⁶ A. Jambrešić i F. Sušnik, *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples & index illirico sive croatico-latinus*, Typis Academicis societatis Jesu, Zagrabiae, 1742. Izgleda da je Franjo Sušnik bio previše samozatajan pa je dao prednost mlađem Jambrešiću u oba slučaja.

⁷ Zahvaljujem župniku vlč. Đuri Saboleku koji je upozorio na taj podatak iz Laszowskoga u jednoj propovijedi prije proslave 400. obljetnice Habdelićeva rođenja.

⁸ U naslovu piše: „Juraj Habdelić . Rođen: 27. studenoga (!) 1609. u Zagrebu (!). Umro: 27. studenoga 1678. u Zagrebu.“

Habdeliću na župnoj crkvi Pohoda BDM u Vukovini 8. 9. 1911. Laszowski kaže u svom govoru: „Plemić po rodu, srcem i dušom Hrvat (Laszowski, 2000: 125). Iz ovoga se može

jasno vidjeti da Habdelićevi roditelji nisu mogli biti Staročičani, ali se mali Juraj sasvim sigurno krstio u župnoj crkvi sv. Jurja u Starom Čiču jer je selo Kuče pripadalo toj župi.

Pervi otca nasega Adama greh je Prvi tjedan duhovnih vježbi sv. Ignacija

Pišući o zastupljenosti djela Jurja Habdelića u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika* s iznenađenjem sam uočila da je sadržaj knjige *Adama greh* zapravo *Prvi tjedan duhovnih vježbi* (dalje: DV) sv. Ignacija (Čunčić, 2009a: 182–184). Kako je tema moga članka bila rječnička građa, nisam se mogla više posvetiti sadržaju knjige i zato ga ovdje opširnije iznosim. Iako je moje zapažanje bilo kratko izneseno, ipak novina nije ostala neprimijećena pa je tako Joža Skok u prikazu moga članka zamijetio da u interpretaciju sadržaja Habdelićeve knjige *Adama greh* uvodim DV sv. Ignacija (Skok, 2009: 80). Popularnosti toga otkrića je pridonijela prigodna proslava Habdelićeva rođenja u kojoj su svi htjeli na neki način sudjelovati tako da sam imala priliku o tome govoriti ne samo na znanstvenom skupu o Jurju Habdeliću, nego je članak, inače objavljen u prigodnom zborniku (Znanstveni skup, 2009), bez moga znanja izišao i u *Kolu* (Čunčić, 2009b: 153–170)¹⁰ i na stranicama Matice hrvatske digitalno (Čunčić, 2009c), a imala sam i pozvano predavanje o Habdeliću na Međimurskim filološkim danima jer su se i oni htjeli pridružiti proslavi obljetnice Habdelićeva rođenja (Čunčić, 2009d). DV je kao novinu zapisala i novinarka u prikazu proslave Habdelićeve obljetnice u *Glasi Koncila* (Plazzeriano, 2009: 26).¹¹

Sve to nije dovoljno s obzirom na starost *Adamova greha* i brojnih rasprava o

toj knjizi u povijesti i teoriji književnosti. Postavila sam sama sebi pitanje koliko ima zapisa DV u književnosti općenito, u Hrvatskoj posebno, i tko se time bavi. U svakom slučaju, ova tema traži književne povjesničare i teoretičare koji poznaju DV. Književni povjesničari nisu se do sada složili oko žanra *Adama greh* (pobožna knjiga, pučka knjiga, moralno-poučna knjiga, nabožna beletristika). Franjo Pajur smatra da su „ova određenja proizašla iz nerazumijevanja strukture barokne propovijedi, jer jedna od odlika barokne propovijedi i jest začudna radost fabuliranja kao posljedica obilne uporabe primjera (*exempla*). Naime, Habdelićevi su traktati oslonjeni na propovijed i stoga strukturirani retoričkom shemom koja se u baroknoj propovijedi još uvijek oslanja na sustav antičke retorike.“ Njegov je zaključak da *Adama greh* pripada baroknim traktatima (Pajur, 2009: 14–115). Habdelić je propovijedao samo četiri godine u crkvi sv. Marka u Zagrebu, znači da nije bio propovjednik u općem smislu te riječi. Zato Vladoje Dukat prigovara Branku Vodniku što Habdelića naziva propovjednikom i radije ga naziva pripovjedačem (Dukat, 1944: 40–41 citirano prema Bratulić, 2009: 11; Jembrih, 2009: 74), a Kombol ga naziva „pučkim govornikom“ (Kombol, 1961: 229–230 prema Jembrih, 2009: 74). Još se točnije može reći da „Habdelić povjerljivo i neopterećeno razgovara s čitateljem. On ne

⁹ Turopoljsko plemstvo izvodilo je svoje podrijetlo iz isprave hercega Bele (kasniji kralj Bela IV) iz 1225. god. sačuvane u potvrđenom prijepisu 1466. god. Isprava govori o podizanju braće Buduna, Ivana i Levča i rođaka u plemiće. Ovu povelju i privilegije stečene tijekom 13. st. turopoljsko je plemstvo nastojalo obraniti, te je tražilo potvrde od kraljeva, a također ih je koristilo u obrani svoga plemićkog prava i posjeda. Uprava Plemenite općine Turopolje bila je organizirana u dva kotara: Vrhovlje (montes S. Catherinae) i Polje (Campus). U Polju su bile sučije: Buševac, Velika Gorica, Mala Gorica, Hrašće, Kobilić, Kuče, Kurilovec, Donja Lomnica, Gornji i Donji Lukavec, Velika Mlaka, Mraclin, Pleso i Rakitovec.

¹⁰ Slučajno sam našla svoj članak u *Kolu*. Iz zbornika *Znanstveni skup 2009* preuzeto je pet članaka (autori: J. Bratulić, M. Čunčić, A. Jembrih, H. Mišanović Salopek, F. Pajur) za *Kolo* 2009. koji čine temu toga broja uz uvodni prikaz proslave i zbornika (*Znanstveni skup 2009*) Jože Skoka i još jedan članak o Habdeliću (V. Barbieri).

¹¹ Tu je krivo navedena godina tiskanja knjige *Adama greh*. Piše 1667., a treba biti 1674.

propovijeda.“ (Aleksić, 1993: 254). Josip Bratulić primjećuje da je Habdelić „zanemario i odbacio strogost i jednoličnost propovijedanja. On radije neposredno i slobodno razgovara s čitaocem (a ne sa slušateljem!). On svjesno i namjerno zanemaruje propovjednički diskurs te ne piše s pozicija visokoga crkvenoga autoriteta, nego radije priča u povjerljivu razgovoru, ali uvijek s jasnom moralizatorskom namjerom, s čestom ironičnom oštricom kojom ubada mnoge“ (Bratulić, 2009: 11). Vladoje Dukat to ovako opisuje: „Pripovjedač nema pred sobom šareno mnoštvo slušača, već samo „čtavca“ svoga, kojega pisac ne drži za nezalicu ni za glupavca, već za čovjeka razborita i misaona, koji će polagano i pažljivo proučavati pripovjedačeve riječi i s kojima će pripovjedač moći razgovarati prisno i intimno. Ima stvari koje propovjednik ne smije pominjati na javnoj propovjedaonici, pod svodom crkvenim, ali koje se s dužnim obzirom mogu posve slobodno raspravljati u pučkoj knjizi, namijenjenoj trijeznim kršćanima... (Dukat, 1944: 40–41 prema Bratulić, 2009: 11).

Jedva da se mogu točnije opisati nagovori koje duhovni voditelj daje vježbateljima u propovijedanim¹² duhovnim vježbama sv. Ignacija. On naime komunicira sa ciljanom publikom. On je čitatelj, a slušatelji su egzercitanti ili vježbatelji jer voditelj propovijedanih duhovnih vježbi obično čita pripremljen tekst pred vježbateljima. Isusovci se pripremaju za davanje propovijedanih DV na taj način da zapišu što će govoriti egzercitanti-ma ili vježbateljima.

Egzercitanti su zahvalna publika jer svi udovoljavaju prvom i osnovnom uvjetu za obavljanje DV: da osoba sama želi obaviti DV. Zato voditelj može s razlogom pretpostaviti da su vježbatelji spremni na promjenu života. Oni sa zanimanjem slušaju ili sami čitaju pripremljene tekstove ako su propovijedane DV takvoga tipa. Obraća se učenim ljudima kojima će njegovi citati nešto značiti i to u smjeru vjerodostojnosti argumenata. Upravo su tako isusovci davali duhovne vježbe sv. Ignacija stoljećima ciljanoj publi-

ci, onima koji su htjeli čuti pouku, popraviti svoj život, obratiti se i približiti Bogu. Mlađi vježbatelji imaju obično trodnevne DV, isusovci u novicijatu ili u probaciji imaju DV od mjesec dana, redovnici isusovci (svećenici i braća) ili redovnice i redovnici drugih kongregacija obično imaju 5 – 8 dana DV svake godine. Svima njima DV uglavnom vode isusovci, iako ne isključivo. Kod propovijedanih DV voditelj obično govori četiri puta na dan u vremenu koje je određeno za razmatranja koja traju obično po jedan sat. Nagovor traje 30 – 45 minuta, a preostali dio vremena vježbatelji sami razmatraju.

Habdelić je kao isusovac sasvim sigurno redovito obavljao svoje DV i velika je vjerojatnost da je kao odgojitelj bio među onim isusovcima koji su DV davali drugima. Ta je razmatranja Habdelić vjerojatno zapisivao i dopunjavao podatcima u više navrata dok se pripremao za vođenje propovijedanih DV. Štoviše, po brojnim citatima učenih, pobožnih i svetih autora vidi se da je davao DV teolozima odnosno svećenicima i biskupima. Možda i samom biskupu Martinu Borkoviću (1597.–1687.) koji je inače bio isusovački đak, kasnije vrlo učeni pavlin, dakle redovnik naviknut na redovitu duhovnu hranu kome Habdelić posvećuje *Adama greh*¹³ i koji je dao, kao što je u Uvodu već rečeno, da sva zvona zvone dva dana kad je Habdelić umro. Očito je da su jedan drugoga dobro poznavali, cijenili i poštivali.

Inače se DV sastoje od četiri dijela koji se nazivaju tjednima jer se tematika razmatranja otajstava vjere koje vježbatelj obavlja mjesec dana u šutnji dijeli na četiri cjeline koje se poklapaju sa četiri kalendarska tjedna.¹⁴ Ukratko, u *Prvom tjednu* se razmatra grijeh, u *Drugom* život Isusov od začeca do javnoga života, u *Trećem* Isusova muka, u *Četvrtom* Isusovo uskrsnuće i njegova ukazanja sve do uzašašća u Nebo (Loyola: 1971). Prema tome bi razmatranja u *Adama greh* tematski odgovarala *Prvome tjednu* DV jer, kao što Branko Vodnik dobro primjećuje: „U njegovu su djelu propovijedi o grijesima, o padu čovjeka“ (Vodnik, 1913: 269–270 pre-

¹² Termin *propovijedane* DV ovdje se koristi zato da se takve DV mogu razlikovati od *nepropovijedanih* DV. U propovijedanim DV se od voditelja očekuju redovita predavanja (ili napisani tekstovi) za svako razmatranje koje nudi vježbateljima. Kod nepropovijedanih DV vježbatelji dobiju kratke upute i sami razmatraju 4 puta po sat vremena dnevno zadane točke i dnevno razgovaraju s duhovnim pratiteljem o svojem molitvenom iskustvu.

ma Jembrih, 2009: 74) ili „o ranjenoj ljudskoj naravi nakon istočnog grijeha. Taj je grijeh oholost zbog koje je čovjek kažnjen“ (Aleksić, 1993: 254). Habdelić piše o tome da pomogne „da utopljene duše u tome smradu ne sagnjiju i zauvijek se ne iskvaru.“ (Aleksić, 1993: 256)

Činjenica da je knjiga *Adama greh* zapravo *Prvi tjedan DV* nije do sada primijećena vjerovatno stoga što povjesničari književnosti ne poznaju DV, dok se oni koji poznaju DV, ne bave književnošću.

Prvi dokaz za moju tvrdnju da je knjiga *Adama greh* tematski povezana s DV jesu prve riječi naslova: O. A. M. D. G. – *Omnes ad maiorem Dei gloriam* (Sve na veću slavu Božju).¹⁵ To se geslo sv. Ignacija ponavlja i prije Predgovora (Habdelić, 1674: 1), ali ovaj put skraćeno: A. M. D. G. (Na veću slavu Božju). Autor nije stavio to geslo u naslov *Zercala Marijanskoga* iako je sigurno imao nakanu da njegovo djelo bude na veću slavu Božju i na jednome mjestu opisuje baš sv. Ignacija na Montserratu (Habdelić, 1662: 498–499). Toga gesla nema ni u naslovu *Dictionara* (Habdelić, 1670) iako je za pretpostaviti da je i to djelo pisao na veću slavu Božju. Iz toga proizlazi da geslo ne znači nakanu i raspoloženje autora. Velika naglašenost (1. riječ naslova i prije predgovora) u samo jednoj od tri poznate Habdelićeve knjige daje

geslu veću težinu jer se vidi da ga nije rutinski stavljao svuda. Iz toga se može zaključiti da je kraticu gesla stavio namjerno i svrhovito da istakne posebnu povezanost knjige s isusovačkom duhovnošću, sa sv. Ignacijem, točnije s njegovom knjigom *Duhovne vježbe* (Loyola 1548). Na kraju razmatranja o *lenosti* i na kraju knjige prije predmetnoga indeksa, ponavlja geslo i to malo prošireno: O. A. M. D. G. B. V. M. (Sve na veću slavu Božju i Blažene Djevice Marije) i dodaje SS. I. X. /& C. H. Nisam našla upute svećenicima na latinskom jeziku na kraju teksta iz primjerka u NSK kako se navode u literaturi (Bratulić, 2009: 10).

Drugi dokaz je sam naslov knjige: *Adamov grijeh središnja je točka razmatranja Prvog tjedna DV*. Riječ je o grijehu praroditelja Adama i Eve o kojem sv. Ignacije govori u Drugoj točki Prve vježbe *Prvog tjedna* (DV 51).¹⁶ Osim toga se u naslovu naglašava da je autor „Tovarustva Jessusevoga massnik“ (Družbe Isusove misnik, tj, svećenik) što u ostalim djelima nije naglašeno.

Da se sadržaj knjige *Adama greh* može točnije usporediti s *Prvim tjednom DV*, donosim strukturu sadržaja *Adamova greha* i *Prvog tjedna DV*. Habdelićeva je knjiga podijeljena na strane, dele i kotrige (Laszowski 2000: 118–119; Bratulić 2009: 10):

1. **Perva stran: Adamovo stvaranje i grijeh.** (str. 2-118)
  - 1.1. Pervi del
    - 1.1.1. Pervi kotrig: od stvorenja Adama i svakoga človeka na božji kip
    - 1.1.2. Drugi kotrig: Zakaj je Bog človeka na svoj kip stvoril?
    - 1.1.3. Treti kotrig: Kulika se Bogu krivica čini, da človek kip njegov vtepe.
    - 1.1.4. Četrti kotrig: Kak su škodljivi kipi nečisti, ktere neki vu svojeh hižah, palačah, komorah itd. derže.
    - 1.1.5. Peti kotrig: Peldami se tvrdi navuk proti nečistem kipom gore postavljen

¹³ Poznata je činjenica da biskupi i pape imaju svoje vlastite DV u šutnji, obično u korizmi. Tako je franjevac kapucin Raniero Cantalamessa, imenovan 1980. za propovjednika Rimske kurije od bl. Ivana Pavla II. Velikoga i potvrđen 2005. od Benedikta XVI., davao DV papi i njegovim najužim suradnicima.

¹⁴ Knjigu *Duhovne vježbe* napisao je sv. Ignacije Lojolski (Loyola 23. listopada 1491. – Rim 31. srpnja 1556.), utemeljitelj Družbe Isusove, u razdoblju od 1522. do 1524. god. (Loyola, 1548). Prevedena je na sve jezike gdje djeluje Družba Isusova.

¹⁵ Prof. dr. sc. Herbert Alphonso S. J., psiholog i ignaciolog, bivši dekan Instituta za duhovnost Papinskoga sveučilišta Gregoriana, u jednom je svojem predavanju rastumačio taj moto ovako: sv. Ignacije se posebno vježbao i dnevno ispitivao radi li za povećanje svoje, ili Božje slave, govoreći: sve na najveću slavu Božju, a ne moju (na španjolskom je izvorno stajao superlativ, a ne komparativ).

¹⁶ Knjiga *Duhovne vježbe* sv. Ignacija ima numerirane odlomke. Brojevi se ne ponavljaju u svakom poglavlju nego od početka do kraja knjige rastu (1–431). Citiranjem tih brojeva točno se zna o čemu je riječ bez obzira na paginaciju. To je opravdano i praktično s obzirom na činjenicu da je knjiga doživjela bezbrojna izdanja na skoro svim jezicima. Samo na hrvatskom jeziku već spomenuto novije izdanje iz 2011. je 8. izdanje. U hrvatskom se izdanju te numerirane tematske mikro-cjeline zovu *bilješke* (Loyola 1971: 7–15), a u novijem izdanju *napomene* (Lojolski, 2011: 11–18). Da ne bi bilo zabune, stavljam kraticu DV ispred broja bilješke/napomene.

- 1.2. Drugi del
  - 1.2.1. Pervi kotrig: Adam je vu milošče Božje stvorjen, tak da ni jednoga greha ne imal.
  - 1.2.2. Drugi kotrig: Široko Adamovo znanje.
  - 1.2.3. Treti kotrig: Kak je spodobno telo Adam imel.
  - 1.2.4. Četrti kotrig: Paradižuš zemaljski vu koga je Bog Adama postavil.
  - 1.2.5. Peti kotrig: Od dreva znanja dobra i zla.
  - 1.2.6. Šesti kotrig: Napelanje Adamovo vu Paradizušu i gospodstvo med zverjem pitomem i divljem.
  - 1.2.7. Sedmi kotrig: Kak je Eva stvorjena.
  - 1.2.8. Osmi kotrig: Moguče je telum čistoću do smrti sačuvati; niti takova čistoća ne proti onomu Crescite i Rastite, nego je pače prinesla navuku pisma svetoga, Ocev cerkvenih i Bogu drakša, nego stališ zakonski.
  - 1.2.9. Deveti kotrig: Peldami utvrdi navuk, gore spisani.
- 1.3. Treti del
  - 1.3.1. Pervi kotrig: Od zapovedi Adamu dane.
  - 1.3.2. Drugi kotrig: Vrag Evu, Eva Adama tenta i pretenta.
  - 1.3.3. Treti kotrig: Pravda proti kače, Adamu i Eve i seh treh kaštiga.
- 2. Druga stran: Zvunsko nature človeče.** (str. 118–239)
  - 2.1. Pervi del Človeče mlahavoče pelda.
    - 2.1.1. Pervi kotrig: Stanovito je umreti.
    - 2.1.2. Drugi kotrig: Pelda vnoga fele smrti, kum su neki ljudi pomrli (33 stranice).
  - 2.2. Drugi del: Drugo človečanske nature po grehu porušenje. Človek je sreče igra.
  - 2.3. Treti del
    - 2.3.1. Prvi kotrig: Tretje nature človečje po grehu porušenje.
      - 2.3.1.1. Človek je nestalnosti kip.
      - 2.3.1.2. Nestalnost heretnikov.
      - 2.3.1.3. Nestalnost merzleh kerščenikov.
      - 2.3.1.4. Nestalnost Politikušev iliti dvojjvercev.
      - 2.3.1.5. Nestalnost priprostoga ljudstva.
      - 2.3.1.6. Nestalnost nektereh sudcev.
      - 2.3.1.7. Nestalnost sudcev i na druge pravdaše se preteže.
      - 2.3.1.8. Nestalnost svedokov.
      - 2.3.1.9. Kakvi svedoki moraju biti i od priseg njihovoh, navlastito pod vugerskom korunum.
  - 2.4. Četrti del: Četvero nature človečje urušenje.
    - 2.4.1. Človečje nevolje vaga.
    - 2.4.2. Nevolja ku starem ljudem mladi zavdaju.
    - 2.4.3. Tél človečjih nejednakost.
- 3. Treta stran.** (str. 240–1181)
  - 3.1. Pervi del od gizdosti. (18 kotrigov)
  - 3.2. Drugi del (369) „Premišljevanje od skuposti“. (18 kotrigov).
  - 3.3. Treti del (522) „Od Praznosti“ (18 kotrigov).
  - 3.4. Četerti del (681) „Od nenavidnosti. (14 kotrigov).
  - 3.5. Peti del (814) „Od Lakomosti“. (11 kotrigov).
  - 3.6. Šesti del „Od srditosti“. (18 kotrigov).
  - 3.7. Sedmi del (1031) „Duhovna Lenost“. (9 kotrigov).
- 4. Dugovanya ...** (predmetni indeks s brojevima odlomaka)

Perva stran je posvećena grijehu praroditelja koji se opširno razlaže sve do tragičnoga završetka gdje „vrag Evu, Eva Adama tenta i pretenta“ (1.3.2.) i opisuje se kazna za sve troje „seh treh kaštiga“ (1.3.3.). To je Druga točka Prve vježbe *Prvoga tjedna* (DV 51).

Druga stran posvećena je djelovanju istočnoga grijeha na ljudsku narav i tu se u četiri dijela opisuju četiri različita „porušenja človečanske nature“, „mlahavost“ (mlakost) (2.1.1.) i smrtnost kao posljedice grijeha praroditelja (2.1.2, 2.1.3.) koji je proizveo „nestalnosti“ ljudske naravi (2.3.1.). Ovdje Habdelić zapravo na široko razlaže Treću točku Prve vježbe *Prvoga tjedna* (DV 52) koja je posvećena ljudskom grijehu općenito jer su sve tri točke Prve vježbe posvećene trima grijesima općenito: Prva točka – grijehu anđela (DV 50), Druga točka – grijehu prvih ljudi (DV 51) i Treća točka – grijehu bilo kojega čovjeka (DV 52). Zato Habdelić na početku knjige govori o grijehu općenito.

Treta stran je po opsegu najveća (Habdelić 1674: 239-1181). Tu se ispituje savjest prema sedam glavnih grijeha.

Predmetni indeks ili *Dugovanya* kojim završava knjigu ide abecednim redom s označenim brojevima odlomaka, ne stranica, jer osim hijerarhijske podjele na strane, dele i kotrige, Habdelić je preuzeo od sv. Ignacija numeriranje odlomaka, ili mikro-cjelina, pa u predmetnom indeksu navodi te brojeve, a ne paginaciju. Ima preko 628 bilježaka / napomena (zadnji se brojevi ne vide zbog oštećenja primjerka u NSK).

Zbog važnosti usporedbe Habdelićeve knjige s *Prvim tjednom* DV, donosim detaljniju Ignacijevu strukturu i sadržaj.

Prvi tjedan (DV 23–90)

Načelo i temelj (DV 23), *Poseban i dnevni ispit savjesti* (DV 24–26), Četiri dodatka da se brže ukloni taj grijeh ili ta posebna pogreška (DV 27–31), *Opći ispit savjesti da se čovjek očisti i bolje ispovijedi* (DV 32), *O mislima* (DV 33–37) – o lakom

i smrtnom grijehu (DV 35-37), *O riječima* (DV 38-41), *O djelu* (DV 42), *Način općega ispita savjesti* (DV 43), *Velika ispovijed i sv. Pričest* (DV 44).

1. *Prva je vježba razmišljanje, a pomoću triju moći duše, o prvom, drugom i trećem grijehu. Osim pripravnice molitve i dviju predvježbi sadržava tri glavne točke i jedan razgovor.* (DV 45)

1.1. U prvoj točki dozvat ću sebi u pamet prvi grijeh, naime grijeh anđela; pustit ću onda razum da to istražuje, a zatim volju, u želji da se svega sjetim i da sve proniknem ne bih li se sam što više zastidio i zbunio, uspoređujući jedan jedini grijeh anđela s tolikim svojim grijesima, i razmišljajući kako su oni za jedan grijeh dopali pakla, dok sam ja to isto tako često zaslužio zbog tolikih grijeha. Rekoh: da sebi dozovem u pamet grijeh anđela, tj. kako su se, mada su bili stvoreni u milosti, ne mareći za to da se okoriste svojom slobodom pa da se poklone Stvoritelju i svoje Gospodinu, uzoholili pa iz stanja milosti pali u stanje zloće i pakosti te s neba bili strovaljeni u pakao. Isto tako treba i razumom začu u što više pojedinosti pa da i volja što življe pobudi čuvstva. (DV 50)

1.2. Druga točka. To isto treba učiniti, to jest svratiti sve tri moći duše i na grijeh Adama i Eve, dozivajući sebi u pamet koliko su vremena zbog toga činili pokoru, a kolika je pokvarenost ušla po njima u ljudski rod pa su toliki ljudi otišli u pakao. Velim da treba sebi dozvati drugi grijeh, tj. grijeh naših praroditelja: pošto je, naime, Adam bio stvoren u Damaščanskom polju i stavljen u raj zemaljski te pošto je Eva bila stvorena od njegova rebra, njima je bilo zabranjeno da jedu od drveta znanja dobra i zla, a oni su jeli i tako sagriješili; zatim su bili obučeni u odijelo od kože pa protjerani iz raja te su, bez prvotne nevinosti, koju su bili izgubili, cijeli svoj vijek proveli u velikom trudu i u teškoj pokori. To treba pomno razmotriti razumom, služeći se u pojedinostima više voljom, kako je rečeno. (DV 51)

1.3. Treća točka. Na isti način treba to učiniti i s trećim grijehom, tj. s pojedinačnim grijehom svakoga onoga tko se zbog jednog smrtnog grijeha dopao muka paklenih, pa i mnogih drugih, bez broja, s manje grijeha nego što sam ih ja počinio. Rekoh da treba isto učiniti s trećim, pojedinačnim grijehom, dozivajući sebi u pamet težinu i zloću grijeha protiv Stvoritelja i svoga Gospodina. Razumom valja motriti kako je čovjek, griješeći i rađeći protiv neizmjerne Dobrote, zauvijek pravedno osuđen, a završiti treba činima volje kako je rečeno. (DV 52)

2. *Druga vježba jest razmišljanje o grijesima. Osim priprave molitve i dviju predvježbi ima pet točaka i jedan razgovor.*

2.1. Prva točka jest smotra grijeha, tj. dozvat ću sebi u pamet sve grijeha svoga života promatrajući život od godine do godine ili po pojedinim razdobljima. U tu svrhu dobro će mi poslužiti ovo troje: prvo, da svratim pogled na mjesto i na kuću gdje sam boravio; drugo, na razgovore koje sam vodio s drugima; i treće na službu koju sam vršio. (DV 56)

2.2. Druga točka. Mjerit ću težinu grijeha, gledajući grdobu i pakost što je svaki počinjeni smrtni grijeh krije u sebi, sve kad i ne bi bio zabranjen. (DV 57)

2.3. Treća točka. Razmotrit ću tko sam ja, umanjujući sama sebe primjerima: prvo, kako sam malen u usporedbi sa svim ljudima; drugo, što su ljudi prema svim anđelima i svecima na nebu; treće, što su sva stvorenja ako se usporede s Bogom, a što zatim mogu biti ja sam; četvrto, promatrat ću sav gnjilež i grdobu svoga tijela; peto, gledat ću sama sebe kao kakvu ranu ili otvoreni čir, iz kojega se iscijedilo toliko grijeha i toliko zloće i najgnusnijeg otrova. (DV 58)

2.4. Četvrta točka. Promislit ću tko je Bog protiv kojega sam grijeshio, prema njegovim vlastitostima, uspoređujući ih s protivnim svojstvima u sebi: njegovu mudrost sa svojim neznanjem, njegovu svemogućnost sa svojom slaboćom, nje-

govu pravdu sa svojom nepravdom, njegovu dobrotu sa svojom opakosću. (DV 59)

2.5. Peta točka. Krik začuđenja sa silnim ganućem duše, pitajući sva stvorenja kako su me živa trpjela i uzdržala na životu. Kako su me anđeli, taj mač Božje pravde, mogli podnositi, čuvati i moliti se za me; kako su me sveci mogli zagovarati i posredovati za me; nebesa, sunce, mjesec, zvijezde, i počela, plodovi, ptice, ribe, zvijeri, i zemlja, kako se nije otvorila da me proguta, stvarajući nove paklove da se zauvijek mučim u njima. (DV 60)

2.6. Završiti razgovorom o milosrđu, shvaćajući Božju dobrotu i dajući hvalu Bogu, našem Gospodinu, što me je do današnjega dana uzdržao na životu i odlučujući da s njegovom milošću unapredak sve popravim. Oče naš." (DV 61)

3. *Treća vježba je ponavljanje prve i druge, a obuhvaća tri razgovora.* (DV 62-63)

4. *Četvrta vježba. Ponavljanje u glavnim potezima samo treće vježbe.* (DV 64)

5. *Peta vježba. To je razmišljanje o paklu. Osim priprave molitve i dviju predvježbi ima pet točaka i jedan razgovor.*

Pripravna molitva kao obično. Prva predvježba je predodžba mjesta, koja se ovdje sastoji u tom da očima mašte gledam duljinu, širinu i dubinu pakla. Druga je predvježba da tražim ono što želim, a to će ovdje biti da molim za unutarnji osjećaj muke što je trpe osuđenici, i to zato da me, ako bi poradi svojih prijestupa ikad zaboravio na ljubav prema vječnom Gospodinu, bar strah od muke uzdrži da ne padnem u grijeh. (DV 65)

5.1. Prva točka će biti da okom mašte gledam one silne vatre i duše kao da su u ognjenim tjelesima. (DV 66)

5.2. Druga: da slušam plač, jauk, viku, psovke protiv Krista, našega Gospodina, i protiv svih njegovih svetaca. (DV 67)

5.3. Treća: da udišem dim, sumpor, nečist i gnjilež. (DV 68)

5.4. Četvrta: da okusom kušam gorke

stvari kao što su suze, žalost i crv savjesti. (DV 69)

5.5. Peta: da opipom dotičem, tj. da oćutim kako one vatre ližu i pale duše. (DV 70)

Ulazeći u razgovor s Kristom, našim Gospodinom, treba sebi dozvati u pamet duše koje su u paklu: jedne zbog toga što nisu vjerovala u njegovo došašće; druge koje, ako su vjerovala, ipak nisu živjele po njegovim zapovijedima. Podijelit ću ih u tri dijela: prvi dio: prije njegova došašća; drugi: za njegova života; treći: nakon njegova života na ovome svijetu. Ujedno ću mu zahvaliti što nije dopustio da se, kad završim svoj život, ubrojim u ikoji od njih. Također, što se dosad prema meni pokazao uvijek tako blag i milosrdan. Završit ću time što ću izmoliti jedan Oče naš. (DV 71)

6. *Dodaci i upute da egzercitant bolje obavi vježbe i lakše nađe ono što želi.* (DV 73–90)

Prvi tjedan počinje s Načelom i temeljem (Principium seu Fundamentum DV 23) i zato ga Habdelić u svojoj knjizi na početku citira (1.1.2.). Da to nije tek usputno ili slučajno citiranje vidi se iz tri činjenice: 1. navodi ga na samome početku i 2. samo prvu rečenicu Načela i temelja jer mu je ona potrebna za početno razmatranje; 3. najprije daje latinski, a onda tek hrvatski tekst:

Sveti otac naš i Patriarka Ignatius zakaj je Bog človeka stvoril ov uzrok daje: *Creatus est homo in hunc finem, ut Dominum Deum (suum),¹⁷ laudet ac reveretur ei(que) serviens tandem salvus fiat. Stvoren je človek vu to ime da Gospodina Boga svojega hvali i poštuje i njemu služeći da zveličen bude.* (Habdelić, 1674: 4).

Na suvremenom hrvatskom: Čovjek je stvoren da Gospodina Boga svoga hvali, da ga štuje, da mu služi i da tako spasi svoju dušu. (DV 23, prva rečenica) Ostatak razmatranja Načela i temelja ne citira jer se neće baviti temom *tantum – quantum* (toliko – koliko), odnosno slobodom od svega što nije Bog.

Budući da sv. Ignacije pridaje važnost grijehu krivokletstva u poglavlju *O riječima* govori o krivokletstvu, ispraznoj zakletvi, zakletvi stvorenjem i Stvoriteljem (DV 38–41), i Habdelić tome posvećuje pažnju (sadržaj *Adama greh* br. 2.3.1.9.)

Kao što se vidi iz navedenoga sadržaja *Prvog tjedna*, na početku Prve točke (DV 50) i u drugoj točki (DV 51) sv. Ignacije spominje tri moći duše. Tako i Habdelić. u 1. Kotriugu (1.1.1.) pod br. 2 govori o trima moćima duše po kojima smo Bogu slični: „Tri jakosti u jednom sobstvu ili bitju: razum, hotenje i pamet.“ Te tri moći će spomenuti i kod „porušenja“ ljudske naravi „v sercu, pameti, hotenju i volje naše.“

Kao i njegov otac Ignacije, tako i Habdelić uči važnost uočavanja protivnih misli: „Kak se međ sobum protivne misli harcuvala budu“ (Habdelić: 1674, 1170), ili kontrolu nad vlastitim mislima gdje zabranjuje negativne „iliti hudobne“ misli: „Ništar hudobnoga v misli zaderžavati.“ (Habdelić: 1674, 865). Isusovci su poznati po svladavanju i kontroli vlastitih misli.

Sv. Ignacije se uvijek citira kao majstor razlučivanja ili raspoznavanja duhova i često se citiraju njegova pravila o razlučivanju.¹⁸ Zanimljiva je Habdelićeva terminologija: „ali kruto mlahavu imaju pamet, kum bi zlo mogli od dobra *razpoznati*, i *razlučiti*“ (Habdelić 1674: 6, isticanje M. Č.). Danas su oba glagola u uporabi. Uz to ima i glagol *lučiti* u rečenicima: „Ki dobro *luči* jedno od drugoga, dobro vuči“ (Habdelić, 1674: 375, isticanje M. Č.). Uzima usporedbu iz Trinaestog pravila razlučivanja u kojemu se napast uspoređuje sa zavodnikom koji nema čiste nakane (DV 326): „kot gda loter divojku na greh vabi.“ (Habdelić, 1674: 196).

Od eshatoloških tema je uglavnom zastupljen Pakao: „zubmi škrigutaju niti ... zelene travice, niti nikoga dragoga ni miloga, niti ni jedne svetlosti ... ne videći“ (Habdelić, 1674: 520) što odgovara Petoj vježbi *Prvoga tjedna* u kojoj se razmatra Pakao (DV 65–72).

Za one koji još uvijek sumnjaju u sličnost strukture *Prvoga tjedna* DV i Habdelićeva *Adamova greha* donosim suvremeni primjer *Prvoga tjedna* DV iz kojega se vidi kako voditelj DV može prilagoditi DV i naglasiti ono što smatra potrebnim s obzirom na one kojima govori. I danas neki voditelji propovijedanih DV imaju zapisane nagovore za svako razmatranje koje je propisao sv. Ignacije tako da sadržaj prilagođuju mjestu i vremenu i ciljaju na suvremene probleme i suvremene grijehe i poroke. Evo kako izgleda *Prvi tjedan* u knjizi isusovca Ivana Fučeka¹⁹ u kojoj su objavljeni nagovori za DV od 6 dana na 415 stranica (Fuček, 2000: 99):

Prvi tjedan – *Deformata reformare* = Obnoviti što je izobličeno

Grieh je moj svagda preda mnom

1. Trostruki grijeh²⁰
  - 1.1. Grieh anđela
  - 1.2. Grieh praroditelja
  - 1.3. Grieh otkupljena čovjeka
  - 1.4. Jörgensenov doživljaj
  - 1.5. Zaključna molitva
2. Osobni i strukturalni grijesi
  - 2.1. U kontekstu grešnih struktura
  - 2.2. U kontekstu razvikanog bezboštva
  - 2.3. U kontekstu vlastitih grijeha
  - 2.4. Isusovi prijekori i milosrđe
  - 2.5. Zaključna molitva
3. Mlakost, obraćenje, smrt, sud
  - 3.1. Moja mlakost i svjetovnost
  - 3.2. Moje osobno obraćenje
  - 3.3. Moja osobna smrt
  - 3.4. Posebni sud nada mnom
  - 3.5. Zaključna molitva
4. Nebo, čistilište, pakao, ispovijed
  - 4.1. Vječno blaženstvo
  - 4.2. Nužno čišćenje

- 4.3. Vječno odbačenje
- 4.4. Velika ispovijed
- 4.5. Zaključna molitva

Pod br. 1. Fuček govori općenito o grijehu anđela, prvih ljudi i bilo kojega čovjeka. Pod br. 1. 2. govori o grijehu Adama i Eve. Pod brojem 1.5. je primjer (Habdelić bi rekao *pelda*) mladića koji je doživio Nebo i Pakao.

Pod br. 2. Fuček opisuje grijehe današnjice: totalitarni režimi, droga, legalizacija pobačaja, navodi npr. statistički podatak iz 1999. godine da se svakoga tjedna u diskotekama Italije 80.000 mladih zarazi novim tipom droge koja proizvodi „ekstazu“ uz teška i trajna živčana oštećenja te se donosi primjer mladića koji piše ocu posljednje pismo jer zna da će umrijeti od droge (Fuček, 2000: 124–127). Mogli bismo reći da autor daje potresnu sliku društva isto kao i Habdelić, samo su grijesi drugačiji, a obojica autora imaju isti cilj: probuditi strah od grijeha, mržnju na grijeh i dovesti vježbatelje do pokajanja koje je jedini izlaz iz grešnoga stanja i put prema konačnom spasenju.

U Fučekovoj strukturi *Prvoga tjedna* se pod br. 3. govori o vlastitim ili mojim grijesima. Tu se analizira mlakost – Habdelić bi rekao „mlahavoča“ (*Adama greh* 2.1.1.).

Pod br. 4. Fuček govori o posljednjim čovjekovim stvarima. Habdelić o tome također govori (*Adama greh* 2.1.2. i 2.1.3.)

Ovaj primjer suvremene razrade *Prvoga tjedna* DV vlč. oca Fučeka, koji je inače i sam pisao o Habdelićevom *Zercalu Marijanzkom* (Fuček, 1971), pokazuje kako voditelj propovijedanih DV prilagođuje pojedine vježbe i točke iz DV vježbateljima i na svoj ih način sistematizirati držeći se zadanih vježbi i točki iz DV.

Slično čini i poznati suvremeni voditelj DV isusovac vlč. o. Slavko Pavin u svojoj knjizi *Sloboda za ljubav* (Pavin 2002: 281). Zanimljivo je da su i Fučekovu i Pavinovu knjigu izdali oni koji su sudjelovali na njihovim DV (Mihael i SKAC), a naslovi ovih knjiga su proizvoljni i poetski kao i naslov *Adama greh*. Evo sadržaja *Prvoga tjedna* u knjizi *Sloboda za ljubav* (Pavin, 2002):

¹⁷ U latinskom originalu je *suum*. Dodala M. Č.

¹⁸ Pravila za raspoznavanje duhova (DV 313–327).

¹⁹ Isusovac prof. dr. sc. Ivan Fuček (r. 1926.) jedan je od najuglednijih hrvatskih teologa – moralista i iznimno plodan vjerski pisac. Bio je profesor na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove i Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu (drugi Hrvat redovni profesor (prvi je Ruđer Bošković) na tom Sveučilištu. Napisao je dvadesetak knjiga i nekoliko stotina znanstvenih radova na više jezika.

²⁰ Brojeve 1-4.5. dodala sam radi preglednosti sadržaja.

Prvi tjedan

Ignacijanske duhovne vježbe
 Skica za vježbu (razmatranje)
 Oče naš
 Upoznaj sebe!
 Upoznaj sebe!
 Duhovne vježbe
 U svjetlu vjere otkrivam Boga
 Vjera je integralni dio ljudske naravi
 Smisao duhovnih vježba – tražiti i
 pronaći volju Božju
 Kako prepoznati volju Božju?
 Tko sam ja?
 Tko je Bog?
 Bog – temelj, središte, smisao i cilj
 ljudskoga života
 „Toliko – koliko“
 Boga otkrivam u prirodi
 Čovjek kao zrela osobnost
 Molitva
 Smisao života: ljubav prema Bogu i
 bližnjemu
 Udišemo ozračje otrovano grijehom
 Pad i ruševine
 Strah i grijeh
 Isus i Samarijanka
 „Grešan sam čovjek, Gospodine!“,
 Moj grijeh!
 Odgovornost
 Povratak Prvoj Ljubavi
 Smrt – prijelaz u život
 Mogućnost sudbonosnoga promašaja
 (pakao)
 Nebeska domovina

Ovdje nema sustavne hijerarhije naslova i podnaslova, svi su ravnopravni, ali teku slično kao i prethodni od grijeha općenito do mogega vlastitoga grijeha i posljednjih čovjekovih stvari (Pakao i Nebo).

S aspekta propovijedanih Duhovnih vježbi postaje jasno zašto Habdelić piše u drugome licu jednine jer se obraća izravno vježbateljima. Isto tako postaje jasno zašto je cijelu knjigu posvetio grijesima kao da su oni jedina stvarnost. To se može razumjeti samo u kontekstu njegove želje da dovrši DV i da nakon *Prvoga tjedna* obradi sve uvi-

de u Isusov život, a to je *Drugi tjedan DV* koji se sadržajno sastoji od ovih cjelina: Poziv Krista kralja, Utjelovljenje, Isusovo rođenje, Isusovo djetinjstvo, Dvije zastave (Kristova i Luciferova), Trovrсна dvojica, Kristov javni život i djelovanje, Tri vrste poniznosti i Izbor staleža (DV 100–189). U *Trećem tjednu* razmatra se Posljednja večera i Muka Isusova (DV 190–209). U *Četvrtome tjednu* razmatra se Uskrsli Krist (DV 218–229) i Kako da postignem ljubav (DV 230–237).

Drugi, Treći i Četvrti tjedan posvećeni su dakle životu Gospodina našega Isusa Krista. A na samom početku knjige Pater Habdelić kaže da je nakanio napisati ukratko život Isusov.

„Nakanivši našega Zveličitela Gospodina Kristuša zemeljski žitek nakratkom popisati slovenskem²¹ našem jezikom, i iz njega neke keršćanske navuke ispeljati; dojde mi na pamet da ne bu morebiti žal pobožnom štavcu, ako u – napredek jednemi knjigami porušenje nature človečanske poznamenujem, kotera iz prvoga otca našega Adama, i njegove pogreške izhaja. Kotera je zrok bila pogubljenja vsega človečanskoga naroda, i zbog toga Sina Božjega na ov svet prišestka. (Habdelić, 1674: 1)

Izgleda da je Habdelić uistinu napisao tu knjigu pod naslovom: *Nassega Zvelichitela zemelyzki sitek*. Za tu je knjigu saznao Kukuljević iz imenika Gajeve knjižnice (Korade 2009: 97).

Tako nam sam autor otkriva plan kojim redom će pisati: najprije o grijehu, onda će obraditi život Isusov. Muku je namjeravao napisati posebno kao *Treći tjedan DV*. Na samom početku (*Adama greh* 1.1.3.) kaže: „Na druge knige ostavljam, v – keh mislim muku Kristuševu iztolmačiti, kak znovič grešnik svojega Zveličitela muči, i njegove rane

²¹ Tako je nazivao hrvatski kajkavski jezik.

ponavlja.“ (Habdelić, 1674: 6; isticanje M. Č.). Ovo je rečenica gdje opisuje drugi način ispita savjesti. Naime u *Prvom tjednu* se izričito traži od vježbatelja ispitivanje savjesti i čin kajanja, dok se u *Trećem tjednu* tijekom razmatranja muke Isusove čovjek spontano kaje za svoje grijehе iako se to od njega izravno ne traži. Habdelić se i tu, kao i na mnogim drugim mjestima, mogao ugledati na svoga subrata isusovca u Njemačkoj Drexela koji je također napisao *Život Isusov* (Pajur, 2009: 118).

Habdelićev plan da spomenute teme napiše ovim redosljedom također potvrđuje da je *Adama greh Prvi tjedan* DV koji je inače vrlo popularan jer se često dogodi da davanje duhovnih vježbi ostane na *Prvome tjednu* zbog toga što sudionici nisu spremni ići dalje. Za njih je vrhunac u kajanju za svoje grijehе te u velikoj ili životnoj ispovijedi. To je često isusovcima misionarima u pučkim misijama neposredni zadatak: provesti vjernike kroz *Prvi tjedan*. Vič. otac Habdelić davao je DV svetoga Ignacija izravno, osobno

i usmeno, a kad je izašla knjiga *Adama greh*, mogli su se njome koristiti svi čitatelji.

Uz sve ovo što već dovoljno potvrđuje da *Adama greh* predstavlja *Prvi tjedan* propovijedanih ignacijanskih DV postoji još jedna zanimljivost. Habdelić piše: „ti, ki ovo čteš, ali čuješ“ (Habdelić, 1674: 3). On piše „štioću ili onomu ki bu to čul.“ Znači li to da će pismeni čitati knjigu na glas pred nepismenima, ili pak onima koji knjige nemaju. Postojao je običaj u mnogim kućama da se štivo čitalo čitavoj družini. Ali ovaj tekst je previše stručan za takvu pretpostavku. Štoviše, toliko je stručan i duhovan da traži isto toliko stručnoga i duhovnoga čitača koji posjeduje duhovni autoritet. Sve to opet ukazuje na voditelja DV koji čita svoja dobro pripravljena razmatranja odabranim slušateljima odnosno vježbateljima. DV su toliko uobičajene u Družbi Isusovoj da se redovita pojava obavljanja i davanja ili vođenja DV podrazumijeva i ne spominje u njihovim životopisima pa nije čudo da se ne spominje niti kod oca Habdelića.

Literatura

1. Aleksić, 1993. Mira Aleksić, Mijo Korade, Jerko Matoš. *Isusovci i hrvatska kultura*. Hrvatski povijesni institut u Beču. Zagreb 1993.
2. Bratulić 2009. Josip Bratulić, slika hrvatskog društva u djelu Jurja Habdelića, *Znanstveni skup* 2009, 9–19.
3. Catholic Encyclopedia.
http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopdia_%281913%29/Manoel_Alvarez (13. 4. 2012.)
4. Crolist, Skupni katalog hrvatskih knjižnica: <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=D1970129046> (13. 4. 2012.)
5. Čunčić 2009a. Marica Čunčić: Djela Jurja Habdelića u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Znanstveni skup* 2009, 177–190.
6. Čunčić 2009b. Djela Jurja Habdelića u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Kolo* 2009, 153–169.²²
7. Čunčić 2009c. Čunčić 2009b na mrežnoj stranici: http://www.matica.hr/kolo/kolo2009_5.nsf/AllWebDocs/Djela_Jurja_Habdelaica_u_Rjecniku_hrvatskoga_kajkavskoga_knjizevnog_jezika (31.3. 2012., 20:38).
8. Čunčić 2009d. Marica Čunčić. Djela Jurja Habdelića – riznica hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Povodom 400. obljetnice rođenja Jurja Habdelića (1609.-2009.). *Međimurski filološki dani. I. međunarodni dijalektološki znanstveni skup*. Čakovec: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Podružnica u Čakovcu, 2009, 11, Sažetak.
9. Dukat 1944. Vladoje Dukat. Juraj Habdelić. *Sladki naš kaj*. Zagreb 1944.

²² Iz zbornika *Znanstveni skup* 2009 preuzeto je pet članaka (autori: J. Bratulić, M. Čunčić, A. Jembrih, H. Mihanović Salopek, F. Pajur) za *Kolo* 2009. Uz uvodni prikaz zbornika *Znanstveni skup* 2009. Jože Skoka i još jedan članak o Habdeliću (V. Barbieri) tih pet članaka čini temu toga broja *Kola*.

10. Fuček 1971. Jurja Habeldica Zerczalo Marijanzko, *Kolo*, MH, IX., br. 3, Zagreb 1971.
11. Fuček 2000. Ivan Fuček. *Vojevati pod Kristovom zastavom*. Mihael, Split 2000.
12. Habeldici 1662. *Zerczalo Marianzko po Juriu Habelichu*, Gradcz 1662.
13. Habeldici 2009. *Zerczalo Marianzko po Juriu Habelichu*, Gradcz 1662-2009 Staro Čiče, ur. Katja Matković Mikulčić. Pretisak. Pogovor uz pretisak *Zerczala Marianzkoga* Jurja Habeldica (1662.): Alojz Jembrih, Juraj Habeldici u svjetlu *Zerczala Marianzkoga* (1662.). Župa Pohoda Blažene Djevice Marije, Vukovina, Staro Čiče, Gradska knjižnica Velika Gorica. Vukovina i Velika Gorica 2009.
14. Habeldici 1670. *Dictionar ili Réchi Szlovenske zvezega ukup zebrane, u red postaulylene, i Diachkemi zlahkotene trudom Jurja Habelichu, masnika Tovarustva Jesusevoga, na pomoch napredka u diachkomo navuku skolneh mladenczeu horvatszkoga i szlovenszkoga naroda*. Stampano u Nemskom Gradczu, pri Odvetku Widmanstadiussa, 1670. Nalazišta: NSK Zagreb RIID-16°-50; M. knj. Zagreb M 9.893; Knj. HAZU R 771; Franjevački samostan Našice.²³
15. Habeldici: 1989. *Dictionar ili Rechi Szlovenszke zvezega ukup zebrane, u red pofztaulyene i diachkemi zlahkotene trudom Jurja Habelichu*. Pretisak izdanja iz 1670. god. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1989. [490] str. s razl. pag. ; 17 cm. Bibliofilska izdanja 19. Niz Reprinti. Naklada 1000 primjeraka. Str. 1-15: *Juraj Habeldici. Život i djelo* (Josip Bratulić). Str. 16-26: *Juraj Habeldici među isusovačkim leksikografima* (Vladimir Horvat). *Bibliografija*: str. 27.
16. Habeldici 1674. Juraj Habeldici, O. A. M. D. G. *Pervi otca našega Adama greh. I. Žalostno po njem vse človečanske nature porušenje. Stolmačeno in na kratkom popisano po Juriu Habeliču, Tovarustva Ježuševoga mašniku. Na spomenek odkud i kam smo po jednom smertnom grehu opali, na pobolšanje žitka našega po milošče i vrednosti smerti Kristuševe ku je on za nas podjel, da bi nas od smerti vekivečne oslobodil.* – Nemški gradec. Pri odvetku Widmanstadiussa, 1674, /8/+1181+/18/. Nalazišta: NSK Zagreb RIID-16°-47 (sig. vet. R 1.898); NSK Zagreb 149.448; Knjižnica J. Habeldici, Zagreb 2154.²⁴
17. Habeldici et al. 1726.; Habeldici, Juraj. *Sillabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari ... In Illyricam, sive Croatis & Sclavonibus vernaculam conversorum. Cum appendice generum, et declinationum*. Ed. Andrea Jambressich. Impresum: Zagrabiæ. Impensis, Joannis Michaelis Schattner, Typis Joannis Bartholomæi Pallas, 1726, 64 pag. 16°. Latine et Croaticæ. Prima pag. scriptio. prior. possessor. continet: V.Gaj /18/73. Nalazište: NSK Zagreb RIID-16°-107 (sig. vet. RIID-16o-50 adl. 1).²⁵
18. Habeldici, HRT Arhiv <http://www.hrt.hr/arhiv/ndd/11studen/1127%20Habeldic.html> (29. 3. 2012.)
19. Jembrih 2009a. Alojz Jembrih. *Pogovor uz pretisak Zerczala Marijanzkoga Jurja Habeldica (1662.)*. Župa Pohoda BDM, Vukovina; Gradska knjižnica Velika Gorica, Velika Gorica 2009.
20. Jembrih 2009b. Alojz Jembrih. Juraj Habeldici i njegovo djelo u kroatističkim i slavističkim proučavanjima 19. i 20. stoljeća, *Znanstveni skup 2009*, 63–86.
21. Kolo 2009. Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu, Godište XIX, br. 05-06, Zagreb 2009. Tema broja: Uz 400. obljetnicu rođenja Jurja Habeldica, 75–198.
22. Kombol, 1961. Mihovil Kombol. *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb 1961.
23. Korade: 2009. Mijo Korade. Historiografska dimenzija u djelima Jurja Habeldica. *Znanstveni skup: 2009*, 87–99.
24. Kukuljević 1860. Ivan Kukuljević. *Bibliografija hrvatska*. Zagreb 1860.
25. Laszowski 1941. Emilij Laszowski. Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović. *Viestnik hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu*, knj. IX./X., Zagreb, 1941.
26. Laszowski 1995. Emilij Laszowski, *Povijest plem. Općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane*. Uredio, napisao i troškom iste općine izdao Emilij Laszowski uz surad-

²³ Prepisan je od početka do kraja u *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 1984–2011. Nalazišta izvornika preuzeta su s Crolista: <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=D1970129046> (13. 4. 2012.)

²⁴ Nalazišta izvornika preuzeta su prema bazi podataka Crolist: Skupni katalog hrvatskih knjižnica: <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=D1970814051> (13. 4. 2012.)

²⁵ Nalazišta izvornika preuzeta su prema bazi podataka Crolist: Skupni katalog hrvatskih knjižnica: <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=D1961114024> (13. 4. 2012.)

- ništvo Janka Barlèa, dra. Velimira Deželica i dra Milana Šenoè. Svezak II. U Zagrebu tiskom Antuna Scholza 1911. Pretisak. Plemenita općina turopoljska : Glasnik Turopolja : Narodno sveučilište, Velika Gorica 1995.
27. Laszowski 2000. Emilij Laszowski, *Povijest plem. Općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane*. Uredio, napisao i troškom iste općine izdao Emilij Laszowski uz suradništvo Janka Barlèa, dra. Velimira Deželica i dra Milana Šenoè. Svezak III. U Zagrebu tiskom Antuna Scholza 1924. Pretisak. – Velika Gorica: Plemenita općina turopoljska: Glasnik Turopolja 2000.
  28. Lojolski 2011. Ignacije Lojolski. *Duhovne vježbe. Duhovne vježbe – Upute za davanje vježbi (Direktorij) – Dokumenti koji objašnjavaju tekst Duhovnih vježbi*. Ur. Niko Bilić. 8. izdanje. FTI, Zagreb.
  29. Loyola 1548. S. Ignacio de Loyola. *Exercitia spiritualia*. Antonio Bladio, Rome. 158 x 108 mm.
  30. Loyola 1971. S. Ignacio de Loyola. *Duhovne vježbe*. Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb.
  31. Pajur 2009. Franjo Pajur. Juraj Habdelić u kontekstu srednjoeuropske barokne propovjedne književnosti. *Znanstveni skup: 2009*, 109–125.
  32. Pavin 2002. Slavko Pavin. *Sloboda za ljubav : ignacijanske duhovne vježbe*, Studentski katolički centar Palma, Zagreb, 2002.
  33. Plazzeriano 2009. Vlatka Plazzeriano. Velikan Turopolja i Hrvatske. *Glas Koncila* 1. svibnja 2009, 26.
  34. Ptičar 1990. Adela Ptičar. Hrvatski aneksnj rječnici u 18. stoljeću. *Rasprave Zavoda za jezik*, sv. 16 (1990) 223–227.
  35. Raguž 1987. Dragutin Raguž. Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaresove gramatike (Trnava 1699). *Rasprave Zavoda za jezik*, sv. 13 (1987), Zagreb, 93–96.
  36. Šafářik, 1865. Pavel Josef Šafářik. *Geschichte der sudslawische Literatur. 1–3*. Aus dessen Handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Jozef Jireček. Prag 1864–1865, 8°.
  37. Sommervogel, 1893. Carlos. *Habdelich, George. Bibliothèque de la compagnie de Jésus, Tome quatrième*. Bruxelles: O. Schepens; Paris: A. Picard, 1893.
  38. Skok: 2009. Joža Skok, Juraj Habdelić u svjetlu značajne obljetnice. *Kolo* 5–6, 75–82.
  39. Stöger, Johann Nepomuk. *Scriptores Austriacae Societatis Jesu*, Vienne Typis Congregationis Mechitaristicae, 1855, gr. 8°.
  40. Štefanić 1940. Vjekoslav Štefanić. Prilog za sudbinu Alvaresove gramatike među Hrvatima, *Vrela i prinosi*, 11, Sarajevo 1940, 12–34.
  41. Vodnik, 1913. Branko Vodnik. *Povijest hrvatske književnosti. knj. 1. Od humanizma do potkraj XVIII. Stoljeća*, Zagreb 1913.
  42. Znanstveni skup: 2009. *Znanstveni skup o Jurju Habdeliću. 400. obljetnica rođenja Jurja Habdelića (1609.–1678.)*. Referati sa znanstvenoga skupa održanog 17. travnja 2009. u Velikoj Gorici. Ur.: Katica Matković Mikulčić, Gradska knjižnica Velika Gorica, Velika Gorica.

Sažetak

Donose se tri nove činjenice o Jurju Habdeliću: 1. *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari ... In Illyricam, sive Croatis & Sclavonibus vernaculam conversorum. Cum appendice generum, et declinationum* nije izgubljena knjiga. Jedan se primjerak nalazi pod signaturom RIID-16°-107 u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

2. Svi povjesničari književnosti pišu da se Habdelić rodio u *mjestu* Staro Čiče. Točnije bi bilo reći da se rodio u Kučama u *župi* Staro Čiče kako tvrdi Laszowski. Da se Habdelić nije rodio u Starom Čiču, potvrđuje i činjenica da je Juraj plemeniti Habdelić sin Baltazara plemenitoga Habdelića i majke Margarete plemenite Kraljić, a Staročičani nisu bili "plemenitaši". Habdelić se kao plemić nije mogao roditi u *mjestu* Staro Čiče koje ne pripada Plemenitoj općini Turopolje.

3. *Pervi otca nassega Adama greh* je *Prvi tjedan* duhovnih vježbi sv. Ignacija. To se vidi po geslu sv. Ignacija i Družbe Isusove: O. A. M. D. G., po samom naslovu knjige jer Adamov grijeh je središnja tema *Prvoga tjedna* DV, po stilu pisanja koji odgovara razmatranjima voditelja DV, po strukturi sadržaja koja se detaljno uspoređuje s *Prvim tjednom* DV, tematološki (npr. tri moći duše, krivokletstvo, razlučivanje duhova); književno-teoretski (čitanje i slušanje); po sličnosti sa suvremenom strukturom *Prvoga tjedna* (kod suvremenih voditelja DV isusovaca I. Fučeka i S. Pavina) i po tematskom i kronološkom mjestu koje *Adama greh* zauzima među drugim Habdelićevim djelima koja je, sudeći po njegovim vlastitim riječima, kanio napisati, a to je Isusov život: *Nassega Zvelichitela zemelyzki sitek* koji po tematici pripada *Drugom tjednu* DV i Muka Isusova koja po tematici pripada *Trećem tjednu* DV.

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

DRAGUTIN POGLEDIĆ KURILOVEČKI U ŽARIŠTU HRVATSKE POLITIKE I KULTURE 19. STOLJEĆA

AGNEZA SZABO

Umjesto uvoda

Otvorimo li bilo koji dosadašnji hrvatski leksikon ili enciklopediju, u njima nažalost nećemo naći niti jedno ime ove zaslužne hrvatske plemićke obitelji. Međutim, povijesna vrela, starija, pa i najnovija literatura uporno svjedoče da su brojni plemići iz obitelji Pogledić Kurilovečki dali Hrvatskoj više branitelja u obrani Hrvatske od Osmanlija, zatim istaknutih javnih i kulturnih djelatnika, svećenika i visokih državnih dužnosnika, ali i zaslužnih žena, sve do najnovijega vremena. No pođimo redom.¹

Još i danas čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu svečana povelja kojom je hrvatsko-ugarski kralj Ferdinand I. habsburški 24. prosinca 1560. podijelio Jakovu Poglediću iz Kurilovca, te njegovoj braći i ostalim bližim rođacima plemstvo i grb. U toj povelji napisane su na latinskome jeziku i ove kraljeve odluke koje u slobodnome prijevodu glase: „Mi smo primili vrlo ponižnu molbu koju su našem veličanstvu uputili neki naši pouzdanici, prelati i baruni, a i sami smo iskušali i uvidjeli zasluge i vjernost službe našeg pouzdanika Jakova Pogledića iz Kurilovca, koju je on vjerno, odvažno, proljevajući krv, iskazivao najprije svetoj Kruni našeg Kraljevstva (...) na različitim mjestima i u različitim vremenima (...). Zbog toga, i zbog naše kraljevske milosti određujemo da se Jakovu Poglediću iz Kurilovca, njegovoj rođenoj braći, te Blažu i Matiji Poglediću iz Kurilovca, bratićima i Stjepanu Poglediću iz Kurilovca (ili Vrbavca) rođaku i

svim ostalima, braći i rođacima (...) mora dati i ustupiti ovaj štít (grb) ili plemićko obilježje.“ U ostalom dijelu povelje slijedi opširan opis štita kao i zaključna datacija, koja se također oslanja i na grofa Petra Erdedyja (Erdödyja), bana Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, grofa Nikolu od Zrinja, kraljevskog tovarnika i druge velikaše, kao i biskupa zagrebačkoga Matiju Brumana, dok su, kako se ističe, kninska, bosanska i srijemska biskupija bile tada nepopunjene.²

Između brojne generacije zaslužnih Pogledića Kurilovečkih, ovdje ističem da se krajem 16. i na početku 17. stoljeća spominje Ivan Pogledić kao župan turopoljski, a poslije njega istu je službu obavljao Juraj (Gjuro) Pogledić Kurilovečki. Svoju službu obavljali su na temelju zasebnog Statuta, koji im je najprije potvrdio Fedinad I., a poslije i kralj Rudolf II. habsburški 1582.godine. Spomenuti je Statut regulirao upravu u Turopolju, osobito prava i dužnosti turopoljskog župana, među kojima se ističe i pravo župana da ima glas i mjesto u Hrvatskome saboru. Prema istome Statutu, koji je ostao na snazi sve do sredine 18. st. (tada je moderniziran i prilagođen novim potrebama), turopoljski župan stajao je na čelu uprave, a imao je i pravo izricanja kazni za manje prekršaje (nedozivanje u vojsku, neplaćanje poreza, reguliranje ostavinskih rasprava i sl.). U drugoj polovici 17. st. isticao se Stjepan pl. Pogledić Kurilovečki, koji je službu velikog župana obavljao samo jednu godinu (1679.–1680.),

¹ Od relevantne literature ovdje ističem: Emil Laszowski, Povjesni spomenici plem. općine Turopolja nekoć "Zagrebačko polje" zvane. Zagreb, I-II, 1910. Isti, Povijest plem. Općine Turopolja, Sv. I-II., Zagreb 1910; Sv. III, Zagreb 1924. Od novije literature ističem: Turopoljski vjekopisi, Narodno sveučilište Velika Gorica 1996. Ur. Branko Dubravica, s grupom autora; Branko Dubravica, Turopoljsko plemstvo poslije ukidanja kmetstva, Velika Gorica 1997; Agneza Szabo, Plemeniti Pogledići Kurilovečki, Časopis matice hrvatskih iseljenika, Zagreb XLVII / 1997. Br. 7–8, str. 8–10; Branko Dubravica / Agneza Szabo, Velikogorički leksikon, Pučko otvoreno učilište Velika Gorica 2007.

² Višnja Huzjak, Grbovnice turopoljskih plemenitaša. Izložba Muzej Turopolja. Velika Gorica, 1996.

ali je postavio temelje financijskoj zakladi za održavanje župne crkve Blažene Djevice Marije u Velikoj Gorici.

Tijekom 17. st. više članova te plemićke obitelji posvetilo se svećeničkom zvanju. Među njima je Juraj Pogledić u Odri sredinom 17. st. Kasnije je služio u Velikoj Gorici te bio revan župnik i obnovio je tamošnju župnu crkvu Bl. Djevice Marije. Godine 1660. imenovan je zagrebačkim kanonikom i arhiđakonom čazmanskim, te sudjelovao na Prvoj biskupskoj sinodi u Zagrebu. Krajem 17. i na početku 18. st. spominje se u povijesnim vrelima Nikola Pogledić, kapelan u Starim Čičama (1715.–1717.). On je u narodu bio veoma omiljen i štovan.

Vojničkom zvanju posvetio se Pavao Pogledić koji je bio zapovjednik u Glini (umro 1740.). A u doba rata s Francuzima isticao se poslije Matija Pogledić, kapetan Druge Banske pukovnije. Međutim središnja osoba iz plemićke obitelji Pogledić Kurilovečke, u vojnim službama, bio je Juraj pl. Pogledić, koji je postigao čin pukovnika (god. 1747.). Bio je zapovjednik jednog odreda u nasljednom ratu, što ga je neuspješno vodila kraljica Marija Terezija protiv kralja Fridricha II. u Bavarskoj. Ta je pukovnija brojila preko tisuću vojnika, a u njoj je bilo mnogo Hrvata iz Bosiljeva, Novog Grada, Severina na Kupi, također iz Turopolja kao i drugih hrvatskih mjesta. Po povratku s bojišta, Juraj Pogledić, izabran je za člana povjerenstva koje je radilo na proširenju župne crkve u Velikoj Gorici te poslije zaključilo, da svi župljani moraju doprinosti, bilo svojim radom, bilo davanjima za proširenje i uređenje iste crkve. Osim toga, Juraj Pogledić dao je također sredinom 18. st. sagraditi uz javnu cestu, na sjevernoj strani župnog groblja, zavjetnu kapelu u čast Majci Božjoj Žalosnoj. Ta je kapelica bila četverouglasta i zidana, imala je drveni zvonik i oltar sa slikom žalosne Majke Božje.

Sredinom 18. st. sagrađen je u Kurilovcu i prekrasan drveni dvorac, na jedan kat s visokim krovom, nazvan Pogledićevo.

Građen je oko 1750. godine, jer je ta godina ubilježena na poprečnoj gredi u prostranoj dvorani na prvome katu. Nasuprot te dvorane uredio je Juraj Pogledić privatni oratorij, u kojem je bio oltar Sv. Florijan, a desno i lijevo od oltara stajali su maleni prozori. Oltar je imao sve potrebno za služenje Sv. Mise, a krajem 19. st. zbog trošnosti dvorca, taj je oltar prenesen u kapelicu Sv. Antuna u Maloj Gorici. Početkom 20. st. nekadašnju Pogledićevo kuriju, u dosta lošem stanju, kupio je turopoljski župan Ljudevit Josipović (1863.–1944.) posljednji i veoma zaslužni član toga roda. Recimo također da je pukovnik Juraj Pogledić sudjelovao i kod osnivanja zaklade za gradnju velikogoričke pučke škole. I u tu svrhu darovao je značajnu utemeljiteljnu svotu u iznosu od sto forinti srebra (godine 1771.).³

Između još brojnih i zaslužnih Pogledića, u ovome prilogu zadržat ćemo se na samom kraju 18. st. odnosno Jurju Poglediću Kurilovečkom, ml., također i vlasniku imanja Kurilovec. On je bio najstariji sin Nikole Pogledića i majke Kate rođene Hrvačić. Imao je još dva mlađa brata Pavla i Stjepana. I Juraj je, kao i mnogi drugi Pogledići, bio namješni župan turopoljski, a svoju je službu i on obavljao na temelju novog Statuta, koji se uz suglasnost Hrvatskoga sabora primjenjivao od sredine 18. st. U braku sa suprugom Franciskom, rođenom Šajatović, rodom iz Žumberka imao je petero djece: najstarijega sina Franju (1812.–1882.), koji se 1843. godine spominje kao turopoljski podžupan. Bio je i pristaša Ustavno-narodne stranke ili Unionističke, i pisao o povijesti Turopolja. Zatim je Juraj Pogledić, ml. imao i dvije kćeri Katarinu udatu Keresztury, i Antoniju udatu za turopoljskog župana Danijela Josipovića, te još dvojicu sinova. Bili su to Alojz, koji je vjerojatno umro mlad, i najmlađega Dragutina, koji je ponegdje zabilježen i kao Karlo, i koji spada u red istaknutih hrvatskih političara, ali na suprotnoj strani od svoga brata Franje, te kulturno-prosvjetnih djelatnika

³ Svi podaci koji se ovdje navode o Pogledićima Kurilovečkim, i koji zahtijevaju još svoju daljnju sistematizaciju, temelje se na knjizi: Emilije Laszovski, n. dj. I, Zagreb 1910; 137, 159, 263, 292, 349, 371., (II) 386; Agneza Szabo, Plemeniti Pogledići Kurilovečki, Časopis matice hrvatskih iseljenika, Zagreb XLVII / 1997. Br. 7–8, str. 8–10; Stjepan Razum, Biskupijska skupština (sinoda) Zagrebačke biskupije iz 1669. godine, Godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", God. 8, Zagreb 2004., str.7–112.

19. stoljeća. O njemu govorimo i u ovome prilogu. Međutim, njihov otac Juraj umro je samo godinu dana nakon rođenja najmlađega sina Dragutina, dakle godine 1822. A njihova majka, tada kao udovica s petero

djece, nastavila je živjeti na njihovu imanju u Kurilovcu, i bilo joj je nešto lakše kad su se njezine kćeri poudale, a potom i sinovi završili studije prava.

Glavna obilježja političkih okolnosti u vrijeme života i rada Dragutina Pogledića Kurilovečkog

Dragutin Pogledić Kurilovečki mlađi je brat Franje Pogledića. Rođen je u Zagrebu 27. siječnja 1821. te umro u istome gradu 17. studenoga 1890. Potomak je stare turopoljske plemićke obitelji. Kao što smo spomenuli, Sin je Jurja (Đure) Pogledića, namjesnog župana turopoljskog i majke Ane, rođene Šajatović, rodom iz Žumberka. Pučku školu polazio je Dragutin u Vojnom Križu, gimnaziju u Zagrebu, i to kao pitomac (stanar) plemićkog konvikta (danas bismo rekli đakčoga doma i za siromašnije đake i studente), i to kao gimnazijalac, i kao student prava. U Zagrebu je završio i studij prava. Već od mladosti pristao je uz politiku Hrvatskog narodnog preporoda, a koja je uz promociju hrvatskoga jezika u štokavskome izgovoru uključivala i odlučan otpor ugarskome hegemonizmu prema Hrvatskoj, osobito u doba vlade bana Jelačića (1848.–1859.). Pri tome je cijeloga života pristajao uz politiku bana Josipa Jelačića, a poslije Jelačićeve smrti i uz politiku Samostalne narodne stranke, odnosno bana Josipa Šokčevića (ban 1860., 1867.), koji je nastavio Jelačićevim putem, i kao njegov zamjenik (1858.–1859.), potom i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (1860.–1867.). Također je Pogledić pristajao i uz politiku bana Ivana Mažuranića (ban 1873.–1880.). A neposredno nakon Mažuranićeve demisije (1880.), Dragutin Pogledić Kurilovečki na vlastitu je molbu trajno umirovljen visokim rješenjem kralja Franje Josipa I. (30. rujna 1881.). Stoga za potpunije razumijevanje političkoga

i kulturno-prosvjetnoga djelovanja Dragutina Pogledića Kurilovečkoga, najprije donosimo bitna obilježja politike spomenutih trojice hrvatskih banova, koja su ustvari i obilježja Pogledićeva sveukupnoga javnoga djelovanja.⁴

Bit je politike bana Jelačića, jednako tako i bana Šokčevića, teritorijalna cjelokupnost hrvatskih zemalja, uključujući i oslobađanje Bosne i Hercegovine od tursko-osmanlijske vlasti, zatim otpor ugarskome hegemonizmu u doba bana Jelačića. Potom službeni hrvatski jezik u štokavskome izgovoru, također i u smislu nacionalne integracije, te širenje kulture i prosvjete u narodu u najširem značenju te riječi, i dakako, jačanje gospodarske snage zemlje, kao i jamčenje građanskih prava i sloboda, ali i potpunu unutarnju suverenost Hrvatske. Osim toga obojica su hrvatskih banova, dakle Jelačić i Šokčević zagovarala federalizaciju Habsburške Monarhije, pa stoga i ulazak hrvatskih zastupnika u Centralni parlament u Beču.⁵

Kao što je spomenuto, Dragutin Pogledić Kurilovečki, jednako je pristajao i uz politiku bana Ivana Mažuranića (ban 1873.–1880.), koji je u doba vlade bana Šokčevića kao hrvatski kancelar u Beču (1861.–1865.) i poslije kao hrvatski ban (1873.–1880.) zagovarao gotovo sve navedene političke, gospodarske, i kulturno-prosvjetne i građanske vrijednosti, kao i federalizaciju Monarhije. Ovu je zamijenio i Hrvatskoj nametnuti Dualizam, odnosno stvaranje Austro-ugarske monarhije (1867.), potom i utanačenje

⁴ Velimir Deželić, Dragutin, pl. Pogledić Kurilovečki, Povijest plem. Općine Turopolje III, Zagreb 1924., str. 171–173. Autor se pri tome poziva i na ranije objavljenu raspravu, koju je objavio Đuro Deželić, pod naslovom Dragutin Pogledić Kurilovečki u Godišnjaku Dragoljub 30/1893., str. 1–31.

⁵ Od najnovije literature ističem: Agneza Szabo, Ban Šokčević i njegovo doba, Vinkovci 2011., str. 69–82, i sl.

Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), koja ostaje na snazi sve do sloma Monarhije (1918.). A Poslije umirovljenja, koje je, Pogledić, kako smo spomenuli, sam zatražio neposredno nakon Mažuranićeve demisije (1880.), bio je izabran za zastupnika grada Zagreba i tu je službu uzorno obnašao do kraja života. A kada je godine 1883. u Zagrebu osnovan Odbor za gradnju crkve sv. Blaža u Primorskoj ulici, u koji su ušli gradski i crkveni predstavnici nalazimo i Dragutina Kurilovečkog. Ostali članovi toga odbora bili su Đuro Deželić, Matija Mrazović,

Dano Rašić, biskup Franjo Gašparić, predsjednik, prođakon Franjo Budicki i župnik Stjepan Pogledić.⁶ Bio je Dragutin Pogledić Kurilovečki i predsjednik Hrvatskoga osiguravajućeg zavoda "Croatia" koje djeluje i danas, te od godine 1883. do kraja života i predsjednik upravnog odbora Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Zbog svojih zasluga na političkom, kulturnom i prosvjetnom polju, Dragutin Pogledić izabran je počasnim građaninom grada Karlovca (1861.), grada Zagreba (1865.) i grada Požege (1869).⁷

O političkim i kulturno-prosvjetnim djelatnostima Dragutina Pogledića Kurilovečkog

Neposredno po završetku studija prava mladi Dragutin Pogledić Kurilovečki odmah dobiva javne službe. Najprije je bio vježbenik kod Banskog stola u Zagrebu (1839.–1841.). Tada je položio advokatski ispiti i postao začasni podbilježnik Zagrebačke županije (1841.–1845.), i to u doba poznatog hrvatskog preporoditelja i velikog župana zagrebačkog Nikole Zdenčaja. Kao takav, bio je Pogledić, i to na strani „iliraca“ i svjedokom velikog uspjeha redovne obnove (novih izbora) skupštine Zagrebačke županije, koja je održana 30. svibnja 1842. Na istu skupštinu su došli i Turopoljci, koje je podržavao i Dragutinov stariji brat Franjo Pogledić Kurilovečki, i koji su već dan ranije izvikivali po zagrebačkim ulicama: „I mi smo Horvati, i mi smo plemenita braća vaša, ali nismo Iliri.“ Nisu se naime slagali s politikom hrvatskoga preporoda, ponajprije s uvođenjem štokavštine u cjelokupni javni život, koju su smatrali „vlaškim“ jezikom. Zaboravljali su pri tome, ili pak možda i nisu htjeli znati, da je i sam Bartol Kašić, „otac hrvatske gramatike« još davne godine 1604. svojom gramatikom preporučivao štokavski izgo-

vor, i to u smislu nacionalne integracije, što su također prihvatili i hrvatski preporoditelji. Osim toga sumnjičili su hrvatske preporoditelje za tobožnji panslavizam, što je kasnije javno odbacio i sam ban Jelačić u svojem nastupnom govoru u Hrvatskome saboru 5. lipnja 1848.⁸

Međutim, za samih županijskih izbora, koji su obavljeni u dvorištu banske palače u Zagrebu na Gornjem gradu, i u prisutnosti velikoga župana Nikole Zdenčaja došlo je do tučnjave, pa je on pozvao vojsku, koja je zaposjela palaču. Budući da su „mađaroni“ među kojima je bilo i Turopoljaca već i prije dolaska vojske izbačeni van, dolaskom vojske „Iliri“ su, članovi Narodne stranke, mogli mirno izabrati zagrebačke podžupane Benka Lentulaja, Eduarda Jelačića i Josipa Bunjevca, a slijedećega dana i ostale činovnike. Dragutin Pogledić izabran je tada drugim podbilježnikom Zagrebačke županije. Za osvetu Turopoljci su intrigama na bečkome Dvoru i kod ugarske vlade konačno uspjeli iznuditi ostavku velikog župana Nikole Zdenčaja (22. veljače 1844.), a velikožupansku čast bečki je Dvor privremeno povjerio

⁶ Stjepan Pogledić bio je ugledni član Preporodne čitaonice u Zagrebu i najuži suradnik grofa Janka Draškovića. Bio je i dugogodišnji župnik župe Sv. Marka Ev. na Gornjem gradu u Zagrebu, ali nigdje za sada nisam mogla ustanoviti da li je imao pridjevak Kurilovečki. Napominjem da je i prva supruga grofa Janka Draškovića, koja je umrla 1808. godine bila je Cecilija, pl. Pogledić.

⁷ Velimir Deželić, Dragutin, pl. Pogledić Kurilovečki, n. dj. str. 171–173.

⁸ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962., str. 408–409; Zapisnik Sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hèrvatske i Slavonske od godine 1848., Zagreb 1848, str. 6.

banu Franji Halleru (ban 1842.–1845.), s time da se već slijedeće godine provedu novi županijski izbori. Za vrijeme priprema novih županijskih izbora za godinu 1845. Dragutin Pogledić Kurilovečki javno je promovirao Narodnu stranku i njezinu politiku u Hrvatskoj Jamnici, nedaleko Pisarovine, a njegov brat Franjo Unioniste u samoj Pisarovini. Međutim za novih županijskih izbora koji su održani u Zagrebu 28. i 29. srpnja 1845. godine, kao i zbog niza neregularnih okolnosti, također i propustima bana Hallera, Narodna stranka i njezini kandidati izgubili su izbore u korist Unionista. Po završetku izbora, kao i za vrijeme krvavih događaja, koji su neposredno uslijedili, mislimo na poznate srpanjske žrtve 29. srpnja 1845. također i krivnjom bana Hallera, sam Dragutin Pogledić jedva je uspio spasiti živu glavu. Osim toga, Pogledić je već ranije bio prihvatio poziv Mirka Lentulaja, varaždinskoga župana, koji ga je pozvao k sebi u grad Varaždin, te ga imenovao prisjednikom sudbenoga stola, zatim i začasnim županijskim pododvjetnikom i na kraju registratorom i začasnim varaždinskim podbilježnikom. Na tim službama Pogledić je i prije godine 1848. počeo pisati službene dokumente na hrvatskome jeziku.⁹

Dolaskom bana Jelačića (1848.) Dragutin Pogledić postaje i jedan od njegovih najužih suradnika. Budući da je imenovan tajnikom Banske vlade, dakle Jelačićeve vlade u Zagrebu, kao takav, ali i kao čovjek čestit i ispravan, bio je po nalogu samoga bana Jelačića poslan godine 1848. knezu Mihajlu Obrenoviću u Beograd, sinu kneza Miloša, da se kod njega obavijesti, je li Ljudevit Gaj tražio novac od njegova oca u ime hrvatskoga bana, za što je bio javno osumnjičen. Međutim, knez Miloš zadao je Poglediću svoju časnu riječ da on o svemu tome ništa nije znao. Prema tome, jedina činjenica koja bi okaljala čast doktora Gaja, nikada nije bila potvrđena. Zato je po završetku rata 1848./49. godine i nakon oduženja istrage, sam ban Jelačić dao Gaju ispravu vlastitom rukom napisanu kao svjedočanstvo o nje-

govu jasnom držanju i rodoljublju tijekom burne 1848. godine.¹⁰ Vrijedno je također spomenuti, da su za vrijeme godine 1848. provedene u Zagrebu od strane Gradskog poglavarstva oštre porezne mjere kao i loš postupak protiv bjegunaca, Hrvata, koji su prelazili na mađaronsku stranu. Prema nekim istraživanjima, takovi su postupci nanijeli i dosta zla njihovim obiteljima i njihovu novčanu stanju. Tako je primjerice i Stjepan Pavleković treći, podžupan županije zagrebačke, morao mnogo pretrpjeti, a najviše glasoviti turopoljski župan Danijel Josipović, jer su njegovu lijepu kuću, smještenu na južnom šetalištu grada Zagreba, prodali na dražbi za 8.000 forinti, i koju je kupio barun Ambroz Vranicani. Štoviše, bez posredovanja Dragutina Pogledića, „istaknutoga domorodca“, čija je sestra Antonija Pogledić bila udata za Danijela Josipovića, bili bi zaplijenili i čitavo njegovo imanje u Turopolju.¹¹ A da se takvi postupci barem donekle ublaže, i sam ban Jelačić pozvao je sve Hrvate, koji su zbog svog političkog mišljenja pobjegli u tuđinu da se vrate u domovinu. Osim toga, i svi su im rodoljubi Zagrebačke županije zamčili svojom najsvetijom vjerom osobnu sigurnost i potpunu slobodu. Među tridesetak imena izbjeglih Hrvata, koji su tada bili pozvani u domovinu nalazimo i ime Franje Pogledića Kurilovečkog, dakle brata Dragutina Pogledića. Ovime je ban Jelačić ustvari potvrdio *Poziv izbjeglim mađaronima na povratak u Hrvatsku*, kojega je u međuvremenu objavila i skupština Zagrebačke županije (24. lipnja 1848.).¹²

Osim toga, u doba ratne godine 1848./49. koja je započela 6. rujna 1849. godine objavom rata od strane bana Jelačića Mađarima, bio je Dragutin Pogledić Kurilovečki i banski povjerenik za područje grada Varaždina i Varaždinske županije s pravom prijekog suda. U tom smislu stavljen mu je i na raspolaganje i pukovnik barun Josip Neustädter s vojskom, inače i poznati prijatelj bana Jelačića. Kao takav Dragutin Pogledić uspio je za sve vrijeme rata održati mir i

⁹ Ferdo Šišić, n. dj., str. 412-415; Velimir Deželić, Dragutin, pl. Pogledić Kurilovečki, n. dj. str. 171-172.

¹⁰ Josip Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848. 1, Zagreb 1994., str. 378.

¹¹ Josip Neustädter, 1, n. dj., str. 286.

¹² Vladimir Koščak, Mađaronska emigracija 1848., Historijski zbornik, God. III., Zagreb 1950, str 48; Josip Neustädter, 1, n. dj., str. 367;

red u gradu, premda su mu velike smetnje stvarali tamošnji mađaroni.¹³ A kad je uskoro ban Jelačić pismom iz Pešte od 7. veljače 1849. imenovao Hermana Bužana sudcem u postupku s uhvaćenim emigrantima Josipom Briglevićem i Aurelom Kuševićem, te još i trojicu prisjednika, Dragutin Pogledić Kurilovečki imenovan je istim Jelačićevim pismom perovođom u tome sudbenom postupku.¹⁴ Slijedilo je uskoro i novo imenovanje Dragutina Pogledića. Naime, novim Jelačićevim pismom od 25. ožujka 1848. Pogledić imenovan je bilježnikom sudbenog stola Kraljevine Hrvatsko-slavonske, također pod predsjedanjem Hermana Bužana.¹⁵

Zanimljivo je spomenuti, da je u međuvremenu, to jest 17. veljače 1849. godine, banski namjesnik Mirko Lentulaj pisao banu Jelačiću, te iznio svoje mišljenje o povratku emigranata, dakle Hrvata koji su izbjegli iz Hrvatske u Ugarsku, i to na mađarsku stranu. Pri tome, Lentulaj među inim, navodi banu Jelačiću, "da se kolovođama pobune povratak u Hrvatsku mora uskratiti, ili pak, ako se vrate, staviti ih u zatvor na odsluženje kazne, a takovi su Danijel Josipović, Eduard Zerpak, i drugi." Potom je Lentulaj u istome pismu banu Jelačiću naveo i slijedeće: "Ostalim pak beguncem, među kojima je i Franjo Pogledić, povratak bi se mogao dopustiti samo onda, kad dokazali budu, da s oružjem u ruci proti Domovini vojevali nisu; buduć da i onak' svi kazniti se ne mogu, i posle utišene svake bune amnestia izreći se mora."¹⁶

U doba Bachova apsolutizma (1850.–1860.) koji je nametnut svim zemljama habsburške krune, pa tako i Hrvatskoj, i kojemu se, koliko je više mogao opirao i sam ban Jelačić, osobito u pogledu javne upotrebe njemačkoga jezika, bio je Dragutin Pogledić Kurilovečki uz suglasnost bana Jelačića podžupan u Zagrebačkoj, potom i Virovitičkoj županiji, a zatim je imenovan tajnikom Namjesničkog vijeća – dakle Banske vlade u Zagrebu, poslije i savjetnikom. Ovome potonjemu, doprinijelo je i pismeno

svjedočanstvo novoga predsjednika Banskoga vijeća Janka Kukovića. Naime, Kuković, predsjednik Banskoga vijeća, koje je u sastavu Jelačićeve vlade u Zagrebu, pismeno je obavijestio bana Jelačića 30. siječnja 1850. da „kako već su različiti povjerenici za raznovrsne javne poslove u našoj domovini za vrijeme rata do sada skoro svi svoje zaslužene nagrade primili, pa je stoga Bansko vijeće odlučilo da se gospodinu Dragutinu Poglediću Kurilovečkom, bivšem u kobno ono doba godine 1848. Vaše Svetlosti povjereniku dade za njegovo pošteno i revno djelovanje prmjerna nagrada, radi koje se je tekar sada skromnom svojom molbom pojavio. Revnost kojom je Pogledić točno izvršivao povjerene mu poslove, poštenost u postupanju, odvažnost u činu, gdje je dobro domovine zahtijevalo; pripravnost kojom je odgovarao zahtjevanjima vojničkih oblasti, čednost, kojom je omilio svima u poslu, a napokon smirenost, koja mu ne dopušta napominjati svoje zasluge, bijahu razlozi s kojih je Bansko vijeće radosno odlučilo nagradu Poglediću dati. No isti su razlozi s kojih se Bansko vijeće za dužno smatra zasluge ovoga vrloga domorodca do visog znanja Vaše Svjetlosti staviti i milostivoj ga obrambi i dobrohotnosti Vaše Svjetlosti najvručije preporučiti, da u doba razdeljivanja zvanjih dobije zvanje, u kojem će kadar biti sve to većma razvijati svoju snagu na korist mile nam hrvatske domovine.“ Potom je nastavio: "Za svjedočanstvo da je uistinu gosp. Pogledić vrijedan visoke naklonosti Vaše Svjetlosti prilažem ovdje u prijepisu što o njemu svjedoče gospoda generali Benko Lentulaj i Josip Neustädter. U Zagrebu, 30. siječnja 1850. Revni štovatelj Vaše Svjetlosti, Janko Kuković, Banskoga vijeća predsjednik."¹⁷ Nažalost s navedenim prijepisima za sada ne raspoložemo, ali ističemo da je Dragutin Pogledić uskoro dobio zvanje savjetnika Banske vlade, koje je, razumije se zadržao u doba vlade bana Šokčevića.

Naime, Dragutin Pogledić Kurilovečki

¹³ Tomislav Markus, Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.–1850., Zagreb 1998., str. 169.

¹⁴ Tomislav Markus, n. dj., str. 145.

¹⁵ Tomislav Markus, n. dj., str. 183.

¹⁶ Tomislav Markus, n. dj., str. 154

nastavio je obnašati visoku službu savjetnika Banske vlade u doba bana Šokčevića (1861.–1864.). Kao takav već je godine 1861. imenovan vladinim povjerenikom u Karlovcu da tamo uredi gradsko poglavarstvo na ustavnim temeljima. Uskoro je Pogledić smatran i jednim od stupova Samostalne narodne stranke, koja je utemeljena 1863. godine, i iza koje je stajao kancelar Ivan Mažuranić, ban Šokčević, zagrebački nadbiskup Juraj Haulik, i drugi uglednici. Među njima su i veliki župan zagrebački Ivan Kukuljević Sakcinski, Ljudevit Vukotinović, barun Bartol Zmajčić, barun Ambroz Vranicani, pa i sam Ljudevit Gaj. Oni su smatrali, da će biti mnogo bolje, ako Hrvatska sklopi realni savez s Austrijom mjesto s Ugarskom. Ali, ako Hrvatska ostane stajati prekrštenih ruku između Austrije i Ugarske, može se dogoditi da će se u Beču odlučivati „de nobis“ (o nama), ali i „sine nobis“ (bez nas). Sada bi se naprotiv dalo s kraljem pregovarati i o uvjetima uz koje će Hrvati poslati i svoje zastupnike u Carevinsko vijeće. Glavni bi dakako uvjet bio povratak Dalmacije pod vlast Hrvatskoga sabora i bana. To neće biti teško polučiti, ako se Hrvatska nagodi s Austrijom kojoj upravno pripada Dalmacija. Osim toga, i prema Pragmatičkoj sankciji (učinjenoj 1712.) moraju u čitavoj Habsburškoj monarhiji biti zajednički poslovi: vladar, vojska, diplomacija, i dio financija.¹⁸

Protiv takve politike ustadoše svi Unionisti, pa i većina Strossmayerove Narodne stranke. Također i pravaši. Oni su se bojali da će Hrvatskoj opet zaprijetiti germanizacija kao u doba Marije Terezije, ili pak nedavnog Bachova apsolutizma, tim više što se Austrija nalazila još uvijek u Savezu njemačkih država.

U takvim okolnostima počeo je Ivan Kukuljević godine 1863. organizirati pristaše realnog saveza s Austrijom, dakle s politikom Samostalne narodne stranke. Također i u gradu Varaždinu, ali su ga varaždinski građani, kao i tamošnji trgovci i obrtnici uglavnom odbijali.

U istu je političku svrhu surađivao Dra-

gutin Pogledić i sa stranačkim glasilom – novinama *Domobran* koje su izlazile u Zagrebu između 1864. i 1866. godine. Pri tome je bit politike novina *Domobran* bila pozivanje na godinu 1848. i politiku bana Jelačića, koji je zastupao federalizam Monarhije, te istovremeno i oštra polemika s Narodno-liberalnom strankom (Strossmayerovom) kao i s Unionistima, protiv mogućnosti dualističkoga uređenja Monarhije. Stoga je *Domobran* također pisao, kako je „prva i najsvetija zadaća naša“, da „svim silama nastojimo oko toga, da se spasi i što čvršće ukorijeni narodnost i narodna svijest, naše najveće blago.“ Nadalje, „borba za narodnost, borba je za ustavnost i građansku slobodu, i u toj borbi (...) uz nas su poredani i svi ostali austrijski narodi, i svi narodi europski. A za nas Hrvate, ta je borba tim lakša što je temeljimo na historičkom i neprekinutom prirodnome pravu (...).“ Dakako, *Domobran* je poticao širenje kulture i prosvjete u narodu, osobito hrvatski jezik, kao i razvoj gospodarstva. Tako je bitno pridonio i otvorenju Prve međunarodne gospodarske izložbe u Zagrebu (1864.) na kojoj su ponosno sudjelovali i brojni Turropoljci. Uz nastojanje Dragutina Pogledića, tada upravitelja varaždinske županije, na istoj su izložbi, u velikom broju sudjelovali i Varaždinci, i povodom te izložbe i njoj u čast pojavila se u gradu želja da se u gradu Varaždinu osnuje hrvatska obrtna škola.¹⁹

Uz stalnu pretplatu za iste novine, i sam je Pogledić u *Domobranu* objavio više priloga političkoga i kulturnog sadržaja, u kojima se zalagao za promociju hrvatskoga jezika na svim područjima javnoga života (kazalište, književnost, srednje i visoko školstvo, i sl.). Tako se primjerice u prilogu pod naslovom „O zabavi pjevačkog društva u Varaždinu“ oštro, i to u više navrata, suprotstavio pojavama njemačkoga jezika na njegovim priredbama, ali i na njemačko kazalište u Varaždinu.²⁰ U međuvremenu Pogledić je postao podupirući financijski član Društva za povjesnicu, kojega je još u doba bana Jelačića utemeljio Ivan Kukuljević Sakcinski, zatim Hrvatsko-slavonskog gospodarskog

¹⁷ Tomislav Markus, n. dj., str. 405.

¹⁸ Više o tome: Agneza Szabo, Ban Šokčević i njegovo doba, str. 121–142, i sl.

¹⁹ Rudolf Horvat, Povijest grada Varaždina, Varaždin 1993., str. 350–351.

²⁰ Velimir Deželić, Dragutin pl. Pogledić Kurilovečki, n. dj., str. 173.

društva, kao i njegova časopisa *Gospodarski list*, te Hrvatskog glazbenog zavoda, te bio i jedan od financijskih utemeljitelja Narodnog muzeja u Zagrebu, ali i urednik službenog glasila *Redarstvenog vjesnika*, što ga je izdavalo isto vijeće u Zagrebu (1861.–1863.), ali i više Dobrotvornih ustanova.²¹

U međuvremenu, i u takvim okolnostima imenovan je Dragutin Pogledić Kurilovečki upraviteljem velikožupanske časti u Varaždinskoj županiji (1864.–1865.), i to umjesto mađarona, grofa Mirka Erdödyja, koji je kao vlasnik Staroga grada u Varaždinu bio podjedno nasljedni župan Varaždinske županije, ali je trajno boravio izvan Hrvatske. Naime, na prijedlog bana Šokčevića, koji je također imao veliko povjerenje u Dragutina Pogledića Kurilovečkog, kralj Franjo Josip I. imenovao je Pogledića upraviteljem Varaždinske županije. Tako je u Varaždinu 30. srpnja 1864. održana glavna skupština Varaždinske županije na koju je došlo mnogo velikaša, plemića i delegata, jer je uveden u svoju čast i službu Dragutin pl. Pogledić, novoimenovani upravitelj Varaždinske županije. Tim povodom proslavio se Pogledić krasnim domoljubnim govorom, koji se temeljio na već spomenutim političkim vrijednostima Samostalne narodne stranke. Svečanost je po starom običaju završena banketom kojemu je prisustvovalo 150 osoba. Banket je trajao do tamne noći. Pod prozorima gostionice, gdje se blagovalo, priređena je na večer podoknica.²² Međutim, Pogledić je pripadao Samostalnoj narodnoj stranci koja nije imala mnogo pristaša u gradu Varaždinu, a još manje u Varaždinskoj županiji. Tako je Pogledić došao u politički sukob i s nekim županijskim činovnicima, osobito kad je iz službe otpustio velikoga suca varaždinske županije Kazimira pl. Jelačića, poznatoga unionista, prvoga podbilježnika iste županije Stjepana Hevoića i pristava Dragutina Antoleka Oreška, također unioniste. Pri tome postupku Pogledić se oslanjao na službeni *Naputak* Hrvatske Dvorske kancelarije u Beču, upućen od kancelara Mažuranića velikim županima u po-

gledu disciplinske vlasti nad svojim činovništvom, tj. na pravo da ih u slučaju otpora ili pak neposluha suspendiraju iz službe, te da sami sazivaju po volji županijske skupštine i odgađaju reizbor činovništva. Prema mišljenju Dvorske kancelarije, kao i samoga Mažuranića, njezinoga predsjednika, upravo su veliki župani, kao činovnici imenovani od kralja, trebali biti glavni čimbenik stvaranja nove političke stranke, Samostalne narodne stranke, kao i predobivanju članstva, a sve u cilju da se postigne i osigura sporazum s centralnom vladom u Beču. Drugim riječima, Mažuranić je izrijekom tražio da veliki župani rade na okupljanju Samostalne narodne stranke, osiguraju poštovanje poglavarstva i pripremaju put za rješavanje državno-pravnih pitanja u Beču. Kao glavnog krivca za postojeće stanje označio je opoziciju u tisku i županijskim skupštinama. Upravo stoga, veliki su župani kao i županijski upravitelji, sa svojom disciplinskom vlašću mogli, pa i morali, otpustiti neposlušno činovništvo i odbiti sazivanje skupštine, osim ako nisu sigurni da će rasprave biti umjerene. Tim više, što se očekivalo, da će jezgra nove stranke – Samostalne narodne stranke – biti upravo županijsko činovništvo, jer su po svojoj službi obvezni na poslušnost višim organima, a inače mogu odstupiti.²³ Takvim postupkom Pogledić se ljuto zamjerio svojim političkim protivnicima, to jest unionistima i Strossmayerovim narodnjacima. Oni su mu se osvetili već 26. rujna slijedeće godine, 1865., kad je u Varaždinu, prvi puta nakon godine 1861. odžana redovna skupština Varaždinske županije. Tu je mađaronski vlastelin Petar Horvat predložio, neka se zamoli kralja da se makne upravitelj županije Dragutin Pogledić „zbog njegovih protuustavnih činova“. Na to je Pogledić počeo opovrgavati neke navode Petra Horvata. Kad je pak Horvat zamolio Pogledića neka se makne iz županijske dvorane do konca rasprave o tome pitanju raspustio je Pogledić skupštinu s izjavom da će sve događaje javiti kralju. Na to je početkom listopada još iste godine 1865. pošla u Beč deputacija, koju su činili

²¹ Agneza Szabo, Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu II, 1860.–1873., str. 183; 247.

²² Narodne novine, Zagreb 1864. 4. kolovoza; Rudolf Horvat, n. dj. str. 353.

²³ Tomislav Markus, Predstavke županija i gradova Banske Hrvatske, Izabrani dokumenti 1861.–1967., Zagreb 2002., str. 73–74; Rudolf Horvat, n. dj. str. 353–354.

barun Levin Rauch, Koloman pl. Bedeković, i župnik Petar Vuković, da od kralja zamole neka Pogledića ukloni s časti upravitelja Varaždinske županije. Međutim, Pogledić je i dalje ostao upraviteljem Varaždinske županije, do kraja godine 1867. odnosno demisije bana Šokčevića, kao i dolaska novoga bana Levina Raucha.²⁴

U međuvremenu, Dragutin Pogledić bio je i ostao čovjek velikog povjerenja bana Šokčevića. Svjedoči o tome i činjenica, što je upravo i on bio jedan od 44 sudionika koje je ban Šokčević pozvao na zasjedanje Banske konferencije koja je radila od 4. do 11. veljače 1865. s jedinom zadaćom izrade novog Izbornoga reda za novi Hrvatski sabor, koji se i sastao krajem godine 1865. Bitna je zadaća izrade novoga Izbornoga reda bila da donese takav Izborni red koji će osigurati pobjedu Samostalne narodne stranke na skorim izborima. Međutim, uza sva nastojanja, ta je stranka uskoro i izgubila izbore. Takav razvoj događaja doveo je, i uz niz vanjskih političkih okolnosti, osobito što se tiče Austrije, najprije do demisije kancelara Ivana Mažuranića (1865.), zatim i samoga bana Šokčevića (1867.), a potom i do stvaranja dualističke Monarhije – Austro-Ugarske (1867.), potom i Hrvatsko-Ugarske nagodbe (1868.), koju je imao zadaću provesti ban Levin Rauch. Zanimljivo je pri tome, da je novi ban Levin Rauch, (ban 1868.–1871.) i poznati pripadnik Unionističke stranke, odlučio zadržati Dragutina Pogledića Kurilovečkoga u vladinoj službi. Naime, predložio je kralju Franji Josipu I. da Pogledića imenuje predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi u Zagrebu (1869.–1871.), što je kralj i učinio svojim rješenjem od 10. svibnja 1869. godine. Kao takav Pogledić je osobito radio na izradi Zakona o Sveučilištu u Zagrebu, koje je svečano otvoreno već na samom početku Mažuranićeve vlade, 19. listopada 1874. A za vlade novih banova, također unionista, Kolomana Bedekovića (ban 1871.–1872.) kao i banskoga namjesnika

Antuna Vakanovića (1872.–1873.), Pogledić je obnašao službu velikog župana zagrebačkog (1871.–1873.), premda se dobro znalo da Pogledić nije postao Unionista. Premda je takav razvoj Pogledićeva služenja u javnosti bio objašnjen njegovim sposobnostima, on je ipak godine 1873. umirovljen. Na samom kraju te službe darovao je u Zakladu za sirotište za siromašnu djecu 100 forinti.²⁵

U doba vlade bana Ivana Mažuranića, Pogledić je, zasigurno zbog svojih sposobnosti, koje su Mažuraniću za unapređenje javne uprave jako trebale, uskoro ponovno imenovan velikim županom Zagrebačke županije (1875.–1880.). Kao takav postao je i virilni član Sabora, što znači da nije bio biran na izborima, već je u Sabor pozivan izravno banskim pismom zbog svoga statusnoga položaja, jednako kao i u ranijim saborskim periodama (1872: 1873.–1875; 1876.–1879.). Nakon demisije bana Ivana Mažuranića, (godine 1880.), koja je uslijedila također i zbog zahtjeva Hrvatskoga sabora, kao i potpisa adrese (službenoga pisma) bana Mažuranića kralju Franji Josipu I., da se politički ustroj u Bosni i Hercegovini, nakon uvođenja Austro-ugarskog protektorata (1878.) malo po malo tako uredi, da bi se ona mogla priključiti na politički „ustroj» Trojedne Kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske, i Pogledić je, kao politički istomišljenik bana Mažuranića još iz vremena vlade bana Šokčevića, također na vlastitu molbu umirovljen godine (1881.). Tada se, i to vjerojatno na prijedlog svoga prijatelja Đure Stjepana Deželića, kandidirao za gradskoga zastupnika, i već iste godine (1881.) bio i izabran, i u toj je službi ostao do kraja života. Zato je u povodu Pogledićeve smrti u skupštini gradskog zastupstva tadašnji gradonačelnik Milan Amruš između ostaloga rekao i ovo: „Njegovo življenje među nama slavi njegov rad. Uvijek vjeran svetoj hrvatskoj stvari prionuo je uz nju od mladosti ter joj je do smrti vjeran ostao. Uvijek nam je davao primjer čistog neokaljanog karaktera, a uz to si

²⁴ Julije Janković, Pabirci po povijesti županije zagrebačke, Varaždin 1898., str. 109; 168.

²⁵ Antun Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Zagreb 1910., knj.VI, str. 32.

²⁶ Đuro Deželić, n. dj. str. 173.

je uvijek smatrao svetom zadaćom, gdje je iole mogao pomoći bližnjemu svojemu. On je živo osjećao i radio za Hrvatsku i za glavni grad Zagreb.²⁶

Recimo na kraju, Dragutin Pogledić Kurilovečki, svojim nam je javnim služenjem, koje je bilo prožeto trajnim primjerima visokog hrvatskog rodoljublja, ostavio primjere trajne vrijednosti, također i svome rodnome velikogoričkome kraju, koji nazivamo i lijepim povijesnim imenom – Turopolje. Stoga

je na nama da istražimo i druge primjere služenja i visokog hrvatskoga rodoljublja, kako iz roda Pogledića Kurilovečkih, tako i iz ostalih rodova, pripadnika velikogoričkoga kraja. Naime, s njima zajedno, kao i s njihovim hrabrim i plodnim djelima na širokom spektru hrvatske politike te kulture i prosvjete u najširem značenju tih riječi, idemo i mi danas u Europu, jednako ponosni kao i Dragutin Pogledić Kurilovečki nekoć.

STOLJETNE PARNICE BUŠEVCA I MRACLINA

IVAN ROŽIĆ

Tekst iz knjige Ivana Rožića: „Prilozi za povijest Buševca“ koja je u pripremi

Buševac i Mraclin bili su sve do pred kraj 18. stoljeća izravno povezani starom rimskom cestom koja je uz staru buševsku kapelicu vodila ravno prema selu Lazi i zatim u središte Mraclina. I danas kad se hoda kroz Lazi, vidi se da put kroz selo vodi ravno prema kapelici u Buševcu, da bi na kraju sela skrenuo ulijevo prema novoj cesti. Oko 1786. godine izgrađena je bila državna cesta Zagreb – Petrinja, koja je u Buševcu skrenula s glavne rimske ceste prema Vukovini, mimoilazeći Mraclin, a stara je cesta bila preorana. Dotadašnji vrlo intenzivni rodbinski i drugi kontakti Buševčana i Mraclinaca postali su od tada nešto slabiji.

U doba turskog pustošenja Hasan-paše Predojevića u jesen 1592. godine oba su sela, i Mraclin i Buševac, bila dvaput opljačkana i spaljena, a ljudi koji nisu uspjeli na vrijeme pobjeći bili su pobijeni ili odvedeni u tursko ropstvo. Oba sela po svojem su položaju bila prva plemićka sela na udaru Turaka i stoga su najviše stradala. Godine 1600. na popisu žitelja Turopolja nijedno se od tih sela uopće ne spominje. Dvije godine kasnije, 1602. godine, spominje se na području Mraclina i Laza samo zakupnik Đuro Brestovski, dok je Buševac još uvijek bio pust.

Oba sela ponovno oživljavaju nakon 1610. godine povratkom izbjeglog stanovništva i doseljavanjem novih žitelja. Na zajedničkom popisu žitelja Buševca, Mraclina i Laza iz 1625. godine u Mraclinu se spominju obitelji Glagočić, Jakopović, Kos, Kovačić, Križanić, Kundić, Mnuković (kasnije Nunko- vić), Šabarić, Štuban i Žugec, a u Buševcu

obitelji Bobesić, Buševac (kasnije Robić), Katulić i Zalojski.

Mještani obaju sela, od kojih je Mraclin bilo mnogo veće i starije selo, uzajamno su si u ona teška vremena dobrosusjedski pomagali. Kad je bila obnovljena kapelica Svetih apostola u Buševcu 1635. godine, Mraclinac Mato Štuban darovao joj je kalež na kojem je dao urezati svoje ime. Ženidbom i udajom stvoreni su u prvoj polovici sedamnaestog stoljeća brojni rodbinski odnosi između svih tadašnjih obitelji obaju sela, pa se može pozdano tvrditi da današnji potomci starih buševskih i mraclinskih obitelji imaju skoro podjednake buševske i mraclinske korijene.

Ono na što većina ljudi danas prvo pomisli kad se spomenu ova dva sela jesu njihove stoljetne parnice, svađe, pa i tučnjave oko korištenja mraclinskih šuma. Zaboravilo se međutim da se nije radilo o svađama mještana Buševca i Mraclina, već su to bili ustvari sporovi između obitelji Katulić i sučije Mraclin.

Prvi Katulić koji se spominje 1625. godine na popisu žitelja u Buševcu bio je slobodnjak (*libertinus*) Jakob Katulić, koji se bio priženio kod Mikule Zalojskog, oženivši se njegovom kćeri Anom. Mikula Zalojski bio je također priženjeni zet kod stare buševske plemićke obitelji Turhan i nasljednik velikih Turhanovih posjeda.

Dana 5. lipnja 1666. dodijelio je kralj Leopold I. plemstvo (darovnicu i grb) Matiji Katuliću „za vjernost i vjernu službu koju je on pokazao i posvjedočio na raznim mjestima i u razno vrijeme prema svetoj kruni..., a onda

i prema Našem Veličanstvu...te odlučismo dakle da rečenog Matiju Katulića našom kraljevskom milošću izuzmemo iz staleža i položaja neplemenitoga, u kojem je, kako kažu, do sada stajao, i da ga uvrstimo u zbor i broj pravih i nedvojbenih plemića...te da ova prava jednako vrijede za sve njegove nasljednike i potomke obojega spola". Grbovnica je bila predočena, obznanjena i prihvaćena u studenome 1668. godine na općem saboru staleža i redova Kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu.

obitelj Katulić značajno je bilo pravo korištenja Mraclinske šume blizu Laza, na području današnjih Živica. U pravilu općinsku šumu koja je pripadala nekoj sučiji mogli su bez naknade koristiti samo plemići iz dotične sučije. Plemići, ali i neplemići iz drugih sela mogli su je također koristiti uz prikladnu naknadu, koja nije morala biti u novcu. Najčešće se sastojala u davanju manjeg novčanog iznosa te u tome da se lugarima i dužnosnicima sučije dalo jesti i piti kad bi naišli kod obitelji koja je dobila dopuštenje za korištenje šume.

Grb plemićke obitelji Katulić isklesan u kamenu nalazio se od 1689. godine na zidu župne crkve sv. Jurja u Starom Čiču (danas u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu)

Primanje u mraclinsko bratstvo dogodilo se prije 1645. godine o čemu svjedoči jedan pismeni podnesak obitelji Bobesić iz 1645. godine. Navedene godine obratili su se Stanko, Juraj i Matej Jagečić odnosno Bobesić (*Jagechich aliter Bobesich*), sinovi Vuka Bobesića, sučiji Mraclin i vukovinskom veleposjedniku Poglediću da Bobesićima uz uobičajenu naknadu (novčanu i ugošćivanjem mraclinskih dužnosnika i lugara) bude dopušteno korištenje mraclinske i Pogledićeve šume. U nazočnosti turopoljskog župana Mihalja Mikšića, „*imajući plemeniti ljudi mraclinski i Pogledićevi ljudi spravišće vu dvoru kneza Ivana Žugca vu Mraclinu ovo leto 1645,*“ o toj su molbi odlučivali, kako je zapisnički zabilježeno, „*knez Ivan Žugec, knez Štefan Poturić aliter Hervačić, knez Tomaš i Ivan Pogledić, knez Mihalj Vrančić i knez Jakob Katulić*“. Zamolbi je bilo udovoljeno pa je Jagečićima

Zasada nemamo saznanja odakle je Jakob Katulić stigao u Buševac i čime se bavio. U svakom slučaju morao je biti ugledna osoba jer je vrlo brzo nakon dolaska bio primljen u mraclinsko bratstvo. Dobio je ispravu o pobratimstvu koju je izdala plemenita općina Mraclin, a koja je zaključkom svojega spravišća početkom sedamnaestog stoljeća dala Jakobu Katuliću i svim njegovim potomcima sva ona prava koja je imala i sva-ka druga mraclinska plemićka zadruga. Za

aliter Bobesićima „nim i njihovom ostanku muškom i ženskomu spolu slobodno kolje seči i pasti vu Mraclinski slobodi od seh dob navek doklam budu vu Buševcih stali“. Mraclinci su u početku tražili dvanaest forinti „*tri vedra vina i nešto već priboljšice k obedu*“, ali su se na kraju zadovoljili i s osam forinti s tim da su Bobesići još isposlovali da budu „*del imali i vu kmeteh na Bune*“. Iz zapisnika je vidljivo da je o zamolbi obitelji Bobesić uz mraclinske plemiće jednakopravno odlučivao i Jakob Katulić.

Činjenica je da su Katulići u to doba rodbinski bili jako vezani uz Mraclin. U sedamnaestom stoljeću Lovro Katulić oženio se Barbarom Žugec, Pavao Katulić Magdalenom Zrnčić, Marko Katulić Helenom Kundić, Matija (Marka) Katulić Marijom Kos, Matija (Imbre) Katulić Katarinom Kos, Matija Katulić (zvani Rodek) Marijom Cvetnić, Stjepan Katulić Margaretom Štuban, Ivan Katulić Helenom Matanović, Šimun Katulić Margaretom Galeković i Stjepan (Jakoba) Katulić Dorotejom Galeković. I obrnuto, mnoge su se Katulićeve djevojke udale u Mraclin.

Katulići su kao vrlo imućna plemićka obitelj prema starim običajima rado ugošćavali svoju mraclinsku rodbinu kad bi god došla u Buševac, a to se odnosilo i na mraclinske lugare od kojih su mnogi bili iz rodbinskih obitelji. Oni bi nakon napornog obilaska mraclinskih šuma svraćali do svoje Katulićeve rodbine da se odmore uz kupicu vina. To je bilo poznato u cijelom kraju pa su gostoljubivost Katulića počeli pomalo koristiti i drugi Mraclinci. Katulićima nije bio nikakav problem ugostiti namjernike iz susjednog sela, no posljedica toga bila je da su ubrzo mraclinski dužnosnici Katulićevu gostoljubivost počeli smatrati njihovom obvezom uvjereni da su time plaćali pravo na korištenje mraclinske šume. Sve je teklo bez problema dok su godine bile plodne, a kad su sredinom osamnaestog stoljeća zaredale nerodne godine, Katulići su prestali ugošćavati namjernike iz Mraclina i time im se zamjerili. Mraclinski lugari počeli su od tada osporavati pravo Katulićima na korištenje

šuma i počeli su sudski sporovi.

U 1752. godini bili su Katulići tuženi da su sjekli stabla u mraclinskoj šumi i u Turopoljskom lugu kako bi postavili brvi na putu od Buševca prema Vukovini, a da se prethodno nisu javili mraclinskom sucu i tražili dopuštenje. Katulićev sluga Juraj Matušin iz Kravarskog svjedočio je da je „*služil pri Mihajlu i Šimunu Katuliću na Buševce let devet, još pred onemi leti, kada je banska vojska poginula pred Divušjem i one lete kada je on služil pri rečeneh Katulićeh, jesu delali Buševčani brvi, kojeh i svedok pomagal je delati, po cesti kuda se ide iz Buševac na Vukovinu, za koje brvi rečeni Buševčani onda jesu sekli hrastje, nekaj na Laze poleg Sepi mraclinskeh, nekaj na Lugu turopolskom i za ono hrastje koje su sekli na Laze Mraclinske nisu se javljali Mraclincem niti sucem njihovem niti nijakvoga zapitka davali za to*“. Dodao je da „*ne čul da bi za to Buševčani Mraclincem bili kaj plaćali ili na vino davali*“. Svjedočio je i stari Tomaš Lučić iz Kuča, star 70 godina, koji „*kaj god pameti Buševčani po sepi kuda se ide od Buševac do Vukovine vsegdar iste brvi delali jesu, nekaj iz Laze Mraclinskeh, nekaj iz Luga Turopolskoga ali toga pako niti je zapametil, niti je čul povedati da bi zato bili se Buševčani najavljali Mraclincem ili sucem njihovem, ili kakovu plaću ili kaj za to na vino davali do sada*“. Slično su bili izjavili i drugi svjedoci, Tomaš Čuncić iz Kuča, star oko 60 godina, Štefan Sever i Marko Belčić iz Rakitovca, obojica stari po 50 godina.

Najvažiji dokaz u svoju korist pružili su Katulići pokazavši Pavlu Modiću, zamjeniku župana, ispravu o bratimljenju u kojem je Katulićima bez ikakvih ograničenja bilo dopušteno pravo korištenja mraclinske šume kao i svakom drugom mraclinskom plemiću. Modić je dao za pravo Katulićima i naredio mraclinskim tužiteljima da prestanu „*bantuvati*“ Katuliće.

No Mraclinci se nisu mirili s odlukom Pavla Modića. Uvjeravali su ga da su Katulići oduvijek plaćali Mraclincima za korištenje šume, i to u vinu, ali i hranili lugare i ostale općinare te da je to dokaz da Katulići nemaju pravo bez njihova odobrenja i bez na-

knade koristiti šumu. Uvjereni da su u pravu mraclinski su lugari 1754. godine otjerali u Mraclin svinje Mihalja Katulića, četiri svinje zaklali, a već u listopadu iste godine mraclinski je lugar Juraj Galeković ubio pet svinja Gašpara Katulića.

Plemenita općina Turopolje odlučila je temeljito ispitati pravno stanje. Tijekom skoro cijele 1755. godine saslušavani su svjedoci o čemu postoje sačuvani zapisnici. S obzirom na to da se radi o jednom od najranijih i vrlo opširnih izvješća, u kojem su izjave dali dobri poznavatelji problema, red je da ga se opširnije citira.

Dana 15. veljače 1755. godine saslušan je najstariji svjedok Blaž pl. Detelić, rođen 1682. godine, koji je izjavio da „je dobro zapametil Matijaša, Pavla i Georga, sine Jakopa Katulića, svakoga v svoje hiže stojećega v Buševce i pri nih već puta bil je kakti pri susede svoje. Toga pako nigdar ne čul, videl niti zapametil, da bi je mraclinska občina bila bantuvavala od uživanja mraclinske (šume), nego vezdar vsi tri jesu mirno uživali v vsem kak i vsaka hiža mraclinska. Več puta svedok je videl da je dohajal iz Mraclina lugar ali detič pozavat (Katuliče) na spravišče mraclinsko i bunjske obede i videl je nekuliko nje hodeče tam već puta i dohajajuči i da to tak sini nihovi i vnuki činili jesu. Toga pako takaj nigdar ne čul, videl niti zapametil da bi kada stareši sadašneh Katuličev bili davali kakove obede, ali morali davati lugaru i detiču mraclinskom, ali pak vse občine mraclinske, nego ako kada koji lugar ali detič mraclinski kada je hodil poslom i navrnul se kojem Katuliču tak negda dal mu je jesti i napitek vina, negda pako nikaj, navlastito onda kada muški glav pri hiže doma našel ne, i to većinum bili su rođaki z Katuliči koji su bili lugari i detiči i takvim davali su obed kakti rođakam i to tak vse pomalo je išlo i potlam jeli* su tak hoditi k svakoga Katulića hiže i negda se od fruštuka zadržati tija do obed. Potlam pako jeli* su na te obed z nimi hoditi i nekoji izmed občine mraclinske, vse pomalo i najpotlam vre i vsa občina i onak pod moraš nekuliko let morali su im davati obed sadajni vsi Katuliči. I doklam su dobra leta bila, ar imali

su dosta kruha, vina i mesa i nesu zato marili vnogo, kaj su im davali, nego poklam su ova grozna leta nastala, kak svedok štima okoli jedno dvanajest let, nisu dali Katuliči lugarem niti detičem, još menje vse občine, stekla žganoga vina, još menje fruštuka i obed i onak obed stali jesu od potlam i dandanašni stoje.

I ovaj put bio je ponovno saslušan Juraj Matušin iz Kravarskog, star 66 godina, nekadašnji sluga kod Mihalja i Šimuna Katulića koji je potvrdio da su Katuliči u pravima bili izjednačenima s Mraclincima jer je „videl tulikaj da već put dohajal je iz Mraclina lugar ali detič i pozaval njegove gospodare i drugeh Katuličev, vse u Buševce stoječe, v u nijovo spravišče Mraclinsko i na bunski obed i vsi jesu hodili v u njegov i koj je išel odonud dela** je videl da su donašali“. Velika Buna bilo je mraclinsko kmetsko selište pa su tamošnji mraclinski podložnici bili obvezni pripremiti objed za sudionike spravišča.

Blaž pl. Robić, star oko 53 godine, opisao je navade mraclinskih lugara, koji su se znali negdje napiti i „onda tak negda, koji pijan je bil, znal se je navrnuti kojemu Katuliču kakti rođaku spat, ar većinum bili su rođaki Katuliču koji su bili lugari i detiči, i onde prespal je, a negda pako i po dva znali su zajti. I onak kada su se v jutro stali, znal im je dati, ako je imal, žganoga vina, za tem fruštukljati i friškoga vina, poleg toga zadržali su se negda i pri obedu i tak vsako leto.“

No Mraclinci su ovaj put bili pronašli svjedoke koji su se sjećali tada već pokojnog Mihalja Katulića (rođ. 1655), jednog od rijetkih koji u početku nije bio upoznat sa svojim pravima i vjerovao da je njegova obveza bila hraniti mraclinske lugare. Tako je u korist Mraclinaca posvjedočio Tomaš pl. Čunčić iz Kuča, star 66 godina, koji je izjavio „da je jeden put tkal platno cel tijeden pri pokojnomu Mihalju Katuliču, otecu Šimuna Katulića i onda jeden dan došel je bil Juraj Križanič i Šimun Kos, lugari mraclinski i svojemi detiči k Mihalju Katuliču i onda im je on obed iliti gošćenicu dal i on (Čunčić) je skupa s nimi jel i pil i gostil se. Kada su se bili tak najeli, napili i nagostili, lugari su odišli skupa svojemi detiči,

*počeli

** udio u davanjima bunskih podložnika

a on (Čunčić) je pital Mihalja Katulića, zakaj obed daje mraclinskom lugarem i detičem. Katulić mu je odgovorio da im on mora vsako leto obed dati ali pak za njega dukat i to se zatreti ne more.“

Potvrdio je to i Šimun pl. Sever iz Rakitovca, star 56 godina, navodeći da „jeden put bil je zašel po svojemu poslu Mihalju Katuliću, koji je pripravljaj obed i pital ga komu obed pripravlja. Mihalj mu je odgovorio da lugarom i detičem mraclinskom i da on mora vsako leto obed dati, je li bilo žira vu Laze mraclinske iliti ne.“

Mijo pl. Laković, star 50 godina, „jeden put zašel je bil kruha prosit tecu svoju Maru Katuličku i kada je bil tak zašel, bilo je pri nje Mraclincov vu goste iliti na obedu. On je onda pital tecu: Ma, teca, zakaj vi dajete obed ovem Mraclincem? Odgovorila mu je da zato im daje vsako leto obed, kaj čuvaju Laze svoje i njihove i vse do nekojega leta davali su obeđe Katulići.“

Tomaš Šverga, star 40 godina iz Bune, podložnik Jurja Erdődija „jeden put je bil donesl vu jedne stucke rakije lugarem mraclinskom Matijašu Galekoviću i Juraju Križaniću da bi mu dali zrezovinu za drva i kada im je bil tu rakiju donesl, obećali su mu drvi i zvali su ga sobum govoreći: Hodi, Šverga, idemo Katuličem skupa na obed vu Buševce! Kada je hotel pojti skupa z lugari, mati mu ni dala, nego lugari i detiči jesu odišli vu Buševce, a on pako domom je odišel z materjum.“

Mihalj pl. Črnko, star 54 godine, zatekao je jednom kod Mihalja Katulića mraclinske lugare i pomoćnike i rekao im „da naj i njega pušćaju ili pribrate vu lozu svoju da im on hoće platiti i obed davati, kak i Katulići, kojega oni pribratili jesu“.

Oko čašćenja mraclinskih lugara nije bilo nikakvih problema, ispričao je već spomenuti Blaž Detelić, „doklam su dobra leta bila, ar imali su dosta kruha, vina i mesa i nesu zato marili vnogo kaj su im davali, nego poklam su ova gorša leta nastala, okoli jedno dvanajest let nisu dali Katulići lugarom niti detičem, još mejne vse občine, stekla žganoga vina, još menje fruštuka i obed i onda obedi

stali jesu od potlam i dandanašni stoje“.

Ispričao je zatim kako se Mihalj Katulić otputio jednog dana sa starim listinama svojih predaka turopoljskom juratušu moleći ga da mu ih protumači i tada je ustanovio da nikakvu naknadu nije dužan plaćati Mraclincima niti davati ručkove lugarima, njihovim pomoćnicima kao ni mraclinskim dužnosnicima, pa je odlučio prekinuti tu praksu. I drugi su svjedoci ispričali i podjednako izjavljivali zbog čega je došlo do prekida davanja objeda, s tom razlikom da su Blaž i Šimun Detelić te Blaž Robić naveli da je do toga došlo nakon što se Mihaljeva žena porječkala s mraclinskim lugarima, dok je sluga Juraj Matušin tvrdio da se Mihalj Katulić s njima porječkao. Prema riječima Jurja Matušina „došli su bili k Mihalju jeden put lugari mraclinski Gašpar Kos i Mihalj Šabarić iz Laza i govorili mu: „Rođo, dajte mi napitek vina“ i on dal im je i kada bi bili tak pili, za nikaj su se porekli iznad Mihalja Katulića. Onda on rekel im je: „Ja vas se ne bojim! Imam doma takovu pravicu da slobodno ženski i muški spol Katuličanski uživa slobode mraclinske kak i vsaki Mraclinec“. I to lugari jesu povedali občine svoje i kada su bili išli ono leto iz Bune iz obeđa pijani, našli jesu krmke Mihalja Katulića na Laze, odegnali su je vu Mraclin i zaklali šestero.“ Daljnje događaje u svojoj izjavi detaljnije opisuje Blaž Robić navodeći: „Onda išel je tužit sin Mihalja Katulića, Šimun, občinu mraclinsku za poklane krmke gosponu španu, za onda Janušu Paraminskomu. Gospon špan pozval je občinu na odgovor i kada je bila občina došla na odgovor, onda Šimun Katulić iznel je fašiju iz zandra* koje je imel na slobodu mraclinsku i hotel je podati g. španu, a onda zmeknul mu je iz ruk Blaž Miličević i z Matijašom Krezekom vsu na falate podrapal. Videći to g. špan počel se je groziti občine mraclinske govoreći da stoga ne bude dobro, kaj su poklali krmke Katulićeve i vezdašnju fašiju podrapali. Šimun Detelić naveo je na kraju da kad su Mraclinci uvidjeli što su napravili, počeli „su se moliti g. španu i obećali da se hote z dobra nagoditi z Katulićemi kak za poklane krmke tak i za podrapanu fašiju, a kak pako pogodili

*njedara

No mir je trajao svega dvije godine i Mraclinci su bili zaboravili svoje obećanje. Godine 1757. digli su tužbu protiv Gašpara, Ivana i Tomaša Katulića, kojima su osporavali pravo korištenja mraclinske šume otjeravši njihove svinje. Na raspravi u Donjoj Lomnici 22. studenoga 1757. godine pred županom Petrom Škrlcem dokazali su Katulići svojim listinama da kao pobratimljeni članovi mraclinske općine posjeduju pravo uživanja mraclinske šume.

Pet godina kasnije, 1782. godine, nisu dopustili Mraclinci Stjepanu, Ivanu i Šimunu Katuliću ulazak u njihovu šumu Plantišće, koja se nalazila uz potok Bunu, ali s one desne strane, i međašila je s Erdödijevim kraljevskim posjedom. Nakon saslušanja svjedoka Stjepana Lakovića (r. 1730.), Šimuna Detelića (1702.), Andrije Horvačića Cvokana (r. 1708.), Matije Detelića (r. 1736.) i Stjepana Črnka (1732.) utvrđeno je da su to zemljište Katulići oduvijek uživali, a najstariji svjedok, osamdesetogodišnji Šimun Detelić sjećao se da su rudinu Plantišće nekada zvali *Katulićev kut*.

Dugotrajne trzavice između obitelji Katulić i sućije Mraclin dovele su postupno do međusobnog nepovjerenja pa i netrpeljivosti među mještanima Buševca i Mraclina. Sporilo se za svaku sitnicu, a najčešće su bile osporavane međe. Nerijetko su se sporovi pokušavali rješavati i masovnim tučnjavama, dakako bez ikakva rezultata. Kako bi tome stao na kraj, turopoljski je župan Ivan Grdenić dao 1788. godine nalog mjerniku Janušu Horvatiću da izmjeri i odredi među između buševskih i mraclinskih posjeda. Januš Horvatić vjerojatno je olako shvatio svoju zadaću. Dana 26. siječnja 1789. godine požalili su se županu mraclinski i buševski sudac, Stjepan Galeković i Pavel Katulić, „da gospon dirigens Januš Horvatić nijeden put neje bil pri mere vu Mraclinu i da lajnsko leto 1788. o Vuzmenom pondelku skupa z g. Križanićem bil je pri njem četiri dni, koje sve četiri dni nikaj neje delal nego jel i pil i potlam čez malo vreme pak z gosponom Križanićem

rečeni gospon dirigens bil došel je vu Mraclin i onda četiri dni takaj nikaj neje delal, potlam pako je bil na fateranju dni tri i više nijeden put. Tak ravno pl. Pavel Katulić, sudec buševski, i Jožef Detelić, prisežnik, valovali su da niti pri njihove mere neje bil, nego jeden put na fateranju.“

Mraclinci su pronalazili razne razloge kako bi uskratili Katulićima korištenje njihovih prava. Kad se na samom početku devetnaestog stoljeća Blaž Katulić odijelio iz Katulićeve zadruge, mraclinski su suci utvrdili da on više nema prava na uživanje „mraclinske slobode“. U svojem pismu od 23. prosinca 1811. godine Antun Zdenčaj, župan turopoljski, obratio se sucima mraclinskim navodeći da „akoprem Blaž Katulić i vsi Katulići tak stare kak i nove sude imaju, poleg kojih oni vu uživanju vaše Laze jesu, vi vendar prez suda i tužbe sami silnim načinom, koji včiniti pod veliki birsag prepovedano je, njemu potlam kak odelil bil se, isto vživanje kratite, kajti to pak slobodno ni dopušćeno biti nemre“. Župan se pritom pozvao na ranije presude iz 1756. i 1795. godine i presudio da Katulići imaju puno pravo mraclinsku šumu uživati i koristiti. Mraclinci su se kao i ranije opet ispričali uz napomenu da nisu znali koja sve prava imaju Katulići.

Godine 1823. ponovno je zabilježen spor između Mraclina i Buševca zbog napašanja stoke u Mraclinskoj šumi.

Početkom srpnja 1826. godine bio je Ivan Katulić sa svinjama u šumi Živice blizu Laza. Naišao je mraclinski sudac Janko Križanić i htio otjerati Katulića i svinje iz šume. Nastala je svađa koja je završila tako da je Križanić oduzeo balticu (malu sjekiru) koju su pastiri obično nosili za pojasom i udario Katulića po glavi ili, kako u sudskom spisu stoji, „Ivan Katulić tuži se proti Janku Križaniću da mu je vu Lazi Mraclinski glavu presekel“. Odmah je bio pozvan sudac Zagrebačke županije Paulus Kereszturi koji je pismeno potvrdio da Ivan Katulić ima krvavu glavu, a o događaju posvjedočio je Juraj Katulić. Janko Križanić morao je platiti odštetu od 12 forinti i vratiti Katuliću oduzetu sjekiru.

Dakako da ni Katulići nisu Mraclincima ostajali dužni. Kad bi zatekli mraclinsku stoku na Živicama, otjerali bi je u Buševac, a onda su zaredale svađe, a nerijetko i tučnjave. Ponovno je Mraclince ogorčilo kada je 19. veljače 1829. godine, temeljem presude Jurja Josipovića, turopoljskog župana, uveden u svoj novostečeni mraclinski posjed Stjepan Katulić. Radilo se o ranijem posjedu Mikule Cvetnića, koji se kod Katulića zadužio i nije bio u stanju vraćati dug. Zemljište je imalo kvalitetnu glinu za izradu čupova i lonaca, pa je Stjepan Katulić kopao i odvio glinu za lončarske poslove. S vremenom nastala je velika jama u kojoj se 1831. godine utopila prasica Nikole Nunkovića iz Laza. Stjepan Katulić morao je platiti odštetu za krmaču od 1 forinti i 12 krajcara i zatrpati jamu.

O apsurdnosti međusobnih parničenja govori i slučaj iz 1832. godine. Opet je „*plemenita občina mraclinska*“ tužila turopoljskom županu „*plemenitu občinu buševčku*“, no iz postojećeg spisa ne vidi se razlog spora. Župan Josipović poslao je povjerenstvo na lice mjesta da utvrdi činjenice i nakon obavljenog posla dogovoreno je da će sučija Mraclin platiti ukupne troškove rada županova povjerenstva, a da će sučija Buševac svoj razmjerni dio vratiti Mraclinu. Dana 5. prosinca 1832. godine dobio je Jakob Katulić, buševski sudac, obavijest od župana Josipovića da su ga mraclinski suci (tamo su se birala dva suca) tužili jer Buševčani navodno nisu Mraclincima platili svoj udio u troškovima od 22 forinti. Katulić se kod Josipovića u Kurilovcu pojavio 12. prosinca 1832. godine, pokazao mu obračun prema kojem je sučija Buševac trebala sučiji Mraclin platiti svega 12 forinti i 49 krajcara i nakon toga predao mu mraclinsku priznanicu o plaćenju svojoj. Župan Josipović nakon toga odbacio je mraclinsku tužbu.

Godine 1846. ponovno su počeli problemi. Dana 19. veljače 1846. godine obratio se turopoljski župan Danijel Josipović mraclinskomu sucu Pavlu Kovačiću s upitom zbog čega Mraclinci ne dopuštaju Josipu

Katuliću i ostalim Katulićima „*kakti bratu plemenite občine mraclinske drva seči i tak njega kak i njegove vu ladanju i vživanju občinske mraclinske šume silovito bantuju*“. Pod prijetnjom kazne od 200 forinti zatražio je da se „*zdoobra s Katulići narede*“.

Svađe i parnice Buševčana i Mraclinaca bile su poznate u cijelom Turopolju i često su bile tema šaljivih zadjevica na raznim okupljanjima, poput sajмова, proštenja i sličnih prigoda. Čak je i zagrebački „*Večernji vjesnik*“ od 24. travnja 1958. godine posvetio tome jedan feljton. Autor feljtona nije znao da se zemljište između Mraclina i Buševca zove Živice, pa iz feljtona pod nazivom „*Sela zavađena zbog živice*“ proizlazi da su se sela bila zavadila zbog neke zelene ograde – živice. Feljtonist S. G. prepričava zgodu iz 1935. godine kad su Buševčani kopali jarak kako bi spriječili Mraclince da ulaze u Živice. Zvono na mraclinskoj crkvi zazvonilo je bilo na uzbunu i „*sve što se kretalo – veliko i malo, staro i mlado, napustilo je polja, nedokuhane ručkove, nenahranjenu stoku i pohitalo prema zvoniku, koji se uzdizao iznad krošanja drveća.*

– *Buševčani nam otimaju živice – pronio se glas. Za to vrijeme, na kraju sela, Buševčani – dugogodišnji suparnici sa sudskih rasprava u Zagrebu zbog suvlasništva posjeda, koji Mraclinjani nisu poštovali – kopali su jarak da se vidno odvoje od morskog – Mraclina. Preko lugova i šuma žurili su Mraclinjani, naoružani rogljama i sjekirama, srpovima, kosama, da obrane svetu živicu Mraclina, u koju nitko nema pravo dirnuti. Kad ih Buševčani primijetiše još izdaleka, kako kao termite nezadržljivo provaljuju kroz polja i vinograde, ostaviše dopola iskopani jarak i počupanu živicu te dadoše petama vjetra. Namrgođena mraclinska vojna zaustavila se kod kupova zemlje, što su je Buševčani napustili. Sutradan su pastiri donijeli vijest u Buševac, da je jarak zatrpan. Buševac je vijećao po kletima i podrumima i odlučio da se osveti ratobornom Mraclinu; često je stoka Mraclina nestajala. Nekad su se mraclinski pastiri vraćali isprebijani – Buševac se osvećivao.*

U Mraclinu je crkva zvonila na uzbunu. Mraclin je uzimao u ruke, što bi zatekao i pošao da silom oslobađa svoju stoku. Probijala su se vrata balvanima, kamenjem, lupali prozori toljagama. Buševac je spremao odmazdu. Kod staja čekali su Buševčani i njihove čvorugave batine.

Razvila se tuča. Bilo je mnogo razbijenih glava. I s jedne i s druge strane. Zvali su žandarmeriju. Ali nitko nije mogao smiriti razuzdane duhove Buševca i Mraclina. Pisale su se žalbe, slale deputacije. I nadalje su, kao i prije, dolazili predstavnici zavađenih sela: po trideset, četrdeset.

Prijepise originalnih isprava na temelju kojih je napisan ovaj tekst napravio je Ivan Kos (1907–1974), a njihovi originali nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u arhivskom materijalu Plemenite općine turopoljske, u kutijama broj 77 (fascikl 2), 101 (fascikl 1), 150 (fascikl 90) i u kutiji broj 168.

Napokon u Mraclin su se dovezli suci i riješili spor: Mraclin se mora pokoriti i platiti dio suvlasništva, koji je otpadao na Buševac.

Parnica i honorar promućurnom advokatu, koji je zastupao Mraclin, stajala je 680.000 dinara.“

Parbe između Buševčana i Mraclinaca oko korištenja šume prestale su 1947. godine ukidanjem Plemenite općine turopoljske, nakon nacionalizacije općinskih šuma i nakon što je država otkupila oranice u Živicama za potrebe poljoprivrednog kombinata.

POGOVOR KNJIZI *TUROPOLJSKI GOVORI* ANTUNA ŠOJATA

IVO PRANJKOVIĆ

U Plemenitoj općini turopoljskoj iz Velike Gorice već dulje se vrijeme razmišljalo o tome da se objavi vrlo vrijedna doktorska disertacija Antuna Šoljana posvećena turopoljskim govorima, tiskana svojedobno u *Hrvatskom dijalektološkom zborniku* pod naslovom *Turopoljski govori* (knj. 6, Zagreb, 1982, str. 317–493). Uz neke poteškoće, vezane između ostaloga i za loše zdravstveno stanje dr. Antuna Šojata*, Plemenita je općina napokon dobila autorov pristanak da se spomenuta disertacija objavi, pa je to 2010. godine i učinila. Disertacija je inače obranjena još 1964. godine i imala je prvotni naslov *Kajkavski govori u Turopolju (s osobitim obzirom na mraclinski govor)*. Sadrži poglavlja *Predgovor, Transkripcija, Kratice, I. Uvod, II. Glasovi, III. Prozodija, IV. Oblici, V. Nepromjenjive riječi, VI. Sintaksa, VII. Primjeri govora i VII. Rječnik*. Razumije se da je na kraju i poglavlje *Literatura* s iscrpnim popisom dotadašnjih proučavanja kajkavskoga narječja općenito i opisa pojedinih kajkavskih govora. Na temelju uglavnom fonoloških, morfoloških, akcenatskih i morfoloških kriterija, s kojim se čitatelji mogu iscrpno upoznati u Uvodu monografije, Šojat je sve turopoljske govore podijelio u tri skupine: središnju, zapadnu i istočnu. Središnjoj pripadaju mjesta Buševac, Staro Čiče, Jakuševac, Kuče, Kobilic, Kurilovec, Lekenik, Mičevac, Mala Mlaka, Mraclin, Odra, Okuje, Peščenica, Pleso, Donje Podotočje, Pertrovina, Rakitovec, Donji Vukevec, Velika Gorica, Velika Mlaka i Vukovina, zapadnoj Dragonožec, Dubranec, Kravarsko, Donja Lomnica, Lukavec, Obrež, Remetinec, Šiljakovina, Velika Buna i Vukomerić, a istočnoj Bapče, Lazina, Lekneno, Novaki, Čička Poljana, Sasi, Selnica i Trnje.

Između 1982. godine, kad je objavljena Šojatova monografija, i današnjih dana kajkavološka je literatura obogaćena veli-

kim brojem raznolikih i vrijednih radova, od kojih je mnoge, sam ili u suradnji s drugima, napisao baš Antun Šojat. Osim njega kajkavskim su se narječjem bavili i brojni drugi istraživači, kao što su npr. Božidar Finka (s kojim je Šojat zajedno potpisao mnoge svoje dijalektološke opise, doduše više čakavskih i štokavskih negoli kajkavskih govora), Dalibor Brozović, Zvonimir Junković, Vida Barac-Grum, Stjepko Težak, Zvonimir Bartolić, Vesna Zečević, Mijo Lončarić, Ivan Kalinski, Alojz Jembrih, Josip Lisac, a od starijih treba svakako spomenuti Stjepana Ivšića, Franju Fanceva i Rudolfa Strohalu. Zanimljivo je da su se kajkavskim narječjem bavili i relativno brojni stranci. Među njima u prvome redu treba spomenuti Ukrajinca A. M. Lukjanenka, koji je napisao prvu monografiju o kajkavskom narječju (*Kajkavskoe narječie*, Kijev, 1905), i koju je svojedobno u svom *Archivu* opširno recenzirao najslavniji Varaždinac i najveći hrvatski filolog uopće Vatroslav Jagić. Uz Lukjanenka treba svakako spomenuti Srbe Aleksandra Belića i Pavla Ivića, Mađara L. Hadrovicsa, Amerikanca T. F. Magnera, Rusa A. D. Duličenka te Nizozemce H. P. Houtzgersa, i W. Vermeera.

Osim monografije A. M. Lukjanenka treba još upozoriti barem na ove radove monografskoga tipa koji se izravnije tiču (i) kajkavskoga narječja: *Jezič Hrvata kajkavaca* Stjepana Ivšića (*Ljetopis JAZU*, 48, Zagreb, 1936, str. 47–88), *Kajkavsko narječje* Dalibora Brozovića (*Školski leksikon*, Zagreb, 1966, str. 118–125), *A Zagreb kajkavian Dialect* T. F. Magnera (*Pennsylvania*, 1966), *Jezič Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta* Zvonimira Junkovića (*Rad JAZU*, 363, Zagreb, 1972, str. 1–229), *Život i djelo Antuna Vramca: prilog proučavanju hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije* Alojza Jembriha (Čakovac, 1981), *Ozalski govor* Stjepka Težaka

*Antun Šojat umro je 9. lipnja 2012. u Zagrebu.

(*Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, str. 203–428), *Kajkavskij literaturnij jazyk i ego mesto sredi drugih slavjanskih literaturnyh mikrojazikov* A. D. Duličenka (Talin, 1982), disertaciju Josipa Lisca: *Delnički govor i govor Gornji Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora* (Zadar, 1986), *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu* Vesne Zečević (Zagreb, 1993), *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru* Vide Barac-Grum (Rijeka, 1993) te „Kajkavsko narječje“ Mije Lončarića (Školska knjiga, Zagreb, 1996).

Kajkavsko narječje obuhvaća sjeverozapadni dio hrvatskoga jezičnog prostora te Gorski kotar. Kajkavskih govora ima osim toga i u Mađarskoj (u Pomurju i Podravini) te u Rumunjskoj. Pojedini kajkavski govori dosad su se razvrstavali na različite načine. Prvu tipologiju tih govora sačinio je srpski jezikoslovac Aleksandar Belić (godine 1927. u *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*), koji je kao osnovni kriterij uzeo reflekse praslavenskih suglasničkih skupova *tj i dj*. Po tom kriteriju podijelio je kajkavsko narječje u tri dijalekta: istočni u kojem je *tj* dalo *ć*, a *dj* *đ*, zatim sjeverozapadni koji prema *tj i dj* ima *č i j*, te jugozapadni koji za *tj i dj* ima *ć i j*. Drugu podjelu napravio je Stjepan Ivšić u svojoj čuvenoj studiji *Jezik Hrvata kajkavaca* (1936) u kojoj je po akcenatskom kriteriju kajkavske govore podijelio u četiri skupine (kajkavski govori inače uglavnom imaju tri akcenta: kratkosilazni, dugosilazni i tzv. praslavenski ili čakavski akut, koji se bilježi tildom: ~). Oslanjajući se i na Belićevu i na Ivšićevu podjelu, ali uzimajući u obzir još neke ponajprije fonološke osobitosti Dalibor Brozović podijelio je kajkavsko narječje u šest dijalekata, i to zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski, križevačko-podravski, prigorski, donjosutlanski i goranski. Međutim najpodrobniju podjelu kajkavskoga narječja, uzimajući osobito u obzir sudbinu kajkavskoga cirkumfleksa (tj. dugosilaznoga naglaska) te razvoj nazalnih samoglasnika nedavno je ponudio Mijo Lončarić u knjizi *Kajkavsko narječje* (Zagreb, 1996). On naim razlikuje čak petnaest dijalekata kajkav-

skoga narječja. To su plješivičkoprigorski, samoborski, gornjosutlanski, bednjansko-zagorski, varaždinsko-ludbreški, međimurski, podravski, sjevernomoslavački, glogovničko-bilogorski, gornjolonjski, turopoljski, vukomeričko-pokupski, donjosutlanski i goranski.

Kajkavskim narječjem napisana su mnoga vrlo vrijedna i raznovrsna djela, između ostaloga i pravna (Ivanuš Pergošić: *Decretum*, Nedelišće, 1574), kroničarska (Antun Vramec: *Kronika, vezda znovich zpravljena kratka Szlovenskim jezikom*, Ljubljana, 1578), vjerska (Nikola Krajačević: *Sveti Evangeliumi*, Graz, 1651; Juraj Habelić: *Zerczalo Marianzko*, Graz, 1662; Juraj Mulih: *Poszel apostolszki*, Zagreb, 1742) itd., pjesnička (Ana Katarina Frankopan-Zrinski: *Putni tovaruš*, Venecija, 1661), dramska (Tituš Brezovački: *Mathias Grabantzas Diak*, Zagreb, 1804) itd. Prvu gramatiku kajkavskoga književnog jezika, koja je ostala u rukopisu, napisao je (na njemačkom jeziku) Josip Vitanović (*Gründe der kroatischen Sprache*, 1779). Slijede zatim gramatike Ignaca Szentmartonya (*Einleitung zur kroatischen Sprache für Teutschen*, 1793), Franza Korniga (*Kroatische Sprache*, 1795), Josipa Matijevića (*Horvatska gramatika oder kroatische Sprachlehre*, 1810), Josipa Đurkovečkoga (*Jezičnica horvatsko-slavonska*, 1826) i, kao posljednja u nizu, gramatika Ignaca Kristijanovića (*Grammatik der kroatischen Mundart*, 1837). Najvažniji su kajkavski rječnici *Dictionar ili Réchi Szlovenszke* Jurja Habelića (Graz, 1670), *Gazofilacij* Ivana Belostenca (Zagreb, 1740) te *Lexicon Latinum* Franje Sušnika i Andrije Jambrešića (Zagreb, 1742). Među piscima koji su kajkavski pisali i nakon 1836. godine ističu se Pavao Štoos, Tomaš Mikloušić i već spomenuti Ignac Kristijanović. I književnost na kajkavskom narječju u 20. stoljeću vrlo je bogata i vrijedna, a ističu se pisci Fran Galović, Dragutin Domjanić, Miroslav Krleža, Ivan Goran Kovačić, Zvonko Milković, Ernest Fišer, Zvonko Kovač, Božica Jelušić itd.

Autor monografije *Turopoljski govori* Antun Šojat pripada među najbolje i najplod-

nije opisivače kajkavskoga narječja, a kad je riječ o (starom) kajkavskom književnom jeziku, onda Šojatu nema premađu među hrvatskim jezikoslovcima. On je naime između ostaloga napisao i jedinu noviju gramatiku kajkavskoga književnog jezika (prvu poslije Kristijanovićeve iz 1837. godine), zapravo prvi cjelovit opis jezika stare kajkavske književnosti, koji je bio objavljan u časopisu *Kaj* između 1969. i 1971. godine, a sasvim nedavno objavljen je i kao knjiga u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (v. *Kratki navuk jezičnice horvatske: jezik stare kajkavske književnosti*, Zagreb, 2009). Ta Šojatova „jezičnica horvatska“ sadrži iscrpan opis fonološkoga i morfološkoga ustrojstva kajkavskoga književnog jezika, a osobita je pozornost posvećena pravopisu i slovopisu (grafiji) te akcentuaciji. Na kraju su i primjeri tekstova iz stare kajkavske književnosti (Ivana Pergošića, Antuna Vramca, Nikole Krajačevića, Boltžara Milovca, Petra Petretića, Jurja Habelića, Gabrijela Jurjevića, Ivana Znike, Štefana iz Zagreba, Andrije Jambrešića, Jurja Muliha, Mihaila Šilobada, Baltazara Adama Krčelića, Antuna Vranića, Tituša Brezovačkog, Pavla Štoosa, Ljudevita Gaja, Ignaca Kristijanovića i Tomaša Mikloušića), a od pisaca iz 20. stoljeća zastupljeni su tekstovi Dragutina Domjanića i Miroslava Krleže.

Antun Šojat rođen je u Zagrebu 13. lipnja 1928. godine. Tu je završio i gimnaziju te diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu tzv. VIII. grupu predmeta (narodni jezik i književnost). God. 1965. dodijeljen mu je doktorat iz filologije. Kao stipendist Humboldtove zaklade dva puta je boravio u Njemačkoj (u Marburgu i Mannheimu) gdje je, između ostaloga, surađivao na izradi *Enciklopedijskoga njemačko-hrvatskoga rječnika*. U Njemačkoj je bio jedno vrijeme i lektor odnosno predavač na Slavenskom seminaru Sveučilišta u Kielu. Dugo je bio voditelj Dijalektološkog odsjeka u Zavodu za jezik (danas Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje), predsjednik Odbora za dijalektologiju JAZU (HAZU), član Odbora za onomastiku

i leksikografiju te član međunarodne radne skupine *Općeslavenskoga lingvističkog atlasa* (OLA). Bio je također (1978–1982) i predstojnik Zavoda za jezik. U razdoblju od 1981. do 1985. bio je koordinator znanstvenoga rada na području filoloških i lingvističkih znanosti u Hrvatskoj. Objavio je vrlo velik broj radova iz područja dijalektologije, povijesti jezika te leksikografije i onomastike, a najviše pozornosti u svom radu posvetio je upravo kajkavskome narječju. U svojoj bogatoj karijeri opisao je osobitosti kajkavskih govora više od 200 naselja u Turopolju, Pokuplju, u okolici Zagreba i Karlovca, u Prigorju, Zagorju, Međimurju, Podravini i Posavini. Osim monografije *Turopoljski govori* osobito su važne njegove monografije *Karlovački govor* (s B. Finkom) i *Govori u općini Duga Resa*. Uspio je također istražiti relevantne razlikovne elemente kajkavskoga narječja u odnosu na čakavsko (posebno u raspravi *Govor u Samoboru u njegovoj okolici*). Šojat se u više navrata osvrtao i na zagrebačku kajkavštinu o kojoj je (zajedno sa suradnicima Vidom Barac-Grum, Ivanom Kalinskim, Mijom Lončarićem i Vesnom Zečević) objavio zapaženu knjigu *Zagrebački kaj: govor grada i prigradskih naselja* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 1998). Kako smo uvjereni da će uz turopoljske govore i zagrebačka kajkavština zanimati potencijalne čitatelje ove knjige, uvrštavamo u nju i vrlo zapaženu Šojatovu sintetsku raspravu *O zagrebačkom kajkavskom govoru*, objavljenu 1979. godine u *Raspravama Zavoda za jezik* (knj. 4–5, str. 125–134). Vrijedne su pozornosti također i Šojatove lingvističko-stilističke rasprave o jeziku pojedinih pisaca koji su se služili kajkavskim narječjem, npr. o jeziku Jurja Habelića, Dragutina Domjanića, Antuna Gustava Matoša i Miroslava Krleže. Osim kajkavskoga u nešto manjoj mjeri Šojat se bavio i čakavskim govorima, posebno sjevernodalmatinskim govorima na području Nina, na Murteru, Prviću, Zlarinu, Cresu te Žirju i Kapriju. Bavio se također čakavskim govorima u Gradišću. Od štokavskih govora istraživao je slavonske govore oko Vinkova-

ca, neke govore u bosanskoj Posavini, govor Bošnjaka (muslimana) u okolici Jajca, dubrovački govor te govore u zaleđu Senja. Važno je također Šojatovo sudjelovanje u međunarodnim dijalektološkim projektima, posebno u *Općeslavenskom lingvističkom atlasu* za koji je obradio devet punktova na području Hrvatske. Osim dijalektologije Šojat se dosta bavio i leksikografijom. Napisao je više od 50 araka teksta za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, surađivao je u izradi *Gradišćanskohrvatskog rječnika*, *Frazeološkoga rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (objavljenoga u Mannheimu) te na spomenutom *Enciklopedijskom njemačko-hrvatskom rječniku*. U znatno manjoj mjeri Šojat se bavio i hrvatskim standardnim jezikom, npr. nekim pitanjima s područja tvorbe riječi

te nekim pravopisnim dvojabama, a osobitu je pozornost posvećivao interferencijama između hrvatskoga standardnoga jezika i kajkavskoga narječja.

Sve u svemu Antun Šojat razvio je izrazito plodnu i vrijednu znanstvenu djelatnost, osobito na području proučavanja i opisivanja kajkavskoga narječja, pa pripada redu najzapaženijih naših jezikoslovaca. U toj djelatnosti monografija *Turopoljski govori* najvažniji je njegov znanstveni prilog, pa ga svesrdno preporučujemo potencijalnim čitateljima, osobito onima na području Turopolja, Vrhovlja i Posavine s potpunim uvjerenjem da će time proširiti svoje vidike i potanje se upoznati sa skrivenim blagom i ljepotama svoje materinske kajkavske riječi.

Za razliku od današnjeg poimanja, izvorna kravata iz 16. stoljeća sasvim je drugačije izgledala i imala je drugačiju, znatno praktičniju namjenu. Što se tiče Hrvata kajkavskog govornog područja, po kojima je dobila ime, zvala se podgutnica (podgutnjak), u 17. stoljeću je izbila

na svjetsku modnu scenu, ali je tamo vremenom izgubila svoj vizualni izgled te se kao konstanta jedino održao njen statusno-identitetski simbol. Na svoje izvorno tlo vratila se kao modni detalj u sastavu urbanog povlađivanja manirama europskih dvorova.

Izvorna podgutnica je znatno starija od 17. st.

Marama ili rubac zavezan oko vrata u širokim europskim prostorima od davnine je bio višenamjenski, praktičan, pomoćni dio odjeće, češće putnika nego stacioniranog čovjeka i češće siromaha nego bogatog gospodara. Primjenjivan je vjerojatno kod svih indoeuropskih naroda. U sredozemnom i bliskoistočnom bazenu je imao naglašenu ulogu za zaštitu od pješčane oluje, jakog sunca, za brisanje znoja s lica, itd. Na najvišu razinu poznatosti je dospio Veronikin rubac iz Isusove golgote. Kod nešto sjevernijih na-

ljeća, kao zapakirani objed putnika, pješaka, privezan na štap preko ramena. Također ga možemo vidjeti kao zaštitu od hladnog vjetera svezanog preko lica, ušiju, ili zamotanog oko vrata, kako danas poimamo ulogu šala.

Upotrebljavan je također i kao okovratna spojnica za improvizirani ogrtač, u davnini kao koža od goveda ili divljači, kao današnja kopča za vjetrovku, kišnu kabanicu, mantil, itd.

Promatrajući odraze iz starijeg vremena na kasnija pučka ruha, narodne nošnje, možemo prepoznati da je tradicija rupca pod vratom, podgutnice, bila jače njegovana na području kraljevine Slavonije nego Hrvatske ili Dalmacije, mada se vidljivo prepoznaje i pod vratom Morlaka (Morovlasi), sredinom 18. stoljeća (Alberto Fortis, Put po Dalmaciji, 1774. godine). Tako su nošnje cijelog južno-panonskog bazena, s naglaskom na Zagrebačku okolicu, i još preciznije na Turopolje, znatno više sačuvala pa i svojatale trag od izvornog rupca, preko planetarne slave, pod nazivom kravata, do današnjeg pokušaja *brendiranja*, kako se to događa i s mnogim drugim tradicijskim vrijednostima.

Za vjerovati je da su područja naglašenije skorašnje upotrebe ovakvih, od praktičnih do modnih detalja u nošnjama ujedno bazična tla na kojima je i korjenski bio više

Sl. 1. Modno-sportski šalovi oko vratova hrvatskih uglednih sportaša

roda bio je korišten za pravljenje svežnja, kojeg često vidimo na slikama do 17. sto-

Sl. 2. Vladimir Kirin: Nošnja iz Novog Čiča u Turopolju i sl. 3. Iz Šestina, Zagrebačko Prigorje

primjenjivan neki detalj kao praktična upotreba, a da se vremenom samo nametnuo i na estetsko-identitetskoj razini. Tu vjeru crpimo iz iskustava nepisane, usmene baštine, koja nikada nije bila precizna, evoluirala je, ali je uvijek vrlo blizu stvarnih a zatumljenih podataka unutar kulturnog taloga ljudskih zajednica.

Svakoj od osobina, odlika, pripisuje se

Sl. 4. Turopoljska plemenašica Ana Ištvančić, oko 1865. i sl. 5. Banderijalac Plemenite općine turopoljske, 2010.

neki od organa. Tako nam je poznato što „čovjek čini srcem“, kojim svojim organom je nešto *progruntao* (promozgao), što je nogama prehadao ili svojim „zlatnim rukama stvorio“, za što je „imao dobro oko ili dobro uho“. Isto tako, kada dobro pjeva, nadbacivši ostale, onda kažemo da „ima pravo grlo“, pa nikada nije bilo svejedno niti što je pod grlom.

Na vratu je čovjek najtanji, pri vizualizaciji vratna jabučica podrazumijeva grlo, kajkavski *gutu*, i izraženija je kod muškaraca

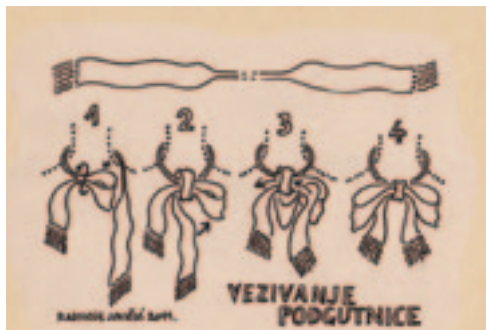
Sl. 6. V. Kirin: Plava leptir mašna Vinkovci, Slavonija nego kod žena, pa se i podgutnica kao naziv za svezani rubac oko vrata, primarno odnosi na muža. Što naglašenija guta, pa i njen akcent, podgutnica, time je naglašeniji „pravi muž“. Stvaranje dojma naročitog autoriteta je dizanje glave u vis, „kada se gleda krovno na probleme“, a u stvari, vratna guta se ističe

Sl. 7. Dio slike POT-a, ugroženog turopoljskog bratstva 1947.

kao simbol muževnosti protumačene kao odlučnost. Mada nitko od slikanih na ovoj slici ugrožene zajednice Plemenite općine turopoljske 1947. (sl. 7.), nije stavio kravatu, po isticanju vrata u prvi plan, može se točno vidjeti nekoliko članova koji odašilju određeno duševno stanje odlučnosti u nesigurnim vremenima, s naglaskom na onog najupućenijeg u probleme, Župana Miju Pučka, pa i prvog koji sjedi do njega i onog koji je prvi odzada. Isti gard vidimo na većem broju slika: Hrvatski ratnik, figura u Muzeju Seljačkih buna u Gornjoj Stubici u Zagorju (sl. 9.), Ban Jelačić, na portretu u Hrvatskom povijesnom muzeju (sl. 31.), te također kao konjanička skulptura od A. D. Fernkorna, na trgu Bana Josipa Jelačića u Zagrebu (sl. 35.). Kipar Ivan Rendić je tako predočio prkos položajem glave na vratu portreta Ante Starčevića, nad grobom u Šestinama (sl. 13.). Također je vidljiv stav „muža“ kojemu u koreografiji Akademie Cravatice, žena veže podgutnicu (sl. 33.).

Vrativši se na prijelaz sa 16. na 17. stoljeće, možemo prepoznati da se rubac pod vratom povremeno pojavljivao i stoljećima prije nego se sredinom 17. stoljeća vinuo

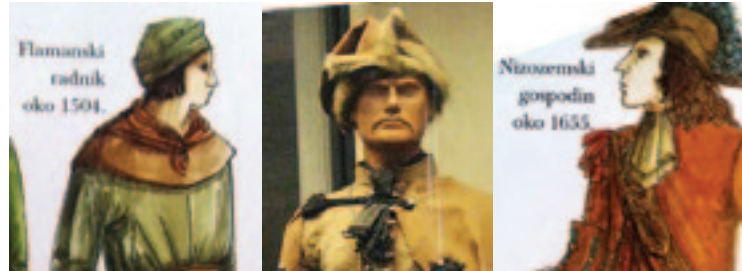
Sl. 11. Vezivanje podgutnice, leptir mašne

u sferu visoke europske mode. Osim spomenute narodne praktične i višenamjenske upotrebe, postepeno je ulazio 50 – 20 godina u modu prije nego je prepoznat kao kravata, to jest sa hrvatskim imenom kao predznakom.

U vojnoj ulozi ne bi trebalo zanemariti podgutnicu kao znak pripadnosti određenoj vojnoj formaciji razlikovan po boji ili znakovlju na njoj. Privezana za štap, koplje, helebardu, mogla je pokazivati smjer kretanja vođe (kao stijeg) i kao zavoj za rane pa i znak predaje, odustajanja od borbe ako je bijela, ili se njome mahalo po zraku na određen način u znak prizivanja u pomoć.

Prerastanje izvorne podgutnice u modni detalj.

Uz sve spomenute, ostaje sve do danas još ona Turopoljska vizualno-estetska uloga rupca, podgutnice, kao svojevrсни modni detalj na nedjeljno-misnom, ženidbeno-svečanom, ili vojno-paradnom ruhu. Kao

Sl. 8. Radna odjeća, 1504., sl. 9. Hrvatski ratnik, 1630., sl.10. Europski modni detalj, 1655.

seoski detalj narodne nošnje možemo ju smjestiti u vrijeme nakon odlaska Napoleonovih vlasti, od 19. stoljeća pa na ovamo. Tu bi smo mogli smjestiti današnju turopoljsku pučko-plemenitašku koreografiju potaknutu od Marijana Bušića (Academia Cravatica), po kojoj djevojka ili žena veže muškarcu rubac pod vratom, kao zavjet vjernosti, dajući čvoru ulogu nerazvezive obaveze protiv preljubne misli ili po-

gleda (sl. 33.), a u ratnom ozračju čvrstoće u hrabrosti „osim ako ga presiječe sablja“ (pod simbolom smrti, protumačene kao dekapitiranje, presijecanje vrata na bojišnici). To bi moglo biti približno ozračje u kojemu je Louis XIV., kralj Francuske, po prethodno primijećenom detalju vezanog rupca s vidljivim čvorom na hrvatskim vojnicima, dok su opsjedali Saint Denis kraj Pariza 1636., i poželio da se rubac veže „a la croata“. Taj višenamjenski dio opreme hrvatskog banderijalca ujedno znak prepoznavanja pripadanja određenoj grupi je svakako bio prilično velik i vizualno primjetljiv, bio je crvene boje, eventualno s navezenim bijelim cvjetićima. Očito da je podgutnica bila prethodno funkcionalno upotrebljavana daleko šire od hrvatskog tla, ali je kod njih očito bila u fazi prijelaza s praktičnosti na identitetsko-estetski znak, a to nije promaklo oku koje očito nije bilo opterećeno praktičnošću nego dokonim nadmetanjem u manirama sa sebi adekvatnim dvorskim esteticima.

Ako razdvojimo prethodno nabrojene veliki popis uloga izvorne podgutnice, onda vidimo da je ulogu brisanja mokrih ruku, nosa, a kasnije i suza kod dame od strane kavalira, preuzela maramica, koja u 19. stoljeću postaje također praktični te modni vizualno vidljiv detalj. Scenarij je bio poželjan kao plač od sreće ili eventualno izazvan ugrozom lako povredive časti, a manje od stvarne nesreće. Maramica, rubac, uglavnom je

Sl. 12. Krsto Hegedušić, ženik iz Zagorja i sl. 13. Dostojanstvo kravate, Ante Starčević, Šestine, Zagreb

bio bijeli, namirisani biranim mirisima, nosio se u džepiću, na reveru, ili se nosio u ruci „za

svaki slučaj“. Na rupcu se u svili lijepo vezlo dekorativne figure s uključenim inicijalima vlasnika, pa se vremenom razvila čitava koreografija namjernog gubljenja rupca, i to na način da ga pronađe upravo određena osoba te da dođe do priželjkivane komu-

Sl. 14. Kralj Louis XIII. oko 1620., sl. 15. i 16. Kralj Louis XIV. oko 1690., sl. 17. Kralj Louis XV. oko 1760.

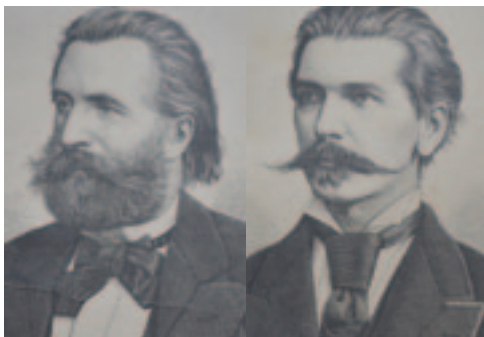
nikacije. Tu bi se moglo prepoznati srodan simbolični dio uloge izvorne podgutnice.

Prethodno, u 15. pa sve do blizu kraja 16. stoljeća je dvorska moda većine europskih dvorova uzimala uzor po srednjovjekovnim ratnim oklopima, pa je vrat, kako muškaraca, tako i žena, bio kruto oklopljen visokim ovratnikom koji je simbolizirao autoritet oklopa, a da ne bude neudoban, pod kraj perioda (renesansa) bio je presvučen gusto naboranim, velikim i dojmljivim ovratnikom (sl. 14.). Krajem 16. stoljeća sve više se počinju pojavljivati maramice, dugački rupci, ali bez vidljivog uvezanog čvora (mlađi barok). Tako je u vrijeme fatalnog prepoznavanja hrvatske (možda turopoljske) podgutnice, rubac već imao pola stoljeća tradicije pod vratovima „modno osviještenih“ europskih dvorjana, ali nisu vezani s vidljivim čvorom. Dakle, već se dugo ve-

zao rubac, ali ne „a la croata“, (sl. 15. i 16.). Teško je sa sigurnošću reći je li se ta „fatalna ljubav na prvi pogled“ uopće dogodila, jer se izraz „kravata“ kao pojam s prizivanjem na kralja Louisa XIV. počeo upotrebljavati tek čitavu generaciju naknadno.

Činjenica jest da se od početka 17. stoljeća (zreli barok) na ovamo, kravata neprekidno pojavljuje u nacionalnim modama svih modnih centara za muškarce, a u modama za žene s prekidima i u raznim modalitetima.

Na tlu kontinentalne Hrvatske u narodu se održao rubac u praktičnoj upotrebi u kontinuitetu, te u 19. stoljeću kao sastavni

Sl. 19. Europska moda leptir mašne do približno 1870. god i sl. 20. moderne kravate nakon 1880.

na današnju prepoznatljivu kravatu počeo se događati tek nakon 1860. godine. Grof Edgar Bourée de Corberon, prijatelj i vatreni podržavatelj Bana Josipa Jelačića (kao kakav hrvatski G. Gordon Byron), sredinom 19. stoljeća, dojmljivo nosi crnu leptir mašnu. Da je podgutnica još do kraja 19. stoljeća bila u modi vidi se jer je Josip Čop, trgovac, na svojoj palači preko puta crkve u Velikoj Gorici 1898. godine dao izmodelirati od stilski obrazovanog kipara lik anđela s naglašenom podgutnicom (sl. 21. i 22.). To govori o snazi identitetskog uključivanja podgutnice, kravate u Turopolju kod zemljoposjedničke zajednice, Plemenite općine turopoljske u

Sl. 18. Cifrana kuća hrvatskom trobojnicom, 1913.

dio buđenja nacionalne svijesti, podgutnica je kao uska hrvatska trobojnica, traka crven-bijeli-plavi. Kao identitetski znak je prenošena urezivanjem na lice drvenih kuća kontinentalne Hrvatske – Slavonije (nakon 1880.), i bila prepoznavana kao deklarativno izjašnjavanje za hrvatsku samostalnost od Mađarske, a nakon Prvog svjetskog rata od unije u južnoslavenskoj Kraljevini.

Postupni prijelaz s oblika kojeg još i danas poznajemo srodnim, kao „leptir mašna“,

Sl. 21. G. Gordon Byron, s romantično slobodnom kravatom, sl.22. Anđeo s kravatom na kući Čop u Velikoj Gorici, 1898.

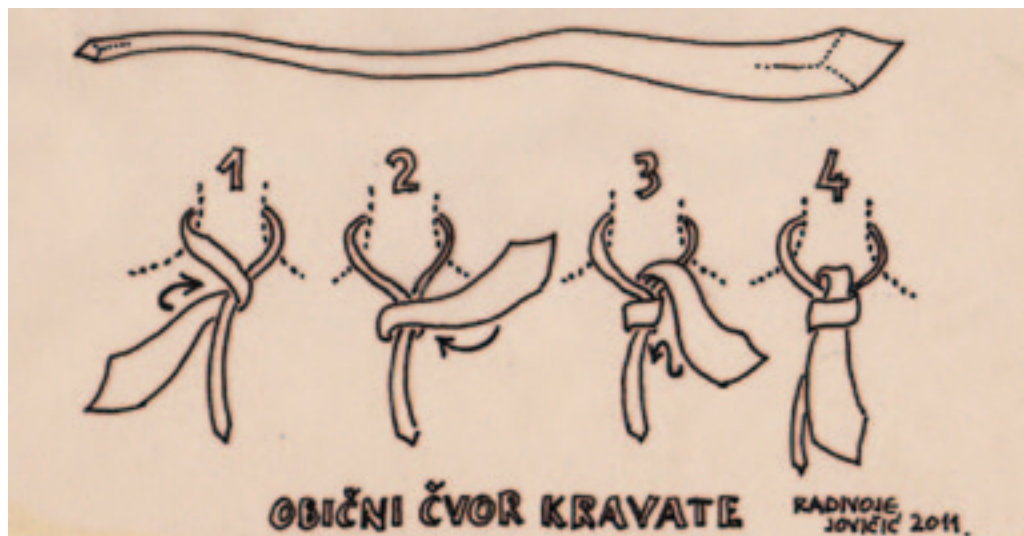
Velikoj Gorici na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Takav kontinuitet tradicije nije ostvarila niti jedna od ostalih hrvatskih lokalnih zajednica.

Današnja moderna kravata je potomak Turopoljske podgutnice.

U 20. stoljeću (a što traje i danas, u 21. stoljeću), kravata je postala neizostavan dio izgleda muškarca kada obavlja javni posao, a svi djelatnici u javnim službama nisu smjeli skinuti niti popustiti kravatu ispod vrata od izlaska u javni prostor do povratka u stan (sl. 19. i 20.). U veliki broj hotela i restorana nije mogao ući muškarac bez kravate. Po tom kriteriju moderna kravata simbolično zaklanja intimniji dio toalete, to jest gumbi košulje, koje ona pokriva, podrazumijevaju već donje rublje. Da se ne bi moderna kravata sklanjala u stranu ili lepršala na vjetru, vremenom su se izmišljale razne kopče, tj. zihalice i šnale, sve dojmljivije dizajnirane i od plemenitih metala (srebro ili zlato).

Od prepričavanjem donesene stare tradicije da se podgutnicu vezalo na neki poseban pa možda i tajnovito individualni način (sl. 11.), ostala je za u 20. stoljeće vještina koja se morala dugo uvježbavati; kako zavezati kravatu da čvor bude simetričan, trouglast i krupan, te da se ne razveže i ne poremeti tijekom dana, i to gledajući sebe

obrnuto u ogledalu, a kao ritual i ne imajući uopće ogledalo ispred sebe (sl. 23. i 24.). Vremenom i na raznim dijelovima svijeta su se uvježbavale vrste čvorova kravate, tako da ih se može nabrojiti bar 15, što jednostavnijih, što vrlo kompliciranih, i najvećem broju muškaraca nedostižnih. Stanovita susretljivost dama se ogledala u pripomoći da „nespretnom“ džentlmenu pomogne u njegovom „muškom fetišu“, to jest što ljepšem vezanju i oblikovanju kravate pod vratom. Kao što se početkom 20. stoljeća dogodila degeneracija vezane podgutnice pristizanjem na tržište leptir mašne već zavezanog i ukrućenog oblika na podložnom kosturu, isto tako se dogodila degradacija vještine vezanja moderne kravate poslije Drugog svjetskog rata, kada su na tržište došle gotove kravate s već napravljenim čvorom koji unutar ima ugrađen kalup od krute kože ili kartona pa se ne može rastavljati i ponovno vezati. Takva kravata je dobila ulogu jednokratne upotrebe, odnosno, dok se ne zamaže.

Sl. 23. Shema vezanja kravate na jedan čvor

Sl. 24. Shema windsorskog vezanja kravate na dupli čvor

Tridesetogodišnji rat (od 1618. do 1648. godine) i izbijanje Hrvata na europsku ratnu scenu

Europski vjerski rat između katolika i protestanata, kasnije nazvan Tridesetogodišnji rat, izveo je hrvatsku mladost na velika europska ratišta, što je plaćeno obilnom bezrazložno prolivenom krvlju, i zavio u crno svaku obiteljsku zajednicu kraljevina Hrvatske i Slavonije. Mada su vojske nastale dijelom insurekcijom a dijelom plaćenički, u tom cijelo generacijskom ratu Hrvati su zauzeli značajnu i u povijesti zabilježenu ulogu. Kako bismo prepoznali izvorište te ratničke čvrstoće i hrabrosti, potrebno je vratiti se unazad za još jednu generaciju.

Krajem 16. stoljeća hrvatski je narod bio na niskoj razini samouvjerenosti, a moćni je neprijatelj, turska svjetska sila, naišavši na slab otpor, nanosila teške štete u ljudstvu i imovini pljačkaškim prodorima u Banovinu te Turopolje i dalje prema Štajerskim posjedima, tako da je do 1592. Turopolje bilo poharano i na rubu opstanka. Hrvatska vojska pod vođenjem Grofa Tome Erdödjia, konačno osnažena europskim oružjem, 1593. krenuvši iz turopoljskog Želin-grada uspješno pobijedi tursku vojsku pod Siskom, a od tog se poraza ona nije nikada sasvim oporavila.

Sl. 25. Bitka pod Siskom 1593.

Sl. 26. Bitka kod Lützena u Tridesetogodišnjem ratu, 1632.

Uspjeh je dolio veliku dozu vjere da neprijatelj nije nepobjediv i kult ponosa se njegovao, tako da je sljedeća generacija ušla u Tridesetogodišnji rat s daleko većom kurazom i vjerom u svoje nacionalno junaštvo. Turopoljci su se i najviše osjećali čašćenima jer su upravo oni nositelji slavne pobjede na svome tlu iz 1593. kao pobjednici u najužem smislu. I na europskim vojnim smotrama su hrvatski mladići bili prepoznati kao čvrsti borci i viteški sinovi te su druge postrojbe imale i određeni respekt prema njima. O ulozi hrvatske vojske ili bar nekih njenih dijelova, ostalo je više povijesnih prijepora. Dok su ih jedni vidjeli isključivo kao neustrašive borce i spasioce iz „predziđa kršćanstva“, drugi su ih obilježili kao opake pljačkaše na tlu Češke, Njemačke i Francuske.

Tridesetogodišnji rat je obilježio Turopolje po mnogim povijesno zapisanim značajkama, više opisnog i etnološkog karaktera nego konkretno vojnog. Spomenimo tri od njih:

1. U toku rata u Jaktorowskoj šumi poljskog Mazowieckog vojvodstva, godine 1627. ustrijeljeno je ili uginulo posljednje grlo divljeg goveda, najbližeg izvornom Bosu primigeniusu, kojeg se štovalo kao tura, slavenskog boga plodnosti, a po kojemu Turopolje nosi ime. Mada je krdo bilo

Bos primigenius

Sl. 27. *Bos primigenius, tur*

Sl. 28. *Spomenik posljednjem turu, u Jaktorowskoj šumi kod Varšave u Poljskoj*

već sasvim prorijeđeno, u ratnom vihoru su ih ubijali vojnici za hranu. Narodna priča pripisuje upravo slavnom i neustrašivom vojskovođi suprotnog zaraćenog tabora, švedskom kralju Gustavu Adolfu, da je ubio posljednjeg tura, mada je upitno da li je uopće bio tamo.

2. U jednoj od povijesno najprepričavanijih bitaka, onoj kod Lützena (slavenskog imena Lutica) kraj Leipziga u Njemačkoj, u totalnom ratnom srazu, 16. 11. 1632. gine upravo švedski kralj i perjanica protestantske vojske Gustav Adolf, a dugo se šaptalo da su ga ubili Turopoljci?! (sl. 26. 29. i 30.). Navodno da u povijest nije smio ući podatak da je kralja uspio ubiti borac niskog, upitnog plemstva, nego je čin pripisan plemiću višega roda, von Falkenbergu, a da se sve prikazalo kao bitka u jakoj magli u kojoj se nije moglo sve dobro razaznati. U mogućoj koreografiji i simboličnom pripisivanju, mogli bismo reći da je turopoljski plemić jednose-lac osvetio tura, simbol turopoljskog imena. Možda je griznja savjesti prizivala priče o pravednoj osveti jer su slavenski (hrvatski) borci kroz svoje uspjehe čak prizivali pravdu za nanošene štete u njemačkom progonu Slavena u Saskoj u još 500 – 600 godina starije vrijeme.

Sl. 29. Pogibija kralja Gustava Adolfa, 16. 11. 1632

Sl. 30. Današnji spomenik Gustavu Adolfu kraj Lützena.

3. Ono što i jest tema ovog štiva, navodno 1636. godine nakon slave koja je išla ispred hrvatskih postrojbi i došla u Pariz, turopoljska podgutnica nije mogla ostati neprimijećena pod vratovima ponositih junaka. S ove vremenske distance i već mnogo puta premodulirane priče, između pisane i

usmene predaje, s koljena na koljeno, teško je danas reći jesu li hrvatski junaci bili stvarno štovani ili manipulacijom istureno meso za neprijateljske topove, ali je činjenica da je ime hrvatske – turopoljske podgutnice donijelo naziv „kravata“ jednak i neizmijenjen od tada do danas na cijeloj planeti.

Urbana verzija sačuvane tradicije

Na pariškom, versailskom dvoru te i širom Europe, naziv kravata, odnosno rubac vezan „a la Croata“, nije odmah ušao u punu upotrebu naziva, nego se učvršćivao postupeno, ali se za muškarce može smatrati već kao moda prije 1670. preko pukovnije Royal cravate Louisa XIV., a za dame, rubac vezan s vidljivim čvorom pojavljuje se u modi tek nakon 1733. (po tekstu i crtežima u knjizi: John Peacock, „Povijest odjevanja na zapadu“, (sl. 8. i 10.).

Na krilima dva stoljeća prepričanog a identitetski potentnog motiva, u godinama Ilirskog preporoda (Hrvatskog nacionalnog pokreta) iskristaliziran je oblik one podgutnice koji joj je prokrčio prostor da postane kravata. Dakle, kravata bi po slici Bana Jelačića i fotografiji Velikog meštra Družbe braće hrvatskog zmaja E. Laszowskog, trebala biti traka (rubac)

od tila ili svile koji u svojem dijelu što slobodno pada niz prsa završava kraćim resama bijele boje.

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, 1990. počelo je skupljanje, pa i selektivno uzimanje elemenata iz starije baštine,

Sl. 31. Grof, Ban Josip Jelačić, oko 1850. i sl. 32. Emilij Laszowsky, Veliki meštar DBHZ, 1905.

Moderna kravata kao Hrvatski odnosno Turopoljski brend

razne koreografirane verzije „njegovanja ideala časti i srednjovjekovnog viteštva“ koje se možda nikada nije niti dogodilo u novoprikazanom obliku. Neki elementi novih festivalizacija mogli bi podnijeti egzaktnu povijesnu kritiku, a neki baš i ne. Unutar takvih koreografija dolazi do pjesničkih, literarnih verzija događaja, uključujući i razna personaliziranja objekata, predmeta i događaja. Jedan od njih svakako jest i proces *brendiranja* kravate, podsjećajući svijet od kuda joj je ime.

Tu bi svakako kravata spadala u grupu brendiranih vrijednosti izdvajanjem iz šireg repertoara i prostora, a nepotrebno njeno

Sl. 33. Koreografija Academia Cravatica, *Vežanje „zavjetnog“ rupca, kao pohvalan način promidžbe kravate*

Sl. 34. *Obilježavanje Dana kravate u Zagrebu, 18.10.2010. kao prihvatljiv način promidžbe*

Sl. 35. *Kravata na skulpturi Bana Jelačića kao upitan, mada simpatičan način promidžbe*

zamatanje oko svega što nije muški vrat, spada u bezrazložno prelaženje s literarne sfere na nedopustivu stvarnu fizičku aktivnost u personalizaciji spomenika kulture.

Redoslijed kojim ove aktivnosti slikovno predočavam, ujedno je redoslijed podnošljivosti takvih kreacija, doživljavajući ih kao nedopušteno unošenje nepripadajućih sadržaja, i tako remećenje vrijednosnog sustava po kojemu je neki spomenik kulture postao to što jest (slike br. 33, 34, 35 i 37) iz promidžbenih su materijala udruge Academia Cravatica, inicirane i vođene od prof. Marijana Bušića.

Spomenik kulture može biti oštećen, osim na način da ga razbijemo ili prepravljamo, i na način da mu širimo ili mijenjamo područje namjene, pa makar i u jednom momentu. Pulsku Arenu sada nećemo moći lako očistiti od unesenih, a njoj nepripadajućih „elektriciteta“, koji su se već u obliku dokumentiranja „razlili po mislima“ konzumenata kulture.

Turopoljski kaštel, Lukavec-grad, nije određena količina m³ cigle i crijepa, niti je Pulska Arena određeni broj m³ kamena, jer cigle u ciglanama, a kamena u svakom kamenolomu, imamo još i više, nego ti objekti imaju svoj zaležani i već vrednovanjem

Sl. 36. Kravata, leptir mašna oko tornja Lukavec-grad, kao upitan način promidžbe

Sl. 37. Kravata modernog tipa oko Arene u Puli, s konzervatorske pozicije kao upitan ili sasvim neprihvatljiv način promidžbe

zaokruženi kulturni talog, i njihovo personaliziranje treba ići u smjeru primjerenog konzumiranja usvojenih i već definiranih vrijednosti.

Pred dužnosnike koji konzumiraju baštinu plasiranjem novo identitetskih projekata mora sa stručne pozicije stati konzervator, i to stručan, i „bez dlake na jeziku“, te u dvije

rečenice protumačiti kako se smije, a kako ne smije, baštinu stavljati u opticaj.

Hoće li mu politički moćnik zbog toga dati otkaz iz službe, ne bi se trebao toliko plašiti, a što se tiče gorljivosti za ideale, vidim da još niti jedan konzervator u Republici Hrvatskoj nije krenuo u štrajk glađu štiteći spomenik kulture.

Povijest uzgoja turopoljske svinje

Izvorne pasmine domaćih životinja ogledalo su povijesnog i kulturnog identiteta svake zemlje u kojoj je stočarstvo tradicionalna poljoprivredna djelatnost. Iako je Hrvatska mala zemlja s malim brojem stanovnika u odnosu na svjetske razmjere, ipak se u njoj trenutačno uzgaja prilično velik broj izvornih (autohtonih) pasmina domaćih životinja. Nastanku naših izvornih pasmina uvelike su doprinijeli zemljopisni položaj i iznimna raznolikost klimatsko-vegetacijskih zona naše zemlje. Tako se prema Popisu izvornih i zaštićenih pasmina i sojeva domaćih životinja nastalih na teritoriju Hrvatske (NN 127/98, NN 73/03, NN 39/06, NN 126/07, 70/09) u nas trenutačno uzgaja 25 priznatih izvornih pasmina domaćih životinja, od toga tri pasmine goveda, četiri pasmine konja, dvije pasmine koza, tri pasmine magaraca, dvije pasmine svinja, dvije pasmine peradi te čak devet pasmina ovaca. Turopoljska pasmina svinja uz crnu slavonsku pasminu jedina je živuća izvorna (autohtona) hrvatska pasmina te jedna od najpoznatijih prijelaznih pasmina svinja u Europi. Prema proizvodnim i biološkim značajkama svrstavamo je u red kasnozrelih polumasnih pasmina.

Iz samog njezina naziva jasno je gdje je turopoljska pasmina svinja nastala. Prvi zapisi o svinjama s tog područja potječu još iz XII. stoljeća. Svinjogojstvo je u Turopolju u prošlosti bilo najvažnija gospodarska grana, o čemu svjedoči zapis E. Laszowskog o slučaju s „Grgurom sinom Stjepanovim, koji je kao službenik bana i župan (1352.) oteo Turopoljcima mnogo svinja te do gola svukao tri pastira i isprebijao ih na mrtvo ime“. Uzgoj svinja na području Turopolja oduvijek je bio tradicionalna stočarska

djelatnost, što potkrepljuje i Ritzoffy (1931) navodom da je „tovljenje svinja, i to valjano tovljenje posebno umijeće, a naročiti vještaci u tom su mraclinčani“. Turopoljska svinja savršeno se uklopila u tadašnji ekosustav Turopolja koristeći proizvode hrastovih šuma i poplavnih pašnjaka kao bitni element hranidbe (slike 1 i 2).

Pretpostavlja se da počeci nastanka ove pasmine sežu daleko u prošlost (VI. stoljeće), a utvrđeno je da potječe od divlje europske svinje *Sus scrofa ferus europaeus*. Više je pretpostavki o nastanku turopoljske svinje, premda je polazište zajedničko, odnosno jasno je da je kao podloga poslužila lokalna svinja masnog tipa koja je križana s mesnatijim tipovima (Đikić i sur. 2002). Ritzoffy (1931) navodi da je uzgojno područje turopoljske svinje početkom XX. stoljeća prošireno daleko izvan Turopolja, jer se ta pasmina zbog dobrih proizvodnih odlika proširila na okolne kotare, prema Sisku, Kutini, Čazmi i Draganiću, kasnije i na dio Slovenije, Podravine i jugozapadni dio Mađarske. Iz „*Prema rezultatima popisa stoke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 31. siječnja 1921.*“ u tim se kotarima uzgajalo oko 85000 grla turopoljske svinje, da bi ih nakon toga bilo sve manje i manje. Krajem XIX. i u prvoj polovini XX. stoljeća izvoz turopoljske svinje uvelike se odvijao na tržišta srednje Europe, osobito na tržišta zemalja bivše Austrougarske monarhije. Premda navedeni podaci danas nemaju neke praktične važnosti, oni zorno ukazuju na činjenicu da je svinjogojstva proizvodnja bila značajna u tadašnjem ekstenzivnom obliku privređivanja stanovništva Turopolja i susjednih pokrajina.

Slike 1 i 2. Turopoljske svinje u prirodnom staništu (foto: M. Đikić; K. Salajpal)

Međutim tridesetih godina prošlog stoljeća započinje nazadovanje uzgoja turopoljskih svinja i posljedično smanjenje brojnosti ove pasmine. Navedene negativne promjene nastaju ukidanjem zemljišnih zajednica i razdiobom obiteljskih zadruga na manje posjede što je loše djelovalo na razvoj svinjogojstva. Također, razvitkom industrije i znanosti krajem XIX. i početkom XX. stoljeća dolazi do povećanja brojnosti stanovništva i rasta potreba za hranom animalnoga podrijetla. U to vrijeme dolazi i do promjena u potražnji masti i mesa na način da pada potražnja za svinjskom mašću koja je do tada bila najvažniji svinjski proizvod, a raste potražnja za mesom (bjelančevinama). Stoga uzgajivači domaćih životinja počinju voditi računa o zahtjevima i potrebama tržišta. Istovremeno, razvitak i jačanje prirod-

nih znanosti te primjena novih spoznaja u praksi dovode do jačanja poljoprivredne proizvodnje. Uzgojni cilj u stočarstvu postaje proizvod koji je na tržištu najtraženiji. Na taj način broj starinskih (primitivnih) pasmina životinja biva sve manji, a broj „usko specijaliziranih“ pasmina postaje sve veći. Na taj su način nastale bijele mesne pasmine svinja specijalizirane za proizvodnju mesa, ponajprije u Engleskoj odakle su se proširile po čitavoj Europi. Slijedom navedenog bijele mesne pasmine (yorkshire, landrace i njihove hibridne linije) potiskuju naše izvorne pasmine masnog tipa od kojih velik dio na kraju izumire (mangulica, bagun i šiška). Istovremeno proces nestajanja turopoljske svinje biva uvelike pojačan uvođenjem zabrane šumske ispaše od strane države.

Držanje i hranidba svinja

Uzgoj i širenje turopoljske svinje u prošlosti uvelike su bili potpomognuti specifičnim tradicionalnim načinom hranidbe koji se zasnivao uglavnom na šumskoj ispaši svinja dok su to klimatske prilike dopuštale te završnom tovu kukuruzom. Biljne zajednice močvarnih livada i poplavnih šuma hrasta lužnjaka pogodovale su u prošlosti (pa i danas) razvoju svinjogojstva na području Turopolja. Svinje su s malim iznimkama držane na otvorenom na pašnjacima i u šumi u tzv. „stancima“. Stado su vodile starije dominan-

tne krmače koje su održavale red (hijerarhiju) te branile svoj teritorij od uljeza. Krmače su uglavnom pripuštane u šumi, a kod kuće bi se oprasile. Prašenje je u pravilu bilo jednom godišnje (od prosinca do kraja ožujka). Nakon odbića prasadi i kastriranja muških grla (osim onih za rasplod) čitavo je stado ponovno tjerano na pašnjak i/ili u šumu. „Taj postupak i način othranjivanja održao se od pamtivijeka do danas“, piše Ritzoffy 1931. godine. Međutim isti autor navodi da se kultivanjem zemljišta i unapređenjem

obrade tla svinje sve više i više potiskuju u šumu, jer im je tamo rovanje dopušteno. Na pašnjacima više nije dopušten rov svinja jer su pašnjaci u Turopolju već prilično uređeni.

Glavna energetska komponenta obroka turopoljskih svinja bila je paša i žir, a izvor bjelančevina gujavice, ličinke i pužići koje su nalazile rujići zemlji. Dodavanja drugih krmiva bilo je onoliko koliko je bilo potrebno za dozivanje životinja, odnosno za održavanje kontakta s čovjekom. Dakle glavne su

značajke tradicionalnog sustava uzgoja turopoljskih svinja niska ulaganja u proizvodnju uz maksimalno iskorištavanje prirodnih resursa (paša, žir). Nakon povratka iz šume započeo bi tov kukuruzom koji je završavao težinom svinja od 170 – 220 kg (slike 3 i 4). Uobičajeno su se tovile krmače od 2 – 4 godine i muški kastrati stariji od godinu dana. Meso tako utovljenih svinja bilo je vrlo cijenjeno zbog svog ukusa i sočnosti.

Slike 3 i 4. Turopoljske svinje u tovu (foto: K. Salajpal)

Vanjština i proizvodne odlike turopoljske svinje

Turopoljska svinja pripada skupini pasmina srednje velikoga tjelesnog okvira. Vanjski je izgled turopoljske svinje sljedeći:

- Glava je srednje duga (28 – 35 cm ili 34,8% dužine trupa) s blago uleknutim profilom, srednje dugim i poluklompavim ušima. Rilo je srednje dugačko, ružičaste boje, s nekoliko modrih piknji veličine graška.
- Vrat je kratak, slabo izražene muskulature, jedino je mišićje zatiljka snažno razvijeno.
- Trup je srednje dužine, nešto plići i uži, a leđa su ravna i slabo mišićava, dok su sapi oborene i također slabo mišićave.
- Leđa lijepo i neprimjetno prelaze u slabine i križa koja su dovoljno duga i široka, ali slabo razvijene muskulature, što je posljedica slobodnog načina uzgoja u prirodi. Butovi su također slabo obrasli mišićjem.
- Trbušna linija je ravna s pet do šest pari sisa.
- Noge su umjereno duge, tanke (što nije čudno s obzirom na slabu i jednovrnsnu hranidbu), čvrste, pogodne za brzo pretraživanje terena i bijeg.
- Papci su izrazito tvrdi, žučkasti do tamno pigmentirani.
- Tijelo je prekriveno gustom kovrčavom čekinjom bijelo-žute do sivkaste boje s crnim mrljama veličine dlana, a koža je bijela, osim ispod mrlja.

Treba spomenuti da su nekad postojala dva tipa turopoljske svinje, i to s kovrčavom te s glatkom dlakom, tzv. draganički tip (raširen je bio u području Jastrebarskog). Najčešće je uvriježeno mišljenje da je broj i veličina šara najbolje prepoznatljiv znak ove pasmine. Tako neki autori navode da prava turopoljska svinja mora imati 5 – 9 tamnih mrlja veličine šake raspoređenih s obje strane trupa (od vrata do buta).

Krmače ove pasmine oprase prosječno po leglu od 7 do 8 prasadi, prosječne porodne mase od 1,27 do 1,52 kg. Zanimljivo je da je istraživanjima otprije 60-ak godina (Findrik, 1948) utvrđeno da nemali broj krmača oprasi 8 do 10, a neke čak 11, 12 pa i

14 prasadi u leglu, što dovoljno govori o kapacitetu plodnosti ove pasmine. Prema navodima Đikić i sur. (2011) prosječne vrijednosti za svojstva veličina legla (7,7 ukupno i 6,3 živo oprasene prasadi) i mase prasadi 1. i 42. dan starosti (1,25 kg i 4,4 kg) u granicama su standarda za ovu pasminu (slika 5). Preživljavanje prasadi od 1. do 42. dana života je 73,5%. Prasad su pri odbiću (dva mjeseca) teška od 10,0 do 15,0 kg. Tovljenici (slika 6) u intenzivnom tovu od 20 do 100 kg ostvaruju dnevni prirast od 400 do 500 grama. Tovna sposobnost je zadovoljavajuća i s dvije godine starosti svinje postižu tjelesnu masu 200 do 220 kg. Za kilogram prirasta u kasnom tovu troše 5 do 6 kg kukuruza.

Slika 5. i 6. Tovljenici turopoljske svinje (foto 5 i 6: M. Đikić)

Odlike trupa i kakvoća mesa turopoljske svinje

Turopoljska svinja kao masni tip u današnje vrijeme nema veće gospodarsko značenje iako je prema Findriku (1948.) udjel ove pasmine bio 20% u hrvatskoj proizvodnji svinjskog mesa. Danas u svijetu poznata mesna industrija „Gavrilović“, nakon osnutka 1960. godine temeljila je ekspanziju i razvoj pojedinih suhomesnatih proizvoda („zimski salama Gavrilović“) baš na osnovi kakvoće mesa turopoljske svinje. Od trajnih proizvoda naročito su još bile cijene sušene šunke i slanina. Do promjene u potrošnji masti i mesa na tržištu zemalja Europe, pa i Amerike dolazi već početkom XX. stoljeća, a do potpunog obrata pede-

setih i šezdesetih godina. Svinje s debelom leđnom slaninom i visokim udjelom masti te niskim udjelom mišića u trupu postaju sve manje tražene. Istovremeno započinju istraživanja debljine slanine, ali i odnosa mišićno : masno tkivo u trupu na liniji klanja. Horvat (1939) navodi da se turopoljske svinje u pogledu debljine slanine znatno razlikuju od danskih i njemačkih debljom slaninom na leđima i truhu. U istom radu Horvat navodi da su šunke turopoljskih svinja loše po obliku, tj. duge, uske i plosnate te premasne, a tek kod pojedinih životinja moglo se smatrati da je šunka dobrih odlika, tj. obla i široka, ne premasna. Nadalje, slanina je bila bijela i

dosta tvrda, dok je meso bilo svijetlocrvene boje i prošarano jakim slojevima masti. Istraživanjem histokemijskih i histomorfoloških svojstava crvenih, bijelih i srednjih mišićnih vlakana dugog leđnog mišića utvrđene su određene specifičnosti u turopoljske pasmine naspram nekih suvremenih hibridnih pasmina svinja.

U posljednjih desetak godina provedeno je više istraživanja o kakvoći trupova i mesa turopoljske svinje. Prvim istraživanjem odnosa i sastava tkiva tovljenika turopoljske svinje uopće Đikić i sur. (2002) utvrdili su vrlo niske klaoničke mase tovljenika kao i mase polovica, odnosno trupova na liniji klanja uz vrlo visoku varijabilnost, što se, s obzirom na prosječnu dob pri klanju od 615, dana može pripisati kako genotipu tako i međuodnosu genotipa i okoliša. Prema utvrđenom postotku mišićnog (36,80%) i masnog (35,39%) tkiva, što daje približan odnos 1 : 1, ova pasmina svinja ne bi bila tipičan predstavnik masnih, nego više masno-mesnih tipova. Isti su autori analizom

sadržaja masnih kiselina utvrdili viši sadržaj polinezasićenih masnih kiselina u masti leđa nego li u dugom leđnom mišiću. Također je utvrđeno da meso tovljenika turopoljske svinje ima povoljniji sastav masnih kiselina u odnosu na moderne genotipove iz intenzivnog industrijskog uzgoja. Iz prethodno navedenih rezultata istraživanja može se zaključiti da su značajke trupa i tkiva turopoljske svinje posljedica specifičnih povijesnih uvjeta uzgoja, selekcije i tehnologije proizvodnje otvorenog sustava u specifičnom okolišu. Na temelju rezultata prije spomenutih istraživanja može se zaključiti da biološke značajke turopoljske svinje/pasmine nisu ograničavajući čimbenici povećanju uzgojne populacije i mijenjanja sadašnjeg statusa ugroženosti od nestajanja. Međutim izostanak sustavne selekcije pripomogao je zaostajanju turopoljske svinje za zapadnoeuropskim pasminama svinja u pogledu pokazatelja rasta, konverzije hrane te kakvoće trupova na liniji klanja.

Današnji uzgoj turopoljske svinje

Turopoljska svinja nastala je i uzgaja se na području Turopolja, tj. na prostoru između rijeke Save, rijeke Kupe i Vukomeričkih gorica. Danas se Turopoljska svinja uzgaja unutar *in situ* nukleusa u Lukavcu, Turopoljskom lugu i Lonjskom polju. Svojevrsnu genetsku pričuvinu čini populacija ove pasmine u Austriji, koju čine 324 jedinice upisane u matičnu knjigu (Druml, 2011). Svinje u Lukavcu i Turopoljskom lugu smještene su u prostranim ograđenim prostorima, tzv. gaterima, gdje slobodno obitavaju u prirodnom okolišu biocenoze šume hrasta lužnjaka i bukve te vlažnih pašnjaka. Hranidba svinja provodi se po staroj hrvatskoj tehnologiji niskog inputa hrane, uz korištenje prirodnih resursa (žir, bukvica, paša, rovanje). U nedostatku žira o hranidbi životinja brinu članovi Plemenite općine turopoljske (POT), koji su uz lokalnu i državnu potporu nepo-

srednim radom i izgradili prethodno spomenute gaterne. Turopoljske svinje u Lonjskom polju pod ingerencijom su javne ustanove Park prirode Lonjsko polje gdje su uz važnu ulogu u održavanju biološke raznolikosti postale i sastavni dio krajobraza. U ovom jedinstvenom krajoliku, periodički poplavljenim pašnjacima i nizinskim šumama, uspio se održati tradicionalni način iskorištavanja zemljišnih resursa, naročito ekstenzivni način stočarenja, a posebno ispaša svinja. Danas ovaj sustav gospodarenja predstavlja zadnji primjer takvog jedinstvenog sustava gospodarenja zemljom. Treba naglasiti da je turopoljska svinja zbog svoje izražene prilagodljivosti, snažne konstitucije, povoljnog temperamenta i snalazljivosti na otvorenom prostoru iznimno pogodna za uzgojno korištenje, posebice u sustavima ekološkog svinjogojstva (Caput i sur. 2010).

Iako je program očuvanja turopoljske svinje započeo prije više godina, danas se u Hrvatskoj uzgaja vrlo mali broj svinja ove pasmine. Upis nerasta i krmača u matičnu evidenciju započeo je 1994. godine. Upišom u matičnu evidenciju u krmača je započeto praćenje rasplodne proizvodnje, a u nerasta podaci o njihovu korištenju. Prema podacima središnjeg registra Hrvatske poljoprivredne agencije (HPA) populaciju je 2010. godine činilo 127 krmača i 30 nerasta (Tablica 1). Međutim pojavom bruceloze unutar nukleusa u gateru u Turopoljskom lugu u kasno ljeto 2011. godine određeni je broj grla, sukladno veterinarskim propisima, morao biti izlučen iz daljnjeg uzgoja. Prema FAO standardima o veličini populacija životinja koje su u nestajanju ova pasmina je u statusu kritične ugroženosti iako je od 1996. do 2010. godine zabilježeno povećanje kako uzgojne (krmača s 12 na 127; nerasta s 3 na 30), tako i efektivne veličine populacije (N_e , s 9,6 na 97,1). Inače, N_e je uz brojno stanje populacije jedan od pokazatelja dinamike promjena unutar pasmina. Konkretnije, to je ona veličina koju bi neka populacija imala

u idealnim uvjetima (dovoljan broj muških i ženskih grla za razmnožavanje bez znatnih pojave uzgoja u srodstvu). Iz podataka u navedenoj tablici razvidno je vrlo značajno povećanje N_e u 2010. godini u odnosu na prijašnje razdoblje, ponajviše zahvaljujući naglom povećanju broja nerasta u odnosu na broj krmača. Zbog toga je povećana mogućnost više kombinacija sparivanja, a samim time smanjena vjerojatnost pojave incesta (uzgoja u srodstvu), što se pozitivno odrazilo na povećanje efektivne veličine populacije. Ne je izračunata po formuli prema Falconeru i McKeyu (1996):

N_m = broj muških jedinki (nerasta);
 N_f = broj ženskih jedinki (krmača)

$$N_e = 4 \times \frac{N_m \times N_f}{N_m + N_f}$$

Tablica 1. Uzgojna i efektivna (N_e) veličina populacije turopoljske svinje

Uzgojna populacija	Godina							
	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Nerasti	3	6	5	4	9	13	15	30
Krmače	12	13	40	70	116	137	130	127
N_e	9,6	16,4	17,8	15,1	33,4	47,5	53,8	97,1

Međutim spomenuta pojava bruceloze, koja ukazuje na ranjivost populacije pri pojavi raznih bolesti, zasigurno je negativno utjecala na brojnost populacije u 2011. godini (podaci još nisu objavljeni). Stoga se potvrdila nužnost uspostave kriznih akcijskih planova u slučajevima pojave nepredviđenih situacija (bolesti, elementarnih nepogoda i slično).

Očuvanje i zaštita turopoljske svinje

Genetsko bogatstvo ogleda se u postojanju većeg broja pasmina i populacija formiranih i prilagođenih određenim područjima i podnebljima tijekom minulih stoljeća. Izvorne i zaštićene pasmine domaćih životinja naslijeđe su Republike Hrvatske čija je vrijednost vidljiva na ekonomskoj, socijalnoj, prirodnoj i kulturološkoj razini. Njihovi geni mogući su potencijal za sigurnost proizvodnje hrane u budućim vremenima u kojima će važnost njihove otpornosti i prilagodljivosti doći do punog izražaja. Glavni razlozi nestanka dijela izvornih pasmina u Republici Hrvatskoj jesu: globalizacija, koncentracija ekonomske moći, promjena poljoprivrednih proizvodnih sustava (industrijalizacija), mehanizacija poljodjelstva, smanjenje raspoloživih pašnjačkih površina, prirodne nepogode, pojave bolesti, neprijemeren selekcijski rad, nekontroliran uvoz egzotičnih pasmina, depopulacija i urbanizacija ruralnih sredina. Treba naglasiti da su procesi nestanka izvornih pasmina posebno prisutni u gospodarski razvijenijim zemljama. Brzina gubitka bioraznolikosti u svijetu, a posebice u gospodarski razvijenim društvima, znatno je veća u odnosu na prirodne evolucijske tokove.

Program očuvanja turopoljske svinje započeo je prije više godina, ali i danas u Hrvatskoj status ove pasmine glasi: „kritična“ za opstanak. U očuvanje ove pasmine danas su uključeni POT, javna ustanova Park prirode Lonjsko polje, HPA i Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Isto tako hrvatska država putem isplate novčanih poticaja pojedinih uzgajivačima daje značajan doprinos očuvanju i zaštiti ove pasmine svinja. U sklopu provedbe projekta očuvanja i zaštite turopoljske svinje provedena su mnoga istraživanja, uključujući i ona o genetskim odlikama ove pasmine. Tako je cilj istraživanja Harceta i sur. (2002) bio „ispitati genotipski profil pasmine turopoljska svinja, utvrditi

genetsku udaljenost od ostalih pasmina“. U tu svrhu navedeni su autori analizirali dva mikrosatelitna lokusa (CGA i S0355) koji su odabrani zbog njihova izraženog polimorfizma s popisa od 50 lokusa koje Food and Agriculture Organization (FAO – Organizacija za hranu i poljoprivredu) preporučuje za proučavanje genetske raznolikosti i odnosa među pasminama svinja. Rezultati istraživanja za lokus CGA bili su skladu s očekivanjima, budući da je ova pasmina u nedavnoj prošlosti proživjela demografsko „usko grlo“ (bottleneck), tj. populacija je bila svedena na vrlo mali broj jedinki. Međutim utvrđeni rezultati za lokus S0355 bili su znatno različiti. Stoga za potrebe daljnjih istraživanja valja uključiti veći broj mikrosatelitskih lokusa, što bi rezultiralo obilnijim podacima i pouzdanijim zaključcima o genetskom identitetu turopoljske svinje.

Slijedom navedenog Đikić i sur. (2012) u najnovijem istraživanju na temelju informacije 14 mikrosatelitnih gen lokusa analizirali su genetsku strukturu, srodnost i bioraznolikost hrvatskih autohtonih pasmina svinja, turopoljske svinje i crne slavonske svinje. Kako se navedene pasmine tradicionalno drže u otvorenom sistemu, analizirali su i mogućnost potencijalnog križanja s lokalnim populacijama divljih svinja, populacijom iz okolice Lonjskog polja i populacijom iz okolice Đakova. Autori u rezultatima navode da su bogatstvo alela [ukupan broj alela (A_T)] i bioraznolikost [očekivana heterozigotnost (He)] bili zadovoljavajući u divljih svinja iz okolice Lonjskog polja i okolice Đakova DSSP [$A_T=7,1$, $He=0,67$] i crne slavonske svinje [$A_T=6,4$, $He=0,72$], dok su mnogo niže vrijednosti dobivene turopoljske svinje [$A_T=5,6$, $He=0,49$] i DSCS [$A_T=3,5$, $He=0,49$]. Dobiveni rezultati jasno ukazuju na nužnost hitne uspostave efikasnog programa zaštite turopoljske svinje.

U nastavku članka govori se općenito o važnosti očuvanja izvornih pasmina i načini- ma provedbe njihove zaštite od izumiranja. Stoga su dijelovi teksta koji slijedi u cijelosti preneseni iz Nacionalnog programa očuva- nja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja u Republici Hrvatskoj (2010).

U centralni registar FAO-a (DAD – IS) upisano je 8 091 pasmina, od kojih je 7 040 lokalnog, a 1 051 regionalnog karaktera. Od navedenog broja zauvijek je izgubljeno 11,6% pasmina, dok je u rizičnoj skupini dodatnih 16%. Industrijalizacija proizvodnje, tržišno gospodarstvo i nove tehnologije pogodovale su širenju visokoproizvodnih pasmina, uglavnom na štetu brojnih izvornih pasmina skromnijih proizvodnih osobina.

Očuvanje izvornih i zaštićenih pasmi- na domaćih životinja u Republici Hrvatskoj značajno je iz gospodarskih, kulturnih i znan- stvenih razloga. U vremenima koja dolaze proizvodnja hrane bit će jedan od strateških prioriteta. Rizično je osloniti se samo na mali broj pasmina i time gubiti gene koji za sada nemaju veće značenje, ali bi u budućnosti mogli biti veoma važni. U genotipovima pa- smina domaćih životinja sažete su prilagod- be (agregatna adaptabilnost) kao odgovor

na izazove vremena u kojima su se pasmine razvijale. Varijabilnost vrste garancija je odr- živosti proizvodnje u vremenima mogućih klimatskih promjena, pojave novih bolesti i drugih razloga zbog kojih komercijalne pa- smine neće moći ostvarivati očekivanu proi- zvodnju. Posjedovanje originalnog genoma u *in vivo* ili *in vitro* obliku omogućava, ukoliko se ukaže potreba, njegovo brzo uključivanje u proizvodni proces. Komercijalne pasmine koje dominiraju u industrijskoj proizvodnji hrane ne mogu u potpunosti ispuniti očeki- vanja zahtjevnijih potrošača, posebice u po- gledu tradicionalne gastronomije. Određeni dio potrošača želi imati dostupne proizvode proizvedene tradicionalnim tehnologijama od izvornih genotipova.

Izvorne i zaštićene pasmine domaćih ži- votinja poticaj su oživljavanja dijela ruralnih područja, osiguravajući lokalnoj populaciji dodatni prihod. Pogodne su za korištenje i održavanje pašnjačkih površina, sprečava- nje devastacije i sukcesije staništa (biotopa), uključivanje u programe organske (ekološke) proizvodnje i razvijanje prepoznatljivih tradi- cionalnih robnih marki. Sastavni su dio eko- sustava o kojem ovise brojne druge biljne i životinjske vrste.

Smjernice programa zaštite izvornih i zaštićenih pasmina svinja

Izvorne i zaštićene pasmine svinja u sta- tusu su visoko i kritično ugroženih (*I, Ia*) te treba provoditi sljedeće mjere:

- praćenje populacijske strukture i trendova,
- provođenje uzgojno selekcijskog rada sukladno smjernicama,
- upotpunjavanje karakterizacije va- njštine, proizvodnih obilježja i ge- netskih odlika,
- razvijanje programa gospodarskog korištenja, promoviranje pasmine i proizvoda,
- usklađivanje preventivnih mjera za-

štite zdravlja i opstojnosti pasmina,

- donošenje akcijskih smjernica za krizne situacije (bolesti, prirodne katastrofe i drugo),
- pohranjivanje genetskog materijala u banku gena.

Očuvanje izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja moguće je kroz dva me- todološka pristupa: u izvornom okruženju (*in situ*) i izvan izvornog okruženja (*ex situ*). *Ex situ* i *in situ* modeli očuvanja ne isključuju se međusobno i navedene metode najbolje je kombinirati. Metodološki pristup očuva- nju izvornih i zaštićenih pasmina domaćih

životinja ovisi o više čimbenika od kojih su temeljni:

- proizvodna (gospodarska) konkurentnost,
- veličina populacije (stvarna, efektivna),
- stupanj ugroženosti (populacijski trend, genetska struktura, reprodukcijska učinkovitost),
- zemljopisna distribucija (disperzija) populacije,
- interes (senzibiliziranost) lokalne zajednice i šire javnosti za zaštitu.

Model očuvanja izvornih pasmina u izvornom okruženju (*in situ*)

Model *in situ* očuvanja izvornih pasmina predstavlja aktivan dinamičan pristup zaštite pasmine u njenom izvornom okruženju. Model *in situ* prihvatljiv je zbog nižih početnih ulaganja, aktivne funkcije u proizvodnji hrane (ostvarivanje prihoda), održavanja vitalnosti populacije i zadržavanja kontakta sa sredinom. Najveća prednost *in situ* modela očuvanja jest mogućnost korištenja pasmine za proizvodnju hrane, održavanje staništa i druge svrhe (turizam, edukacija i sl.). Programi očuvanja živih životinja ostvaruju određeni prihod i ne traže uključivanje skupih materijala, opreme i drugih sredstava. *In situ* program omogućava pravovremenu procjenu odnosa pasmine s vlastitim okolišem, te dopušta prilagodbu životinja na

uvjete okoline koji se stalno mijenjaju kao i na endemske bolesti. Životinje se mogu koristiti za komparativne studije, istraživanja i pokusna križanja. *In situ* metoda omogućuje selekciju i poboljšanje životinja u proizvodnji. Nedostaci *in situ* modela očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina:

- zahtijevaju zemljišne površine i ljude, što nekada predstavlja problem,
- nužan gubitak genetske varijabilnosti,
- stalna opasnost od gubitka dijela ili cijele populacije uslijed bolesti i drugih nepogoda,
- žive životinje manje su prikladne za razmjenu genetskog materijala.

Model očuvanja izvornih pasmina izvan izvornog okruženja (*ex situ*)

Model *ex situ* očuvanja izvornih pasmina predstavlja aktivan pristup zaštiti izvornih pasmina izvan njihova izvornog okruženja. Dva su temeljna pristupa u *ex situ* modelima zaštite izvornih pasmina: očuvanje živih životinja (*ex situ – in vivo*), prikupljanje i čuvanje tkiva uzgojno valjanih jedinki u tekućem dušiku (-196°C; *ex situ – in vitro*). *Ex situ – in vivo* je sekundarna tehnika *ex situ* modela očuvanja izvornih pasmina. Podrazumijeva očuvanje jedinki izvornih pasmina izvan njihova uzgojnog područja (zaštićena pod-

ručja, zoo vrtovi, edukacijske farme, istraživački centri, hobisti). Navedeni segment *ex situ* modela nužno je integrirati u program zaštite, posebice kritično ugroženih pasmina. Kao genetska rezerva jedinke iz *ex situ – in vivo* programa mogu pomoći u provedbi uzgojnog rada i eventualnoj rekonstrukciji pasmine.

Dio izvornih pasmina domaćih životinja u Republici Hrvatskoj, među kojima se ističe i jedna od naših dviju izvornih pasmina svinja – crna slavonska – jest konkurentan i gospo-

darski aktivan. Moderni programi očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja prepoznaju potrebu njihove prilagodbe tržištu na kojem izvorni genotipovi svoju nižu razinu proizvodnosti nadoknađuju atributima "ekološko", "izvorno", "tradicijsko" ili "originalno". Dodatne su mogućnosti raspoložive kroz ugradnju proizvoda od izvornih i zaštićenih pasmina u namirnice s oznakom "zaštićena izvornost", "zemljopisno podrijetlo" ili "tradicijski ugled". Izvorne pasmine mogu biti gospodarski korištene i kroz programe uporabnog gospodarskog križanja

(u okviru uzgojnog programa). Ovim se dugoročno podiže prihod uzgajivača izvornih i zaštićenih pasmina do razine profitabilnosti. Temeljenje programa očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja na samoodrživosti u zadanom tržišnom okruženju nužnost je koja im osigurava sigurnu budućnost. Stoga programi očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja trebaju sadržavati programe gospodarske reafirmacije koji se aktiviraju kada se steknu minimalni preduvjeti (dostatan broj grla, tehnološka rješenja, interes tržišta i drugo).

Umjesto zaključka

Za razliku od suvremenih selekcioniranih pasmina svinja turopoljska svinja prilagođena je različitim uvjetima okoliša, otporna prema različitim bolestima i skromna u pogledu potreba za hranom. Uz to što pruža sigurnost za održivu proizvodnju hrane u budućnosti, njen stoljetni suživot s čovjekom i podnebljem učinio ju je važnom sastavnicom genetskog i kulturološkog naslijeđa našega kraja. Njezinim nestankom smanjila bi se biološka raznolikost u poljodjelstvu odnosno ukupna biološka raznoli-

kost ekološkog sustava. Kritično ugroženu populaciju poput turopoljske svinje žurno treba uključiti u programe pohrane genetskog materijala u banku gena (spermu, zametke, jajne i somatske stanice). Treba vjerovati da će se turopoljska pasmina svinja u skladu sa smjericama navedenog Programa, a uz pomoć države (novčani poticaji) i puno zalaganja prije navedenih sudionika, uspjeti ne samo sačuvati nego da će se njezina populacija i povećati.

Literatura

- Caput, P., Ivanković, A., Mioč, B. (2010), *Očuvanje biološke raznolikosti u stočarstvu*. Sveučilišni udžbenik, Hrvatska mljekarska udruga, Zagreb.
- Druml, T. (2011), *Turopolje eine Schweinerasse zwischen Gestern und Heute*. Vehling Verlag GmbH, Graz.
- Findrik, M., (1948), „Prinos poznavanju krmača Turopoljske pasmine“. *Veterinarski arhiv*, Vol. 18, No. 3–4, 73–84.
- Harcet, M., Đikić, M., Gamulin, V. (2002), „Genotipizacija turopoljske svinje“. *1st Croatian Congress on Molecular Life Sciences*, Opatija, 9–13. lipanj, 2002.
- Horvat, B. (1939), „Rezultati kontroliranog tova turopoljske i bagun pasmine svinja“. *Arhiv Ministarstva poljoprivrede – Smotra naučnih radova* 6, 55–76.
- HPA (2011), *Svinjogojstvo. Izvješće za 2010. godinu*, Križevci.
- Đikić, M., Jurić, I., Kos, F. (2002), *Turopoljska svinja – autohtona hrvatska pasmina*. Plemeništa općina turopoljska.
- Đikić, M., Slajpal, K., Karolyi, D., Đikić, D., Rupiće, V. (2011), „Biološke značajke turopoljske pasmine svinja kao čimbenici obnove i očuvanja populacije“. *Stočarstvo*, Vol. 64 No. 2–4, 79–90.
- Đikić, M., Šprem, N., Salajpal, K., Jurić, J., Đikić, D., Safner, T., Čurik, I., Čubrić Čurik, V. (2012), „Genetska karakterizacija hrvatskih autohtonih pasmina svinja“. *Zbornik sažetaka*,

47. hrvatski i 7. međunarodni simpozij agronoma, Opatija 13.–17. veljače 2012, str. 190–191.

Nacionalni program očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja u Republici Hrvatskoj (2010), Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja, Zagreb.

Ritzoffy, N. (1931), „Prinos k poznavanju Turopoljskog svinjčeta“. *Veterinarski arhiv*, Vol. 1, No. 1–4, 83–134.

ZAŠTITA PRIRODE

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

Već nešto više od jednog stoljeća pesticidi zauzimaju posebno mjesto među mnogim kemijskim spojevima kojima je sav živi svijet, u većoj ili manjoj mjeri, svakodnevno izložen. Pojam pesticidi obuhvaća kemijsku tvar ili smjesu više tvari prirodnog ili sintetskog porijekla s najčešćom uporabom u zaštiti kultiviranog bilja od nepoželjnih biljnih, životinjskih i mikrobioloških organizama koji ometaju planirani proces proizvodnje, obrade, prijevoza i skladištenja poljoprivrednih i drugih prirodnih proizvoda. Neki pesticidi djeluju selektivno – samo na određenu grupu organizama, ne ugrožavajući pritom druge populacije. Nasuprot tome, neselektivni ili tzv. totalni pesticidi oštećuju gotovo sve izložene žive organizme. Prema djelovanju na ciljane skupine organizama, pesticidi se mogu podijeliti na sredstva za suzbijanje korova (herbicidi), kukaca (insekticidi), gljivica (fungicidi), grinja (akaricidi), algi (algicidi), ptica (avicidi), puževa (limacidi), oblića (nematocidi), glodavaca (rodenticidi), bakterija (baktericidi) i virusa (virucidi).

Zahvaljujući učincima pesticida, prehrambene se vrijednosti danas mogu proizvesti u višestruko većim količinama nego prije pedeset i više godina. Velik izbor voća i povrća s „odgođenim“ procesom truljenja, pogotovo mediteranskog ili tropskog voća u sjeverno-kontinentalnim krajevima tijekom cijele godine, bio bi nemoguć bez primjene pesticida u fazi transporta i skladištenja. Zbog suzbijanja plijesni, gljivica, bakterija i drugih uzročnika truleži, stočna hrana se u zimskom periodu također tretira s odgovarajućim zaštitnim sredstvima. U javnom zdravstvu se pesticidi, često zvani biocidi, primjenjuju u postupcima deratizacije, dezinfekcije i dezinfekcije kao zaštita stambenog i gospodarskog prostora od životinjskih nametnika i prijenosnika raznih bolesti. Međutim, „zaštitna“ uloga pesticida njihovom se nekontroliranom primjenom, zajedno s nepotpunom slikom sudbine ovih spojeva u okolišu i djelovanja na žive organizme, pretvara u veliku prijetnju za zdrav život nas samih te putem neodrživo tretiranog okoliša – i naših nasljednika.

Era široke proizvodnje i primjene sintetskih pesticida te njihovi učinci na žive organizme

U davna vremena zaštita usjeva i plodova provodila se primjenom jednostavnih kemijskih spojeva dostupnih iz okoliša. Primjerice, sumpor se još u godinama prije Krista koristio protiv najezde kukaca, dok su se spojevi arsena primjenjivali za suzbijanje uši i stjenica. Insekticidna svojstva živinih spojeva, poput živinog klorida, dolaze do izražaja početkom 18. stoljeća. Gljivična oboljenja biljaka, kao peronospora na vinovoj lozi, tretiraju se preparatima na bazi bakra (bakar-nog sulfata ili modre galice) i gašenog va-

pna unatrag dva stoljeća. Piretrini ili prirodni biljni otrovi izolirani iz cvijeta dalmatinskog buhača (lat. *Chrysanthemum cinerariaefolium*) stoljećima su poznati kao neurotoksični insekticidi vrlo niske toksičnosti za sisavce. Unatrag pola stoljeća razvijene su „imitacije“ ovih spojeva – piretroidi – sintetski spojevi koji se uglavnom koriste kao biocidi u dezinfekciji prostora.

Razvojem sintetskih pesticida početkom 20. stoljeća započinje industrijska revolucija pesticida. U početku je razvoj bio

usmjeren na pronalazak aktivnih tvari s insekticidnim i fungicidnim djelovanjem, prvenstveno na bazi organoklorovih i organofosfornih spojeva. Među organoklorovim spojevima izuzetno značajnom pokazala se sinteza 209 složenih smjesa polikloriranih bifenila (PCB-a). Toksikološka istraživanja povezala su toksičnost ovih spojeva s brojem i položajem klorovih atoma u molekuli. Osim pesticidnog djelovanja, većina sintetiziranih PCB-a pokazala je nisku električnu i relativno visoku toplinsku provodljivost zbog čega se njihova komercijalna uporaba ubrzo proširila na elektroindustriju i kemijsku industriju, na proizvodnju bezugljičnog papira, boje, plastike, fiksatora, lubrikanata, hidrauličnih fluida, ljepila, kirurških implanata i još mnogih drugih materijala.

Epidemijske bolesti u prvoj polovici 20. stoljeća, prenošene putem insekata i mikroorganizama, poslužile su kao dodatni poticaj za razvoj sintetskih organoklorovih insekticida i njihovu masovnu potrošnju širom svijeta. Među takvim „lijekovima“ posebno se izdvaja otkriće DDT-a (diklorodifenil-trikloretana), nazvanog „pesticidna atomska bomba“, s jedinstvenim insekticidnim svojstvima „apsolutno neškodljivim“ za više sisavce. Oduševljenje učincima ovog insekticida bilo je popraćeno i prigodnim reklamnim sloganom 1947. godine: „DDT – isprobaj i ti!“ ili izvorno engl.: „DDT iz good for me!“. Zbog njegove učinkovite i do danas nezamjenjive primjene u suzbijanju malarije, žute groznice, ušiju i tifusa, otkriće DDT-a nagrađeno je 1948. godine Nobelovom nagradom za medicinu. Međutim, u godinama koje slijede, znanstvena istraživanja uputila su na nedvojbenu korelaciju između izloženosti DDT-u i pojave karcinoma u ljudi. DDT je nakon 40-tak godina primjene konačno zabranjen u zemljama Europe i SAD-a, a od 2001. godine i širom svijeta. Zbog dokazanih karcinogenih (tumori), mutagenih (oštećenja DNA) i teratogenih (abnormalnosti fetusa u miševa) učinaka ostalih organoklorovih spojeva na više žive organizme te zbog njihove spore razgradnje u prirodi,

primjena ovih pesticida je u razvijenim zemljama svijeta do kraja osamdesetih godina ukinuta.

Za vrijeme drugog svjetskog rata pojačala se proizvodnja vrlo toksičnih insekticida iz skupine organofosfornih spojeva. Cijanofosfati i fluorofosfati, poput tabuna, somana i sarina, koristili su se u ratu kao živčani bojni otrovi. Neselektivno toksično djelovanje ovih spojeva na žive organizme zasniva se na svojstvu inhibicije acetilkolinesteraze-enzima koji sudjeluje u prijenosu živčanih impulsa. Gubitak aktivnosti ovog enzima zaustavlja razgradnju neurotransmitera acetilkolina na acetat i kolin što uzrokuje produženu stimulaciju parasimpatičkog živčanog sustava, uz simptome poput usporavanja pulsa i ritma disanja, paralize mišića i probavnih smetnji. Iako toksičniji od organoklorovih pesticida, „dobra strana“ organofosfornih spojeva proizlazi iz njihovog relativno brzog raspada u okolišu, odnosno lakše metaboličke razgradnje u živim organizmima i izlučivanju bez nakupljanja. Od osamdesetih godina organofosforne regulatore razvoja kukaca, poput klorpirifosa, diklorvosa, parationa i malationa, postupno zamjenjuju selektivniji piretroidi.

Pojava otpornosti populacije štetnika na djelovanje određenih pesticida uvjetovala je razvoj nove skupine pesticida – neonikotinoida, koji su se na tržištu pojavili početkom devedesetih godina. Ovi insekticidi nepovratno paraliziraju prienos živčanih impulsa u insekata. Neonikotinoidi spadaju među sistematske insekticide, što znači da korijenje raslinja upija tu tvar koja se potom biljnim sokom prenosi po cijeloj biljci ili se već u početku sjeme premaže pesticidnom tvari te se tako ostvaruje potpuna zaštita protiv štetnika tijekom cijele vegetacije. Pripravci koji sadrže imidakloprid, najprodavaniju aktivnu tvar unutar ove grupe spojeva, dobili su dozvolu prometa u približno 120 zemalja svijeta i koriste se za više od 140 poljoprivrednih proizvoda. Imidakloprid se u nas često koristi među nasadima maslina Istre i Kvarnera. Iako proizvođači

agrokemikalija (za Europu je to Bayer Crop-Science) i poljoprivredni stručnjaci tvrde da su neonikotinoidni spojevi sigurni, kako za korisnika tako i za okoliš, početak prodaje imidakloprida i klotianidina podudara se s pojavom masovnog nestajanja pčela u brojnim europskim i američkim državama. Studije francuskog poljoprivrednog instituta iz 2003. godine dokazale su negativan utjecaj 1 µg/kg neonikotinoida na pčelu, što približno odgovara dozi jedne čajne žličice otrova otopljene u olimpijskom bazenu. Nakon apsorpcije takve doze, pčela ne ugiba odmah, ali postaje dezorijentirana, gubi apetit i radnu sposobnost, drastično joj slabi imunitet te uskoro podliježe. Povodom prošlogodišnjeg pomora pčela u slovenskom Pomurju, Slovenija je od travnja 2011. godine uvela moratorij na primjenu ovih agrokemikalija.

Procvat proizvodnje sintetskih herbicida poput triazina (atrazin, simazin, terbutilazin, ametrin, cianazin), derivata bipiridila (paraquat, diquat), feniluree (linuron, klorotoluron, izoproturon) i fenoksiotene kiseline (diklorfenoksiotena kiselina ili 2,4-D, triklorfenoksiotena kiselina ili 2,4,5-T, 2-metil-4-klorfenoksiotena kiselina ili MCPA) započeo je 50-tih godina prošlog stoljeća. Herbicidno djelovanje ovih spojeva temelji se na blokadi staničnog disanja osjetljive biljke, odnosno na inhibiciji fotokemijskih reakcija razgradnje spojeva uključenih u metaboličke procese biljke. Na taj se način u biljnim stanicama smanjuje sinteza škroba i drugih ugljikohidrata, blokira transport elektrona, uništava zeleni pigment klorofil te biljka odbacuje lišće i vene. Neki od ovih herbicida primjenjivani su kao vojno oružje u Vijetnamskom ratu (1961.–1971.). Herbicidna smjesa engl. kodnog imena „Agent Orange“, s djelatnom tvari 2,4-D:2,4,5-T = 50:50, tijekom rata raspršivana je iz zraka na širem području Južnog Vijetnama zbog tzv. „čišćenja“ džungle, u dozi 13 puta višoj od dopuštene u poljoprivredne svrhe. Posljedice ovakvih akcija brojane su u stotinama tisuća umrlih ljudi i isto toliko anomalija u novorođenčadi. Danas se primjena sintetskih

herbicida polako prebacuje na sulfoniluree – herbicidne tvari čija se djelotvorna doza za primjenu na polju spušta s 1 – 2 kg/ha, koliko iznosi dopuštena razina uobičajenih herbicida, na 10 g/ha.

Većina sintetskih kemijskih spojeva iz opisanih skupina pesticida obilježena je kao postojana organska zagađivala (engl. *Persistent Organic Pollutants* – POPs) jer su više ili manje otporna na fotolitičku, kemijsku ili biološku razgradnju. Primjenom pesticida bez strogog i savjesnog pridržavanja uputa o načinu primjene i karenci (razdoblju koje mora proći između tretiranja i uporabe proizvoda u poljoprivredi), ovi spojevi vrlo lako dospijevaju u životinjski i ljudski organizam i, prije ili poslije, uzrokuju nepoželjne promjene. Pesticidi se u organizam mogu unijeti oralno, preko kože i inhalacijom. Simptomi kroničnog trovanja nakon dugotrajne izloženosti živog organizma nižim dozama pesticida uključuju oštećenja reproduktivnog sustava, hormonalne, neurološke, hematološke i imunološke promjene. Izloženost ljudi pesticidima najprikladnije je procjenjivati određivanjem koncentracija izvornih spojeva i njihovih metabolita izlučenih urinom ili u krvi.

Najviše pesticidnih pripravaka utroši se za zaštitu poljoprivrednih kultura i to u prosječnim omjerima: 70 % herbicida, 20 % insekticida i 10 % fungicida. Iako se najviše pesticida stoga očekuje u hrani biljnog porijekla, istraživanja pokazuju da se ulaskom pesticida u hranidbeni lanac oni još više zadržavaju (bioakumuliraju) u masnim tkivima živih organizama, prije svega u nadbubrežnim žlijezdama, štitnjači i testisima, a u velikoj mjeri i u jetri, bubrezima te crijevnoj masnoći. Zbog spore razgradnje, pesticidi i njihovi metaboliti mogu se detektirati u masnoćama životinjskog porijekla kao što su mliječna mast (vrhnje, maslac, masni sirevi, mlijeko), mesne masnoće, masna riba i sličnim. Primjer biomagnifikacije ostataka pesticida u živom organizmu, poglavito onom pri vrhu hranidbenog lanca, može se predočiti rezultatima pokusa primjene DDT-

a u vodenom sustavu. Rezultati su pokazali da su već tri dana nakon dodatka DDT-a ribe svojim brzim lipidnim transportom i sporim metabolizmom nakupile 84.000 puta višu koncentraciju DDT-a i 110.000 puta višu koncentraciju njegovog metabolita DDE-a (diklor-difenil-dikloretena) u odnosu na koncentraciju izvornog spoja u vodi. Koncentracija od 1 mg/kg DDT-a u vodi, već nakon 5 minuta u jetri i slezeni atlantske pastrve uzrokuje koncentraciju od

1,53 mg/kg, a poslije jednog sata 31 mg/kg. Potvrđeno je da se količina pesticida u hrani značajno smanjuje pranjem voća i povrća pod tekućom vodom, guljenjem i ljuštenjem vanjskog omotača (kore) ploda te toplinskom obradom (kuhanjem, pečenjem, prženjem) hrane biljnog i životinjskog porijekla. U industriji masti i ulja primijećeno je smanjenje koncentracije organoklorovih pesticida u postupku uklanjanja mirisa pri proizvodnji sirovog ulja.

Raspodjela pesticida u okolišu

Iako su pesticidi sintetizirani s opravdanim ciljem zaštite kultiviranih usjeva, uporaba ove vrste kemikalija mora biti kontrolirana. Značajna količina pesticida nakon primjene zaostaje u okolišu, gdje ovi spojevi predstavljaju trenutnu ili dugoročnu opasnost za sve dijelove ekosustava. Stoga se pesticidni spojevi svrstavaju u kategoriju mikrozagađivala. Termin *organsko mikrozagađivalo* koristi se za svaki organski spoj koji i pri niskim koncentracijama u okolišu može ugroziti kvalitetu okoliša ili ljudsko zdravlje. Pesticidi se u okoliš unose difuzno – primjenom na širem području u nižim dozama (primjerice u poljoprivredi) i putem tzv. točkastih izvora – industrijskih ispusta, spremišta i odlagališta pune i prazne ambalaže, ispiranje opreme za primjenu pesticida i sličnih. Raspodjela i razine pesticida u zraku, vodi, tlu/sedimentu i živim organizmima određeni su njihovim fizičko-kemijskim svojstvima (hlapljivost, topljivost u vodi, lipofilnost, postojanost i sklonost biokonzentriranju) i brojnim procesima u okolišu (sorpcija, razgradnja te vertikalni i horizontalni prijenos)(Slika 1.).

Pesticidi koji su slabije topljivi u vodi (hidrofobniji/lipofilniji) lakše i dulje će se vezati (sorbirati) na čestice tla/sedimenta. Sorpcija se dominantno odvija na organskim česticama humusnog porijekla te u manjoj mjeri i na reaktivnim mineralnim vrstama, poput amorfnih fosilikatnih glina. Na brzinu razgradnje herbicida u okolišu utječu mnogi

čimbenici, poput mikrobiološke populacije, otopljenih iona i organskih tvari, temperature, kiselosti ili alkalnosti sredine, koncentracije zagađivala, sastava i strukture tla, sadržaja vlage u tlu i sličnih. Proces razgradnje može se odvijati kemijskim putem (abiotički), uz djelomično cijepanje strukture herbicida djelovanjem molekula vode (hidroliza), fotona svjetla (fotoliza), molekula kisika (aerobna razgradnja) i iona metala (ionima željeza ili mangana). Biotička ili biološka razgradnja, koja se odvija uz pomoć djelovanja enzima mikroorganizama (bakterija) iz tla, u mogućnosti je djelomično ili potpuno razgraditi pesticide, ovisno o vrsti i veličini mikrobiološke zajednice, udjelu kisika i hranjivih tvari u tlu, temperaturi te koncentraciji i strukturnoj orijentaciji pesticidnih spojeva. Općenito, razgradnja pesticida, poglavito onih s razgranatom i prstenastom strukturom, usporena je u neutralnim i suhim tlima na bazi pijeska i s malim udjelom organske tvari, pri nižoj temperaturi i u mraku. Postojanost odnosno potencijal razgradnje spoja u tlu ili vodi iskazuje se vremenom u kojem će se koncentracija spoja razgradnjom smanjiti na polovicu (vrijeme poluraspada). Određivanje vremena poluraspada može pomoći u procjeni ponašanja zagađivala u okolišu. Nastali razgradni produkti pesticida obično više nisu toliko toksični kao njihovi izvorni spojevi, ali su za stanje okoliša jednako opterećujući. Postojani pesticidi mogu

se detektirati čak i u udaljenim područjima, u kojima nikada nisu bili primjenjivani, kao posljedica erozije tla vjetrom i atmosferskog prijenosa.

Onečišćenje podzemnih i površinskih voda pesticidima koji se putem oborina ispiru iz tretiranog tla mijenja kvalitetu vode za piće i vode kao prirodnog staništa za određene biljne i životinjske zajednice. Toksičnost pesticida i njihova nekontrolirana primjena mogu sniziti koncentracije otopljenog kisika i uništiti biljni pokrov,

cida u vodenim tokovima u blizini tretiranih polja u pravilu su povezane sa sezonskom primjenom, meteorološkim prilikama te topografijom terena. Najviše koncentracije izvornih spojeva izmjerene su u proljeće i u rano ljeto, posebno nakon prvih obilnijih kiša neposredno nakon primjene pesticida, dok su najviše koncentracije produkata njihove razgradnje detektirane u jesen, nakon žetve, i zimi. Potencijalni rizik zagađenja podzemnih voda može se smanjiti primjenom tehnike minimalnog oranja polja, uvo-

Slika 1. Procesi koji kontroliraju raspodjelu i razine pesticida u okolišu: sorpcija, razgradnja i atmosferski prijenos

neophodan za rast i razvoj vodenih životinjskih vrsta. Istraživanja takve indirektno toksičnosti triazinskih herbicida pokazala su da prisutnost niskih koncentracija simazina ili atrazina u vodi značajno inhibira rast diatomskih algi, čija je funkcija održavanje stabilnosti sedimenta. Izlaganjem površine sedimenta triazinima diatomne biljne stanice prodiru dublje u sediment, a nedostatak ekstracelularnih polimernih tvari na površini sedimenta destabilizira njegovu strukturu. Rezultat toga je pojava erozije sedimenta i smanjena fotosinteza u vodi. Razine pesti-

denjem sustava potpovršinskog odvodnjavanja (drenaže tla) te primjenom doza pesticida podijeljenih u dva dijela nakon klijanja uzgajanih kultura. Modernim načinom obrade polja smanjuje se erozija tla te površinsko ispiranje zagađivala iz tla. Uz veći udjel organske tvari u tlu, niže temperature površinskog tla te tehnikom reduciranog oranja polja povećava se sorpcija herbicida u tlu. Zadržavanjem herbicida pri površini tla (u zoni korijena biljaka) produžuje se njihovo fitotoksično djelovanje na korove. U „plitkim“ podzemnim vodama, koje se nalaze na dubini do 50 metara i u kojima je ma-

sena koncentracija otopljenog kisika niža nego u dublje položenim vodama, učestalost detekcije i koncentracije herbicida je veća. Potencijal ispiranja molekula pesticida kroz zone tla bit će veći ukoliko tlo nije bogato organskom tva-

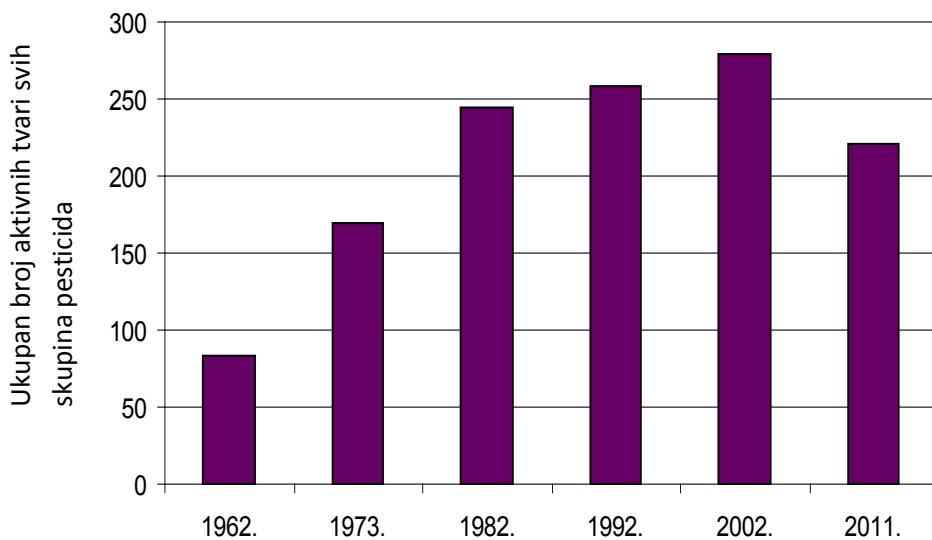
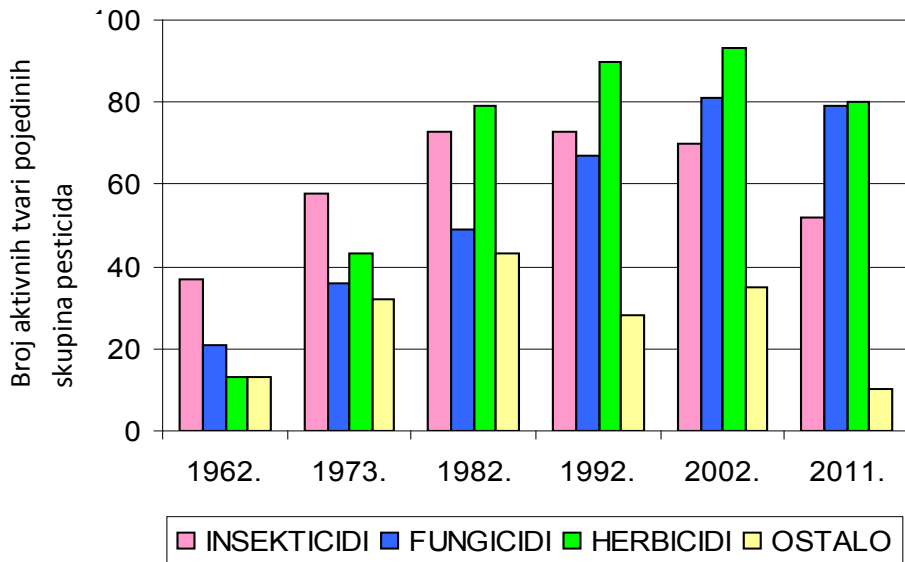
ri, a mineralna komponenta tla pretežito sadrži kvarc, karbonate, okside željeza ili niskoreaktivne gline poput kristaliničnog kaolinita. Organsko obogaćivanje prirodnih tala može povećati zadržavanje i razgradnju pesticida u tlu.

Kontrola primjene pesticida u Europi

Temeljem mnogobrojnih znanstvenih istraživanja o štetnom djelovanju pesticida na okoliš i žive organizme uočena je potreba i obveza nacionalnih autoriteta za uvođenjem nadzora nad prometom i primjenom pesticida, zbrinjavanjem njihove ambalaže i ostataka te zdravstvenom ispravnošću i kvalitetom zraka, vode i živežnih namirnica. Tako se 1991. godine donošenjem Direktive Europske komisije 91/414/EEC započelo s detaljnom evaluacijom aktivnih tvari u službi zaštite bilja te je regulirano njihovo stavljanje u promet na području Europske unije (EU). Nakon takve provedbe, za daljnju uporabu zabranjeno je 740 aktivnih tvari. Brojnim sličnim zakonskim i podzakonskim aktima regulirana je i registracija biocida, razvrstavanje aktivnih tvari i njihovih pripravaka u skupine prema opasnosti te je propisana dopuštena razina profesionalne i rezidencijalne izloženosti pojedinom spoju i skupini pesticida.

UNO konvencijom iz 2001. godine (*Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*) po prvi puta su na svjetskom stručnom nivou razmotrene posljedice primjene komercijalnih pesticida obzirom na okoliš i dugoročnu izloženost čovjeka te su raspravljene određene preporuke i poduzete zaštitne mjere. Za to je vrijeme razvoj novih, sintetskih pesticidnih spojeva značajno usporen i usmjeren k modificiranju postojećih aktivnih tvari sa svrhom povećanja njihovog selektivnog djelovanja. Otada je u uporabi ostalo oko 1500 aktivnih tvari s pesticidnim djelovanjem koje su u svijetu komercijalno dostupne u više od 2500 različitih pripravaka (prašiva, granula, suspenzija, otopina i sličnih formulacija).

Sukladno pripremama pristupanja u EU, u Hrvatskoj se mjerodavne institucije oslanjaju na propise na razini Europske unije. Usporedba asortimana sredstava za zaštitu bilja dozvoljenih u Hrvatskoj u posljednjih 50 godina pokazuje da je ukupan broj aktivnih pesticidnih tvari od 1962. do 2002. godine porastao, iako je taj porast od osamdesetih godina naglo usporen. Do danas je asortiman ukupnih pesticidnih tvari smanjen za otprilike 20 % u odnosu na 2002. godinu, i to najviše unutar skupine insekticida, a najmanje fungicida. Kretanju pesticidnog asortimana u navedenom periodu značajno je pridonio razvoj ekološke svijesti koji je, iako polagano, započeo krajem šezdesetih godina s namjerom uvođenja ekološki održivih zaštitnih sredstava – biopesticida, izvedenih iz životinjskog, biljnog, mikrobiološkog ili mineralnog materijala. Prednosti uvođenja biopesticida su višestruke. Takvi spojevi su djelotvorni u malim količinama, manje toksični i selektivniji uz bržu razgradnju i brži proces registracije u usporedbi sa sintetskim pesticidima; registracija biopesticida u prosjeku traje manje od godinu dana, dok za uobičajeni pesticid prođe i više od 3 godine. Fitofarmaceutska industrija u svijetu predstavlja značajnu gospodarsku granu, koja je gotovo u razini s automobilskom i naftnom industrijom. Relativno jeftina proizvodnja sintetskih pesticida i intenzivna proizvodnja hrane potaknuta rastućim brojem „gladnog“ stanovništva na Zemlji, povezana s nižim životnim standardom mnogih krajeva te klimatskim promjenama, ne požuruje razvoj biopesticida te stoga i ne čudi još uvijek nizak udjel (manji od 5 %) biopesticida u uku-

Slika 2. Grafički prikaz kretanja broja aktivnih tvari pojedinih skupina i ukupnih pesticida.
(Izvor: Glasilo biljne zaštite 6/2003 i 1-2/2011, Hrvatsko društvo biljne zaštite, www.hdbz.hr)

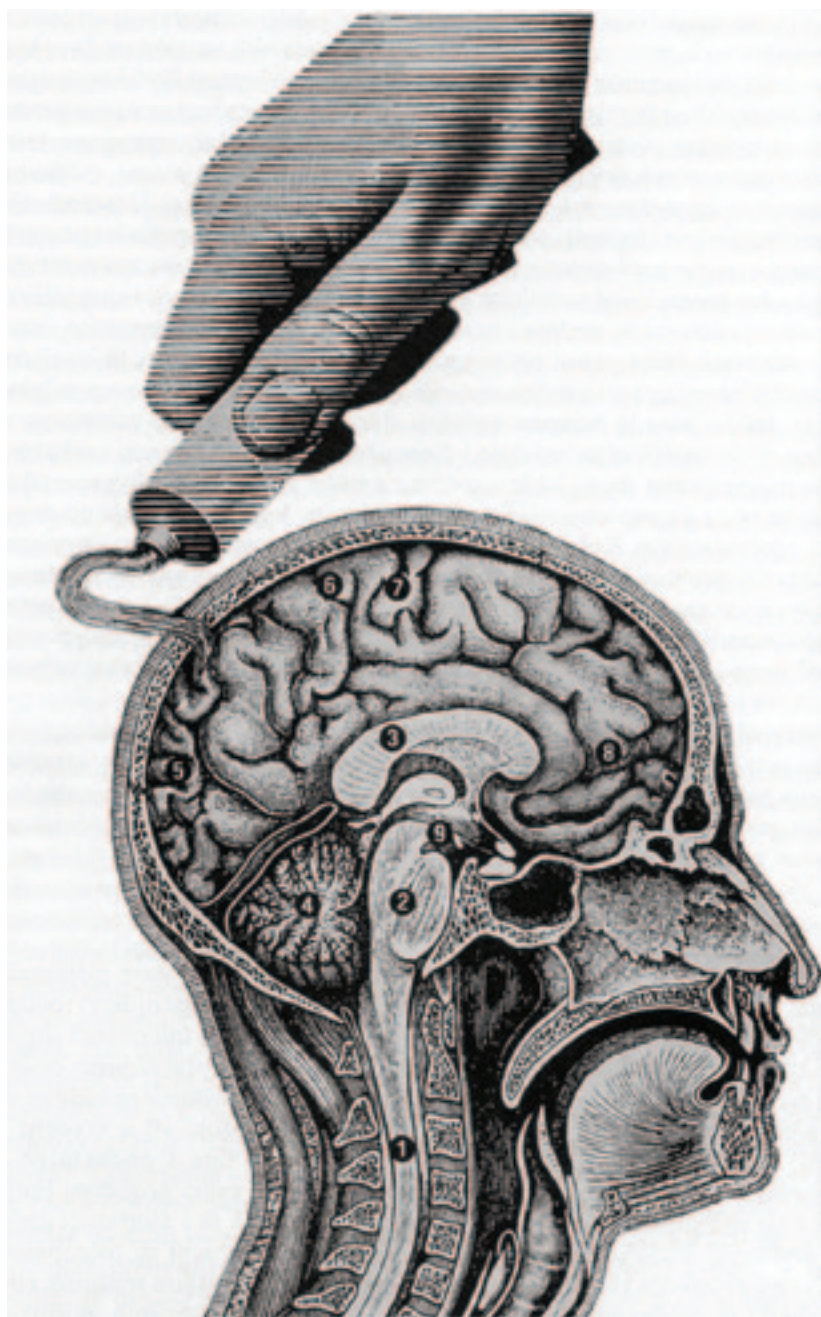
pnom svjetskom tržištu pesticida.

Jedna od važnijih aktivnosti u hrvatskoj poljoprivredi, odobrenoj od strane Svjetske Banke, provodi se od 2008. godine u okviru *Projekta kontrole onečišćenja u poljoprivredi RH* na pokusnoj osnovi u tri županije – Osječko-baranjskoj, Vukovarsko-srijemskoj i Varaždinskoj. Nacionalni cilj projekta je poticanje i provedba načela „dobre poljoprivredne prakse“ u proizvodnji hrane čime se direktno smanjuje onečišćenje okoliša, održava isplativost proizvodnje i osigurava kvaliteta proizvoda. Globalno se na taj način želi zaštititi Dunavski sliv i Crno more od onečišćenja proizišlog iz poljoprivredne aktivnosti u RH. Slične smjernice obuhvaćene su i Direktivom 2009/128/EC Europskog parlamenta i Vijeća Europe kojom se nalaže zamjena primjene pesticida integriranom proizvodnjom hrane (čije se detaljne upute mogu pronaći na internetskim stranicama Ministarstva poljoprivrede Vlade RH), sustavno prikupljanje podataka i vođenje evidencije o potrošnji pesticida, kontinuirano obrazovanje korisnika u distribuciji i primjeni pesticida te podizanje svijesti javnosti o štetnosti nekontrolirane primjene pesticida za okoliš i zdravlje. Uređen i kontroliran način proizvodnje hrane, za razliku od dosadašnjeg, može se certificirati što je ujedno i nužna mjera u slučaju izvoza prema EU. Potrebno je naglasiti da se uvođenjem tehnoloških i administrativnih procedura postavlja temelj novog zakonodavstva i daljnje potpore na cijelom teritoriju RH nakon ulaska u EU.

Genetski modificiranih proizvoda u uzgoju i tovljenju u EU ima više nego dovoljno, dok potražnja za organski uzgojenom hranom raste. Prilika za našu buduću poljoprivredu u EU ukazuje se upravo iz činjenice da EU polovicu svojih ekološki proizvedenih namirnica uvozi iz prekomorskih zemalja, jer ih se u Europi nedovoljno uzgaja. Pritom veći naglasak treba staviti na uzgoj voća i povrća kojima je, prema podacima Državnog zavoda za statistiku, u Hrvatskoj ukupno zasijano tek 3,2 % poljoprivrednih površina, a manje na uzgoj žitarica koje nam danas obuhvaćaju dvije trećine poljoprivredne površine, jer će se one u EU još reducirati. Dobar recept uspješnog preustroja poljoprivrede pokazuje Austrija koja, unatoč tomu što 60% teritorija pripada planinskom vijencu Alpa, ekološku poljoprivredu potiče još od 1995. godine. Tako je ta mala država danas vodeća u EU s više od 20% svoje površine pod ekološkom poljoprivredom, od čega 12% obuhvaćaju zasadi voća i povrća. Hrvatska poljoprivredna politika je u veljači 2011. godine formirala *Akcijski plan razvoja ekološke poljoprivrede* te se nada da će uz pomoć namjenskih potpora iz proračuna EU do 2016. godine moći realizirati ukupno 8% površina pod eko-nasadima.

Prirodne baštine i stručnog znanja u Hrvatskoj ne nedostaje, a za uspjeh nam još samo treba malo više volje, truda i strpljenja svih onih koji odlučuju o našoj budućnosti i budućnosti naših sljedbenika.

SKICA ZA PORTRET

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

ZNANSTVENI, STRUČNI I KNJIŽEVNI RAD MILANA ŠENOE

BERNARDINA PETROVIĆ

Milan Šenoa (Zagreb, 2. srpnja 1869. – Zagreb, 16. studenoga 1961.), svestrani stariji sin Augusta Šenoa, živio je i djelovao u prvoj polovici 20. stoljeća u rodnome Zagrebu, a s Turopoljem ga vežu obiteljske veze i probrane teme u njegovu znanstvenom i književnom djelu. Bio je ugledni sveučilišni profesor geografije, književnik koji nije pripadao nijednoj struji, ali i pouzdan kroničar

onodobnih zagrebačkih zbivanja. Objavio je respektabilan broj znanstvenih i književnih radova koja tek trebaju doživjeti dostojnu valorizaciju. U radu se ukratko prikazuju važni dijelovi njegova znanstvenoga, stručnoga i književnoga opusa s osobitim obzirom na zemljopisne teme u njegovim radovima, putopise, prinos hrvatskomu nazivoslovlju i književne oblike u kojima se okušao.

Uvod

Svaki narod ima svoje istaknute obitelji koje višenarajstajno obilježuju i obogaćuju njegov znanstveni, kulturni i umjetnički kurikulum.¹ Jedno od takvih značajnih i zapaženih mjesta u hrvatskoj znanosti, kulturi i umjetnosti nedvojbeno zauzima i obitelj Šenoa sa svojim “zagrebačkim sinovima”, znamenitim Augustom (14. studenoga 1838. – 13. prosinca 1881.), mlađim mu bratom Julijem (16. veljače 1845. – 12. listopada 1897.), sinovima mu Milanom (2. srpnja 1869. – Zagreb, 16. studenoga 1961.) i Brankom (7. kolovoza 1879. – 4. prosinca 1939.) i unukom mu Zdenkom (1918. – 30. kolovoza 2005.), Milanovim sinom jedincem i posljednjim Šenoom. I dok se Augustu Šenoi pridala i još se uvijek pridaje dužna znanstvena pozornost, stvaralačkim se radom njegova mlađeg brata Julija s kulturološkoga i književnog aspekta ozbiljno i temeljito bavila Bogner-Šaban

(2000).² Sljedeći intelektualne pretenzije i društvene angažmane oca Augusta i strica Julija, sljedeći se naraštaj – Augustovi sinovi Milan i Branko, svaki na svoj način – također uspješno ogledao u znanosti, književnosti, kulturi i umjetnosti.

Svestrani i angažirani Milan Šenoa, stariji sin Augusta Šenoa i Slave Šenoa rođ. pl. Ištvančić, Zagrepčanin “rodnom i pripadnošću” (Šenoa 1939: 99), a “po naravi miran, tih i blag” (Blašković 1959: 1), bio je ugledan profesor zagrebačkoga sveučilišta i plodan književnik na prijelazu devetnaestoga u dvadeseto stoljeće koji se, kako napominje Donat (2001: 275), nikada nije istaknuo kao “predstavnik nekog naraštaja ili pak dovoljno glasan zagovornik neke estetske orijentacije” i koji je imao tu nepriliku “što je morao raditi i stvarati u sjeni svoga slavnog oca” (Blašković 1959: 5).³ Njegov književni rad

¹ Takve su istaknute hrvatske obitelji, među ostalim, *Mažuranići* – Ivan Mažuranić (pjesnik i ban), Antun Mažuranić (jezikoslovac), Fran Mažuranić (književnik), Matija Mažuranić (putopisac), Vladimir Mažuranić (pravnik), Želimir (ministar), Ivan Vladimir (sportaš, mačevalac i olimpijac) i *Brlići* – Andrija Antun Brlić (gospodarstvenik), Ignjat Alojzije Brlić (trgovac, gramatik i književnik) Andrija Torkvat Brlić stariji (književnik i političar), Andrija Torkvat Brlić mlađi (liječnik i skladatelj, Ignjat Brlić (odvjetnik i političar), Ivan Brlić (pravnik i književnik), Jagoda Brlić (pjesnikinja). Poveznica je među tim obiteljima, dakako, Ivana Brlić-Mažuranić (književnica) čija je unuka Alka Škiljan (prevoditeljica) i praukunjak Dubravko Škiljan (jezikoslovac).

² Od svih je članova obitelji Šenoa nekako djelovanje Augustova mlađega brata Julija Šenoa najviše nezapaženo. Iako je imao siguran i stabilan posao – bio je službenik u Prvoj hrvatskoj štedionici, a prije mirovine prvi podravnatelj banke, cijeli je život bio vezan uz kazalište i književnost, ali i višestruko društveno angažiran. Istaknuo se kao zapaženi lepidopterolog, numizmatičar, etnolog i skupljač narodnih nošnja, ali i kao utemeljitelj ekskluzivnoga muškog kluba intelektualaca i imućnih građana *Kvak* (osnovan 19. rujna 1870., zamro početkom 1941.) i prvi pisac povijesti toga kluba. Angažman u *Kvaku* i *kvakancije* s članovima kluba potaknuli su ga i na književno stvaralaštvo gdje se okušao poglavito kao komediograf. Pisao je žanrovski različite tekstove za kvakače, ali i komedije, uglavnom jednočinske šale, koje su se izvodile na pozornici na Markovu trgu i u novoj kazališnoj zgradi u razdoblju Miletićeve intendanture. Valja spomenuti njegove jednočinke *Skupi liek*, *Kobna cvjetača*, *Pagat ultimo*, *Pod uvjetom*, *Svakom loncu poklopac*, *Virginia* i *Suzama do cilja*. Za izvedbe svojih kazališno-cehovskih tekstova znao je glumiti i pjevati, a nerijetko je izrađivao i scenografiju (usp. Bogner-Šaban 2000: 259).

“nije jednostran, pa ni jednostavan, ali nije ni malen ni beznačajan” (Blašković 1959: 1). Nakon osnovnoga obrazovanja i školovanja u zagrebačkoj klasičnoj gimnaziji diplomirao je 1892. povijest i geografiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirao je 1895. iz područja geografije, a habilitirao 1897. Iako je od 1892. do 1910. bio profesorom klasične gornjogradske gimnazije u Zagrebu, godine 1897. izabran je za honorarnoga docenta oceanografije. Redovitu je docenturu postigao 1910., potom je 1913. izabran za izvanrednoga, a 1917. za redovitoga profesora Filozofskoga fakulteta. Sveukupni mu je staž aktivnoga srednjoškolskog i sveučilišnog djelovanja, kako navodi Blašković (1959: 3), “iznosio 47

godina, 9 mjeseci i 7 dana”. U književnosti se ogledao u žanrovski različitim ostvarenjima – pripovijestima, romanima, tragedijama, komedijama, dramoletama, biografskoj prozi, feljtonima. Izvan ozbiljnoga su razmatranja i stručne ocjene međutim ostali njegovi prijedvi Shakespearea, Vrchlickoga, Cervantesa i nekoliko francuskih komedija, ali i kazališne kritike. Razvidno je da se u profesionalnom životu i stvaralačkom radu Milana Šenoa ogledaju dva usporedna puta, naoko posvema različita: znanstveni i književni, a poveznicom su tih dvaju na prvi pogled nepojivih svjetova njegovi putopisi – objektivno-realistički zapisi koji mogu poslužiti i kao ozbiljan vodič i kao “ugodna zabava” (usp. Šicel 1966: 8).

Znanstveni i stručni vidokrug Milana Šenoa

Oceanograf, regionalni geograf i antropogeograf Milan Šenoa osnivač je i predstojnik Geografskoga zavoda Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na čijem je čelu bio više od dvaju desetljeća, od osnutka Zavoda 1922. do umirovljenja 1940. Kao sveučilišni profesor geografije autorom je brojnih znanstvenih, stručnih i znanstveno-popularnih rasprava, priloga i članaka objavljenih u znanstvenim i stručnim publikacijama kao što su izdanja JAZU, Hrvatskoga prirodoslovnog društva i Geografskoga društva Hrvatske, ali i u glasilima poput *Nastavnoga vjesnika* i *Hrvatskoga planinara*. Glavne je znanstvene, stručne i znanstveno-popularne Šenoine radove u časopisima i zbornicima naveo Rubić (1950: 219/220) i nešto detaljnije Blašković (1959: 4), ali Šenoina bibliografija u tim svečarskim brojevima nipošto nije ni iscrpnom ni pocrpljenom.³ Među Šenoinim se znanstvenim radovima, koji su uglavnom objavljeni u Akademijinu časopisu *Rad*, poglavito ističu njegova disertacija o rijeci Kupi i njezinu porječju (Šenoa

1895), rasprava o jadranskoj sastavnici pontsko-jadranske razvodnice (Šenoa 1900) i doseljavanju tuđinaca u Srijem (Šenoa 1914). Znanstveni mu se i stručni radovi odlikuju “stilskom jasnoćom, konkretnom lapidarnošću, sažetom argumentacijom i uvjerljivom pouzdanošću” (Blašković 1959: 220) i napisani su uglavnom na hrvatskome jeziku, tek ih je nekoliko na njemačkome jeziku. Kako bi se dobio uvid u znanstveni opus Milana Šenoa, ukratko će se prikazati njegovi znanstveni i stručni radovi iz područja geografije objavljeni u *Radu JAZU* i *Hrvatskome geografskom glasniku: Rijeka Kupa i njezino porječje* (Šenoa 1895), *Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj* (Šenoa 1900), *Die Typen unserer Städte* (Šenoa 1929) i *Naše željeznice* (Šenoa 1930), potom prinos stručnoj terminologiji *Die geographische Nomenklatur Jugoslaviens in den deutschen Lehrbüchen* (Šenoa 1931) i *Prilog poznavanju starih naziva naših otoka* (Šenoa 1949–1950) i poglavlje *Zemljopis i narodopis* (Šenoa 1910) u znamenitoj *Povijesti plem.*

³ O životu su i radu Milana Šenoa prigodno i obaviješteno pisali hrvatski geografi Ivo Rubić (Rubić 1950), Vladimir Blašković (Blašković 1959) i Josip Roglić (Roglić 1962). Iz tih je zapisa razvidan odmjeren pregled profesionalnih značajka i osobnih detalja iz života Milana Šenoa. Zanimljivo je da je Blaškovićev tekst u *Hrvatskome geografskom glasniku* izašao točno 30 godina nakon što je Šenoa objavio svoj rad u prvome broju toga časopisa (lipanj 1929 : lipanj 1959).

⁴ Šenoini se biografski i bibliografski podaci osim u Rubić (1950) i Blašković (1959) iznose i u Roglić (1962) i Feletar (1986), a osobito pouzdano i obaviješteno u Matković Mikulčić (2006).

općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvala koju je uredio Emilij Laszowsky.

Doktorska disertacija *Rijeka Kupa i njezino porječje* Milana Šenoa prvi je znanstveni i kronološki četvrti njegov objavljeni rad. Prethode joj naime tri žanrovski različita književna rada objavljena u *Viencu* – priповijest *Njuta* (1890), komedija *Kako vam drago* (1893) i putopis *Od Zagreba do mora* (1894). Disertacija, uz *Uvod* i *Zaglavak*, oba seže tri dijela: I. *Gornji tok Kupe* (64,0 km), II. *Srednji tok Kupe* (62,1 km) i III. *Donji tok Kupe* (158,9 km) U uvodnome dijelu disertacije Šenoa iznosi osnovne značajke rijeke Kupe i među ostalim ističe da su osobitosti samoga terena i blizina Save razlogom zašto Kupa “s desne strane mnogo više pritoka prima, nego s lijeve” (Šenoa 1895: 126). Slijede poglavlja u kojima se opisuju desne i lijeve pritoke gornjeg, srednjeg i donjeg toka Kupe. Prvo poglavlje iznosi značajke gornjega toka Kupe (64,0 km) i njezinih desnih pritoka Krašičevica, Velike Belice, Male Belice i Kupice te još neke manje pritoke. Od lijevih pritoka gornjega toka Kupa jedino prima Čabranku s pritocima o čemu izvještava u drugom potpoglavlju prvoga dijela. U drugom poglavlju promišlja o srednjem toku Kupe s njezinim desnim i lijevim pritokama i zaključuje da je to područje jednolično u vertikalnom pogledu, da se rijetko gdje nalazi pokoja uzvisina i da je to razlogom slabo razvijenih hidrografskih odnosa (usp. nav. dj. 143). Slijedi treće poglavlje s detaljnim i iznimno iscrpnim opisom donjega toka Kupe i svim većim i manjim desnim i lijevim pritocima, od desnih Dobre ili Gjule (101,0 km), “kojoj visina vode veoma varira” (nav. dj. 152), preko Korane (134,2 km), Gline (111,5 km) i Petrinje (36,0 km) do lijevih Kupčine i Odre koje su “većinom ravninske rijeke dosta slaboga pada a male razvitosti” (nav. dj. 210). U *Zaglavku* zaključuje da Kupa u svojem porječju pokazuje različite hidrografske osobitosti kao posljedicu raznovrsnoga terena: “ponornice, strme sušice, duboko poput canona usječena riječna korita,

savršeno razvijena riječja, ravninske potoke, gorska jezera i močvare” (nav. dj. 210) i potom izlaže površine svih Kupinih pritoka. Posebno plijene akribičnost, deskripcija i preciznost kao osobite odlike Šenoine disertacije. Svakako su vrijedni prilozi disertaciji pedantno ručno i grafički oblikovani crteži i karte u kojima se zapaža Šenoin smisao za detalje i sveobuhvatnost prostora. Valja istaknuti i njegov navod da u “imenovanju pojedinih jezera vlada dosta velik nesklad. Narod ih zove jednim imenom, a u radnjama Tkalčevića i Vukotinovića nose druga imena” pa su stoga imena u zaporci narodna (usp. nav. dj. 159, bilješka 1). Tim je stavom jasno iskazao skrb za usustavljanjem stručnoga nazivlja na hrvatskome jeziku, a o toj će problematici raspravljati i kasnije u dvama radovima – o toponimima u njemačkim priručnicima (Šenoa 1931) i o starim nazivima hrvatskih otoka (Šenoa 1949–1950).

U raspravi *Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj* (Šenoa 1900) Šenoa, pozivajući se na ondašnje recentne izvore, u uvodnome dijelu definira pontsko-jadransku razvodnicu⁵ “u Austro-Ugarskoj monarkiji” koja se može razdijeliti na dva dijela: prvi dio, koji teče južnim vapnjenačkih Alpama i “dosiže od Reschenscheideka do Nanosa u Kranjskoj” i drugi dio, “od Nanosa do medje hercegovačko-crnogorske kod Metohije” u kojem od Nanosa razvodnica prelazi najprije u kranjski, onda u hrvatski i napokon u bosansko-hercegovački krš (Šenoa 1900: 54). Središnji dio rada temeljito i akribično opisuje jadransko područje u Hrvatskoj s osobitim obzirom na porječja Rječine⁶, Gacke, Like, Zrmanje i Krke. Zamjećuje se da radu nedostaju zaključna razmatranja kojima bi autor zaokružio svoja promišljanja o jadranskoj sastavnici pontsko-jadranske razvodnice.

U radu *Die Typen unserer Städte* (Šenoa 1929) razmatra tipologiju ponajprije hrvatskih, ali i srpskih i bosanskih gradova ističući kako izgradnja grada ponajprije ovisi ne samo o zemljopisnim značajkama, nego i o

⁵ U hrvatskim je jednojezičnicima razvodnica definirana kao “geogr. crta koja razdvaja porječja ili sljevove; razvođe” (Šonje 2000), odnosno “hidr. općenito granična linija koja dijeli susjedne slivove; vododijelnica, razvođe” (Anič 2003).

⁶ Potpoglavlje Rječina (str. 66–68) otisnuto je i u Grobničkome zborniku (ur. Irvin Lukežić), Rijeka : Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine, 1988.

povijesnom razvitku jednoga naroda (usp. Šenoa 1929: 22). Tri su osnovna tipa grada na "našim" prostorima: južnoeuropski, srednjoeuropski i orijentalni (usp. Šenoa 1929: 24). Slijedi podroban opis tipova i podtipova hrvatskih gradova. Primjerice, južnoeuropski tip karakteriziraju među ostalim uske ulice izgrađene bez ozbiljnoga plana, nerijetko samo metar udaljene jedna od druge, kuće neproporcionalne visine, često s dvama prozorima na pročelju, s nekoliko katova i uskim stubištem, što se može sresti u Bakru i Dubrovniku (usp. Šenoa 1929: 24/25). Među srednjoeuropskim kontinentalnim tipom izdvajaju se Sisak, Osijek, Vinkovci i Mitrovica te Zagreb kao grad-akropola (uz Atenu, Rim, Prag, Krakow, Salzburg, Graz i Ljubljanu). Pozornosti je vrijedan i krajiški (granični) tip kojemu pripadaju Karlovac, Glina, Petrinja, Gradiška, Slavonski Brod, Bjelovar, Vinkovci i Osijek, a u kojem dominira veliki pravokutni trg omeđen crkvom i župnim dvorom s jedne, vojarnom s druge, gimnazijom (ili kojom višom školom) s treće i gostionicom s četvrte strane (usp. Šenoa 1929: 34). I ovomu Šenoinu radu nedostaje zaključak pa se čini da su promišljanja naglo prekinuta i stoga nedovršena.

Rad *Naše željeznice* (Šenoa 1930) solidan je i uvjerljiv prikaz povijesti hrvatskih željeznica od 1861. do 1930., a po vremenu i kilometrima razvoj se prikazuje u 13 petogodišta (*kvinkvenija*). Najfrekventnija je postaja Zagreb s "dvanaest odvoja" (Beč, Ljubljana, Samobor, Sušak, Split, Banja Luka, Brod, Pakrac, Bjelovar, Koprivnica, Varaždin i Krapina), onda Vinkovci, Osijek i Karlovac (usp. Šenoa 1930: 163). Polazi se od pretpostavke da je cilj intenzivne izgradnje željezničke pruge u Hrvatskoj i Slavoniji zapravo tendencija da se Beč i Budimpešta povežu s morem i Bosnom (usp. Šenoa 1930: 164). Uvjerljivosti postavljenih teza pridonose fotografije hrvatskih željezničkih pruga, a osobito skice koje prikazuju faze nastajanja pojedinih pruga. Iako rad završava sažetkom na njemačkom jeziku, nedostaje mu, kao i

prethodnima, zaključak.⁷

Među Šenoine zapažene znanstvene i stručne radove svakako spada i poglavlje *Zemljopis i narodopis* u monografiji *Povijest plem. općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane koju je uredio Emilij Laszowsky* (Šenoa 1910). Već je iz naslova poglavlja razvidan Šenin odnos prema stručnome nazivlju i stav da se umjesto internacionalizama upotrebljavaju hrvatske istovrijednice. Umjesto *Geografija i etnografija* poglavlje je naslovio hrvatskim nazivima *Zemljopis i narodopis*. Samo je poglavlje razdijeljeno u pet dijelova, prva su tri opisi zemljopisnih, a treći i četvrti narodopisnih značajka Turopolja. U prvom dijelu iznosi osnovne zemljopisne značajke Turopolja, u drugome hidrografske značajke, a u trećem kartografska obilježja. Slijedi četvrti dio s opisom turopoljske kuće, ženske i muške nošnje, svatovskih običaja, pučkih svečanosti o Jurjevu, Bartolovu i Lucinju. Peti je dio opis društvenoga života s osvrtom, među ostalim, i na prigodno pjesništvo kao što su napitnice, zdravice, slavospjevi, rođendanske ili imendanske pjesme. Nemaju te pjesme "ni kakve literarne vrijednosti – na mnogim mjestima izgledaju pače vrlo naivno – al ipak podaju jasno karakteristiku ondašnjega života" (nav. dj. 22). Zemljopisni je i narodopisni opis Turopolja iz pera Milana Šenoea ne samo vrijedan prilog monografskome prikazu Turopolja, nego i zapažen prinos kulturnoj povijesti Turopolja.

U okviru znanstvenih i stručnih radova valja spomenuti i rad o razvedenosti istarskih i dalmatinskih otoka (Šenoa 1913), raspravu o doseljavanju tuđinaca u Srijem (Šenoa 1914) i stručne radove koje je objavljivao u *Hrvatskome planinaru* u kojima je pisao, među ostalim, o metodologiji prikupljanja planinarske građe (Šenoa 1898a; Šenoa 1989b) i o Zrinjskoj gori (Šenoa 1937). Nezaobilaznim je i njegov leksikografski rad, visokostručno sastavljeni prilozi i u skladu s leksikografskim zahtjevima oblikovani enciklopedijski članci u *Hrvatskoj enciklopediji* glavnoga urednika Mate Ujevića. Nadalje,

⁷ Sudbinu običnoga malog čovjeka kojemu je izgradnja željezničke pruge korjenito promijenila svakodnevicu i natjerala ga na napuštanje rodnooga kraja i odlazak u Ameriku Milan Šenoa pretočio je i u književni izričaj u pripovijesti *Exodus* (Šenoa 1904)

vrijedno je zabilježiti i njegov poticaj istraživanjima fizičke oceanografije koji spominje Orlić (1985).

I u visokoškolskome je nastavnom radu pokazao kompetentnost, obaviještenost i stručnost jer je u nastavu uveo „progresivne stručno-obrazovne metode“ (Pepeonik 2012). Književna darovitost i široka izobrazba, crtačko umijeće i zavidne retoričke vještine jamačno su bile Šenoine nastavničke odlike koje su ostale u sjećanju brojnih generacija studenata geografije (usp. Rubić 1950: 220). Za nastavne je potrebe sastavio, preveo i priredio udžbenike i priručnike koji su tiskani početkom i krajem dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća: *Geografska čitanka* (Šenoa 1918), *Geografija Jugoslavije* (Šenoa 1921), *Geografski atlas* (Šenoa 1928), *Kocenov geografski atlas* (Šenoa 1934), odnosno *Kozenov zemljopisni atlas* (Šenoa 1943).⁸

Metajezik je Šenin radova jasan i jednoznačan, bez suvišnih i nepotrebnih izraza ili nagomilanih podataka. Znanstveni su mu tekstovi koherentni, cjeloviti i zakruženi iako nekima od njih nedostaju zaključna razmatranja. Zamjetno je i dobro poznavanje ondašnje pravopisne i gramatičke norme i uporaba primjerenoga stručnoga leksika koji u svakoj prilici nastoji kroatizirati. Mjestimice se zapažaju hiperijekavizmi kao *prijegled*, *zalijev* (Bakarski zalijev) ili *Priječka* (kod Orehovice), ali takva su mjesta u njegovim tekstovima zapravo nezamjetna i rijetka. Posebno su vrijedna promišljanja o usustavljanju stručnoga nazivlja na hrvatskome jeziku iz kojih je razvidna njegova skrb za hrvatski jezik i stav prema nazivoslovnim temeljima koji bi trebali biti rasterećeni stranih utjecaja, osobito njemačkoga, talijanskoga i mađarskoga.

Putopisi Milana Šenoe: zemljopis u književnosti i književnost u zemljopisu

U bogatoj hrvatskoj putopisnoj literaturi koju je prvi put od 1893. do 1954. sustavno i pregledno prikazao Ježić (1954) zapažaju se različiti putopisni podtipovi od, navedimo samo neke, humorističko-feljtonističkih crta, preko intimističkih zapisa i domoljubnih pobuda do onih sa znanstvenim pretenzijama, a u okviru dvaju osnovnih tipova s obzirom na svrhu pisanja – poučnog i zabavnog. Valja dometnuti i to, kako ističe Brešić (2001: 154) u svojem promišljanju o hrvatskome putopisu, da je među putopiscima „malo onih koji pišu samo putopis, ali isto tako nije uvjet da se bave tzv. fabularnom književnom vrstom kao što su novela ili roman“. Putopis uvijek prenosi zemljopisna znanja, ali i obavještava i poučava pa nije začudno što se Milan Šenoa kao znanstvenik i geograf odlično pronašao upravo u putopisu i što je svoja ponajbolja prozna

ostvarenja ostavio upravo u tom žanru jer je putopisac „prvo umjetnik riječi koji se u pisanju – osim jezika – oslanja podjednako i na stvarnost i na maštu“, a putopis kao žanr „nikako ne smije napustiti područje fakcijskoga, te prijeći u fikciju“ (nav. dj. 156). Sa svojom geografskom kompetencijom, književnom darovitošću, smislom za akribiju i zapažanjem detalja Šenoa je u putopisima mogao „vrlo sretno sjediniti i zadovoljiti svoj naučnogeografski i književni interes“ (Šicel 1966: 8).

Recepcija je Šenoina putopisnoga diskursa nedvojbeno otežana činjenicom što su putopisi, osim zapisa „od kršnih gora do sinjega mora“ ukoričenih (Šenoa 1944), razasuti po različitim novinama, listovima, časopisima i almanasima – objavio ih je u *Viencu*, *Pobratimu*, *Nadi*, *Danici*, *Narodnim novinama*, *Prosvjeti*, *Savremeniku*, *Hrvatskoj prosvje-*

⁸ Lukač (2003) napominje da je razvoj školske geografije u prvoj polovici 19. stoljeća uvjetovalo među ostalim i stvaranje udžbeničke literature. Već 1823. A. Rožić u Varaždinu izdaje *Kratek zavjetek zemljopisnog izpisivanja horvatske i vugerske zemlje i onih oršagov koji pod jednom korunom zajedinjeni jesu* te uskoro i udžbenik *Mali zemljopis za početnike*. Važan je bio i *Zemljopis pokrajina ilirskih zagrebačkoga gimnazijskoga katehete Dragutina Seljana* koji je tiskan 1843. u Zagrebu.

ti, *Omladinu, Hrvatskome planinaru, Hrvatskome kolu, Hrvatskoj reviji, Novostima, Novoj Hrvatskoj i Spremnosti*. Upravo je putopise iz tih hrvatskih tiskovina popisao Ježić (1955)⁹ kao građu za bibliografiju hrvatskih putopisa. Zbog opsežnosti građe i ograničenosti prostora Šenoini se putopisi navode samo kronološki prema Ježić (1955), od prvoga objavljenog putopisa o Vratniku i Oltarima u *Viencu* 1892. do zadnjega putopisnog zapisa iz Velike Gorice u *Spremnosti* 1944.:

- Vratnik i Oltari, *Vienac*, XXIV/1892, 634.
- Put u Dalmaciju, *Vienac*, XXV/1893, 451.
- Od Zagreba do mora, *Vienac*, XXVI/1894, 399.
- Od Biograda do Turnu – Severina, *Pobratim*, X/1899–1900, br. 1–3, 5–7.
- Na dalekom sjeveru, *Nada*, VI/1900, br. 1–16.
- Od Karlovca do Rijeke, *Danica* : kolendar za 1903, 99–112.
- Celje, *Pobratim*, XIV/1903–1904, br. 18, 396–397.
- U Engadinu, *Pobratim*, XV/1904–1905, br. 5–9.
- Putne bilješke, *Pobratim*, XVI/1905–1906, br. 3, 5–7, 9–12, 14–17, 19.
- Nižnji Novgorod, *Pobratim*, XVI/1905–1906, br. 13, 284–288.
- Simplon, *Narodne novine*, LXXXI, 1905, br. 298, prilog.
- Pisma sa milanske izložbe, *Pobratim*, XVII/1906–1907, br. 9, 11, 14, 16, 18, 20.
- Na obalama Sjevernoga mora, *Prosvjeta*, XV/1907, br. 1–3, 4–9, 11, 13.
- Od Plitvica do Dalmacije, *Danica* : kolendar za 1908, str. 124–132.
- Tomba di Guilietta (Putnički fragmenti), *Narodne novine*, LXXV/1910, br. 264.
- Na baltijskim obalama, *Vienac*, III/1912, br. 12, 361–365.
- Pod dubrovačkim nebom, *Savremenik*,

IX/1914, 411–417.

- Capo di Milazzo, *Savremenik*, IX/1914, br. 2, 88–91.
  - Grischum. S puta po Alpama, *Savremenik*, X/1915, br. 1–2, 33–37; br. 3–4, 138–143.
  - Dva dana na Velebitu, *Hrvatska prosvjeta*, II/1915, 328–330.
  - Pod Ortlerom, *Omladina*, I/1918, br. 4, 56–58.
  - Od Skrada do Kraljevice, *Omladina*, I/1918, br. 6, 92–94.
  - Riviera di Ponente, *Omladina*, I/1918, br. 9–12, 158–161.
  - Niz Dunav, *Omladina*, I/1918–1919, br. 1–3, 52–59.
  - Pod Šarom planinom, *Hrvatski planinar*, XVI-II/1922, br. 10, 129–132.
  - Na Zlatnom Rogu, *Hrvatsko kolo*, VII/1927, 400–414.
  - Kroz Gascognu i Bearn, *Hrvatska revija*, III/1930, br. 7, 386–400.
  - August Šenoa kao putnik i putopisac, *Hrvatski planinar*, XXVIII/1932, br. 4, 99–103.
  - August Šenoa kao putnik i putopisac, *Novosti*, XXVI/1932, br. 100, 7.
  - U Zrinjskoj gori, *Hrvatski planinar*, XXXI-II/1937, br. 6, 170–175.
  - Boulevard i Kazbah. Alžir u suncu, raskoši, sjeni i bijedi, *Spremnost*, I/1942, br. 44–45, 18.
  - Od Kravog mosta do Bakačeve ulice. Putopis pred pedeset godina, *Nova Hrvatska*, III/1943, br. 91, 12.
  - U Velikoj Gorici, *Spremnost*, III/1944, br. 111–112.
- Putopisi uvijek prenose neka iskustva i znanja, a Milan Šenoa uspio je vrlo vješto i jamačno uvjerljivo prenijeti čitatelju „jedinstvo čovjeka i prirode, povijesti i krajolika“¹⁰ jer je upravo putopisnim diskursom svojim znanstvenim i stručnim kompetencijama dao novi i drukčiji okvir.

⁹ Pojedine bibliografske podatke o Šenoinim putopisima u različitim hrvatskim časopisima i novinama navedenim u Ježić (1955) svakako treba dodatno provjeriti u navednim tiskovinama kako bi bibliografski podatak bio potpun jer ih Ježić nije precizno naveo (nekima nedostaje broj stranice ili broj stranica, nekima broj časopisa i sl.).

¹⁰ Tako je putopis definirao reformator hrvatskoga putopisa Antun Gustav Matoš (usp. Brešić 2001: 154).

Šenoin prinos hrvatskomu nazivoslovlju

Među znanstvenim se Šenoinim radovima svakako izdvajaju uvjerljiva, argumentirana i ozbiljna promišljanja o stručnoj terminologiji obznanjena u dvama člancima: o geografskim nomenklaturama, odnosno o zemljopisnom nazivlju u njemačkim priručnicima (Šenoa 1931) i o starim nazivima hrvatskih otoka (Šenoa 1949–1950).

U članku o hrvatskim zemljopisnim nazivima u njemačkim priručnicima Šenoa (1931) propituje opravdanost talijaniziranja, ponijemčivanja i mađariziranja toponima te razmatra talijanske, njemačke i mađarske istovrijednice naziva naseljenih mjesta u njemačkim i talijanskim izvorima. U uvodnome dijelu članka obavješćuje o različitim stranim utjecajima na oblikovanje leksika i nazivlja u pojedinim dijelovima Kraljevine Jugoslavije i iznosi ukratko razloge društvene i povijesne naravi koje su utjecale na takvo stanje. Tako je na zapadu Kraljevine, u Sloveniji i Hrvatskoj, očit utjecaj njemačkoga, na jugu u Hrvatskome primorju i Dalmaciji talijanskoga, na sjeveroistoku u Vojvodini mađarskoga, a u Srbiji francuskoga jezika. Te se razlike i utjecaji dakako odražavaju i na oblikovanje službenoga nazivlja. Navodi, među ostalim, primjer Privlake kod Zadra koju potalijaniše u Brevil'aqua i toponima Luka na otoku Korčuli koju talijanski kartografi nazivaju Porto – Luka, a austrijsko – mađarski Porto – Luka – Hafen pa ih Šenoa naziva „trostrukim pleonazmima“¹¹ (usp. nav. dj. 227). Naziv Agramer Gebirge istovrijednica je gorju koje se u dijalektu naziva Medvednicom, u vrijeme Bachova apsolutizma Ivančica je postala Warasdiner Gebirge, Fruška gora Vrdniker Gebirge i to je nazivlje zavedeno u stručnoj literaturi (usp.

nav. dj. 228). Isto je i s nazivljem u Vojvodini pa su pomađarani ne samo hrvatski, nego i njemački toponimi – primjerice Lug, selo u Vojvodini koje su 1902. osnovali Slovaci, postao je Ort Sajkaslak, srpski Gardinovići Dunagárdony, (usp. nav. dj.), a njemački Rudolfsgrad i Ludwigsdorf postali su Rezséháza i Nagylajosfalva. No, mađarizacija se nazivlja nije provodila samo u Vojvodini, njome su bili zahvaćeni i Zagreb (Zagráb), Karolyvaros (Karlovac), Zemun (Zimony), Križevci (Körös), Osijek (Eseg), Velika Gorica (Nagy Goricza), Čakovec (Csakornya), Varaždin (Varasd). Iako su se oko 1910. nazivi na kartama prilično korigirali, stanje se stabiliziralo tek nakon Prvoga svjetskog rata. Zatim prikazuje i komentira kako toponime pišu autori šest udžbenika od 1921. do 1929.¹² napominje da svaki autor udžbenika nazive piše onako kako mu odgovara, prema njemačkom, talijanskom, turskom ili mađarskom izgovoru i zaključuje da se u priručnicima toponimi trebaju pisati onako kako se pišu u izvornome jeziku (usp. nav. dj. 232).

Temeljiti je i osobito vrijedan prinos hrvatskome nazivoslovlju rasprava o starim nazivima hrvatskih otoka (Šenoa 1949–1950). Članak je koncipiran trodijelno: uvod, popis kratice priručnika u kojima se pojavljuju stari nazivi hrvatskih otoka i popis starih naziva hrvatskih otoka. U uvodnome dijelu članka Šenoa napominje kako su se u mnogim imenima dalmatinskih i istarskih otoka očuvale uspomene i na narode koji su se na njima nekada zadržavali ili njima vladali. „Staro, prvobitno ime, skordiscičko ili ilirsko, najprije bude grecizirano, a onda latinizirano.“ (nav. dj. 75). Hrvati su pojedinim otocima dali svoje nazive (Dugi, Zečara, Konj, Sestrice i dr.)

¹¹ Pojam *pleonazam*, koji je u antičkoj retorici obuhvaćao niz stilskih figura, u recentnoj se literaturi uglavnom definira kao zalihost izražajnih sredstava u prijenosu leksičkoga ili gramatičkoga značenja iskaza. Kako služe naglašavanju ili pojačavanju temeljnoga značenja da bi se značenje pravilno shvatilo, pleonazmi mogu biti obvezatni (uvjetovan jezičnim sustavom ili jezičnom normom) i fakultativni (uvjetovan je ponajprije ciljevima iskaza). Međutim, pleonazam se kao udvajanje ili ponavljanje značenja ne može razmatrati među dvama jezicima jer su pleonastički izrazi značajkom jednoga jezičnoga sustava, dakle sustava jednoga jezika. Stoga je metodološki pogrešno primjere kao „Porto – Luka – Hafen“ nazivati pleonazmima. Tu je riječ o trojezičnome napisu.

¹² Riječ je o priručnicima: 1. Prof. Dr. Alfred Philippson: *Europa ausser Deutschland* (1928), 2. Herman Lautenschlag: *Länderkunde, ein Handbuch zum Stieler* (1926), 3. *Stieler Handatlas*, Hundertjahrausgabe (1925), 4. Kende: *Handbuch der geographischen Wissenschaft*, Berlin (1921), 5. *Gerbing Dr. Walter*, Leipzig (1926) i 6. *Hübners Geographisch-statistische Tabellen*, 70 Ausgabe, Wien (1929).

ili su kroatizirali antičke nazive. Venecija je bezuvjetno mijenjala hrvatske nazive, a austrijska ih je uprava također zapostavljala jer su hrvatski nazivi ili bezobzirno prevedeni ili su zadržavani i šireni romanski nazivi. Rezultat je toga postupka slaba zastupljenost hrvatskih naziva u starim dokumentima. Šenoa se zadržao i na etimologiji pa iznosi da mali otoci redovito nose imena svetaca prema imenu crkve ili samostana i kapela – sv. Antun, Andrija, Arkandeo, Fuma (Eufemija), Gospa od Škrpjela, Marko, Petar, Stefan. Dobivali su imena po vlasnicima kojima su pripadali, kao otoci zadarskoga arhipelaga Boticelli, Borelli, Montecucculi, Premuda. Dosta je otoka nazive dobilo po svojem obliku, kao Zec, Dolfin, Sestrice, Konj, Magarčić, Bisaga, Tovar, Zvjerinac, Ošljak, Mišnjak, Trbuh, Košara, Kozice, Barilac, Badanj. Slijedi popis kratica 25 izvora do 17. stoljeća i to tako što se navodi kratica iza koje slijede bibliografski podaci o djelu. Zadnji je dio rada iscrpan popis 77 hrvatskih otoka s nazivima tih otoka koji se pojavljuju u navedenih 25 izvora. Navode se kratice svih izvora u koji-

ma se pojavljuje naziv nekoga otoka. Primjerice, za otok Lastovo pocrpljeni su sljedeći nazivi:

Lastovo

Agosta (CC)

Lausta (1185. Cd. II. 193) (1240. Cd IV. 111)

Langusta (1221. Cd III. 191)

Lagosta (MP 25)

Lagusta (1284., 1297. Cd. V. 493) (1314. Cd VIII. 369) (FP) (Pi) (PV)

Ladesta (K. 360)

Delagosta (M)

Lausta (PB)

Najviše je naziva pridano otoku Pašmanu (čak 15) i Korčuli (14), a po jedan naziv zabilježen je za otoke Arta, Barbat, Dubrovački otoci, Fulia, Kamik, Kaprije, Krknata, Kurba, Laurana, Paklinski otoci, Planik, Rižnjak, Skarica, Sušica, Šćedro, Šilo, Vodnjan, Zečara, Zlarin, Zvjerinjac. U navođenju je i bibliografskih izvora i naziva otoka Šenoa bio izuzetno pedantan i dosljedan pa je taj dio rada sastavljen pomno i znalčki.

Književni opus Milana Šenoa

Milan Šenoa zarana je bio uključen u aktualni tijek literature i kazališta i, mada književnost nikada nije pretvorio u svoju profesiju, ostavio je iza sebe oveći književni opus. Književna ga je povijest međutim posve isključila „iz svog uskog vidokruga zanimanja“ (Donat 2001: 275), a u književno-povijesnim pregledima ozbiljnije se Šenoainim književnim opusom bavio Miroslav Šicel (Šicel 1966). Šicel se međutim uglavnom bavio Šenoainim pripovijestima, romanima i putopisima i iz temeljitijega razmatranja izuzeo epiku, tragedije, komedije, dramolete, dramsko prevodilaštvo i književnu kritiku iako „cjelokupno njegovo književno djelo obuhvaća relativno dosta velik broj stranica i predstavlja pokušaj pisca da se ogleda u nekoliko književnih rodova (Šicel 1966: 7).

Svoj je književni rad Milan Šenoa započeo u *Viencu* 1890. noveletom *Njuta*, sadržajno nadahnutom dramom *Okovi* Aleksandra Ivanoviča Sumbatova i izvedenoj u Zagrebu 11. prosinca 1889. u režiji Amada Mandrovića, neposredno poslije njezine premijere u moskovskome Malom kazalištu u svibnju 1889. Iako je sustavno prozaistički razvijano, ponešto nategnuto novelističko opisivanje Njutine sudbine, moglo bi se bez većih intervencija pretočiti u dramolet. Ta „izvorna pripovijest govori o njemu kao autoru snažne dramske vokacije“, razvidne kako u Šenoainim tragedijama *Kneginja Dora* i *Ban Pavao*, komedijama *Kako vam drago*, *Hamlet* i *Kralevič Marko aliti prvi horvacki sokol*, tako i u nizu jednočinki, epova, romana i novela, a djelomice i u putopisima (Bogner-Šaban 2001: 251).

Drame su Milana Šenoae zastupljene u zagrebačkome kazalištu od 1893. do 1910. godine i to neposredno pred Miletićevu intendanturu. O dramskome je opusu Milana Šenoae, na koji su znatno utjecali Shakespeareov kult i umnažanje naslova djela iz fonda hrvatske književne prošlosti, poput Gundulićeve *Dubravke* i Palmotićeve *Pavlimira*, obaviješteno, sustavno i temeljito pisala Bogner-Šaban (2001).

Šenoina komedija u tri slike *Kako vam drago* (Šenoa 1893), iako aludira i na druge Shakespeareove tekstove poput *Sna ivanjske noći* ali i na Danteov *Pakao*, smještena je u Dubrovnik u ljeto 1571., a radnja se okreće oko životnog i književnog iskustva Marina Držića koji se vraća iz Ancone poslije sedam godina u *svoj lijepi hrvatski dom*. Godina 1571. nije odabrana slučajno, kako ističe Bogner-Šaban (2001: 255), jer turska flota prije bitke kod Lepanta plovi pokraj Dubrovnika, ali ne krši sporazum s Republikom o međusobnoj teritorijalnoj i političkoj neutralnosti. Detalje je toga događaja Šenoa u prvom redu unio kao geograf i vrsni povjesničar (usp. nav. dj.), a isto tako svjesno primjenjuje modernistički obrazac preuzimanja poznatih motiva i njihova dramaturškog razrađivanja. Šenoina komedija nije naišla na osobito razumijevanje suvremenika i uglavnom se "većma govorilo o pojedinim glumcima negoli o njegovim generičkim i tematskim odlikama" (nav. dj. 257).

Historijska dramska petočinka *Kneginja Dora* tiskana 1896. u *Viencu* (Šenoa 1896) i praižvedena 1. rujna 1897. nije naišla na odobravanje ondašnje kritike. Iako je opterećena crno-bijelom i plošnom karakterizacijom likova, u svojim je najzrelijim dijelovima ipak potvrdila "Šenoine najvitalnije spisateljske tenzije" (Bogner-Šaban 2001: 262). U istom je kanonu napisana i historijska tragedija *Ban Pavao* (Šenoa 1903) čije je vrijeme radnje smješteno u završetak 13. stoljeća, a kojoj je zamjerena "kompozicijska i stilska neujednačenost, epičnost i disperzivnost dramskog zbivanja" (Bogner-Šaban 2001: 264). Slovenski ju je kritičar Josip To-

minšek međutim pozitivno ocijenio u *Ljubljanskome zvonu* naglasivši da je zanimljiva, da se čita glatko "in je tolikanj spretno zapletena, da nas mika čitati dalje in dalje do konca" (Tominšek 1904: 507). Još je jedno Šenoino djelo – *Dialogi i dramoleti* (Šenoa 1914c) – pozitivno ocijenjeno na slovenskoj književnoj sceni, a o njemu se objavio Fran Iles također u *Ljubljanskome zvonu*. Iznoseći ukratko sadržaj knjige, Iles (1915) zaključuje da je knjiga "lahko štivo in zbudi odmev le v prvih svojih dialogih".

Usporedo s tragedijama Šenoae se javlja i kao autor jednočinki u kojima je ostvario "najkoegzistentnije poetičke rezultate" (nav. dj. 265). Parodijska jednočinka *Hamlet u neprilici* ženski je Hamlet na kajkavskome idiomu koji Šenou izdvaja na istaknuto mjesto u povijesti hrvatska dramske književnosti jer je napisana u stilu komada tipičnih za secesionistički Beč i avangardnost Berlina i Praga, dok u nacionalnoj sredini, koja tek hvata korak s kazališnom Europom, nije mogla postići značajnije društveno priznanje (nav. dj. 258). Prohaska (1921: 102) navodi da je Šenoa autorom i kajkavske komedije *Kraljevič Marko aliti prvi horvacki sokol* i da je bez autorova imena tiskana u zasebnu izdanju *V Zagrebu, V Dionički pritištenici, 1891*. Drama u jednom činu, kako Šenoa naziva svoj ep *Robovi* (Šenoa 1908), pripada neoromantičkim povijesnim sličnim tvorbama istoga razdoblja (usp. Bogner-Šaban 2001: 269). U zagrebačkome kazalištu izvedene su i četiri Šenoine jednočinke *Sveta laž*, *Časak žalosti*, *Nevjerojatan događaj* i *Izgubljeni*. Iako su dramaturškim obilježjima urasle u modernu, zanimanje je za njih zadržano i izvan toga razdoblja. Zaključujući raspravu o dramskome opusu Milana Šenoae, Bogner-Šaban (2001: 276) ističe da je Šenoa bio vezan uz tradiciju realizma, al i inovatorstvo moderne i da je svojom dramatikom, a navlastito jednočinkama, "pridonio stvaralačkom pluralizmu na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće, a sveobuhvatnim opusom upotpunio je povijest hrvatska književnosti. Ne možemo ne složiti se s tim njezinim zaključkom.

Kad se govori o kazališnoj aktivnosti Milana Šenoae, valja spomenuti i njegove dramske prijevode, primjerice s talijanskog (*Prava duše* Giusepea Giacoma), engleskog (Shakespeareov ciklus *Noć svetih triju kraljeva ili kako želite*, *Kralj Henrik IV* – prvi prijevod te drame na hrvatski jezik, *Kako god želite*), ali i njegove kazališne kritike koje tiska pod inicijalima Š-N i -a u *Viencu* od 1895. do 1898. koje su dokazom da je redovito pratio kazališnu produkciju.

Dobar je dio književnoga korpusa Milana Šenoae obuhvaćeno i proznim izričajem. Aktualno zanimanje za povijesna zbivanja Šenoa nije preočio samo u svoje drame, već i u povijesne romane u kojima je gotovo potpuno zanemarivao povijesnu građu i usredotočio se na romantičnu ljubavnu okosnicu vješto gradeći zaplete i spretno oblikujući fabulu kao u romanima *Iz kobnih dana* (Šenoa 1914b)¹³ i *Posljednji krstaši kralja Andrije* (Šenoa 1932). Potpuno je drukčije koncipirana njegova pripovijest *Exodus* (Šenoa 1904) u kojoj se fokusira na tematiku iz suvremenoga života s naglašenom socijalnom notom. Tema je te pripovijesti izgradnja željezničke pruge od Zagreba do Rijeke sedamdesetih godina 19. stoljeća i korjenite promjene u životu običnoga čovjeka koji je dotada živio uhodanim životom u malom mjestu Trnovici između Karlovca i Rijeke. U središtu je pozornosti obitelj seoskoga krčmara kojoj će gradnja željezničke pruge oduzeti egzistenciju i kroz čiju je sudbinu oslikao posljedice propadanja patrijarhalnoga života – pronevjeru, preljub, nužnost prihvaćanja posla u izgradnji željezničke pruge i iseljavanje u Ameriku. Tom se pripoviješću okreće stvarnom životu i stvarnim ljudima i upravo je u tom dijelu pripovjedačkoga korpusa ostavio svoja najuvjerljivija ostvarenja u zbirci *Kvarnerske pripovijesti* koju Šicel (1966: 15) ocjenjuje kao “zaista najbolje djelo Milana Šenoae, i po njoj se on

prvenstveno i uvrstio među interesantnije pripovjedače one grupacije naših pisaca na prijelazu stoljeća koji, istina, nisu vrhunski, ali nisu ni posve beznačajni”. U toj zbirci (Šenoa 1912) pripovijeda o je o svakidašnjici običnih ljudi iz kvarnerske, primorske sredine i ostavio vjerne, gotovo fotografske portrete o isluženim mornarima koje se susreće svaki dan na istome mjestu s istim pričama, o njihovim suprugama koje vječno čekaju svoje muževe, o starcima koji su doživjeli neku tragediju u životu pa im se poremetila moć rasuđivanja. Ponekad se u takvim pričama gotovo i ne nailazi na fabulu, već samo na feljtonski opis osobnosti glavnoga lika, a opisi su puni “sitnih, karakterističnih detalja, plastično i uvjerljivo doneseni” (Šicel 1966: 14). Matoš je ocijenio da je Milan Šenoa geograf i dramatičar“ pa su ta dva momenta, deskriptivni i dijaloški, najuočljiviji i u ovim njegovim pripovijetkama” (cit. pr. nav. dj.).

Potpuno se usmjerivši prikazu stvarnosti i stavivši smisao za detaljan opis u prvi plan, Šenoa se okrenuo feljtonistici i upravo taj dio njegova proznog opusa zaslužuje punu pozornost. Na stranicama *Jutarnjega lista*, *Obzora*, *Savremenika*, *Nedjeljnih vijesti*, *Nove Hrvatske*, *Hrvatice* i *Spremnosti* objavio je pedesetak feljtona u kojima piše o likovima, događajima i vedutama Zagreba koji je tada počeo nestajati, a ti su njegovi *neizmišljeni zapisi* „pravi mali biseri” onog što se tada zvalo *sittengeschichte*, a danas se naziva *malom poviješću* (usp. Donat 2001: 275), uistinu pravi biseri memoaristike i dokaz da velikog nema bez malog (usp. nav. dj. 277).¹⁴ Precizno, pedantno i s istinskim osjećajem za detalje zapisao je tako Milan Šenoa svoja zapažanja o zagrebačkim mjestima i prostorima i o aktualnim događajima, ali i svoje uspomene o posljednjim ilircima i dragim suvremenicima. Nedvojbeno su na te zapise utjecale *Zagrebulje* njegova oca u kojima je stariji Šenoa oživljavao prizore i likove iz

¹³ Šenoin je roman *Iz kobnih dana* unijet u bazu podataka *Hrvatske jezične riznice* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (riznica.ihjj.hr) pa se pojavnice mogu pretraživati često i abecedno.

¹⁴ Šenoine je memoarske zapise razasute po ondašnjim tiskovinama prikupio, odabrao i za tisak priredio Branimir Donat u knjizi *O Zagrebu koješta*. Iako je riječ o nezahvalnom i mukotrpnom poslu, nisu se smjele dopustiti pravopisne, gramatičke i slovne pogreške koje se u tom izdanju pojavljuju. Osim toga, nisu navedeni bibliografski podaci ni izvori odabranih feljtona, što je za taj tip teksta izuzetno važno i ide u red ozbiljnijih prirediteljskih propusta.

zagrebačkoga života pišući o svojim prijateljima i ostavljajući dojmliiva svjedočenja o zagrebačkim događajima.

U feljtonima je putopisnim metajezikom promišljao istočni, južni i zapadni dio staroga Zagreba, ali i prenosio svoje uspomene o *modernome Zagrebu* osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća kada je obitelj Šenoa stanovala u Mesničkoj ulici. Iz Šeninim feljtona doznaje se i puno zanimljivih detalja iz života njegovih suvremenika. Saznajemo ne samo tko su bili najbliži susjedi obitelji Šenoa – fiškal Dolovčak, Franjo Klaić (otac povjesničara Vjekoslava Klaića), Ivan Dežman, Tadija Smičiklas, obitelj Barac, nego i u kakvim su kućama živjeli. U zapisu *Od krvavog mosta do Bakačeve ulice* nastalom četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća uvjerljivo je i precizno opisao i otužni dio srca Zagreba – trgovine za sajmare, stara pijarica koja je prodavala voće i povrće, očistište u kojem stanuju jadnici, bogci, oni što zaslužuju krajcaru vrteći cijeli božji dan svoj verglec, penzionirani služnici, pa besposlice, tobožnje dvorkinje, protuhe, tati, džepokradice ... „ma velim ti najgore i najjadnije. I sve u srcu našega Zagreba“ (Šenoa 2001: 30). Uza srce je Zagreba prošetao i zagrebačkom periferijom pa među ostalim saznajemo da se Tratinska cesta na Trešnjevci zove prema dugoj širokoj tratini do Horvata i Ljubljanice, a da je drveni Savski most „cvilio i uzdisao a i njihao se, kad je koji omašniji Turopoljac preko njega tjerao svoje zelenke“ (nav. dj. 33). Zapisao je Milan Šenoa i društvena zbivanja oko Svetoga Marka, iznio priče iz kazališnih kuloara, opisao Jurjevsko groblje i Lepu Ves, tražio zagrebačke katakombe, šetao Gornjim gradom i pribilježio zanimljivosti o Zrinjvcu. U feljtonima o kazalištu saznajemo puno detalja izvan pozornice – tko su bili članovi muškoga i ženskoga zbora, koristi, dirigenti, tehnički ravnatelj, tko je udarao u bubanj i puhao u rog i kolika im

je bila plaća. Zapažen je Šenin opis staroga kazališta u kojem su se održavali i krabuljni plesovi.¹⁵ Zabilježio je i zbivanja u gostionici Rom u Opatičkoj ulici „u kojoj su se sastajali ‘nobl’ ljudi“ (Šenoa 2001: 92), ali i svoja sjećanja na kazališne događaje i kazalištarce jer je, zahvaljujući besplatnoj ulaznici koju mu je priskrbio dobar prijatelj njegova oca Ivan pl. Zajc, pet godina uživao u besplatnim predstavama Narodnoga kazališta. Pozornost će čitatelja Šeninim feljtona jamačeno plijeniti zapis *Iz mladih godina* u kojem Šenoa opisuje svoja sjećanja na plemićki konvikt u koji je dospio s trinaest godina i to nakon prerane smrti svojega oca, a koji su mu isposlovali prijatelji njegova oca. U tom je konviktu, odvojen od obitelji i u osjetljivoj pubertetskoj dobi, sa svojim vršnjacima svakodnevno proživljavao intenzive dane svoje mladosti. Saznajemo i da je *Čitaoničko društvo konviktorsko*, osnovano u predilirsko doba, pitomce konvikta poticalo da budu „vrstni književnici i pjesnici“¹⁶, da je u arhivu toga društva pohranjeno „mnogo kajkavskih zapisaka i odluka“¹⁷ (nav. dj. 127) i da su na nabožnim stranicama Tome Akvinskoga bili oštri govori Ante Starčevića, Davida Starčevića, Eugena Kvaternika i Frana Folnegovića, a to „nikako po mnienju ravnatelja ne bi smjelo biti u knjižnici“ (nav. dj. 129). Doznajemo i da je rektor kanonik Francisko Iveković, „poznati autor i nastavljač Brozovoga Hrvatskoga rječnika“, djelomično raspustio konviktorsko čitaoničko društvo pa su literarni sastanci bili zabranjeni. Zahvaljujući Stjepanu Miletiću koji je povremeno dolazio u plemićki konvikt i koji je razvio poznanstva u književnim krugovima, dio je članova društva bilo upoznato s ondašnjim književnim zbivanjima.

Svakako zapažen i vjerojatno rado čitan dio Šeninim feljtona čine portreti iliraca, odnosno sjećanja na znamenite pripadnike ilirskoga pokreta s kojima se susretao u dje-

¹⁵ Zanimljiva je Šeinina terminološka dvojba *maskirni*, *krabuljni* ili *čuvidski* plesovi koja odražava njegovo izvrsno poznavanje hrvatskoga jezika: „Dakako, da su Zagrepčani obdržavali u narodnom kazalištu svoje maskirane (ne znam bili napisao krabuljne ili čuvidske) plesove. Vele da su bili dosta zanimljivi, ali ja nisam još bio dosta zrio, da ih pohađam“ (Šenoa 2001: 90).

¹⁶ Saznajemo i da su pitomci plemićkoga konvikta članovima čitaonička društva mogli postati tek u višem razredu gimnazije, ali i da su svi članovi bili uvjereni da će postati „Markovići, Tomići i slično“ (Šenoa 2001: 128).

¹⁷ Neke se odluke odnose i na novčanu kaznu zbog učinjenoga nedjela pa je Šenoa zabilježio da je jedna od tih odluka glasila: „Ivo Ožegović tri krajcera šajna mora platiti, kajti je lagal.“ (Šenoa 2001: 127).

čačkoj dobi. S obzirom na to da je kao dječak osobno poznao dobar dio iliraca i da ih se intenzivo i živo sjeća jer mu „ostadoše u pameti njihova lica, njihove kretnje, tako da ih gotovo i danas vidim“ (nav. dj. 165), neobično su vrijedni i važni zapisi o njihovim tjelesnim značajkama, naravi, temperamentu i obiteljskome okruženju. Saznajemo da je Vukotinović bio osrednje visok, suhog lica s carskom bradom, Bogović rijetke brade i bijelih slabih brkova. Mažuranić visok, naborana čela, jake brade i brkova, Šulek „pravi pravcati enciklopedista“ malena stasa, suh i gluhi, brijao je bradu i oči su mu gledale plašljivo u svijet (usp. nav. dj. 168), a „uza sve poroke Kukuljević je bio valjda najinteligentniji i najzaslužniji od svih preporoditelja“ (nav. dj. 167). Od svih je iliraca Milan Šenoa najbolje poznao Ivana viteza Trnskog koji je bio „malen a dosta širok čovjek s debelom glavom, kratko ošišane sijede brade, dobrotivih modrih očiju“ i prorijeđene kose (nav. dj. 169). August Šenoa držao ga je darovitim pjesnikom koji je „pjevao previše“ (nav. dj. 168) jer nije bilo prilike, a da Trnski ne napiše prigodnicu. Znakovita je i opaska da je prije Augusta Šenoa upravo Trnski bio najbolji novelist (nav. dj.). Čitaju se i zapažanja i o Adolfu Veberu Tkalčeviću koji je bio visok i uspravan kao vojnik, s duguljastim licem bez pjega i nabora, sivih očiju i sijede kose i Mirku Divkoviću koji je bio visok, obla lica, plave kose, plavih brkova i modrih očiju (usp. nav. dj. 174). Doznajemo i da je Bogović živio u Visokoj ulici br. 6 koju je poslije njegove smrti nastavila uživati njegova supruga, da je ban Mažuranić posljednje svoje dane proživio odrekavši se svijeta u svojoj sobi u Jurjevskoj 5 i da se bavio višom matematikom i astronomskim jednadžbama, da je Veber govorio oštro i da je umro „tužan, videći, da mu je sav literarni napor bio uzaludan“ (nav. dj. 175). Sjeća se Milan Šenoa da je Tomo Maretić kao crnoškolac bio čest gost u Šenoinoj kući i da je njegov otac „toga plahoga mladića pozvao jednom

na objed“ (nav. dj.), da mu je Maretić bio profesorom grčkoga jezika i ispitivačem na diplomatskome ispitu iz hrvatske književnosti i da nije bio „baš nikome osobito sklon“ (nav. dj.). Za razliku od Maretića Ivan Broz, niska rasta, velikih tamnih brkova i kose, simpatičnih očiju i velikih očala (usp. nav. dj. 176), bio je omiljen u profesorskom zboru, a on je sam „osobito volio profesora Pasarića“ (nav. dj.). Vrijedno je spomenuti i sjećanje na Đuru Daničića kojega je Milan Šenoa susretao kad je „išao kao konviktorac oko Cmroka u šetnju“ (nav. dj. 177), ali i na Peru Budmanija koji je imao „odugo lice, tamne oči, tanan nos; lica je brijao, a od šiljka lica puštao je rasti dugu bradu. U kretnjama, uopće u svem ponašanju bio je pravcati Europejac.“ (nav. dj.). S biskupom Strossmayerom susreo se Milan Šenoa kad je Strossmayer već bio na sredini devetoga desetljeća. Zahvaljujući obiteljskim vezama – tadašnji kotarski predstojnik Zvonimir Žepić, suprug njegove rođakinje, kćeri njegova strica Julija¹⁸, dogovorio je taj susret – razgovarao je sa Strossmayerom o običnim stvarima i dnevnim događajima (usp. nav. dj. 205). Kako je obitelj Šenoa stanovala u Visokoj ulici 16 u kući u vlasništvu obitelji Ivana pl. Zajca, Milan Šenoa detaljno je opisao životni prostor i svakodnevnicu obitelji Zajc, osobito Mukove¹⁹ navike. Zapisao je Milan Šenoa i svoja sjećanja na Belu Csikosa, Crnčića, Ivekovića, Valdeca, Rendića, ali i Gjalskoga, Šrepela, Pasarića, Ljubu Babića. Posebno mjesto među portretima zauzima sjećanje na brloškoga zmaja Emilija pl. Laszowskoga s kojim je prijateljevao od 5. razreda, a kasnije i surađivao i svakako zapisao o „malom (Eminu) Šrabcu“ iz Dubranca, odnosno o pravniku, književniku i prevoditelju Milanu Bogdanoviću koji je „kao literata promijenio prezime i potpisivao se kao Bogdanović“ (nav. dj. 255).²⁰

S pravom je Branimir Donat zabilježio da svi ti feljtonski zapisi Milana Šenoa, danas posve zaboravljeni, „nisu dokaz nikakva ‘vlaškovuličanskog’ kampanilizma, naprotiv,

¹⁸ Milan Šenoa ne navodi ime svoje rođakinje, kćeri svojega strica Julija i supruge Zvonimira Žepića. Zvonimira Žepića navodi kao svojega rođaka iako mu je Žepić svojta, a ne rođak. Uvodna mu je rečenica u zapisu *Kod Strossmayera*: „Već sam više puta pomišljao, da pregledam i napišem nešto o Đakovšitni, a sada mi se nadala prilika, jer je u Đakovu bio kotarskim pretstojnikom moj rođak Zvonimir Žepić, a taj me je nekoliko puta zvao; njegova žena bila je kći Julija, brata moga oca.“ (Šenoa 2001: 204).

¹⁹ Ivana pl. Zajca supruga je zvala Muk.

to je dio nezaobilaznih arhivalija koje živo prikazuju stasanje hrvatskog građanstva, njegove inteligencije ali i svih onih koji su svojim radom i idejama Zagreb učinili katalizatorom modernog hrvatstva" (Donat 2001: 276).

Proznome opusu Milana Šenoa pripada i autobiografski zapis *Moj otac*, osobne bi-

lješke „nesistematski složene“, zapisane onako kako su prvijencu Augusta Šenoa padale na um pola stoljeća nakon očeve smrti. Iz tih snažnih doživljaja izdižu se među ostalim važne i dragocjene sitnice o povijesti obitelji Šenoa i potankosti iz obiteljskoga okruženja koji su jedini takvi autentični izvori o Augustu Šenoa.

Nekoliko misli umjesto zaključka

Milan Šenoa ostavio je važan, zapažen i značajan prinos hrvatskoj geografskoj znanosti, geografskoj struci, visokoškolskoj nastavi i konačno hrvatskoj književnosti. Znanstvena mu i stručna djela još nisu dostatno procijenjena, a književni su mu ostvarenji uglavnom ocijenjeni kao popunjavanje praznih kulturološki zanimljivih mjesta hrvatske književnosti. Zagledamo li se u bibliografiju znanstvenih, stručnih i književnih radova Milana Šenoa, zadivljuje ne samo njezina opsežnost i raznolikost, već i ozbiljnost i akribičnost u svemu o čemu je pisao. Obrazovan i darovit, pragmatičan i obaviješten, marljiv i radišan, decentan i nenamet-

ljiv prvijenac bi Augusta Šenoa znanstvenik bio ovjekovječen kao *tatin sin* da mu je profesionalni poziv bila književnost. Ali njemu je književnost omogućila ne samo izvrstan i visokorazvijen jezični izraz, već i pogled na znanost iz drukčije, književne perspektive. Odabravši sretan spoj geografije kao interdisciplinarnu znanost i književnosti kao umjetnosti, ostvario je respektabilno djelo s kojim se samo rijetki opusi mogu mjeriti. Taj neobično velik, raznolik i razvijen korpus, koji bi se mogao interpretirati i kao interdisciplinarni diskurs, tek treba istražiti i valorizirati.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- Šenoa, Milan. 1893. Kako vam drago (komedija), *Vienac*, XXV, 1–6.
- Šenoa, Milan. 1895. Rijeka Kupa i njezino porječje, *Rad JAZU*, knj. 122, 125–218.
- Šenoa, Milan. 1896. Kneginja Dora, Historijska drama u pet činova, *Vienac*, XXVIII, 13–19, 21.
- Šenoa, Milan. 1898a. Naputak za sabiranje planinarske gradje, *Hrvatski planinar*, god. I., br. 2, 25–27.
- Šenoa, Milan. 1898b. Naputak za sabiranje planinarske gradje, *Hrvatski planinar*, god. I., br. 4, 62–63.
- Šenoa, Milan. 1900. Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj, *Rad JAZU*, knj. 143, 62–95.
- Šenoa, Milan. 1903. *Ban Pavao : historijska drama u 5 činova (8 slika)*, Zagreb : Zabavna

²⁰ Hrvatski pravnik, književnik i prevoditelj Milan Bogdanović (pravim imenom Milan Šrabec) – drugo je srpski književni kritičar Milan Bogdanović (1892.–1964.) – rodio se 1876. u Dubrancu, a umro u Zagrebu. U e-katalogu Knjižnica Grada Zagreba kao godina smrti navodi se 1942., a Milan Šenoa napominje da je „umro 1939. kao zaslužni prevodilac“ (Šenoa 2001: 255). Sa Šrapcem (Bogdanovićem), sinom dubranečkoga učitelja, Šenoa se upoznao obilazeći Turopolje sa svojim djedom Gjurom Ištvanicom. Kasnije mu je Šrabec bio učenikom u zagrebačkoj Gornjogradskoj gimnaziji i saznajemo da nikada za 25 godina službovanja nije imao „boljega i pozornijega đaka od toga maloga Šrabca“ (nav. dj.). Nakon mature Šrabec je završio pravo i posvetio se prevoditeljskom i književnom radu. Prevodio je s engleskoga (Šenoa napominje da je preveo sve Shakespeareove drame), ruskoga (Dostojevskoga, Ljermontova), češkoga, mađarskoga i francuskoga, pisao je i „originalne beletrističke radnje, pa je bio pored toga i vrstan senator grada Zagreba“ (nav. dj.). Bogdanovićev je iznimno bogat i rijetko plodan prevoditeljski i književni opus nekako ostao izvan ozbiljnoga zanimanja znanstvene i književne javnosti.

- knjižnica Matice hrvatska, knj. 97.
- Geike, Archibald. 1903. *Prirodni zemljopis* /prev. Milan Šenoa/, Zagreb : Društvo sv. Jeronima (Tisak dioničke tiskare), 78 str.
- Šenoa, Milan. 1904. *Exodus*. Pripovijest, Zagreb : Matica hrvatska : Zabavna knjižnica Matice hrvatska, sv. 282–283, 169 str.
- Šenoa, Milan. 1908. *Robovi*. Drama u jednom činu. *Hrvatsko kolo*, IV, 137–163.
- Šenoa, Milan. 1910. Zemljopis i narodopis, u: *Povijest plem. općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane* (uredio, napisao i troškom iste općine izdao Emilij Laszowsky uz suradništvo Janka Barlèa, Dra. Velimira Deželića i Dra. Milana Šenoa), sv. I. Zagreb : Tiskom Anuna Scholza, /pretsak: Velika Gorica : Plemenita općina turopoljska : Glasnik Turopolja, 1995./, 1–31.
- Šenoa, Milan. 1912. *Kvarnerske pripovijesti*, Zagreb : Društvo hrvatskih književnika, 115 str.
- Šenoa, Milan. 1913. Razvedenost istarskih i dalmatinskih otoka, *Rad JAZU*, knj. 198, 100–104.
- Šenoa, Milan. 1914a. Doseljavanje tuđinaca u Srijem, *Rad JAZU*, 201.
- Šenoa, Milan. 1914b. *Iz kobnih dana*, Zagreb : Matica hrvatska, 256 str.
- Šenoa, Milan. 1914c. *Dialozi i dramoleti*, Zagreb : Društvo hrvatskih književnika, 131 str.
- Šenoa, Milan. 1918. *Geografska čitanka*, Zagreb : Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, 226 str.
- Šenoa, Milan. 1921. *Geografija Jugoslavije*, Zagreb : Jugoslav. kompas, 52 str.
- Šenoa, Milan. [1928]. *Geografski atlas*, Zagreb : St. Kugli, 44 str.
- Šenoa, Milan. 1929. Die Typen unserer Städte, *Hrvatski geografski glasnik*, god.1. br.1. (lipanj 1929.), 22–34.
- Šenoa, Milan. 1930. Naše željeznice, *Hrvatski geografski glasnik*, god.2. br.2. (srpanj 1930.), 159–164.
- Šenoa, Milan. 1931. Die geographische Nomenklatur Jugoslaviens in den deutschen Lehrbüchen, *Hrvatski geografski glasnik*, god.3. br.1. (lipanj 1931.), 227–232.
- Šenoa, Milan. 1932. Posljednji krstaši kralja Andrije. Roman hrvatske prošlosti, *Novosti*, XXVI, br. 167–265.
- Šenoa, Milan. 1933. *Moj otac*, Zagreb : Matica hrvatska : Mala knjižnica Matice hrvatska, kolo 1, sv. 4, 99 str.
- Šenoa, Milan i sur. (prir.). 1934 (1938, 1939). *Kocenov geografski atlas*, Zagreb : St. Kugli, 48 str.
- Šenoa, Milan. 1937. U Zrinjskoj Gori, *Hrvatski planinar*, god. XXXIII, br. 6, 170–175.
- Šenoa, Milan (prir.). 1943. *Kozenov zemljopisni atlas*, Zagreb : St. Kugli, 48 str.
- Šenoa, Milan. 1944. *Preko kršnih gora do sinjega mora*, Zagreb : Knjižara Radoslava Horvata, 173 str.
- Šenoa, Milan. 1949–1950. Prilog poznavanju starih naziva naših otoka, *Hrvatski geografski glasnik*, god.11–12. br.1. (lipanj 1950.), 75–82.
- Šenoa, Milan. 1971. *Iz kobnih dana*, Zagreb : Matica hrvatska, 281 str.
- Šenoa, Milan. 2001. *O Zagrebu koješta* (prir. Branimir Donat), Zagreb : Dora Krupićeva, 286 str.

Citirana literatura

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* /prir. Ljiljana Jojić/, Zagreb : Novi Liber.
- Blašković, Vladimir. 1959. Milan Šenoa – povodom devedesete godišnjice njegova života, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 21, br. 1. (lipanj 1959.), 22–34.
- Bogner-Šaban, Antonija. 2000. Julije Šenoa, komediograf i kvakač, *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, god. 26, br. 1, 252–272.
- Bogner-Šaban, Antonija. 2001. Milan Šenoa – dramatičar, *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, god. 27, br. 1, 250–281.

- Brešić, Vinko. 2001. *Teme novije hrvatske književnosti*, Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 326 str.
- Feletar, Dragutin. 1986. Milan Šenoa 1869–1961, *Geografski horizont*, god. 32, br. 1.
- Donat, Branimir. 2001. Milan Šenoa, sin Augusta bio je pouzdani kroničar Zagreba, u: Milan Šenoa, *O Zagrebu koješta*, Zagreb : Dora Krupićeva, 275–283.
- Hrvatska jezična riznica*, <<http://riznica.ihjj.hr/>>, 6. svibnja 2008.>
- Ilešić, Fran. 1915. Šenoa Milan, Dialozi i dramoleti, *Ljubljanski zvon*, god. 35, br. 2, str. 142. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XJAHNZGP>, 20. ožujka 2012.>
- Ježić, Slavko [ur.]. 1955. *Hrvatski putopisci XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb : Zora, 683 str.
- Lukić, Aleksandar. 2003. 120-a obljetnica visokoškolske nastave geografije u Hrvatskoj, <http://www.geografija.hr/clanci/print-verzija/203/120-a-obljetnica-visokoskolske-nastave-geografije-u-hrvatskoj.htm>, 8. veljače 2012.
- Magaš, Damir. 2006. Kratak prikaz razvoja hrvatska geografije, <http://www.geografija.hr/clanci/977/kratak-prikaz-razvoja-hrvatske-geografije>, 8. veljače 2012.
- Matković Mikulčić, Katja. 2006. *Obitelj Šenoa i Turopolje*, Velika Gorica : Pučko otvoreno učilište, 182 str.
- Orlić, Mirko. 1985. Razvoj fizičke oceanografije u Hrvatskoj i Josip Goldberg, *Geofizika*, 2, 51–80.
- Pepeonik, Zlatko. [2012]. Razvoj geografije u Hrvatskoj od obnove Sveučilišta do danas, <http://public.carnet.hr/zuh/od1874/pznan/Geografk.htm>, 3. 2. 2012.
- Prohaska, Dragutin. 1921. *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, Zagreb : Matica hrvatska, 375 str.
- Roglić, Josip. 1962. Pokojnici, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 24, br. 1, 207–208. /srpanj 1962./
- Rubić, Ivo. 1950. Osamdeset godina života prof. dra M. Šenoa, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 11–12, br. 1, 219–220 (lipanj 1950.)
- Šicel, Miroslav. 1966. Milan Šenoa, u: Milan Šenoa, Pripovijesti, Exodus, Moj otac (prir. Miroslav Šicel) – Franjo Horvat Kiš: Pripovijetke, Viđeno i neviđeno, Istarski puti, Nešto o sebi (prir. Miroslav Šicel) – Musa Čažim Čatić: Pjesme (prir. Abdurahman Nametak), *Pet stoljeća hrvatska književnosti*, knj. 67, Zagreb : Matica hrvatska : Zora, 7–18.
- Šonje, Jure (ur.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb : Leksikografski zavod "Miroslav Krleža": Školska knjiga.
- Tominšek, Josip. 1904. Milan Šenoa: Ban Pavao; Historijska drama u 5 činova, *Ljubljanski zvon*, god. 24, br. 8, 507–508. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TY0TFCRW>, 20. ožujka 2012.>

KULTUROSKOP

Divljenje i prezir prema kulturi

Osim za gole živote i za голу zemlju, u boj se ide zbog hrvatske kulture. Zbog hrvatskog jezika. To je neupitno. No, upitno je zašto su hrvatski kulturnjaci i umjetnici podcijenjeni, slabo plaćeni i zašto uglavnom imaju nesigurniji socijalni položaj od primjerice vozača u javnom prijevozu!?

Ispada da je kultura samonikla, prirodna pojava, svima dana uz domovnicu i jednostavno naša, kao Jadranska obala ili slavonska ravnica. A umjetnici potpuno spontano, kao što žena rađa, rađaju i svoja djela. Ne plaća se za to ni ženi. Na retoričkoj razini hrvatska kultura daje smisao državnosti i na najvišem je položaju, da bi se u svakodnevnoj praksi strmoglavila na zadnje mjesto. Na prvom je mjestu veličanstvo Gospodarstvo. Kada se riješe komplicirana ekonomska pitanja, tek tada ćemo se moći više usredotočiti na kulturu. No, ima dokaza da to neće biti tako.

Živo je sjećanje na tezu iz bivšega socijalističkog sustava o kulturi kao „nadgradnji“ ekonomskoj bazi društva. Što jača baza, bit će više kulture. Jednog dana.

Kako taj dan nismo dočekali, s čuđenjem zaključujemo da se ni u kapitalističkim zemljama (prije krize), koje imaju zavidnu ekonomsku bazu, ne odnose velikodušno prema kulturi, nego naprotiv, od kulture traže da oplođuje Kapital i ponaša se tržišno. Jer Kapital ima, prima se zdravo za gotovo, takvu narav da je sklon stalnom rastu, mora se širiti unedogled: valjda po uzoru na svemir. Zato nije neobično što se odnos prema kulturi nakon uspostave hrvatske države i prelaskom na kapitalistički sustav nije bitno promijenio i poboljšao. Promjena je nastala sukladna (pokušaju) kapitalističkom načinu razmišljanja: spominje se razvojni potenci-

jal kulture, posebno u kulturnom turizmu. Kultura se još uvijek doživljava kao trošak u državnom proračunu, a njezina integracija u srž funkcioniranja države samo je maglovita predodžba i u nju malo tko vjeruje, pa i sami kulturnjaci. A da bi ključ rješenja svih pitanja, pa i onih gospodarskih, mogao i trebao biti baš u rebalansu vrijednosti, da se formula materijalnog oporavka krije u nematerijalnim resursima, posebno iz područja kulture, tko će povjerovati?

Razlog je tomu što su, kad je riječ o odnosu prema kulturi, dva naizgled oštro suprotstavljena sustava – kapitalizam i socijalizam – više saveznici nego protivnici. Oba se sustava temelje i polaze od ekonomske baze, svaki na svoj način. Nijedan od ta dva sustava ne polazi od čovjeka. niti raspoznaje da je kreativni čovjek taj koji uspostavlja tržište i odnose i potrebe. Da je čovjek taj koji svojom imaginacijom može u jednom jedinom danu promijeniti sve do jučer vladajuće tržišne vrijednosti, primjerice nekim novim revolucionarnim izumom, kao što je bila obična žarulja ili mobilitel. I da tržište postoji zbog ljudi, a ne obratno. Nijedan sustav ne ističe da su znanstveni izumi, telekomunikacije, pa čak i poljoprivreda kakvu danas poznajemo, rezultat čovjekova uma koji je prepoznao mogućnosti prirode. Oba sustava sustavno zanemaruju činjenicu da je čovjek kapital koji stvara kapital. A ne obratno. I zato svako ulaganje u razvoj čovjeka, znanost, obrazovanje nije trošak, već direktno ulaganje u gospodarstvo i najsigurnija investicija. Pri tome treba ići korak dalje: uspješno gospodarstvo trebalo bi biti posljedica čovjekovih aktivnosti kroza život, ali ne i prva i najvažnija svrha.

Materijalistički, funkcionalistički svjetonazor koji je danas u „ofenzivi“, nije uopće „realan“ kakvim se prikazuje. Bliži je nerealnom, jer između misterije rađanja i misterije smrti njegovi sljedbenici većinu vremena provode u mahnitom „trčkanju“ po planeti Zemlji s glavnim ciljem priku-

pljanja raznorazne „vrijedne“ materije na sve veću hrpu. Ostaje dojam da su ti ozbiljni pragmatičari u tamnim odijelima i aktovkama izmislili tu „igru“ kako si ne bi morali postavljati teža pitanja, ona koja postavljaju umjetnici i filozofi: što je smisao života?

Simbolički, kulturni kapital

Kao protuteža uvriježenom poimanju kapitala kao isključivo ekonomske kategorije, javlja se sintagma *simbolički kapital* ili *kulturni kapital* kojom kulturnjaci pokušavaju ukazati da osim ekonomskih, postoje i neke druge vrijednosti koje su bitne za život čovjeka i društva.

Usprkos tomu što se u sintagmi duhovno i kulturno podanički odnose prema ekonomskom, njezino sve češće pojavljivanje u kulturološkim tekstovima i strategijama pruža neku nadu i ohrabrenje posebno umjetnicima koji se zbog nejasne funkcionalnosti vlastite profesije uvijek osjećaju pomalo krivima.

Kulturni kapital neki autori definiraju kao „skup posebnih intelektualnih vještina i kulturnih dobara: intelektualne sposobnosti, poglavito umijeće vladanja jezikom, manire, kultiviranost, posjedovanje kulturnih dobara, titula i diploma.“ (Bourdieu) Andrea Zlatar, naša aktualna ministrica kulture piše na tu temu u knjizi „Prostor grada, prostor kulture (2008): „Moderna su društva obilježena stvaranjem ne samo gospodarskog već i kulturnog, simboličkog kapitala. Upravo je taj potonji, kulturni kapital, onaj koji u najdubljem smislu strukturira suvremena društva, koji omogućuje da se osjećamo pripadni sebi i Europi, da nas odnos lokalnog i globalnog ne osiromašuje već obogaćuje.“ (2008: 149) Ona nadalje objašnjava: „Kulturna baština i suvremena umjetnička proizvodnja dva su temeljna oblika kulturnog kapitala: baštinu treba štiti, suvremenu umjetnost poticati,

a jedno i drugo promovirati kao vrijednosti ne samo onoga što imamo, već upravo onoga što smo u stanju napraviti.“ (2008: 149)

Ministrica Zlatar navodi i da je kulturni kapital „relacioniran“ s gospodarskim kapitalom, da ima „jaču simboličku snagu“ ali „često bez ekonomske podrške“.

Da, to je nažalost točno i očekivano u sustavu (svjetskom) koji zapravo još nije precizno definirao što je sve zapravo rad. Kao primjer treba spomenuti neplaćeni ženski rad u kući i oko djece. To je rad bez kojeg ne bi moglo funkcionirati niti gospodarstvo. Tako žene svojim besplatnim radom zapravo daju podršku ekonomiji, a ne obratno. Doista razumno i razvijeno društvo trebalo bi o tome razmisliti, a vjerojatno bi kakav ekonomski stručnjak ili matematičar mogao i točno izračunati koliki je udio takvog (pretežno ženskog) rada u ukupnom bruto društvenom proizvodu.

Slično je i s kulturnim kapitalom. Mnoge djelatnosti, posebno školstvo, pripremaju, za nisku naknadu, ljude koji će stvarati profite na ekonomskom polju. Time siromašni učitelji velikodušno daju podršku ekonomskom kapitalu da bi od istog, kao i kulturnjaci bili prisiljeni poslije tražiti milodar.

Razlika je između gospodarskog i kulturnog kapitala samo u tome što nema svijesti ni političke volje da se ogromne simboličke vrijednosti kulturnog kapitala izračunaju i izraze u novčanoj vrijednosti. Možda bi došlo do velikog iznenađenja kada bi se uspoređivale dobivene cifre.

Za redefiniranje vrijednosti i glas protiv

divljanja kapitalizma može se čuti i iz nekih svećeničkih krugova. Posebno je zanimljiv minhenski nadbiskup Reinhard Marx s kojim se, kako sam kaže, sudbina našalila pa dijeli isto prezime s neistomišljenikom Karlom.

Reinhard Marx podsjeća da je prevaga funkcionalističko-ekonomističkog svjetonazora potpuno nelogična u zapadnoj civilizaciji koja se temelji na judeo-kršćanskim vrijednostima. U knjizi isto tako "šaljivog" naslova *Kapital* i s podnaslovom Pledoaje za čovjeka nadbiskup Marx polemizira s Karlom Marxom, ali se i oštro protivi sadašnjem stanju u Njemačkoj i diljem svijeta.

Najveću Karlovu pogrešku i neuspjeh zemalja koje su pokušale živjeti po dijalektičkom materijalizmu, Reinhard vidi u sljedećem: "Iz Marxove slike čovjeka proizlazi i njegov ekonomski suženi model nadgradnje i baze. Marx je htio shvatiti, objasniti i izliječiti svijet s jedne točke gledišta. Prema njegovoj teoriji, samo su vlasnički i proizvodni odno-

si, koji vladaju u društvu, presudni za sudbinu ljudi. Polazeći od te "ekonomske baze", htio je objasniti sve druge kulturne pojave kao puku "nadgradnju" koju čine religija, država, obitelj, politika, moral, umjetnost i literatura." (2008: 37). No da stajališta nisu bitno drukčija niti u zemljama koje baštine zapadnu stranu nekadašnjeg Berlinskog zida, nadbiskup Marx kritizira osvrćući se na obrazovnu politiku...obrazovanje se često promatra još samo u ekonomskim kategorijama. Koriste se pojmovi kao što su efikasnost, povećanje učinka, humani kapital, kompatibilnost tržišta rada itd." (2008: 174). Ne može se ne primijetiti da takvo funkcionalističko gospodarenje slabo funkcionira. Ne može se ne primijetiti da je nešto krivo „u računici“ s obzirom da je svijet u stalnim minusima, da ratni sukobi ne jenjavaju već eskaliraju, da u većini zemalja nema perspektive.

Gdje je izlaz?

Nadbiskup Reinhard Marx smatra da jedini pravi pristup „stavljanje dostojanstva čovjekove osobe na prvo mjesto.“

Možda da se pokuša već jednom izgraditi neki treći sustav: ovaj puta s čovjekom kao „bazom“. A tko će ga osmisliti? Vjerojatno netko s mršavim bankovnim računom, neki ili neke samo s bijelim papirom ispred sebe. Vjerojatno kulturnjaci.

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

Muzej Turopolja osnovan je 1960. godine i od osnutka smješten je u jednom od najreprezentativnijih objekata ne samo Velike Gorice nego i tradicionalne turopoljske zajednice – u nekadašnjoj vijećnici *Plemeni-te općine turopoljske*. Ova zavičajna institucija uskoro će, dakle, proslaviti pola stoljeća svoga postojanja, a u tome – za muzealske kategorije – nevelikom razdoblju štošta se promijenilo u zavičaju čije ime Muzej nosi: premda se barokno zdanje na Tomislavovu trgu nije, naravno, ni za milimetar pomaknulo od svojih temelja, ipak su vjetrovi vremena otpuhali Turopolje već podalje od basetnih arkada *Turopoljskoga grada*. A, čini se, i od Gorice same.

O pitanjima te sve dvojbene i sve uvjetnije pripadnosti Gorice tradicionalno-me Turopolju, osvrnuli smo se u *Hrvatskoj reviji* 2007. godine u povodu jednoga biciklističkoga putopisa od Save do Kupe. U tome smo osvrtno Turopolje pokušali oslikati kao jednu koncentričnu strukturu koja titra oko Velike Gorice; ista se geometrijska shema – gotovo bez preinaka – dade primijeniti na položaj, fizički i preneseni, Muzeja Turopolja unutar današnje Gorice. Ovdje, naime, muzeju ne prilazimo samo kao posudi u kojoj se čuva memorijska supstanca kolektiva i/ili mjesta, nego i kao ustanovi koja ima svoju ulogu u nečemu što bismo, možda malo nespretno, nazvali obnovom ili čak proizvodnjom identiteta.

Najme, kaje: Velika je Gorica od prve polovice XVII. stoljeća trgovačko središte ova-ga kraja i njegova neupitna prometna, ekonomska i administrativna metropola; u Gorici se saznavaju novosti, tamo je *facebook* tih stoljeća stalnoga ustrojavanja i gubljenja turopoljske samouprave i identiteta. Kroz to vrijeme nasrću Turci, pa Napoleon, malo se komplotira s Mađarima, malo s Jelačićem, spašavaju se stare pravice pred gvozdenom

metlom historije, bilo one bjelosvjetske, bilo domaće.

No, nagla i sasvim mirnodopska ofen-ziva – a ona je u ovom konkretnom slučaju značila faktičnu preobrazbu sela u grad – u prošlom je stoljeću povećala broj stanovnika Gorice za desetak i više puta. U zenitu toga punjenja, sedamdesetih i osamdesetih godina, sasvim se promijenila demografska slika mjesta jer asimilacijska snaga turopoljske metropole više nije bila dostatna da izvrši „nostrifikaciju“ doseljenika koji su stizali iz svih krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Kad bi se među stare Turopoljke u čekaonici goričke *abulante* umiješala žena u dimijama, pomislile bi da se ostvaruju najcrnja proročanstva njihovih baka, da je mračna kletva „Khevenhillera“, bez glasa i ispaljenoga metka, pala među njih. Stari identitet Gorice u bitnome se dijelu rastočio, a da se ni danas, petnaestak godina nakon što je Velika Gorica dobila upravni status grada, još ne može sa sigurnošću reći što se u tome smislu do-bilo za uzvrat. To više nije Turopolje, Zagreb još nije, a možda nikad neće ni biti; čini se da je novi *genom* najbliži onome Sesveta ili Zaprešića, dakle svojevrstne mitnice Zagreba, njegova osobnog predziđa. Među sedamdesetgodišnjacima i šezdesetgodišnjacima iz okolnih sela i danas se može čuti posprdni usklik: *On Goričanec? Kakav je to Goričanec, kad ga ja ne poznam?*

¹ Ovaj tekst izvorno je objavljen u *Hrvatskoj reviji*, br. 2, 2009. godine, odakle ga prenosimo uz neznatne autorove preinake.

Ali, u dnevno-političkome cvrkutu tome se mišungu laska da je „prava Hrvatska u malom“. Danas ta proširena metafora znači i da se one dvije kćeri, koje su od svoje Majke Partije naslijedile ne samo smisao za formu, nego i unutrašnju moralnu ljepotu, i ovdje nemilo čerupaju u borbi za svoje glasačke i ostale postotke. Ništa čudno, jer Gorica je mlada, bogata i dinamična gospodarska zajednica čije vrenje odražava žive socijalne procese, karakteristične za novonastale sredine. Međutim ono što ostaje kao otvoreno pitanje jest: koliko će u svojem razumljivom pravu na zavičajnost novi stanovnici – od kojih su se mnogi bez ostatka ugradili u njeno živo tkivo – uzeti iz zatečene baštine, i kako će *turopoljstvo* proći kroz taj proces? Da li kao nova kvaliteta, ili će završiti kao *bos urus*, legendarni tur, najprije prognano u neku zabit, a zatim sasvim istrebljeno, ostavši na razini simbola s kojim se više nitko nije sreo u živo? U dozlabora kompliciranoj goričkoj situaciji već je na nekoliko mjesta zaiskrilo upravo oko pitanja nadležstva nad simbolima (čak i kad je u pitanju pravo na *Lucinje*), a te iskre nisu drugo nego pokušaji (re)interpretacije lokalne povijesti i sadašnjosti. Drugim riječima, borba za vlast, kao jedini smisao tranzicijske dijalektike.

To je dakle današnje okružje Muzeja Turopolja. Međutim, oko Gorice još uvijek postoji jaka mreža sela, nekadašnjih plemenitaških sućija, ali i urbarskih zajednica, koje uspijevaju čuvati (a i živjeti, koliko se da) autentične oblike tradicije: Buševac sa svojom Seljačkom slogom, mraclinski Dučec, Jurjevski ophodi u Odri, Lukavec... To bismo mogli nazvati vanjskim prstenom Turopolja i njegovim, u ovome času, tradicijski najočuvanijim dijelom. Ta sela imaju svoje „muzeje“ uobličene u onih nekoliko institucija koje postoje što od pamtivijeka – Crkva, pučki katolički kalendar kao vječno otvorena *biblia pauperum* – što od mlađe povijesti: dobrovoljna vatrogasna društva, lovačka

društva, nogometni klubovi i pjevačka društva. I naravno folklorne sekcije, kao već osviješteni oblik čuvanja etnografske i kulturne baštine.

Ali Turopolje, taj prsten oko Velike Gorice, napadnuto je i sa svojih vanjskih granica. U prvom redu to je Zagreb čija se masa prelijeva obilato u prostore sjevernoga Turopolja. Bilo bi naravno, više nego naivno zdvajati nad drastičnom preobrazbom što ga donose sile koje nadrastaju ne samo regionalne nego i nacionalne mogućnosti otpora, ali način na koji se ovaj profitni „urbanizam“ obračunava sa zatečenim, stoljećima iscrtavanim rasterom ljudskoga boravka uz liniju Zagreb – Gorica (Otok i Buzin, pa Jakuševac, Hrelić) doista je nemilosrdan i ostavlja vrlo malo vjere u mogućnosti nekakva kompromisa. Ovomu treba pribrojiti i mnogo manje agresivnu, kapilarnu eroziju vukomerečkih sućija na jugozapadu, od Dragonošca pa sve do Kupe, koje se u tišini pretvaraju u vikendaška, a na nekim dijelovima u već sasvim rezidencijalna naselja nastanjena mješavini domorodaca i onih koji su se u potrazi za boljom ili drugačijom kvalitetom života odlučili za bijeg iz Zagreba. Iz svega se čini da i sam naziv Turopolje u povijesnom curriculumu uzmiče pred svojim prethodnikom, srednjovjekovnim nomenom i omenom, i da opet postaje Campus Zagrabiensis – Zagrebačko polje... I na kraju spomenimo posred toga polja Američku ambasadu kao memento globalizacijske kuge i kolere, pomalo nalik na neki Fort Apache nasukan u niskoj izmaglici „konzervativne, kverulantske, šljivarske, turopoljske državnopravnosti“.

Poslanje i ustroj

No, vratimo se Muzeju. U jednostavnoj i efektно dizajniranoj, ali nažalost rijetko provjetravanoj *webici* („Web je slika sustava!“ – tvrdi korporativni očenaš), misija muzeja navedna je izravno. Stoga ćemo citirati uvodni dio:

IZJAVA O POSLANJU

Muzej Turopolja je ustanova koja prikuplja, čuva, dokumentira, proučava i daje na uvid javnosti predmete, činjenice i podatke o Turopolju, Pokuplju, Posavini i Vukomeričkim goricama, te na taj način služi zajednici kao spomenik povijesti ovoga kraja.

Glavna je zadaća Muzeja Turopolja da unapređuje i rasprostranjuje opće znanje o duhovnoj, društvenoj i materijalnoj kulturi, te kulturnoj, društvenoj i političkoj povijesti kraja, a sav prikupljen materijal da čuva podijeljen u zbirke etnografskog, arheološkog, kulturno-povijesnog, dokumentarnog i arhivskog materijala.

(...)

Odmah treba objasniti zašto se ovaj prikaz zadržava na Turopolju: nije to tek zbog imena Muzeja, nego stoga što je Turopolje, sa svojom Plemenitom općinom i Goricom kao centrom, prednjačilo među zajednicama spomenutim u preambuli „Izjave“ kako na gospodarskom, tako i na ostalim planovima, namećući standarde u pitanjima koja tvore identitet zajednice. No, o tome nešto kasnije. Stalni postav Muzeja organiziran je kroz četiri cjeline – Arheologija, Etnografija, Likovna zbirka i Kulturna povijest – od kojih je svaka predstavljena pripadajućim postavom i kustosom. I vrlo privlačnim katalogom. Arheološka zbirka, imajući u vidu tranzitni značaj ovoga prostora u vrijeme rimske kolonizacije Panonije, nije zanemariva, pa i u ovome trenutku živopisni kampovi arheologa prate izgradnju ceste Zagreb – Sisak, trasiranu još prije skoro dva tisućljeća, u vrijeme kad Sis-

cija predstavlja upravni centar dvaju panonskih provincija – Panonije Superior i Panonije Savije. Područje uz Savu, zatim okolica Starog Čiča, u nekoliko su arheoloških kampanja, kao i slučajnim nalazima, povećali ovu zbirku prinosima u rasponu od mlađega kamenoga doba preko rimske antike pa do prvih starohrvatskih nalaza na ovome tlu (Velika Gorica, Novo Čiče), datiranih u vrijeme Karla Velikoga i njegove uspostave Evrope s mitskom granicom na Drini. No, iz te zbirke arheoloških krhotina svojim apsolutnim značajem izdvaja se, naravno, Andautonija, koja – kao jedan od najvažnijih antičkih lokaliteta kontinentalne Hrvatske – nadilazi zavičajni značaj, pa danas u popularnome pojmovniku figurira kao neka vrsta pra-Zagreba.

Etnografska zbirka posvećena je dvama izrazima autentičnoga narodnoga stvaralaštva u kojem su Turopoljci, Posavci i ostali daleko nadmašili lokalnu ligu; radi se najprije o pučkom graditeljstvu, rekli bismo uopće o radu s drvom, zatim o tekstilu i ženskoj disciplini, s izvanrednim rasponom ornamentalnih obrazaca čija dekorativnost krije u sebi i vrlo složeno značenjsko polje, te famoznom podgutnicom s kojom su Turopoljci osvojili više svijeta nego je Napoleon i slutio da postoji. Voljeli bismo, ipak, da u Muzeju, koji – sudeći po Knjizi utisaka – posjećuju gosti s doista svih strana globusa, ta činjenica bude malo jače istaknuta. Spomenimo zatim i Likovnu zbirku u kojoj je uz nekoliko akademskih prvoligaša, više ili manje vezanih uz Turopolje (Čikoš Sesića, Klement Crnčić, Krizman, Branko Šenoa, Ivica Šiško..), predstavljen i klub domaćih naivaca predvođen Dragutinom Trumbetašem i dvojicom malo poznatih, ali vrlo zanimljivih stvaralaca: Josipom Markuzom – legendarnim *Jožom Svetim* iz Roženica – te Stjepanom Kičinom iz Ščitarjeva. I na koncu tu je onaj dio Muzeja oko kojeg se čitavo vrijeme vrzmamo – dio Povijesti i kulture.

Kulturna povijesti i POT

Naime, ovdje se u prvome redu radi o povijesti Plemenite općine turopoljske. Ona je na izvjestan način bila generator Muzeja jer se u sklopu te zajednice turopoljskih plemenitaša – čiji korijeni sežu u XIII. stoljeće – provodila osnovna skrb o dokumentarnome materijalu te su plemenitaške *škatule* činile i prvi svjetovni arhiv Turopolja. A Franjo Lučić, skladatelj i muzikolog, jedan od najprosvjećenijih i najutjecajnijih Turopoljaca prošloga stoljeća, osobno je za vrijeme svoga mandata na čelu POT-a pokrenuo ciljano sakupljanje muzejske građe koja bi – da je preživjela Drugi rat – tvorila temeljni kapital ove ustanove. Stoga ni smještaj Muzeja u Turopoljskom Gradu nije slučajan: u toj je naime zgradi nekad bilo sjedište Plemenite općine turopoljske i turopoljskog župana. Građevina je 1750. godine podignuta na mjestu staroga čardaka koji je bio u sličnoj funkciji, a zajedno sa zgradom Muzej je zadržao i elitnu lokaciju koja ni u današnjem, pomalo ekscentriranom goričkome tlocrtu, nije izgubila na prestižu. U ljetopisu zavičajne povijesti i kulture neophodno je spomenuti još dvije osobe: to su Emilij Laszowski, autor Povijesti Turopolja i Višnja Huzjak, ne samo stoga što je trideset i pet godina, od samoga osnutka, bila na čelu Muzeja, nego i zato što se upravo njezin mandat poklopio s vremenom najžešće preobrazbe goričkoga kulturnoga prostora. Taj radni vijek predstavlja jednu od onih sretnih simbioza između osobe i institucije koja nasljednicima ostaje kao uzor, ali i svojevrsno opterećenje. Nema sumnje da bi – i danas aktivna – etnologinja imala što reći na teme s kojima se ovdje natežemo. Plemenita općina, kao najviši izraz turopoljske samostojnosti, već pridavljena blistavim godinama ustaške vlasti, sasvim je rasturena u sklopu opće nacionalizacije nakon Drugoga rata, premda su njezini prvaci pokušali komunističkim vlastima obrazložiti moguć-

nost uklapanja u gabarite nove društvene stvarnosti. Friška figa. U glavnoj prostoriji Muzeja, nekadašnjoj dvorani spravišča – turopoljskoj sabornici – čiji je postav posvećen upravo POT-u, izložena je fotografija koja prikazuje taj posljednji pokušaj: ručak u Turopoljskom lugu priređen za druga Stojanovića, izaslanika resornog ministarstva iz Beograda: središtem skupne kompozicije dominira operetna figura župana Mije pl. Pučka, njemu s desna je rezignirani Stojanović u lederhozama, kojemu ovo kazalište očito već ide na živce jer mu je neposredna budućnost Općine (i njenog vlasništva) mnogo izvjesnija nego ovim seljačkim fizionomijama na kojima se još miješaju nepovjerenje i nada.

U sklopu općeg *revivala* hrvatskih tradicijskih ustanova 1991. godine obnavlja se i Plemenita općina, ali sad već kao sasvim folklorni šljivarski kružok koji u tim sezonama nemilosrdne pretvorbe, u vrijeme „*općeg grabilizma*“ kako znaju zabrundati *domači* dok malo bistre politiku, nitko ne zarezuje ni za suhu šljivu.

Time su, nažalost, određene i protežnosti budućeg djelovanja POT-a: spas turopoljske svinje, humanitarni turnir u šnapsu i slični pothvati kao programska mjera zajednice koja je u trenutku svoga razvlaštenja 1947. godine imala u posjedu šume i zemljišta čija se vrijednost danas procjenjuje na oko milijardu eura!

Budućnost kao muzejski projekt

Koliko će u tome čuvanju, održavanju, obnovi, pa i proizvodnji turopoljskog identiteta – dakle njegove kulturne budućnosti – pridonijeti Muzej Turopolja, lišen logistike koju bi mu u nekoj sretnijoj situaciji osiguravale jaka Plemenita općina i ideja kakve – takve turopoljske posebnosti? Hoće li Muzej – ta slikovita zidanica smještena na nekadašnjem Marvinskom trgu koja u okružju historicističkih obiteljskih jednokatnica doista djeluje kao zavičajni muzej u nekom Baltazar-gradu – ostati tek spomenikom jedne izumrle povijesne situacije?

Posada Muzeja dovoljno je mlada i su-

sretljiva da se uhvati u koštac s takvim problemima, spremna na pedagoški rad i na interventne izlaske „na teren“, ako se ukaže potreba. Aktivnosti Muzeja ni u kom slučaju nisu ograničene samo na Trg kralja Tomislava 1. Ali, među nama čiji obiteljski grbovi vise na drevnim zidovima Turopoljskoga grada, ipak ostaje strah da će slika plemenitaša koji u proljetno večer popravlja rasklimane ornice, biti sutrašnjem stanovniku Turopolja jednako daleka kao što je tome mužu bio dalek onaj Dioklecijanov andauto-nijski činovnik koji, kroz inje i maglu što se vije od Save, žuri u terme.

Autor kolaža: *Zlatko Bastašić*

TUROPOLJSKI BANDERIJ, POVIJESNA POSTROJBA HRVATSKE VOJSKE

BOŽIDAR PAVIŠIĆ

Proteklo je dvadesetak godina od kada se u javnosti pojavio Turopoljski banderij koji je Turopolje učinio ponovno prepoznatljivim u širim okvirima.

Povijest

Za vrijeme Arpadovića hrvatska je vojska uglavnom bila plemenska. Okupljala se ustankom koji je bio opći ili djelomični. Pojedini su plemenima dodijeljeni krajevi da ih brane.

Koncem 12. stoljeća dolazi do feudalnog uređenja. Pojedini knezovi i velikaši morali su pomagati kraljevima sa svojom posebnom vojskom, a dalmatinski hrvatski gradovi na moru mornaricom. I grad Gradec (kod Zagreba) imao je pridonijeti u slučaju kraljeve potrebe stanovitim brojem vojnika.

Banderij jest srednjovjekovna konjačka četa koja djeluje pod posebnom zastavom velikaša (banerom) s pravom na vlastitu zastavu ako broji najmanje 50 vojnika.

Za Ažvinaca se u 14. stoljeću na temelju feudalizma uvodi banderijalni sustav. Jedan banderij sastojao se čak od 500 vojnika, a dijelio se u polovine, četvrtine i osmine. U Hrvatskoj je kralj sam raspolažao kraljevskim banderijem koji je on uzdržavao, a uz njega je postojao banderij bana hrvatsko-dalmatinskog, banderij knezova Frankopana, banderij cetinskih knezova Nelipića i banderij krbavskih knezova Kurjakovića. Tim banderijima pridružile bi se čete plemenitih Hrvata županije lučke, kninske i ličke i svi Vlasi koji su živjeli u Hrvatskoj. U Slavoniji, kojoj je pripadala i cijela sjeverozapadna Hrvatska do Velike Kapele, postavljao bi ban Slavonije jedan banderij, drugi knezovi Blagajski (Babonići), treći biskup zagrebački, a četvrti vranski prior. Osim toga, postojala je i županijska vojska (zagrebačke, križevačke, varaždinske, virovitičke i požeške županije). Toj županijskoj vojsci pridolazili su viši i niži

plemići sa svojim četama. U ono vrijeme postoje u kraljevskoj vojsci i plaćenici. Takve su držali najbogatiji knezovi i velikaši.

Iz obveze Plemenite općine turopoljske da se odaziva kraljevu pozivu na vojnu rođen je Turopoljski banderij. Pod svojom zastavom, brojnošću od 120 do 400 konjanika i pješaka, vojuju unutar kraljevstva o svom trošku, a izvan granica na teret kralja (*krune*).

Vojna granica smatrala se „riznicom vojnika austrijske kuće“ jer je dvor u svako doba mogao graničare iskorištavati da upotrebi kao ratnike protiv vanjskih neprijatelja i kao instrument sile u unutrašnjim sukobima. Koliko su graničari bili uključeni u vojne aktivnosti ilustrira i podatak da su od 1690. do 1802. godine sudjelovali u trinaest ratova, odnosno da su od 112 godina skoro 90 godina proveli ratujući.

Ratni vojni put Turopoljaca, odnosno Turopoljskog banderija, započinje nekoliko stoljeća prije 1526. godine i bitke protiv Turaka na Mohačkom polju, a završava se vojnom u Ugarskoj 1848. godine. Ostala su sjećanja na 1528. godinu kad kralj Rudolf potvrđuje sve listine, a Plemenita općina turopoljska u Hrvatskom državnom saboru stječe poseban položaj grofovije. Ostala su sjećanja i na 30 godišnji rat tijekom kojega turopoljski plemenitaši stižu do francuskog dvora gdje marama oko vrata hrvatskih vojnika – podgutnica po turopoljski – postaje pramajka kasnije širom svijeta prihvaćene kravate.

Grbovi, listine i pergamene pod seoskim krovovima, nejasna prisjećanja generacija svjedoče o ophodnjama po eu-

ropskim bojištima Šleske, Bavorske, Češke, Francuske, Italije, Ugarske. Današnje pak šubare, menteni, krzno, opšavi, uresi odore počasnoga voda Turopoljskoga banderija obnovljenog 1993. godine, njihove sablje i gizdavost podsjećaju na to da taj vojničko pravdaški duh plemenitaša nije lako ztrtiti; možda ga tek malo privremeno skrenuti hrvatsko-ugarskim stranačkim vodama mađarona, a onda opet vratiti Jelačiću na vojnu 1848./49. godinu kad banderij gane kao samostalna jedinica banske vojske. Danas banderij opet vojuje svojim osobnim doprinosom, o trošku velikogoričkog i županijskog poglavarstva te državnih resornih ministarstava. Suvremeni simbolički sljednici starih Turopoljskih banderijalaca, što ih spominju dokumenti prošlosti (listine i povijesne knjige), sad vojuju za oživljavanje, čuvanje i njegovanje duha i tradicije

Plemenite općine turopoljske i njezinog identiteta. Bore se za povrat oduzete imovine i moderno gospodarenje njome. Turopoljski banderij postoji za opće dobro, čuvanje i korištenje turopoljskih grbova, zastava i drevnog starog Lukavca grada. Današnji počasni vod jezgra je njegovoga konačnog suvremenog obnavljanja u godinama koje slijede u sklopu obnovljene Plemenite općine turopoljske sastavljene od četiri podopćine, 22 sućije, 4 podžupana i Župana turopoljskog. Već pri samoj pomisli na stvaranje samostalne Hrvatske Republike započelo se razmišljati o obnovi Plemenite općine turopoljske i Turropoljskog banderija.

Obnova

Turopoljsko spravišće u vidu pučkog običaja i teatarskog uprizorenja izvedeno 15. prosinca 1989. godine u Velikoj Gorici pokazalo je odlučnost, volju i snagu Turopoljaca da se ako nikako drugačije onda simbolički pokaže i prikaže da se turopoljski

rod ne može ztrtiti. Godine 1990. promijenila se društvena situacija u Hrvatskoj što je omogućilo slobodnije obnavljanje tradicije. Tako je Društvo turopoljskih starina preraslo u Inicijativni odbor za obnovu Turopoljskog bratstva, a na spravišću održanom 14. prosinca 1990. godine nastupili su isključivo nasljednici turopoljskih plemenitaša. Nakon dugih priprema i rekonstrukcije ovlaštenika Plemenite općine turopoljske, pod visokim pokroviteljstvom Hrvatskog sabora, 7. srpnja 1991. godine održano je Obnoviteljsko spravišće Plemenite općine turopoljske (POT). Obavljen je veliki posao vjerodostojnog popisivanja ovlaštenika i pravovaljane obnove svih 22 sućije Plemenite općine turopoljske. Sročena i na

Sl. 1. Sudionici kazališnog uprizorenja Velikog Turopoljskog spravišća A. D. 1553. Josipa Kovačevića ispred Turopoljske vijećnice (izvor: Glasnik Turopolja, fotografija Drago Kolarec).

pergamentu potpisana (i od dva potpredsjednika Hrvatskog sabora) Povelja bratstva turopoljskoga kao moralna obnova ponovne uspostave Turopoljskog bratstva. Za župana Plemenite općine turopoljske izabran je Zdravko pl. Lučić.

Usporedno s obnovom POT-a pripremana je i obnova povijesne postrojbe Turopoljski banderij. Na tu obnovu čekalo se do Jurjeva 1993. godine kada je pod zapovjedništvom župana turopoljskog Zdravka pl. Lučića i kapetana Siniše pl. Srbljića ustrojen ustrojen odnosno obnovljen Turopoljski

Sl. 3. Smotra Turopoljskog banderija, povijesne vojne postrojbe, ispred starog Lukavca grada 1993. godine (fotografija: arhiv POT-a).

Sl. 2. Blagoslov zastave povijesne postrojbe Turopoljskog banderija 1993. ispred starog Lukavca grada. Na slici mons. Marko Culej, mons. Ladislav Lojna i župan POT-a Zdravko pl. Lučić (fotografija: arhiv POT-a).

banderij. Promocija povijesne postrojbe održala se ispred starog Lukavca grada. Vrijedan doprinos turopoljskog kapetana Siniše pl. Srbljića, njegova zamjenika Juraja pl. Glagolića i oružara Jurja pl. Pogledića urodio je plodom. Velik je bio posao pronaći banderijalce i opremu, uvježbati te uskladiti op-

hođenje i ponašanje. Tadašnji župan Zdravko pl. Lučić napisao je 13. studenoga 1993. godine u *Godišnjem Županovu izvješću za sučijska izborna spravišća* sljedeće: „Em smo različiti, em nismo naviknuti na bratsko slaganje u poslu. Svojejavost je dobra ako ju ne prevlada tvrdoglavost. A takvih nas ima.“ A o Turopoljskom banderiju zapisao je i ovo: „Prohodao je Turopoljski banderij Velikom Goricom, Lomnicom, Lukavcem i Hrašćem. Od dragosti i ponosa su i neplemenitašima zaiskrile suze u očima.“

Ispred starog Lukavca grada zavijorila se vojna zastava Turopoljskoga banderija s likom svetog Jurja, a blagoslovio ju je pomoćni biskup zagrebački Marko Culej. Među gostima bili su Branko Mikša i Božo Biškupić, tadašnji gradonačelnik i zamjenik gradonačelnika Grada Zagreba.

Temeljni ustroj današnjega Turopoljskog banderija

Više godina prije obnove Turopoljskoga banderija, a usporedno s obnovom Plemenite općine turopoljske, krenula je inicijativa nekolicine plemnitaša da se banderij ustroji. Na neformalnom sastanku u jednoj od ku-

rilovečkih „bertija“ Zdravko pl. Lučić, budući prvi župan i nekolicina plemenitaša na čelu s Lovrom pl. Lederom i Sinišom pl. Srbljićem uputili su javnosti glasnu poruku da se u najskorije vrijeme sprema obnova bande-

rija. Opsežne pripreme obnove Plemenite općine turopoljske, a kasnije briga svih nas kako vojno obraniti Hrvatsku od neprijatelja, usporili su ustroj Turopoljskog banderija. Mnogo potencijalnih budućih pripadnika banderija uključilo se u Domovinski rat i obranu Domovine. Konačno, kad se rat na ovim našim prostorima malo stišao, godine 1993. obnovljen je i ustrojen počasni vod Turopoljskog banderija.

Prvo predstavljanje odnosno postrojanje voda zbilje se u Velikoj Gorici 23. travnja 1993. na Dan sv. Jurja. Uz pratnju limene glazbe DVD Kuće počasni vod je pod zapovjedništvom kapetana turopoljskog Siniše pl. Srblića prošao Velikom Goricom, Lomnicom Donjom,

Lukavcem i Hrašćem. Ispred starog Lukavca grada smotru počasnoga voda izvršio je župan turopoljski Zdravko pl. Lučić. Nakon smotre počasni vod primio je svečanu zastavu koju je blagoslovio pomoćni biskup zagrebački msgr. Marko Culej uz asistenciju mnsgr. Ladislava Lojne, dekana Odranskog arhiđakonata. Nakon preuzimanja svečane zastave počasni vod prolazi mjestom Lukavcem. U župnoj crkvi svetog Juraja u Odri počasni vod prisustvuje svetoj misi. Uz pratnju limene glazbe DVD Velika Gorica počasni vod Turopoljskog banderija iz Odre dolazi u Turopoljsko Hrašće gdje prisustvuje svečanosti proslave svetog Jurja.

Počasni vod Turopoljskog banderija

Počasni vod Turopoljskoga banderija u prvoj formaciji (prema izvještaju tadašnjega kapetana turopoljskog Siniše pl. Srblića od 11. svibnja 1993.) sastojao se od šest sedmina. Svaka podopćina daje jednu sedminu. Sedminu predvodi njezin zapovjednik. Pored sedmine podopćina u sastavu počasnoga voda nalazi se sedmina za nošenje

zastave i sedmina počasne straže. Strojeve radnje i zapovjetke preuzete su iz Vježbovnika danog u Općem pravilu Oružanih snaga Republike Hrvatske (Zagreb, 1992.).

Na dan obnove 23. travnja 1993. počasni vod Turopoljskoga banderija bio je postrojen u sljedećem sastavu:

1) Zapovjedništvo banderija

kapetan turopoljski Siniša pl. Srblić, Kurilovec
zamjenik kapetana turopoljskog Juraj pl. Glagolić, Velika Mlaka
oružar Juraj pl. Pogledić, Kurilovec
zastavničar Ivan pl. Sever, Rakitovec

2) Počasna sedmina srednjeg Turopolja

zapovjednik sedmine Dražen pl. Vrčković, Kurilovec
Josip pl. Pavišić, Kurilovec
Igor pl. Šipušić, Kurilovec
Damir pl. Leder, Kurilovec
Anđelko pl. Jerenić, Kobilić
Hrvoje pl. Gusić, Mala Gorica
Dubravko pl. Gusić, Mala Gorica

3) Počasna sedmina Vrhovlja

zapovjednik sedmine Josip pl. Ceković, Dubranec
Damir pl. Pavlečić, Gustelnica
Josip pl. Dorotić, Dubranec
Nevenko pl. Feljan, Gustelnica
Dražen pl. Cerovski, Dubranec
Mladen pl. Huzjak, Dubranec
Mirko pl. Haviđić, Lipnica

4) Počasna sedmina gornjeg Turopolja

zapovjednik sedmine Josip pl. Brebrić, Markuševec
Željko pl. Lacković, Velika Mlaka
Danijel pl. Sedmak, Lukavec
Dražen pl. Domjanković, Markuševec
Miro pl. Pavišić, Lukavec
Tihomir pl. Brebrić, Markuševec
Damir pl. Lektorić, Lomnica Donja
Vladimir pl. Deverić, Lomnica Donja

5) Počasna sedmina donjeg Turopolja

zapovjednik sedmine Zlatko pl. Vinter, Buševec
Saša pl. Robić, Buševec
Jeronim pl. Kos, Buševec
Davorin pl. Berković, Kuče
Branko pl. Lučić, Kuče
Krunoslav pl. Kos, Mraclin
Dalibor pl. Šafar, Mraclin

6) Sedmina za nošenje zastave

zapovjednik sedmine za nošenje zastave Tihomir pl. Šostarec, Lomnica Donja
Dražen pl. Kolarić, Lomnica Donja
Mijo pl. Deverić, Lomnica Donja
Vladimir pl. Stepanić, Lomnica Donja
Neven pl. Karnas, Lukavec
Goran pl. Karnas, Lukavec

7) Počasna straža

zapovjednik počasne straže Danijel pl. Trumbetaš, Velika Mlaka
Tomislav pl. Cundeković, Velika Mlaka
Tomislav pl. Lacković, Velika Mlaka
Miro pl. Krilčić, Velika Mlaka
Igor pl. Glagolić, Velika Mlaka
Mihael pl. Lacković, Velika Mlaka

Ubrzo nakon predstavljanja Turopoljskoga banderija i pokazivanja u javnosti kapetan banderija Siniša pl. Srblijić podnosi (iz osobnih razloga) neopozivu ostavku. Spravišće održano 28. svibnja 2003. razrješuje ga dužnosti te za kapetana imenuje dotadašnjeg zamjenika kapetana Juraja pl. Glagolića koji će na idućem Spravišću položiti prisegu i službeno postati kapetan turopoljski. Nakon opsežne rasprave skup je jednoglasno prihvatio smjernice kapetana glede izrade Statuta Turopoljskog banderija uz nadopunu da gospoda Srblijić i Glagolić pripreme prijedlog ustroja i pravila službe Turopoljskoga banderija. Odluke o ustroju Turopoljskoga banderija ugrađene su u Statut plemenite općine turopoljske u posebnom dijelu (vidi u nastavku) koje je usvojilo Lucijsko Spravišće POT-a 13. prosinca 1994.

TUROPOLJSKI BANDERIJ

Opće odredbe

Turopoljski banderij je svečana tradicijska postrojba Plemenite općine u veličini jedne satnije te počasnim vodom Turopoljskog banderija.

Turopoljski banderij po svom temeljnom ustroju, odjeći i opremi, prigodama svog ukupnog i djelomičnog javnog nastupa, unutrašnjem odnošaju njegovih članova te njihovom odnošaju spram Plemenite općine, njezinim čelnicima i njezinom mjestu u ukupnom ustroju hrvatskog naroda i države u suvremenim okolnostima i s prikladnim zadaćama čuva i predstavlja turopoljsku vojnu tradiciju.

Članstvo

Članom Turopoljskog banderija postaje se odlukom podopćinskog spravišća a na osnovu prijedloga sućijskih odbora. Prijedlog se podnosi na propisanom podnesku s primjerenim podacima o kandidatu. Članom banderija može biti vojno sposobna osoba. Na dužnost komonika i oružara može biti imenovana osoba koja je izgubila svojstvo vojno sposobne osobe. Na osnovu pismenog prijedloga podopćinskog spravišća i uz supotpis kapetana župan može odobriti učlanjenje i osobama koje nemaju službeni status vojno sposobnih osoba. Članstvo u banderiju prestaje osobnim isšćlanjenjem, službenim prestankom svojstva voj-

no sposobne osobe, nereizborom na dužnost te brisanjem temeljem odluke župana a na prijedlog sućijskog odbora, podopćinskog spravišća, banderijalnog vijeća ili kapetana. Pri novačenju vodi se računa da broj članova banderijalnih postrojbi bude za oko trećinu veći od broja članova postrojbi.

Temeljni ustroj

Temeljne postrojbe Turopoljskog banderija su desetina, vod i satnija, te Počasni vod.

Desetinu čine zapovjednik, zamjenik zapovjednika, oružar, zastavnik, dva stražara i tri redova – ukupno 9 članova.

Vod čine zapovjednik, zamjenik zapovjednika, oružar, zastavnik i tri desetine – ukupno 31 član. Satniju čine zapovjednik (kapetan turopoljski), zamjenik zapovjednika, komornik, oružar, banderijalski bilježnik, kaštelan, zastavnik i četiri voda (po jedan iz svake podopćine) – ukupno 131 član.

Počasni vod čine zapovjednik, zamjenik zapovjednika, komornik, oružar, zastavnik i četiri odjeljenja (po jedno iz svake podopćine) u sastavu: zapovjednik, zamjenik zapovjednika, oružar i četiri vojnika – sveukupno 33 člana.

Dočasnički činovi su razvodnik, desetnik i vodnik a časnički poručnik, satnik i pukovnik. Uz svaki se čin u javnoj uporabi može dometati izraz "turopoljski".

Banderijalne dužnosnike i činove na prijedlog podopćinskog spravišća ili banderijalnog vijeća a uz supotpis kapetana imenuje i dodjeljuje župan.

Turopoljski kapetan

Turopoljskog kapetana na prijedlog ili uz suglasnost župana izabire Spravišće. Na dužnost stupa polaganjem prisega.

Kandidata za kapetana mogu predložiti banderijalno vijeće, sućijska i podopćinska spravišća kao i članovi banderija s najmanje po 10 potpisa iz najmanje dva voda.

Vrhovni zapovjednik

Vrhovni zapovjednik turopoljskog banderija je župan. Temeljem godišnjeg plana djelovanja i javnog nastupanja Banderija izdaje zapovijedi i uputstva kapetanu, komorniku i podžupanima te saziva i predsjedava banderijalnom vijeću.

Banderijalno vijeće

Banderijalno vijeće čine kapetan, zamjenik kapetana, komornik, banderijski bilježnik, kaštelan, zapovjednici svih vodova i podžupani.

Sl. 4. Svečani vod Turopoljskoga banderija postrojen na Jurjevo 1999. ispred starog Lukavca grada, Gosti u stroju: vojne postrojbe, postrojbe policije, povijesne vojne postrojbe; Požeška građanska garda i Karlovačka građanska garda (fotografija iz arhiva POT-a).

Banderijalno vijeće predlaže poboljšanja ustroja Turopoljskog banderija, predlaže Spravišču godišnji plan djelovanja i javnog nastupanja, daje mišljenje i utvrđuje stavove o opremanju te sadržaju i razini javnog nastupanja. O radu Banderijalnog vijeća obvezatno se vodi zapisnik. Banderijalno vijeće predlaže poboljšanja ustroja Turopoljskog banderija, predlaže Spravišču godišnji plan djelovanja i javnog nastupanja, daje mišljenje i utvrđuje stavove o opremanju te sadržaju i razini javnog nastupanja. O radu Banderijalnog vijeća obvezatno se vodi zapisnik.

Razvidno je da se ustroj Turopoljskoga banderija promijenio u odnosu na početni ustroj. Narednih godina, s izmjenama Statuta Plemenite općine turopoljske, došlo je do neznatnih izmjene u dijelu Statuta koji se odnosi na Turopoljski banderij (zadnja iz-

mjena 2004. godine).

Promjene ustroja Turopoljskoga banderija traju i danas. Banderij je živo tkivo

Sl. 5. Počasni vod Turopoljskoga banderija postrojen 25. travnja 2004. ispred Muzeja Turopolje u Velikoj Gorici (fotografija iz arhiva POT-a).

koje, osim što podliježe smjeni generacija, u pojedinim trenucima iziskuje veliko odricanje koje iscrpljuje. Snagu ipak daju riječi napisane u Povelji turopoljskog bratstva: *Osvedočeni vu to da nas je v povesneh zburkarnosti, stiske i zločudnosti povrh sega trda vera v bratinsku spovezanost, dobročutje ljudsko i v skupno gospodarsko upravljajne okreplivala i v dostojnosti održala, protivu seh napasnikov velemožneh i neprijatelov sakovrsneh, zadamamo si medsobnu reč poštenja da nam v she života zgodi, v rasprava, v života bu, na bratstvo turopolsko, domorodno i ljudsko usmerjena kak vu svevišnu zapoved i duševni pozor... da nam se deca naša, pokolejna sa med nami odrastajući nadu odgajala v okružejnu bezjasnom v terem saki po svojem i samo za sebe, k sebi vleče, neg v okružju duha skupnosti teri v mladem dušam drevo večnosti uzgaja i krepí.*

Korištena literatura: *Povijesni spomenici plemenite općine Turopolja* u 4 sveska Emilija Laszowskog, preisak knjige *Povijesti plemenite općine Turopolja* u 3 sveska Emilija Laszowskog u izdanju POT-a, izvorna građa arhiva Plemenite općine turopoljske.

KNJIŽEVNA SCENA

MATIČINI KNJIŽEVNI NATJEČAJI 2009., 2010. I 2011. GODINE KNJIŽEVNI NATJEČAJ OGRANKA MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI 2009.

STJEPAN RENDULIĆ

Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici raspisao je *1. Matičin književni natječaj Zima 2009.* sa zadanim književnim oblikom – pjesmom ili kratkim proznim zapisom na kajkavskome jeziku ili na hrvatskome standardnom jeziku. Natječaj je trajao od prosinca 2009. do siječnja 2010. Rezultati Natječaja obznanjeni su 4. veljače 2010. na Matičnu četvrtku u Muzeju Turopolja. Prosudbeno povjerenstvo u sastavu prof. dr. sc. Bernardina Petrović, predsjednica Povjerenstva, Božidar Prosenjak, prof., stalni član

Povjerenstva i Gordana Vlašić, prof., članica Povjerenstva, odlučilo je da je najbolji rad na kajkavskome jeziku prozni rad *Domača reč*, a najbolji rad na hrvatskome standardnom jeziku pjesma *Istina*.

Prozni rad *Domača reč* poslala je Slavica Sarkotić iz Vukojevca Donjeg (Lekenik), a pjesmu *Istina* poslao je Nikola Šimić Tonin iz Velike Gorice.

Objavljujemo ih s obrazloženjem Prosudbenoga povjerenstva.

OBRAZLOŽENJE NABOLJIH RADOVA

Prosudbeno povjerenstvo

Domača reč tekstno je koherentno i umjetnički zrelo zaokruženo prozno ostvarenje s naizgled poznatom ali nikada potrošenom temom o čovjeku koji posjećuje sina u njemu nepoznatoj i tuđoj zemlji. U silnoj začudnosti tim svijetom u jednoj sasvim običnoj i naizgled banalnoj situaciji susreće lijepu djevojku iz svoje domovine koju je, vjerojatno podsjetio na oca ili djeda, i silno se obrađuje što mu se obratila „domaćom reču“. Nastranu što se jednomu Turopoljcu kajkavcu domaćom riječju obratila izvorna štokavka. Ta simpatična kratka priča čvrste fabule i zaokružene radnje s pravilno raspoređenim dijaloškim i pripovjedačkim elementima napisana je na izrazno dobro oblikovanoj turopoljskoj kajkavštini.

Pjesma *Istina* uspjela je ispuniti visoke kriterije zahtjevnoga žanra kao što je religiozna lirika što znači da nije dopadljiva na prvo čitanje, da se uvijek iznova iščitava i da se nikad ne dočita. Zapis o čudu neviđenu iz betlehemske štalice, formalno omeđen standardološki neuobičajenim ali stilski dopuštenim interpunkcijskim okvirima, uvjerljivo nas vodi do traganja za istinom i nadom. Prepoznavajući u rođenju Isusa Krista očitovanu i darovanu božju ljubav, u tom dostojanstvu želimo prepoznati sebe. Naše dostojanstvo izvire iz te Božje ljubavi koju Bog pokaza koliko čovjeka voli i koliko mu je stalo do čovjeka jer je i sam postao čovjekom kako bi kroz ljudsko trpljenje i kušnje čovjeku donio svjetlo i smisao hoda prema vječnoj pobjedi nad patnjom i smrću, te nad svakim zlom.

Gda je sin z malum metličkum pokupil mrvice tere su ze stola na pod opale, otec je odvrgeł komadič sendviča s tunum na stran, na tanjer.

– Samo ti jedi tata, rekel je sin kak da se pravda. Sam znaš, sad bu skoro Elsie došla, pa moram malo počistiti.

Čez obluk je curelo meko švapsko popoldan, narančaste zrake ke preveč ne greju, taman tuliko da bu dost.

Negde z obližne cirkve je vudrilo pet put.

– Idem si ja malo noge pretegnuti. – rekel je otec.

Sin je več bil v boravku, čulo se vudara nje po tastature. Otec je zel kaput z aufingera f predsoblu i f špiglu je videl starca s kapum tera je pokrivala ono malo sede lasi ki su ostali, videl je zbrčkano lice i podbradek kak visi i gledel je vu toga čoveka kak da je to nešto stranjski a ne on sam.

– Pazi da ne zalutaš, ponesi mobitel. – vikal je sin z voncimera.

– Vrak ti jebi mobitele. – gundal je otec potiho. Če se bum zgubil, bum se zgubil i z mobitelom i bež njega.

Vane ga je mrzli veter vudril po zube i osetil je miris crnogorice s parka. Koraki su zazvonili po kamenomu tratuvaru. – Vraži Švabe, navek su znali delati vulice. – brundal je.

Navek ga je bunila steza za becikliste. Toga pri nami ne, ali tam dobro moraš paziti da ti beciklin ne dojde glave. Jer oni voze po te steza kak nori, slušalice nabiju v vuva i kapuljače na glave i nek sami dragi Bog zna kak opče kaj čuju i vide.

Pešaki pak moraju se strogo držati sve strane tratuvara, zato kaj im jedino tam ne preti opasnost. Par put se zaboravel meknuti pak su mu trubili kak šašavi.

Noga tera ga je bolela usporavala ga je v hodu.

Gledel je natpise po zgrada „Apotheke“,

„Obst und Gemuse“ „Konditorei“ i slične i vu te ljude teri su se narivavali oko njega.

Mislil je iti v cirkvu, ali kak mu je ta noga štekala, denes mu se put do cirkve činil nekak dalši neg inače pak je odlučil otiti samo do parka.

Bilo je fajn ladno pak je park bil skoro prazen. To mu je i pasalo. Sel si je na drevenu klup okrenjenu prema školskom igrališču tero je isto bilo prazno, podigel kraglin kaputa i ruke porinul v žepe.

Vlasniki pesov prepelavali su svoje ljubimce na lajna i bež njih i v ruka nosili vrećice i lopatice da za svojemi cucki počiste.

Sejeno je cuče drekof bilo po tratuvaru kuliko očesh i trebalo je dobro paziti da ne zagaziš vu nje.

Jen suvi čovek, kost i koža, predrčal je spred klupi po steze. Para mu je išla ze zubi, ali je na sebe imal samo nekajvi tenki gorni del trenerke i kratke lače dole, na noga tenisice, a v vuve naravno slušalice.

Otec si je pomislil, ne ni čudo kaj su si gluvi i sam se svade, kad stalno nose te slušalice i mobitele a nigdo nikoga i ovak i onak više ne sluša.

Jen žuti kuštravi cucek došel je do klupi i onjušil mu ruku. Mam je dodrčal gazda i nekaj rekel kaj otec ne razmel, ali je cucek mam podvil rep i potuleno odrčal niz stezu.

Za njim je otkasal i gazda.

Nekajof šari tič je prhal po grana i neko ga dozival. Valda drugoga tiča. Bože mili, je li se oni si razmeju med sobum ili i oni govore saki svem jezikom, gdo bi znal.

Otec si je po stoti put razmišlal o te svoje putovanja v Nemačku i nazaj. Negdo bi rekel da je te peneze mogel i pametneše skoristiti, nekaj kupiti, dati dece, ali on ne mogel drugač, š čem bi prešlo par mesec jednostavno ne više mogel zdurati i kupuval je kartu. A več par dan nakon kaj bi došel, mislil je kak je doma, su li žena, kči i nukek v redu, i več bi bil išel nazaj. I tak stalno.

Sedeč tak na klupi, otec je zaspal. Senjal je da je naščil nemački i da se spomina z nejakovem trgovcem teri prodava motore (bil si je šparal za Vespu, ali nikak dost vušparati, mirovina je mala, a i ta putuvajna...)

Zbudil se gda mu je bilo fest zima.

Vane je bila skoro noč. Noge su mu bile ftrnule, pogotovo ona tera ga je bolela. Pretegnul se i zdigel. Najemput je osetil glad. Na vuglu je mladi Turčin držal pečenjarnicu de se mogel kupiti i fini kebab. To mu je sin obično kupuval i donašal. Ali sad je on odlučil sam se snajti. Primeknul je glavu k steklu i pokušal prečitati kaj piše na reklame, ali videl je samo natpise tere ne razmel i brojke kuliko eurof kaj košta. Videl je da poleg natpisa "kebab" piše 2 eura pak je prečepkal po šetoflinu i rekel: "Bite ajn kebab".

Nutre ne bilo Turčina neg lepa cura s črnemi očijami.

Jen euro mu je opal z ruke, valda zato kaj su mu se prsti bili malo spremrzli, pak je potihio preklel dok se prigibal da zdigne kovanicu.

Anđel z one strane stekla se nasmejaj.

– Želite kebab? – rekla je na najlepšem horvackom i dale se smejala onak kak se moru smejati samo cure rođene na jugu. F prvi mah je zanemel, a unda mu se nejakva toplina razlejala po telu. Misлил je da sejna. Otkud sad vu tem strajnskom gradu, vu te turske pečenjare dete tero govori naš domači jezik. A unda si je pomislil, pak tak je i moj sin tu f tuđine došel kruva zaraditi. I mam su mu suze pošle pak se je zbunil dok je ona spretno baratala z nožem i rezala meso, pitajuč: – Želite li s više ili manje umaka, blaži ili ljuči?

Ne se posle sečal kaj joj je rekel, samo da mu je porinula vruči, dišeči smotulek v ruke i šepnula, spremite eure, danas vas ja častim, valda sem ju podsetil na oca ili deda, pomislil je otec još neodlučen bi li prihvatil tu iznenadnu čast.

Išel je polagano, vusput je soprl škrinclin i pomalo jel. Misлил je kak je najemput

srečen i kak je par domače reči čistam dosta za osvetliti celu ovu stranjsku vulicu.

Ja sem misлил da volim te grad, gruntal je vu sebe. A ja ustvari volim mesto de žive moj sin i vnukica, tak bi volel i bilo teri grad na svetu da su oni vu njem.

Za negvemi pleči se začulo besomučno zvonjenje. – Ote vrit, rekel je na čistem turpolskem kajkavskem jeziku mulcu teri je zvonil.

– Ni pojediti si čovek nemre na miru od vas.

Narančasti pirogavi dečec si je samo zme gnul z rameni i odjuril dale i Bog zna kaj si je misлил o čoveku ki je prešel na stezu za bicikline i govoril nejakvem čudnem jezikom.

Otec je pozvonil na parlafon, sin se javil, uđi samo, otvoreno je, rekel je.

F stanu je se dišalo. Kak pri nami nigdar tak ne diši, pital se kriveči vu sebe ženu da ne zna zebrati omekšivača za firunge. I f kujne je dišalo.

– Spremio sam ti večeru, tata. Ono što najviše voliš. Bečke šnicle. Evo, i unuka će ti se pridružiti.

Curica mu se hitila oko vrata. Sneja je mahnula z hodnika f plavem hauzmantlu.

– Ali ja sem sit. – rekel je otec. – Sit i srečen.

– Opa, to je lijepo čuti. Inače samo jamaš. A što te to usrećilo?

– Slatka domača reč sinek. Domača reč i vruči kebab.

Pogledal je čez obluk. Prek v zgrade bila su prižgana svetla i videl je se kaj se događa od prizemla do četrtoga kata.

– Vraži protestanti. Ni firunge na obluke nemru vrči. – zagundal je.

– Što ste rekli tata? pitala je sneja (napol protestantica) ka je bila došla f kujnu po svoji čaj.

– A nikaj, dete. Velim kak su veliki ovi vaši obluki.

A potihio je dodal: – I da zutra pem domom.

ISTINA

Nikola Šimić Tonin, Velika Gorica

Prije točno 2009 godina,
U betlehemsjoj štalici,
Rodila se Istina.

Istini bi ime Isus.
Sin Božiji,
Istina Isus,
S desna Ocu sjedi.

U početku bi Riječ.

Isus ,
Riječ
|
Istina.

Začetog po
Duhu Svetome,
Čovjek razape.

Istina
Ohrabri mnoge,
Koji shvatiše,
Javi se u njima,
Nada,
Pođu za Njom,
Umireni u sebi.

Istine ipak ima.

Isus Istina,
Ohrabri ih.
Isus Istina,
Bi im uporište.

Istina,
Sin Božiji,
Živo Biće
Istinitog.

KNJIŽEVNI NATJEČAJ OGRANKA MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI 2010.

STJEPAN RENDULIĆ

Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici raspisao je 2. *Matičin književni natječaj 2010.* sa zadanim književnim oblikom – pjesmom ili kratkim proznim zapisom na kajkavskome jeziku ili na hrvatskome standardnom jeziku. Natječaj je trajao od listopada do prosinca 2010. Rezultati Natječaja obznanjeni su 3. veljače 2011. na Matičinu četvrtku u Muzeju Turopolje.

Prosudbeno povjerenstvo u sastavu prof. dr. sc. Bernardina Petrović, predsjednica Povjerenstva, Božidar Prosenjak, prof., stalni član Povjerenstva i Đurđa Parać, prof.,

članica Povjerenstva, odlučilo je da je najbolji rad na kajkavskome jeziku pjesma *Vrieme je škrinja puna kaj-smaragdov*, a najbolji rad na hrvatskome standardnom jeziku prozni rad *Željčina želja*. Pjesmu *Vrieme je škrinja puna kaj-smaragdov* poslala je Željka Cvetković iz Male Mlake, a prozni rad *Željčina želja* poslala je Slavica Sarkotić iz Vukojevca Donjeg (Lekenik).

Objavljujemo najbolje radove s obrazloženjem Prosudbenoga povjerenstva.

OBRAZLOŽENJE NABOLJIH RADOVA

Prosudbeno povjerenstvo

Pjesma *Vrieme je škrinja puna kaj – smaragodov* uspjela je ispuniti visoke kriterije zahtjevnoga žanra koji se u znanstvenim i stručnim okvirima obično omeđuje refleksivnom lirikom, a to znači da nije dopadljiva na prvo čitanje, da se uvijek iznova iščitava i da se nikad ne dočita. Zapis je to bremenit promišljanjem o jednom nadom i čežnjom ispunjenom davno proživljenom vremenu koje se nikada ponoviti neće. U pomno odabranim i znalački nanizanim pjesničkim slikama iščitava se autorov/autoričin duboki doživljaj vremenske dimenzije pomaknute u osobni, možda na prvi pogled ne osobito razumljiv, ali jamačno snažno doživljen emocionalni okvir. Strukturno snažno zaokruženom cjelinom, sadržajno uvjerljivom i dojmljivom, a jezično dijalekatno izazovnom, ova je pjesma uistinu zaslužila najviše ocjene. S obzirom na to da se radi o turopoljskom kajkavskom jezičnom izričaju, sigurni smo da će se i grafijska obradba ove izuzetne pjesme uskladiti sa sadržajnim i strukturnim znanstvenim dijalektološkim okvirima turopoljskih govora.

Željčina želja tekstno je zaokruženo i umjetnički zrelo prozno ostvarenje s naizgled poznatom ali nikada potrošenom temom o bolnoj i turobnoj sudbini hrvatskoga iseljeničtva triju generacija, u ovom slučaju triju žena triju generacija, i hrvatskoj emotivnoj domovinskoj ostavštini duboko proživljenoj kroz priču jedne djevojčice dojmljivo ispričanoj u prvom licu. Pratimo priču o djevojčici koju je zbog hrvatskoga iseljeničkoga prokletstva odgojila baka. I koja zbog nametnutih ekonomskih, društvenih i socijalnih okvira nikada nije uspjela pronaći zajednički jezik sa svojom majkom. Snažna je to i potresna priča koja izlazi iz regionalnoga (turopoljskoga) okvira i svehrvatskom je jer je u prvome licu ispričala sve hrvatske iseljeničke boli. Osobno je proživljena i čitatelju neupitno bliskom. Odličan tekst, duboko promišljen, snažno doživljen, strukturno dotjeran i zaokružen, sadržajno kohezivan i koherentan, a standardnojezičnim književnoumjetničkim metajezikom gotovo besprijekoran. Neovisno o uvjetima natječaja, ovaj je rad najboljim pristiglim radom u protekloj godini.

VRIEME JE ŠKRINJA PUNA KAJ-SMARAGDOV

Željka Cvetković, Mala Mlaka

Zoa me je Vrieme prstenasta lepota
vu ke anđeli, odkak je svieta i vieka,
trepiju nad ljudmi i dielaju jem dobra dela.

Mene je Vrieme prebakina biela, stoletna betonika
vu ke i dien denes klije zazlamenjano semenje mega srca,
i ni malčeco ne haje za sever ki ga, od časa do časa,
otpuhne duo znoa kud i kam, pak ga vrne i polegne
nazad v svetu, črnu, nakoanjenu zemlu.

Zoa me je Vrieme zmožna škrinja puna kaj-smaragdov,
koa se odnaviek spunja soama od sebe, kak noajbistreji zvirek
ki zvira samo z noajčisteje ljubavi.

Mene je Vrieme senjano, želeno, dočkano i vuzvišeno
Kaj-vrieme
vu kom sem noajviše svoja, vu kom sem joa – joa.

ŽELJKINA ŽELJA

Slavica Sarkotić, Vukojevac Donji (Lekenik)

Željka je bila željeno dijete i zato je dobila to ime. Željkinu rođenju svi su se radovali jer su je roditelji čekali dugih sedam godina.

Bila je tako lijepa djevojčica da su joj susjede tepale i nazivale je svakojakim imenima od milja: anđelak, lutka, ružica, zlato.

Oblačili su je u šarene kratke plisirane opravice kakve su tada bile u modi.

Vodili su je nedjeljom u crkvu. Željki je bilo dosadno iako ju je tata držao u naručju.

Sa strane, uza zid crkve naslonjen je bio masivni drveni križ, spomen na misije u toj župi.

Na križu su bile urezane misijske godine, ali Željka tada još nije znala čitati.

Pored misijskog križa na zidu je bila velika slika koja je prikazivala starca s dubokim borama na licu.

Tko je to? – pitala je Željka tatu. – Tko je taj stari čovjek?

– To je sveti Leopold Mandić. – rekao je tata.

– Sveti čovjek. – dodao je.

Dok je crkvom odzvanjao umirujući, melodični glas seoskog župnika, Željka je promatrala lice sveca na slici. Zašto li je tako tužan, pitala se. Udubine na njegovu licu bile su tako duboke, pogled tako sjetan ispod gustih obrva.

Nešto ga je sigurno jako mučilo. – razmišljala je Željka sa svojih šest godina, dok ju je tata predavao u mamino naručje kako bi malo odmorio ruke.

Svetac je imao na sebi grubu halju od smeđeg platna u kojoj mu sigurno nije bilo ugodno i koja ga je sigurno grebla po tijelu.

Tata je prvi otišao u Njemačku. U Muenchen.

Željka je plakala ali nije pomoglo.

– Ne boj se, šapnula joj je baka znajući čega se boji. Mama ne će otići.

Niz Željkinu leđa kliznuli su žmarci straha. Šutjela je.

Mama je otišla idućeg proljeća, uoči

Željkinu polaska u prvi razred.

Čemu ponavljati, suze nisu pomagale.

Baka se trudila, nije da nije, čak je i djed, svojim rukama izbrazdanim dubokim ucjepima i dlanovima punim žuljeva okretao stranice čitanke i pomagao pri čitanju.

Ali on nije imao puno vremena. Sad kad su ostali sami, polje i vinograd bili su njegova briga, vrt i krave, svinje i kokoši bakina. I Željka je bila bakina briga.

Kroz prozor uvijek tople kuhinje Željka je gledala van, na ulicu.

Ujutro su mame vodile svoje prvašice do autobusne stanice na putu u školu. Željku je vodila baka.

Kasnije je kao i svi drugi išla sama. Putem, uz rub seoske ceste bez nogostupa.

Željki se činilo da druga djeca nikada nisu tužna. Oni su uvijek jurili jedni druge, uvijek se nečemu smijali, smišljali vragolije.

Drugoj se djeci Željka činila drugačijom, samo je šutjela, poslije škole uvijek žurila kući, nije naganjala žabe ni hvatala leptire, nije razbijala led na grabi štapom ni gađala tuđe kokoši po dvorištima.

– Njeni su u Njemačkoj – doprlo bi ponekad do Željkinih ušiju, kao da time obrazažu njeno otuđivanje, njenu potrebu da bude sama, da bude drugačija.

Nisu shvaćali da je ustvari željela biti kao oni, da im je željela biti bliska, biti jedna od njih.

Za Božić su Željki mama i tata donijeli lutku koja je govorila.

Očekivali su da će joj se Željka silno obradovati, ali Željki je nekako bilo svejedno. Otišla je u kuhinju s bakom kruniti kukuruz.

Djed je umro kad je Željka išla u treći razred. Mama i tata nagovarali su baku da rasproda blago i da zapusti polje, ali je ona rekla, pa niste valjda otišli u Njemačku gledati izloge, nego da zaradite za traktor, priključke i za ciglu za novu kuću, ništa ne ću

prodati.

Tata je platio jednom susjedu da priskoči baki u teškim poslovima, u lakšima joj je priskakala Željka.

Ponekad je nedjeljom s kumom Jagicom otišla na misu, baka nije imala vremena.

Nedjeljom je baka prala i glačala veš za Željku, za cijeli tjedan jer u tjednu nije imala kad.

Poslije je Željka preuzela taj posao oko veša.

Sveti Leopold Mandić svejednako je ozbiljnim pogledom sa zida crkve motrio puk okupljen u crkvi.

Željka je toliko uporno gledala u njegovo tamno, borama izbrazdano lice da joj se nekoliko puta učinilo da joj on progovara.

I ona se njemu obraćala, doduše bezglasno, samo mičući usnama, ali razgovarala je s njim, kao sa živim bićem, kao s prijateljem.

Sveti Leopold, govorila je u sebi upirući pogled u sliku, molim te, učini da baka i ja izdržimo dok se moji roditelji vrate kući. Baki i meni je tako teško. Polje je veliko, vrt za čas zaraste u travu, a ja moram učiti...

Neke su se glave okrenule.

Željka je shvatila da je zadnje riječi "a ja moram učiti" rekla poluglasno.

U nelagodi se nakašljala i pocrvenila, župnik ju je pogledao preko okvira naočala sa zanimanjem, ali ne strogo, a kuma Jagica ju je zaštitnički pomilovala po kosi.

Istovremeno je, dok je Željka u nelagodi prignula glavu, kuma slegnula ramenima prema obližnjim ženama pokazujući im da ne zna zbog čega to dijete govori poluglasno u crkvi, ali izvijanjem obrva dajući im na znanje da je s obzirom na okolnosti takvo ponašanje posve razumljivo.

Prolazile su godine u kojima Željka ni u čemu nije oskudijevala. Baka se trudila, jurila je s vrta na polje, s polja u kuhinju, kuhala Željki puding i krepku juhu kad je bila bolesna. Jedino što joj je nedostajalo bila je roditeljska ljubav. Ta je ljubav bila Željki dostupna dvaput godišnje, oko Uskrsa i za Božić.

Uoči Božića i Uskrsa najljepše se pjeva u crkvi. Sve odzvanja od veselih glasova. Za

vrijeme pričesti treba zamoliti Boga jednu želju, rekla je baka. Željka je uvijek molila da ona i baka budu zdrave i da se se mama i tata vrate kući.

To je molila Boga i svetog Leopolda Mandića na slici na zidu.

Svaki čovjek jednom je bio dijete, i svatko će shvatiti i razumjeti da je premalo imati roditelje samo o blagdanima.

Jednom je Željka bila u posjetu kod roditelja, kad je mama bila na bolovanju.

Željka je zamišljala da njezini žive u nekoj velikoj zgradi u velikom gradu Muenchenu, ali oni su ustvari živjeli u drvenoj baraci s još sedam, osam bračnih parova.

Svaki je par imao svoju sobu, a hodnik, kuhinja i kupaonica su bile zajedničke.

To što se zvalo kupaonica, bio je niz kamenih umivaonika duž cijelog zida s pripadajućim nizom slavina iz kojih je tekla hladna voda.

Tople je bilo samo na jednom mjestu, tekla je iz jednog jedinog tuša u hodniku pa su neki često preskakali tuširanje na koje je trebalo tako dugo čekati u redu.

Ionako su muškarci radili na „bauštelama“ pa su bili znojni već nakon pola sata rada, čemu bi i služilo stalno tuširanje.

Žene su pak, mahom radile kao posluga u restoranima, sve su imale miris po jelima koja su spravljana u tim restoranima.

Budući da je bila na bolovanju, mama je Željku malo provela po Muenchenu pazeći da ne boravi predugo vani, kako bi uvijek mogla opravdati svoje hodanje gradom odlaskom k liječniku.

Željka je vidjela dućane za koje je mislila da postoje samo u knjigama, velike crkve i zgrade s raskošnim fasadama.

Ipak, nakon nekoliko dana, zaželjela je svog sela, svoje sobice s knjigama i bake.

Iznenadila se kad je i mama krenula s njom na autobus. Bila je mislila da će putovati sama.

Ta nije više bila tako mala.

Putem joj je mama rekla da će dobiti brata ili sestru.

Željka se radovala, ne toliko bratu ili se-

stri, nije o tome mogla ni razmišljati, koliko činjenici da će mama provesti ljeto s njom i bakom.

Međutim, mama joj je objasnila da će se nakon nekoliko dana morati vratiti u Njemačku jer se tamo mora redovito javljati liječniku.

Željka se presavinula od razočaranja.

– A kad ćete se vratiti za stalno? – jedva se usudila pitati.

Autobus je klizio sivom cestom, ponegdje vlažnom od sinoćnje kiše.

– Vratit ćemo se. – mama je zastala kao da ne zna što bi dalje rekla.

Vani na nekom odmorištu pored ceste djeca su naganjala loptu. Drveće i stupovi promicali su pored prozor autobusa, a propeleri velikih vjetroturbina mirno su se okretali na povjetarcu.

– Kad mama? Kupili ste traktor. I kosilicu i priključke.

– Kad napravimo kuću. Pa znaš valjda da bi se ja najradije vratila sutra, ali kako ću ostaviti tatu, vidjela si gdje mi živimo, ovako mu bar skuham nešto toplo.

Pogladila je Željku po kosi, ali je ona odmakla lice. Maramica koju je držala u ruci bila je sva izgužvana.

Na njezinu ruku koju je mama držala u svom krilu kapnulo je nešto toplo i vlažno. Željka nije gledala ali je znala da je to suza.

O sljedećem Božiću roditelji su sa sobom donijeli hrpu igračaka i djetesče umotano u ružičastu dekiću. Djetesče je plakalo i zvalo se Ira. Željkinu mala sestrice. Plavim je očima gledala u Željku.

– Gle, ona te pozna, nježno je rekla mama držeći ih obje za ruke.

Ona zna da si ti njena sestra.

Željku je jako pekla savjest što nije osjećala više ljubavi za to malo, nedužno stvočenje.

Pogledala je u baku i vidjela da je ona razumije.

U nedjelju je u crkvi, na svome mjestu uz zid pored slike svetog Leopolda Mandića, tiho zamolila za oprošt.

Učinila je to tiho, u sebi, do tada se već

naučila kontrolirati.

– Bože, ti znaš zašto osjećam tako, dala je još, obračunajući se Isusu na križu.

Nije imala potrebu ništa više reći, ionako je godinama već molila po svome, nekad bi se, istini za volju pomalo izgubila, za vrijeme mise odlutala u mislima daleko, tražeći uzroke i pokušavajući naći izlaz i put.

Molila je za baku koja se toliko mučila, za djeda koji je bio negdje na nebu, za roditelje i konačno za malu sestru koja je došla nenadano i s kojom još nije bila načisto što će.

Mama je bila kratko vrijeme na porodiljnom, a kad je Ira imala šest mjeseci, donijeli su je Željki i baki.

Mama se vratila poslu, tati i Muenchenu. S Irom je baki bilo lakše jer su bile izumljene Pampers pelene. Ipak, teško je bilo zamijeniti i oca i majku tom malom djetetu, pa je Željka često uskakala.

Nova je kuća sazidana, ožbukana, napravljene su dvorišne prostorije. Onda je počeo rat i čovjek koji je pomagao baki morao je u rat.

Morale su prodati veći dio blaga i zapustiti njive. Ostao je samo vrt.

Željka više nije pitala mamu kad će se vratiti. Znala je da će čekati njemačku mirovinu.

Željka je sad bila već srednjoškolka. Ira je trčala po kući i rušila stvari.

Za Božić su Željki roditelji kupili kompjutor. Iz daljine se čula tutnjava topova. To se čuje od Pokupskog. – rekla je baka. Sve se teže sagibala.

– Ne bojte se, naše su linije čvrste.

– Ne bojimo se. – rekla je Željka za sebe i za Iru.

Kako **neko vrijeme nije bilo škole, roditelji su ih odveli u Muenchen, na sigurno.**

Svaku je noć Željka sanjala kako njihovu lijepu novu kuću s balkonima punim cvijeća pogađa granata, raznosi ciglu i grede, i ubija baku, i budila se u suzama.

Svaki dan je plakala pa ih je mama, nakon potpisanog tko zna kojeg po redu primirja opet vratila u Hrvatsku.

Konačno je prošao i rat, Ira je išla u osnovnu školu, a Željka studirala medicinu.

Oko kuće bujalo je cvijeće, loza je oplela cijeli tunel u dvorištu, baka je bila sve slabija.

Još se trudila održavati vrt, još se trudila svaki dan kuhati.

Mama je počela poboljšivati, dolazila je na mjesec, dva, Željka nije znala o čemu bi pričala s njom.

I mami je bilo teško, Željki je bilo žao mame.

Kad se zaljubila, rekla je baki. Baka je iz ormara izvukla prekrasnu narodnu nošnju, staru stotinu godina.

U tome ćeš plesati kad skineš vjenčanicu – rekla je baka Željki, a oči su joj sjale.

Kad su baku odvezli u bolnicu, Željka je bila u Engleskoj, na studijskom putovanju.

Nije mogla vjerovati da se čovjek za tako kratko vrijeme može promijeniti. Iz bolnice su baku ubrzo pustili kući jer joj više nisu mogli pomoći.

Baka je kopnila naočigled. Željka se bojala da baka ne umre dok je ona odsutna.

Molila je svetog Leopolda: – Molim te, tebe koji znaš sve moje želje, ne dopusti da moja baka umre, a da ja ne budem pored nje. Ona mene nikada nije ostavila.

S velike slike sveti Leopold Mandić ju je gledao svojim tužnim, ozbiljnim očima i Željka mu je vjerovala.

Tata je konačno dobio mirovinu a mama je dobila bolovanje i došla kući. Njegovala je baku, svoju majku.

Baka se ugasila jedno jutro, malo prije nego je iznad oraha u dvorištu izronilo sunce.

U rukama je držala krunicu i Željkinu ruku. Željka je bila mirna. Hvala ti, sveti Leopold, prošaptala je.

Oprala je baku, presvukla je, zapalila svijeću i pozvala mamu koja je bila umorna zaspala na kauču u susjednoj sobi. Potom je probudila Iru.

Kad je Ira počela plakati, Željka ju je čvrsto primila za rame i Ira je prestala plakati.

Sljedeće godine kad se Željka udavala, poslije ponoći je presvukla vjenčanicu boje slonovače i obukla narodnu nošnju, bakin dar.

Plesala je, prema starom običaju, sa sva-

kim svatom. Vrteći se, uz zvuke valcera, samo u jednom trenutku pričinila joj se na zidu bakina slika. Jecaj je krenuo iz želuca i prijetio da izađe u vidu vriska na usta.

Onda je ugledala Iru koja je sjedila između roditelja. Od djeteta je postajala djevojka.

Željka joj se osmjehnula. Prošlo je. Morala je biti jaka, zbog sestre.

Vrijeme je teklo, kao što uvijek teče, bez obzira na stvari koje se događaju ljudima, već je i Ira završila srednju školu i upisala fakultet.

Željka je bila mama malog Igora.

Na kući je počeo prokišnjavati krov, ali su Željka i njen suprug ionako kupili stan i odselili se u grad.

Željka ni u čemu nije oskudijevala, kao ni inače. Samo je ponekad imala osjećaj da je život prošao pored nje, a da ga ona nije pravo živjela.

Nije imala puno tema za raspravu s mamom.

Jednom joj je rekla: znaš, ja sam uvijek molila da dođete kući i da vas baka i ja dočekamo.

Tako smo dugo čekale, a kad ste konačno došli baka je morala otići.

– Uvijek netko nekamo odlazi – rekla je mama. I dodala: ja bih radije bila ostala kod kuće, s tobom. Ali tada se nisam mogla oduprijeti. I ti si meni silno nedostajala.

Željki je bilo žao i mame i tate. Sad kad su bili u mirovini trudili su se održati imanje, a bili su već stari, njemačka je mirovina stizala redovito svakoga mjeseca, bilo je svega, ali Željka ni ranije nije ni u čem oskudijevala.

Osim što je uvijek bila željna njihove blizine.

Sad ih je gledala slabe i ostarjele. Osjećala je prema njima silnu nježnost i sućut, ali onako kako to osjetimo prema drugom starom čovjeku, onu privrženost i ljubav, osjećala je Željka samo kad se sjetila bake kojoj se uvijek s lakoćom povjeravala.

Kad je imala problem otišla bi baki na groblje ili u crkvu svetom Leopoldu Mandiću.

Klečala je pred raspelom i slikom sveca i zahvaljivala mu što joj je ispunio želju iako je čekala dugo, dugo i što joj je pomogao da od svog života učini najbolje što je mogla.

KNJIŽEVNI NATJEČAJ OGRANKA MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI 2011.

STJEPAN RENDULIĆ

Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici raspisao je 3. *Matičin književni natječaj 2011.* sa zadanim književnim oblikom – *kratkom pričom* – napisanom kajkavskim jezikom ili hrvatskim standardnim jezikom. Natječaj je trajao od listopada 2010. do prosinca 2011. Rezultati Natječaja objavljeni su 2. veljače 2012. na Matičnu četvrtku u Muzeju Turopolja.

Prosudbeno povjerenstvo u sastavu prof. dr. sc. Bernardina Petrović, predsjednica Povjerenstva, Božidar Prosenjak, prof., stalni član Povjerenstva i Đurđa Parać, prof., članica Povjerenstva, odlučilo je da je najbolji rad na kajkavskom jeziku priča *Črne furtak*, a najbolji rad na hrvatskome standardnom

jeziku priča *Izgubljene žene*. Autorica je priče *Črne furtak* Slavica Grgurić Pajnić iz Delnica, a priče *Izgubljene žene* Ljiljana Meštrić iz Novoga Marofa.

Prosudbeno povjerenstvo odabralo je još po dva rada na kajkavskome, odnosno hrvatskome standardnom jeziku koji su ušli u uži izbor. Na kajkavskome jeziku odabralo je priče *Klet* Slavice Sarkotić iz Vukojevca Donjeg (Lekenik) i *764 dana* Andree Pongračić iz Zagreba, a na hrvatskome standardnom jeziku *Prvi otkos u jutro* Slavice Sarkotić iz Vukojevca Donjeg (Lekenik) i *Maslačak* Anđelke Korčulanić iz Splita.

Objavljujemo dva najbolja rada s obrazloženjem Prosudbenoga povjerenstva.

OBRAZLOŽENJE NABOLJIH RADOVA

Prosudbeno povjerenstvo

Priča *Črne furtak* bez sumnje je priča s *potrošenom* temom: djevojčica koja trči u krilo svoje bake jer se između njezinih raširenih ruku osjeća prihvaćena i voljena – nismo li to već vidjeli i čuli tisuću puta? Što bi se o tome još moglo reći novoga?

Pa pak, već prva rečenica ove priče predstavlja izazov: *Baš taj dan se je belo posloženo*. Drugim riječima čudesne puzzle koje zovemo život toga su dana dobile svoj završni dio. Tko nije osjetio radost nakon napora potpuno složenih puzzle? Jer, pojavila se slika.

I tu dolazimo do zagonetke koja pokreće onu pravu radnju. Što je na slici? Što predstavlja slika?

Tako se priča *Črne furtak* odjednom otkriva kao pojava enigme, kao traganje za cjelinom od koje u vlastitome životu imamo samo dijelove, kao potraga za rješenjem zagonetke koja se zove život. I eto razloga

silnom veselju jer *baš taj dan se je belo posloženo*. Na taj način početna rečenica postaje početak i kraj ove priče.

Ne kaže tek tako djevojčica, glavni lik ove priče, oduševljeno i sugestivno: *Pa bom dok sam živa to sliku prenašala sabo ko najsveteše čas kaj se je moglo dogodet v enem životu... Dosta slik vu životu se premenilo, ali... takve slike ostaju zauvijek svježe te slike ne bežijo*.

O čemu je riječ? Kamo to trči djevojčica? Što predstavlja njezina baka? Zašto se djetinje srce tako uzburkalo? U čemu je radost? Postoji li ispod prvoga namaza slike i neki drugi sloj, stariji, važniji i dragocjeniji?

Čitatelj je u ovoj priči prisiljen gledati dječjim srcem i očima. To je važna i zanimljiva opcija bez koje ne bi bilo rješenja. To je štoviše preduvjet duševnoga ispunjenja. Jer dijete ne traži razumom nego srcem u kome je dijete cijelo. A odrastao čovjek naj-

češće je u dijelovima i nije svoj.

U potrazi za nekim boljim životom čovjek zaboravlja na vlastite korijene, otkine se od njih i nastavi plutati kao balon među oblacima, nošen vjetrovima koji dolaze, bez moći da sebi odredi smjer i sudbinu. Odlazi predaleko i ona prava slika, spoznaja o sebi je izgubljena tako dugo dok se opet ne vrati na svoje izvore.

Ova se priča može shvatiti i kao poziv na povratak vlastitim korijenima, ili još bolje rečeno, kao poziv na povratak temeljnim vrijednostima kao što su ljubav, zajedništvo, povjerenje, jednostavan život u dosluhu i u suglasju s prirodom, radovanje malim stvarima, poštivanje roditelja, starijih osoba, drugoga i drukčijega, rada i napora, poštenja i ukratko – moralnih ljudskih kategorija...

I eto odjednom tražene slike koja se pojavljuje kad su kockice u našem životu složene kako treba, kad i posljednja zauzme svoje mjesto. Takva poruka, ma koliko puta bila ponovljena, nikada nije *potrošena* ni u snazi a ni u svojoj svježini. A u liku bake otkrivamo veliku životnu istinu da postoji jedan trenutak u kojem i cilj krene prema čovjeku koji uporno ide prema svom cilju.

Priča je bogato doživljena, individualna, lišena racionaliziranja, moralnih prodika i nimalo suhoparna. Riječ je o dječjoj sreći koja se prolila na papir u jednom pokretu ruke. A autorska je spretnost uhvatila taj pokret. Kajkavski izraz samo joj dodaje onu patinu koja čitatelja još lakše vraća u djetinjstvo, u kojem je i on vjerojatno doživio slične, sretne trenutke.

Priča *Izgubljene žene* najsnažnije je djelovalo na standardu jer dodiruje opća mjesta koja svatko od nas može pronaći u svom vlastitom životu. Štoviše, iako se naslovom, temom i glavnim likovima susrećemo s tipično ženskim sudbinama pritisnutim egzistencijalnim problemima s kojima je suočena moderna žena, razvoj radnje uzdiže čitatelja do univerzalnih spoznaja, koje su jednako svojstvene i muškarcu i pred kojima zastaje svako ljudsko biće tražeći tračak svjetla u duhovnoj tami i izlaz iz vlastitih

stranputica. A u toj univerzalnosti može se ići i korak dalje, pa će pažljiviji čitatelj u ovoj priči i njezinoj dramatici otkriti također sliku svijeta kao cjeline.

Priča je ispričana suvremenim rječnikom današnje žene, problematika je bliska čitatelju, radnja teče prirodnim slijedom, likovi su pregledno i uvjerljivo oslikani, konfrontacije proizlaze iz same prirode stvari i događanja, odnosi su jasni, osobito suprotnosti između slike stvarnoga stanja i htijenja pojedinih protagonistica radnje, a rečenica otkriva zadovoljavajuću komunikativnost i pismenost, da bi se na kraju svi spomenuti elementi udružili u svrhovitu i zaokruženu cjelinu.

Sva težina života koju nose „izgubljene“ žene sažeta je već u prvom dijelu prve rečenice: *Dan je kao i svaki drugi...* U toj rečenici kao da je zaključano prokletstvo iz kojega želi izaći svako ljudsko biće.

Četiri žene, Magdalena, Lidija, Branka i Nevenka traže ključ koji će im otvoriti vrata iz toga paklenoga, a samim time i teško podnošljivoga stanja u kojemu im duša gori nezadovoljstvom i nemirom. Zanimljivo je da u njihovom traženju izlaza nailazimo na jednu svima nama dobro poznatu rečenicu: *A što se ti stalno petljaš?* Drugim riječima, dolazimo do pitanja naše osjetljivosti za druge, za bližnjega, za čovjeka pokraj nas.

Moderni svijet danas možda najviše od svega ubija otrov ravnodušnosti koja svaku osobu vodi u samoću iz koje doista nema izlaza.

Naprotiv, u ovoj priči, sve četiri žene odluče učiniti istu, naizgled banalnu stvar – odlaze na jazz koncert. Međutim, ono što je u tome važno – četiri žene izlaze zajedno. I tako čine prvi, veliki iskorak iz prokletstva, a to je zajedništvo.

I napokon, dok slušaju glazbenike kako s velikim žarom srca i s užitkom izvode pjesmu *What a Wonderful World (Kako je lijep ovaj svijet)* njihove se oči napune suzama. Gledaju jedna u drugu, ali zapravo gledaju odjednom otkrivenu tajnu. A tajna nije bijeg u neki drugi život ili u neku drugu stvarnost,

nego pogledati drugim očima vlastitu svakodnevicu. To, naravno može samo promijenjeni čovjek.

Zato i slijedi logičan zaključak: *Jer, život je lijep, a sreću čine male stvari. A ta spoznaja*

od njih, do toga trenutka malih i nevažnih žena, kakvima su sebe smatrale, čini važnim i vrijednim osobama bez kojih svijet ne bi imao nikakve šanse biti svijet radosti i ljepote.

ČRNE FURTAK (CRNA PREGAČA)

Slavica Grgurić Pajnić, Delnice

Baš taj dan se je belo posloženo. Rano utru se je zadišalo. Zadišalo je leto zlatnen sunčen pofarbano, zadišala je sreća va mojen srce, zadišala je mladost i lepota. Tako fletno son poskočila prema okne i okinčela svoj obraz veseljen. Zнала son da tako lep dan more somo dobrega prnest za mene i da bon zbog te današnje lepote vrgla pot pod noge i peške deleč hodila do lipiga i mene najdražjeg sela. Zнала son da bon svoje srce opet veselo emela i da bo ono poskakevalo od sreće koko i ja poskakevan dok se spravljan na pot.

Krenela son začas. Bakeno selo je fanj deleč pa pogotovo peške kada moraš pejt. A peške hodet pa to je prava dragost. Zavoje po šodrane ceste čez šumo od bukovega hlada. Eden do drugoga pa son i cja, pa son i cja, nigdar prit. Od silnega veselja i pot se produžo. Koda je dlje nego zadnje pot. Fanj me se bome vide današnje hodenje. Uz sam pot rastejo i dišijo šumske rožece i nasmehevajo me se kad s noson do njih priden. Nigdar ih ne trgan jer to je život ko i sake druge a one baš te najlepje zgliedajo i najlepje dišijo. Kojagod grebeca zemlje posmukne po strane pa me preplaši jer valje misljen da je kova kača. Nje se pa zbilja bujen. Nakon ene vure hoda znan već da s desne strane malo iza zavoja pa va enen dole kapljice bistre vodece čakajo moja suha vusta i vroč obraz. Spisten se čez suhe travcece, preskočen eno vejo i priden nad mahano mlakeco mrzle vode. Va hlade je i kleknen na kamenčak da je moren doseč. Valje son se bolj počutela. Dobila son moč za daljnje pot po vroče ceste a sada i po čistine. Ta dev pota ni čez šumo, već čez

lipce košenice koje čakajo da ih uštre kose pokosijo. Na par mest so već pokosile travu i tako namamele najlepja stvorenja tega življenja, mrtulje, da ven pridejo i da zaplavajo nad to lepoto. Najraj be s njime ostala pa tekla, tekla do samega mraka, pa na otprten ostat spat i roson pokrit svoje telo. Prvo selo uz cestu rastegnjeno. Va njen poznate lidje i poznata prašanja. „Kaj opet greš k bake, rano se se stala kad se već dotod prišla?“ „Koko so kaj tvoje mama i tata?“ I tako redon od hiše do hiše, prašajo, prašajo a ja somo poskakevan od sreće i gren dlje. Poznate me pot vodi čez selo va kojen son šla negda va školo. Pred par let! Prvo ena cerkveca za klečanje, pa gospodov vrt, škola i cerkof i mahane hišice okule siga razmetane koda se to čuvajo i nadgledavaju. Na kraje samega sela skrenen levo pa fletno čez čistino do prve šumeca da malo hlada hvemen. O sada son zbilja blize! Za eno vuro pa bon prišla. Pot potraje jer poten stalno nekaj gledan i zvrkan son i cja, koda se je koje kamančak premakno ili koja hiša koda je nedaj Bože nestala. Hoden i napre misljen kovo bon sliko vidla i nakaj bon prišla a da bo se onako lipu koko son zadnje pot i pistila. Raspelo! Drveno i sveto. Na rskrižje tri pota. S gornje strani pota tiho i merno, natkrito sa mahane-me daščecame i okinčeno sa par suheh rož. Valje naberem dve tri friške, denen oko drvene Božje noge, prekrižen se i krenen. On je te sake pot. Vavik me dočaka, pogleda i otprate dlje. Va celen pote somo son njega sastala i tako son strah čez šumo laš potrpela. Tice, rože, drva i mrtulje moj so su potnik va ten odnaroke kraje. Sada znan da iše par zavojef

falji do mojega najdražega sela. Štire rdeča krova, mahana okanca i puno domačeh rož. Iz deleč viden! Stazeca iše ni zarasla ali je voska i krebļjave čez grmlje brinovece. Zapren uči i polahken korak po korak spuščan se opodof. Mer! Mer! Opren uči! Se je zadišalo! Knala, hruška čije sihe veje nad hišo visijo, nakinčena rožame mahana drvena oknaca . Uz sam plot mahana klupeca baš mene sačkal. Sela son. Sad son te. Te je moj život. Te je moja sreča. Kamene štengece do velikih vrat a s vanjske strane ključ, proban zaprto. Potečen kule hiše son pa cja, čez vrt do šternje, šajera. Proban i vrata na kašće otprt i ona so zaprta, zakljenjena. Zaletin se prema štale. Topav zrak , Svila i Ruma zamukale od veselja. Puna knala kokuše i peteh s njime. Lep vrt sakojakega sadja i moja veja stare jabuke svita baš za huljaljko. Kove lepote je te! Valje od dragoste i dihat son prestala. Se je te kaj me treba, se moje, se diši i zavavek bo dišalo. Još se obzirjen okule sebe i moje uči trebajo spazet sake čas najdražjo moja bako. Spogledavan se, sake čas be trabala odnekut prit. Po mahane stazece uz sam šajer polahken, s paljco, črnega ropca na glave, starih čampof ,pletelih duma, gega-juć se va hode, jer jo bolijo noge, nakazala se moja baka. Lice starice kad me spazila belo je poput sunca na nebe i sa ten je smehon celo to mesto zabliskalo. Tako smo se stisnule od dragoste, iskiševale i roko pod roko va hišo odšetale. Na staren špoherte kipelo je baš podojeno mleko a va črne sklede dišala je pečena palenta. „Već son misljela da neboš prišla, da te se kaj poten prpetilo, va brigo se me dela“ progundala je ona. „Baka moja, ne be za nič na svete prepistila današnje dan, da so i sekere padale ja be k tebe prišla a ne kada je tako lipu sunce na pu neba“valje son nazaj odgovorila. Koko smo somo lipu pojele to njejo hrano, podivanele se o sime i sačeme, a navečer uz moljitof zaspale na veleken odre sa plevenco preko glave. Neznan da le son dospela kaj sanjat ili nison nite spala od veselja ali celo noć somo lipe slike so me poskakevale pred učimi a srčace moje najradosnije je tuklo. Na svojen obraze

ranega jutra počutela son najnježnije kiševanje, kišavanje ko tikanje mrtulja, kiševanje ko vetrčak mahan, kiševanje ko najtihija muzika noćnega, letnega hlada. Otprla son uči. Nad mano belo je lice moje bake. Nasmijana i vesela , radosna i dragosna. Na glave ni belo črnega ropca. Vutra se počesala, hmila , lasje svoje sive va kito spljela i sa špangeco pričvrstela. Dišala je na roso jutrnjo, dišala je na život, veselje i srečo, dišala je na zdravlje. Čez ramena je vgrla staro majco, doduše i ke god koju luknjo je emela, ali somo da je bo vutra ,zaran, tuplu belo. Kad se stala, podojila krave, skuhala mleko i palento, i prošla je na pašo. Mene je pistila zamotano va odre, blaženega sna, nitla me niti budet. Se je ona to obavela i nazaj prišla i sada me njeje obraze stiskajo i kiševajo. Nič ni rabela reč. Ene jedine riči zakaj ja son va njenen lice i uči se vidla. Vidla son cele njen život. Težak! Mučeničke! Puna hiša dece, gladi i veselja. Vidla son njeje roke hrapave od motike i grablj, od hladne vode i rjave zemlje, od kromperja i zelja, od štale i kravljega mleka. Dišala je na hrano, na topav dom, na rožo domačo, na hišo veselo, našo. Kad son pogledala te roke, pune brazd i raspuknjene kože, vidla son da na njejen črnen furtake stisnjeno s rokame , počiva pušljak dišećih , rdećih rosni jagod, a iz žepa kuka toboljčak ,od jasenove veje, pun obranih jagod koje je na paše za mene brala. Zadišala je cela soba. Po jagodah! Zadišala je cela knala. Po jagodah! Zadišalo je moje srce. Po jagodah! Njeje obraz je zasjav , srce je srce zavavik ta tren dalo. Svitega hrpta, teških korakof, nabrala je jagode i na odr prnesla. Bela je žalosna ke me ni emela kaj dat, bela je žalosna ke me ni emela s čen razveseljet.

Kuleka so leta prošla od tega dana, od tega trena? Va mene i danas se je još isto posloženo, još oči otpirjen i gledan na črne furtak na krile moje bake, na roke prekrizene i pušljak dišećih , rdećih jagod, koje dišijo, dišijo na prošla leta i spomen, dišijo na leto , na hišo, na obitelj, dišijo na moju mladost. Rdeće pušljak i črne furtak zavavek je ostav dev mene, za vavik je to najlepjo sliko nari-

sav, a ja je somo gledan, čuten, a jagode dišijo, dišijo. Naj tako ostane nič naj se ne me-
nja. Pofarbano je se lipeme farbame mojega
djetinjstva, ondašnjega življenja, ondašnje
lepote. Se neka tako ostane i dlje pofarbano
ko onda pa bon dok som živa to sliko prena-
šala s sabo ko najsveteje čas kaj se je mogo

prpetet va enen živote. Mene bo, se skep,
somo podsječalo da son emela bako koja
je znala s čen bo zavavek moje srce hvjela.
Doste slik va živote se preminilo ale leta ma-
hanih korakof još so friška, te slike ne bežijo.

RJEČNIK

(Kajkavsko govorno područje Gorskog kotara – idiom Brod Moravica)

Črne – crni, **furtak** – pregača, **zadišalo** – zamirisalo, **fletno** – brzo, **okinčela** – okitila, pre-
krila ljepotom, **son** – sam, **more** – može, **prnest** – donijeti, **da bon** – da budem, da ću, **vrgla** – bacila,
pot – put, **emela** – imala, **spravljam** – spremati se, **fanj** – podosta, dosta, **deleč** – daleko, **pejt** – ići,
peške – pješice, **dragost** – ljepota, ushit, **šodrana** – makadam cesta, **čez** – kroz, **eden** – jedan, **son i**
cja – simo i tamo, **nigdar** – nikada, **prit** – doći, **koda je** – kao da je, **dlje** – dalje, **me se vide** – čini mi
se, **priden** – dođem, približim se, **trgan** – ubirem, **zgleđajo** – izgledaju, **grebeca** – gruda, **posmukne**
– otkotrlja se, **kova** – kakva, koja, **kača** – zmija, **bujen se** – bojim se, strah me, **vusta** – usta, **vroč** – vru-
ći, **obraz** – lice, **spisten** – spustim se, **eno vejo** – jednu granu, **mahana** – malena, **mlakeca** – djelić,
flekica vode, **doseć** – dohvatiti, **valje** – odmah, **čutela** – osjećala, **dev** – dio, **košenice** – livade, **uštre**
– oštre, **namamele** – dozvati, **mrtulj** – leptir, **najraj** – najradije, **otprten** – otvorenom, **spat** – spava-
ti, **prašanja** – pitanja, **greš** – ideš, **dotod** – do tuda, **prišla** – došla, **koko** – kako, **hiša** – kuća, **prašajo**
– ispituju, **poskakevan** – poskakujem, **dlje** – dalje, **šla** – išla, **ena** – jedna, **gospodov vrt** – vrt veleač-
snog, **mahane** – malene, **okule** – naokolo, **sig** – posvuda, **skrenjan** – skrećem, **čez** – kroz, **hvemem**
– uhvatim, **zbilja** – zaista, **zvrkan** – pogledavam znatiželjno, **kovo** – kakvo, **bon** – ću, **prišla** – doći, **koko** –
kako što, **pistila** – ostavila, **merno** – mirno, ponosno, **nakrito** – natkriveno, **okinčeno** – ukrašeno, **valje**
– odmah, **naberen** – uberem, **friške** – svježe, **denen** – stavim, **On** – kip, raspelo Isusa, **dlje** – dalje, **laš**
– lakše, **potrpela** – izdržala, **tice** – ptice, **odnaroke** – nepristupačno, nezgodno, **zavojeť** – zavoj, krivina,
štire – četiri, **deleč** – daleko, **viden** – vidim, **iše** – još, **voska** – uska, **krebljave** – krivuda, **čez** – kroz, **br-**
novece – grmlje brinja, **zapren** – zatvorim, **opodof** – nizbrdo, **mer** – mir, **opren** – otvorim, **ući** – oči, **se**
– sve, **zadišalo** – zamirisalo, **knala** – dvorište, **hruška** – stablo kruške, **sihe veje** – suhe grane, **sela**
son – sjela sam, **sad son te** – došla sam, sada sam tu, **štengece** – stepenice, **zaprto** – zatvoreno, **kule**
– okolo, uokolo, **šternja** – bunar, **šajer** – sjenik, **kašća** – dio sjenika za odlaganje predmeta, **otprt** –
otvoriti, **zaklenjena** – zaključana, **kokuš** – kokoš, **peteh** – pijetao, **sadje** – voćke, **huljaljka** – ljuljač-
ka, **dihat** – disati, **diši** – miriše, **zavavek** – zauvijek, **obzirjen** – ogledavam, **spazet** – ugledati, **sake** čas
– svaki tren, **prit** – doći, **polahken** – polagano, **črne** – crni, **robac** – rubac, **čampof** – šlape, **duma** –
doma u kući, **sa ten** – tim je, **zabliskalo** – zasvijetliti, **iskiševale** – izljubile, **hiša** – kuća, **špohert** –
štednjak, **podojeno** – svježe pomuzeno mlijeko, **skleda** – zdjela, **prpetilo** – dogodilo, **va brigo se me**
dela – zabrinula sam se, **sekere padale** – sjekire padale, **na pu neba** – podne, najjače sunce, **valje**
– odmah, **koko** – kako, **podivanele** – razgovarale, **moljitof** – molitvu, **oder** – krevet, **plevenca** – po-
krivač od perja, **somo** – samo, **lipe** – lijepe, **počutela** – osjetila sam, **vetrčak** – vjetrić, **mahan** – malen,
lagan, **otprla** – otvorila, **počesala** – češljala se, **hmila** – umila, **špangeca** – kopčica, **dišala** – mirisala, **vr-**
gla – bacila, prebacila, **ke god** – gdje god, **luklja** – rupa, **je emele** – imala je, **belo** – bilo, **paša** – ispaša
goveda, **pistila** – ostavila, **nitla** – nije htjela, **nazaj** – natrag, **prišla** – došla, vratila se, **nič** – ništa, **ni**
rabela – nije trebala, **ena** – jedna, **riči** – riječi, **vidla son** – vidjela sam, **cele** – cijeli, **rjava** – smeđa, **dišala**
– mirisala, **pušljak** – buketić, **žep** – džep, **kuka** – proviruje, **veja** – grana, **zadišala** – zamirisala, **cela** –
cijela, **zavavik** – zauvijek, **tren** – trenutak, **svitega** – savijenoga, **hrpta** – leđa, **bela je** – bila je, **žalosna**
– tužna, **ke me ni** – gdje me nije, **emela** – imala, **dat** – dati, **s čen** – čime, **kuleka** – kolika, **dev** – dio, **za**
vavik – zauvijek, **narisav** – nacrtao, **nič naj se ne** – ništa neka se ne, **pofarbano** – obojano, **dllje** – da-
lje, **hvjela** – uhvatila, osvojila, **doste** – mnogo, **mahanih** – malenih, **korakof** – koraka, **friška** – svježa, **ne**
bežijo – ne bježe, ne nestaju.

IZGUBLJENE ŽENE

Ljiljana Meštrić, Novi Marof

Dan kao i svaki drugi. Čim sam došla s posla, pomalo mrzovoljna, primila sam se kućanskih poslova.

Stajala sam kraj kuhinjske peći oslanjajući se čas na jednu, pa na drugu nogu i, ne razmišljajući ni o čemu, lijeno gulila luk. Osjećala sam težinu u nogama, pekla su me stopala i boljela kralježnica.

Previše mi se toga skupilo, kao da će padati kiša, – umorno sam razmišljala, kad je zazvonio telefon.

– Mama, viknula sam prema sobi gdje je sjedila mama, – možda bi se i ti nekad mogla javiti! Misliš da ja mogu sve? Vidjet ćeš kad ja poludim, prijavit ću te za dom, pa ti razmisli kako se ponašaš! Budala stara, – rekla sam tiše, krenuvši u hodnik gdje je još uvijek bio smješten telefon. Kao u starim filmovima. Svi normalni ljudi već odavno imaju prijenosni telefon, ali mi još uvijek ne trebamo novi. Mami baš odgovara taj telefon u hodniku. Ruglo.

– Nemam više živaca za to vrazje kuhanje, nije tebi tako loše da ne bi nekad mogla kuhati – viknula sam još jednom prema sobi i podigla slušalicu.

– Da molim?

– Bok Magdalena, kako si? – javila se moja prijateljica Lidija.

– Bok Lidija, dobro sam, a kako si ti? – obratila sam se ljubaznim tonom bez imalo prijašnje ljutnje. Ta trenutna transformacija uvijek bi ljutila mamu. Nije mogla podnijeti da se javljam ljubaznim glasom na telefon nakon što sam završila svađu s njom – Kako možeš tako glumiti? Ja ću svima reći kakva si, da ne misle kako si draga i ljubazna! Znala sam da i ovaj puta sluša moj razgovor i misli kako sam licemjerna. Svejedno sam ljubazno odgovarala.

– Dobro sam. Vidim da tu u kafiću sjedi tvoj bivši muž sa svojom djevojkom. Bilo bi zgodno da dođeš, pa da i mi sjednemo na kavu ne obraćajući pažnju na njega. Tako

bi mu pokazala da ti više nije stalo. Na kraju krajeva, trebaš učiniti korak da se prestaneš bojati susreta s njima. Moraš dići glavu i prezreti ga. Muškarcima je najbolnije kad vide da ti nije stalo, da si u stanju prebrisati krpom i ići dalje. Digni glavu ženo, ne obaziri se. Ajde da sjednemo i smijemo se. Da vidiš kako će zinuti!

– Ne mogu! – bolno sam uzvihnula – ne mogu ja to! Kuham ručak, uostalom, mama čeka, imam još toliko vrazjega posla, joj, što mi to radiš?

– Nema veze, – kaže Lidija – mislila sam da je to dobra ideja. Čujemo se! Klik, nestane veze.

Stajala sam kao oduzeta nekoliko trenutaka sa slušalicom u ruci iz koje je piskutalo histerično tu, tu, tu, tu, dok mi je srce lupalo gromko u samom grlu, u prsima, u glavi, cijelo mi je tijelo bilo jedno samo srce koje galopira.

Objesila sam slušalicu i polako se vratila u kuhinju.

– Tko je to bio? – javila se mama. Okrenula sam glavu prema vratima, prijeteći digla ruke i kriknula prema njoj,

– Što to tebe briga! Misli na sebe, a nemoj mene špijunirati! Mogla si ti dići tu guzicu i javiti se na telefon! Sve moram ja! Sve ja sama radim! Što si ti danas radila, pitam te? Ništa, samo sjediš i ležiš! Nisi ti invalid za Boga miloga, pokreni se! Dosta mi je tvog terora. Te što će se jesti, te gdje je kruh, te kad ćeš mi ići po lijekove, da li sam donijela recepte, jesam li ti pripremila kutijice? Neću više, ne mogu čovječe, pokreni se! Nisam ja tebi mama! Dosta si tatu čitav život zlostavljala! Radio je za tebe, mislio za tebe, žrtvovao se! Eto ti sad, njega nema a ti si tu. Kao zaštićeni medvjed. Sad misliš mene gnjaviti? Nećeš, ja ti kažem! Spremit ću te u dom pa gotovo! Neka tamo misle o tebi i za tebe. Dosta je toga!

Istina je da je od tatine smrti bila kivna na

majku, kao da je ona bila kriva što je njemu otkazalo ionako bolesno srce. Istina je da je sada osjećala brigu za nju kao teret, ali sve to ne bi izgovorila da ju Lidija nije uznemirila svojim pozivom. Zaboga, pa tek je osam mjeseci prošlo otkako ju je muž napustio zbog mlađe žene. Kakav klišej! Naravno da nije imala pojma što se događa. Do tako reći zadnje sekunde nije shvaćala o čemu joj govori, kada joj je već vrlo jasno rekao da se seli, da voli drugu ženu. Gledala je u njega kao u Boga. Još i tada ha je molila da to ne govori, da razmisli, nije ni važno ako ju je prevario, proći će ga, svakome se dogodi...

– Ooooo! – zajecala sam kroz stisnute zube, tiho, da mama ne čuje – Bolje da me nije zvala, da me nije podsjetila na sve to – uhvatila se za glavu i stropoštala se na ionako rasklimanu kuhinjsku stolicu – ne mogu ja to izdržati, ne mogu! Ionako se osjećam kao odbačena krpa. Ostaviti sve što sam stvorila i vratiti se u maminu kuću, nije li to previše?

Nisam mogla kontrolirati svoje tijelo, koje se treslo, a nisam to ni pokušavala spriječiti.

Što je to ako nije ljubav? Po tisućuti put pitala sam se zaboravljajući da sam još jutros imala potpuno drugačiju teoriju tog osjećaja odbačenosti koji me opsjedao i vrijeđao.

– Koji sam ja gubitnik, mislila sam neprekidno izgovarajući šaptom, ne uspijevajući se osloboditi te razorne ljubavi – kako mi je to mogao učiniti, zar sam ja to zavrijedila? Kuhala sam, prala, kupovala i lijegala uz njega, sve sam radila samo da bude zadovoljan i da me voli. A onda sam sva mokra od suza, balavog nosa, krvavih otečenih očiju, još uvijek se tresući, ustala i otišla u kupaonicu. Obrisala sam nos, oprala lice hladnom vodom i pogledala se u ogledalo.

– Bože, čemu ja sličim! Nije čudo što me ostavio. Da, – prkosno sam se nasmiješila sama sebi – stara sam, pa što? Starjeli smo zajedno. Nije ni on više mlad. Ipak, osmijeh je bio ciničan a lice u ružnoj grimasi.

Vratila sam se u kuhinju, nasjeckala luk, ubacila ga na vrelo ulje, promiješala, dodala

meso, pogledala prema maminoj sobi i vratila se do telefona. Okrenula sam Lidijin broj.

– Ej, Lidija, znaš, oprosti, ti si sigurno imala dobru namjeru, ja razumijem kako si ti to mislila, ali ja to još ne mogu. Još nisam dovoljno jaka za takvo što. Razumijem me? Jednostavno nisam sigurna kako bih to izvela. Možda ne bi mogla ni šalicu dići, možda bi mi pozlilo, počela bih plakati. Ne znam, nisam ja ti! Ti bi to mogla, ali ja ne. Previše me boli. Nisam ja to još preboljela! – govorila je kroz suze i, bojeći se da ne zaplače glasno i nezadrživo, pokrivala je usne drhtavom rukom.

Za mamu je nije bilo briga, ali znala je da bi se ona uznemirila da je čula plač, zato je govorila sve tiše, a suze su joj bolno razdirale grlo.

– Smiri se, sve je u redu – kaže Lidija – da sam znala da ćeš se toliko uznemiriti, ne bih te zvala. Imala sam najbolje namjere. Ako on može mirno hodati gradom, ne vidim razloga da i ti tako ne postupaš. Pa nisi ti ništa kriva, da se skrivaš. On je taj koji je kriv! Neka se on skriva! No, razumijem da nemaš snage za susret. Ajde, kad je već tako, dođi večeras sa mnom, Nevenkom i Brankom na jazz koncert. Moglo bi biti zabavno. Dođi do mene u osam.

– Dobro, hvala ti, oprosti mi još jednom. Doći ću.

Poklopila sam slušalicu i mirnije se vratila u kuhinju.

– Mama, što radiš? – brižno sam pitala, osjetivši u tom trenutku silnu nježnost prema majci. Prihvatila ju je bez puno pitanja. Život su nastavile tamo gdje je stao kad se udala.

– Ništa! Što bih radila? Evo, gledam dnevnik! – viknula je mama iz sobe. Sve se vratilo u normalu.

Lidija je prekinula vezu i slušalicu odložila na stol.

– Tko je zvao? – pitala ju je Sara, njezina kćer.

– Ah, Magdalena jadna! Vidjela sam njezinog bivšeg s novom dragom, pa sam ju pozvala da sjednemo na kavu kraj njih. Jed-

nom se mora s njima sresti. Najbolje bi bilo ovako uz mene. Sjednemo, fino im okrenemo leđa i brbljamo. Neka on vidi da se žena oporavila. Muški mrže kad ih se ucjenjuje osjećajima. Brrrr, i ja se naježim da mi netko diše za vratom, volim te, volim te! Ali, ne može to ona. Nije ga preboljela. Nije sigurna u sebe. Bolje, ako ne može, ne može!

– A što se ti stalno petljaš? – viknula je Sara iz sobe – Nemaš drugog posla?

Lidija je šutjela. Jasno da je imala svojih briga. Ne treba se petljati. Vrag joj ne da mira.

Vratila se iz trgovine i isprobavala novu jaknu pred ogledalom u hodniku. Bila je zadovoljna sama sa sobom.

Kroz prozor je grijalo sunce svojom nježnom proljetnom toplinom i činilo ju blagonaklonom. Nije željela pokvariti te kratke trenutke zadovoljstva. Iako ju je kćerina primjedba povrijedila, odagnala je loš osjećaj i nastavila analizirati svoj izgled.

– Pogledaj kako mi stoji jakna! – pozvala je Saru.

– Ma, jakna je dobra, već sam pogledala, ali mislim da je premladenačka za tebe. Mama, za Boga, daj se saberi, shvati da imaš pedeset pet godina!

– Istina, baš sam to rekla u trgovini, ne mogu se zaživjeti sa tim godinama. Ipak ću ju uzeti! – gledala se i dalje zadovoljno u ogledalo – dobro ja izgledam. Navečer idem na Jazz koncert. Pozvala sam i Magdalenu, a idu i Branka i Nevenka.

– Super, zabavite se! – odvrtila je kći pripremajući se za izlazak.

Njih su dvije složno živjele otkako je Lidijin muž radio na terenu. Nije ga očekivala još barem dva tjedna. Javljao se telefonom jednom tjedno, izvještavao je o poslu koji radi, govorio da se muči i da je naporno. Glas mu je bio mek, izgledalo je kao da se mijenja, kao da je shvatio koliko je griješio, kako ju je iznevjerio svojim krivim financijskim procjenama.

– E, da mene muči ljubav, to bi bilo lako! – vikne glasno da ju kćer može čuti – mene muči novac! Tolike obaveze, tolika

potraživanja, dugovi, potrebe! Kakva ljubav, u te bajke već davno ne vjerujem! Sara je šutjela. To je već sve čula stotinu puta.

– Ljubav više ne stanuje tu! Koja je to gamad, ti muškarci! Vidiš toga gada kako je ostavio Magdalenu! – viknula je još jednom – Ne znam kakav bi to muškarac morao biti, pa da ja poludim i zaljubim se ili da patim za njim?

Možda je pomalo zavidjela ženama koje su mogle voljeti.

– Muškarci su za mene mrtvi! Ološ!

Toga nije bila svjesna odmah. Događalo se postupno. Prvo je svog muža žalila, pa mrzila da bi ga na kraju potpuno prezrela. U nekim trenucima, kad bi ga pogledala onako nemoćnog da se promijeni, pokušala je pronaći u sebi neki trag ljubavi ili barem sažaljenja. Gledala bi ga dugo, prisjećala se nekih trenutaka kada je sve još bilo dobro, a onda, prije nego se njezino srce počelo smekšavati, on bi okrenuo glavu prema njoj i ona ne bi u njegovim očima vidjela ništa od svega što je zamišljala i čega se pokušavala sjetiti. Ne, ljubav ne stanuje više tu.

U isto se vrijeme Branka počela spremati za odlazak na jazz koncert. Zaista, nikada još nije bila na takvom koncertu. Kad joj se Lidija javila i pozvala je, nije joj mogla priznati da joj to možda ne odgovara. Bože mili, pa ona zapravo nije nikada slušala ni jedan jazz sastav. Možda i jest, a ne zna da je to to. Problem: što obući? Trebala je pitati. Ako je koncert u kazalištu, možda treba odjenuti nešto svečano?

Ma, bolje da pita nego da se osramoti.

– Halo, Lidija, ma, nisam te pitala što da obučem? Da ti budem iskrena, baš i nemam nešto glamurozno.

Lidija je stvarno dobra. Pojavila se nakon par godina kako se nismo vidjele i odmah je sve shvatila – razmišljala je tražeći odjeću po ormarima – s njom nije problem razgovarati, njoj je sve jednostavno.

– Što obući? Nije važno! – kaže.

Da mi je barem bila tu kad je moj Marko umro.

Sjela je na krevet i zagledala se u pod. Ka-

kav je to čovjek bio! Nasmiješila se sjetivši ga se. Radio je po terenu, rijetko su bili skupa, ali kad se pojavio na vratima, uvijek sa nekom šalom, novim vicem, kuća je postala puna. Legao je na krevet i zaspao od umora prije nego bi završio rečenicu, a ona bi ga pokrila i tiho nastavila raditi.

Koliko je samo ljudi bilo na sahrani! Po tome se vidi kakav si čovjek! Njega su stvarno svi voljeli. Posao je za njega bio svetinja. Kad je bio slobodan, mogli su ga nazvati u bilo koje doba dana i noći i on bi se odmah spremio i otišao. Život je takav. Raditi se mora. I sama je tako odgojena. Ipak, sada kada gleda unatrag, za svih dvadeset pet godina njihova zajedničkog života, možda nisu ni pola od toga bili skupa. Uvijek samo posao i posao, pa zidanje kuće, dijete, bolesni roditelji, pokopi, smrti...

Ostala je sama. Gledala je i dalje zamišljeno u pod dok ju je kuja koju je Marko donio kao štene, počela lizati, šćućurivši se uz njezine noge. Bila je ljuta kad joj je donio psa. Ko će još i za to brinuti? – pitala ga je, a on se smijao i bacio ga u njezino krilo.

Pas se ukopao i digao svoju malu glavicu, pogledavši ju tako pametno, nježno, molećivo, da ga je odmah zagrlila i više ga nije ispuštala. Svugdje bi išao za njom. Sada joj je jedino društvo. Razgovara s njim kao s čovjekom. Čini joj se da ju razumije više od svih ljudi na ovom svijetu. I sad ta Lidija! Razumije stvari. Zna slušati. Rekla joj je da se ne slaže s tim njenim stavom prema mužu. Svatko pogriješi. Moraš oprostiti. K vragu i novac, važno je da ste svi na okupu. Rekla joj je kako je teško biti sam. Nemaš s kim razgovarati. Sama tišina oko tebe. Sve kako ostaviš, tako nađeš. Da barem netko napravi i neki nered, bilo bi bolje nego ovako, ništa i tišina. Samo kuja. Rekla joj je da traži sebi čovjeka. Ne pita za ljepotu i novac. Samo neka bude dobar, neka ju poštuje, bit će svega za njih dvoje. Još ona ima snage i volje.

Duboko je uzdahnula, pomilovala svoju kujicu i digla se. Treba naći nešto prikladno za večerašnji koncert. Možda koga sretne? Nikad se ne zna!

U isto vrijeme, Nevenka je tek stigla u svoj stan. Trebala se brzo spremiti za koncert. Lidija je uvijek točna. Lako je njoj kad nema nikakvih obaveza. Muža joj nema, kći je odrasla, stan uredan, vremena na pretek.

Dobro, istina je da Lidija puno radi, ali nitko je ne gnjavi. Nevenka je preuzela brigu za svoju svekrvu. Otkako se razboljela, svaki je dan žurila do nje, kuhala joj, pospremla joj kuću, zabavljala ju, prala prljavo suđe, presvlačila posteljinu, prala rublje, glačala, opet prala, čistila podove, kupaonicu, dvorište, obrađivala vrt i spremala usjeve, a isti takav posao ju je čekao i doma. Sve je to radila i još bila točna i odgovorna na poslu.

Dobro je da se dogovorila s Lidijom za ovaj koncert. Barem da malo živne izvan svih tih obaveza. K vragu i takav život, samo posao i obaveze. Pa gdje sam tu ja? – često se pitala.

Povremeni odlasci na besplatne koncerte, pokoja izložba, gledanje tuđe sreće. To je sve. Popiti čašu piva ili vina, a najčešće ni to, zar je to taj život za koji se svi toliko bore? E, da mi je riješiti se svih tih briga, razmišljala je sva znojna od brzine kojom je vukla po stepenicama vrećice povrća koje još mora očistiti i pospremiti u škrinju. Ako sve ostavi za kasnije, kad se vrati, neće imati snage za to pa će ostati za sutra kada opet neće imati vremena jer ju već od ranoga jutra čekaju obaveze na poslu, pa opet k svekrvi, pa na kontrolu u bolnicu...

Tko zna kada će to obaviti i kada će konačno leći u krevet i odmoriti se? Samo da joj se naspavati! Da joj je konačno leći i odmoriti se!

Njezin muž ne shvaća koliko se ona žrtvuje. Briga za njihovo dijete i za njegovu majku toliko je iscrpljuje. Gradi vikendicu na moru. Što njoj treba vikendica? Ni ne voli more.

Naprосто je umorna. Gubi snagu. Tako je razmišljala i svejedno se užurbano spremala za izlazak. Istuširala se, vrećice s povrćem ugurala u špajzu, otvorila ormar i grozničavo birala odjeću. Ništa to nije, sve je to starudija – bacala je robu iz ormara, a onda bespo-

moćno sjela na pod. Pokrila je glavu izmučenim rukama i zaplakala. To je trajalo samo tren. Digla se, obrisala lice izmučenim prstima koje nije stigla očistiti od blata što se zavuklo pod nokte, obukla prvu stvar koja je ležala kraj nje, pogledala se u ogledalo, našminkala usne, pogledala se još jednom iz profila i izašla. Upalila je opet svoj auto i krenula. Na parkiralištu su čekale Magdalena, Lidija i Branka. Izgledale su zadovoljno.

Lako je njima, – pomislila je Nevenka – nemaju drugih briga nego same sebe.

Koncert je počeo na vrijeme. Već su prvi taktovi odagnali Nevenkinu zlovolju. Gledala je kao očarana ljude na pozornici kako virtuosno sviraju i potpuno zaboravila na sve svoje probleme.

Kao omamljena, gledala je svirače na bini dok nisu zasvirali „What a Wonderful World“. Okrenula se prema svojim prijateljicama i vidjela ih kako netremice gledaju ne krijući suze koje su nježno klizile niz njihova lica. Pogledale su i one nju, nasmiješile se i vratile pogled na pozornicu. Sjedinile su se u osjećaju ljepote i odjednom ih je voljela takve kakve jesu, ne zamjerajući ništa nikome. Sve je bilo jasno i bolno lijepo. Danas više neće osjećati umor ni sav taj jad. Nakon ovog koncerta vrati će se sve one u svoje domove i bar nakratko biti zadovoljne.

Pjesma je završila, digle su se i oduševljeno zapljeskale, sa smiješkom gledajući čas jedna drugu, čas izvođače koji su se klanjali, klanjali i bili zadovoljni.

Život je lijep, a sreću čine male stvari!

MALI KNJIŽEVNI MOZAIK (PRIREDILA ANASTAZIJA KOMLJENOVIĆ)

RAZGOVOR SA ŽELJKOM CVETKOVIĆ: PJESME SU ŽIVI ORGANIZMI KOJI PULSIRAJU U SVEMIRU I BDIJU NAD NAMA

RAZGOVARALA: ANASTAZIJA KOMLJENOVIĆ

Željka Cvetković dugogodišnja je suradnica časopisa *Kaj* u kojem objavljuje poeziju i kratku prozu. Objavila je zbirke pjesama *Oblečena u šlarinu duše* (2003) i *Životna feniksoljublja* (2012). Dobitnica je 1. nagrade za najbolju kajkavsku pjesmu na Susretima riječi u Bedekovčini za pjesmu *Paper-nati puntari* (1995), nagrade Varaždinskih vijesti za najbolju refleksivnu pjesmu *Doan z hiljadu lic* (2005) na Recitalu suvremene

kajkavske lirike Dragutin Domjanić, 3. nagrade stručnoga ocjenjivačkog suda za pjesmu *Teknute duše* (2008) i nagrade za najbolju pjesmu na kajkavskom jeziku na 2. književnom natječaju Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici za pjesmu *Vrieme je škrinja puna kaj-smaragdov* (2011). Živi i piše u Maloj Mlaki. Sa Željkom Cvetković razgovarali smo u povodu izdavanja njezine nove zbirke pjesama.

Željka, nakon mnogo godina nedavno ti je izašla nova zbirka pjesama na kojoj si radila dugi niz godina. Molim te da nam je u nekoliko riječi predstaviš.

ŽELJKA: Da, nedavno je iz tiska napokon izašla moja druga zbirka poezije pod naslovom „Životna feniksoljublja“ zahvaljujući nakladniku Udruzi umjetnika „Spark“ iz Velike Gorice. Riječ je o izabranim pjesmama na hrvatskome standardnom jeziku u razdoblju od 1984. do 2004. godine. Uvrštene pjesme su najvećim dijelom već bile objavljivane u književnoj periodici, čitane u radijskim emisijama, na književnim tribinama i recitalima... Zato ih je bilo nužno objaviti u samostalnom izdanju. S obzirom na to da zbirka obuhvaća dvadesetogodišnje stvaralačko razdoblje, u nju su uvršteni mladenački i zreli radovi. No, to je tek suženi dio mog poetskog korpusa jer objavljen je dio odabranih pjesama nastalih u spomenutom razdoblju od kojih bi se mogle sastaviti još tri ovakve zbirke. Recenzentice su prof. Ljubica Pernar – Robić s kojom sam uredila zbirku i prof. Đurđa Jandriš – Parać. Naslovnice i ilustracije izradio je moj stariji brat Zdenko,

a svim mojim dragim suradnicima na knjizi moram posebno zahvaliti jer su svojim znanjem i talentom doprinijeli da knjiga bude objavljena upravo u ovom obliku.

Naslov „Životna feniksoljublja“ osmislila sam prije mnogo godina – htjela sam u dvije riječi objediniti svoju specifičnu, tešku, ali lijepu životnu i književničku sudbinu, obilježenu simbolom feniksa, „ptice koja pred dolaskom smrti savija gnijezdo od mirisnih grančica i u njemu izgori od vlastite topline, da bi potom uskrsnuo iz svoga pepela.“ (*J. Chevalier – A. Gheerbrandt: „Rječnik simbola“*). Tu prvenstveno mislim na cerebralnu paralizu od koje sam oboljela u najranijem djetinjstvu, tako da mi je oduvijek bila bliska simbolika uskrsnuća i obnavljanja, pobjede optimizma nad pesimizmom, dobra nad zlom, života nad smrću... Feniks se kao lajtmotiv često javlja u mojoj poeziji. Mislim da se i sada savršeno uklapa u ovu zbirku, i da sam sa svojim timom u zajedničkoj suradnji ostvarila likovno – poetsku harmoniju i oblikovala inspirativnu cjelinu koja će, vjerujem, potaknuti čitateljsku pažnju i znatiže-

I u ovoj zbirci javlja se Turopolje kao dominantan motiv, iako je ova zbirka u cijelosti napisana na standardnom jeziku. Kakvo značenje za tebe ima tvoj rodni kraj i povezuješ li ga s odrastanjem u staroj turopoljskoj obitelji?

ŽELJKA: Turopolje je sveprisutno u mojim poetskim i proznim radovima; u mojoj prvoj kajkavskoj zbirci "Oblečena vu šlarinu duše" taj kraj poprima mitski značaj, a u "Feniksoljubljima" opet dobiva svoje istaknuto mjesto, jer prvo poglavlje Zavičajno prijestolje sadrži pjesme posvećene Maloj Mlaci, Turopolju i Zagrebu. Turopolje je blagoslov koji me stalno potiče na nove ideje, nepresušan izvor tema i motiva, čipkasta zipka djetinjstva oko koje su okupljeni moji dragi preci, članovi obitelji, prijatelji. Turopolje je i iskričavo feniksovo gnijezdo koje obgrljuje povijest, kulturu, jezik, običaje, sve one vrednote kojih često nismo ni svjesni u svakodnevnoj užurbanosti. Turopoljski kraj središte je u kojem se isprepliću tradicija i moderno. Bez njega ja ne bih bila ja: ono je moj sudbinski mikrosvemir. Osim toga, rođena sam u mjestu Mala Mlaka koje je bilo rodno mjesto Matije Magdalenića i Bartola Đurđevića, pa je ta književna tradicija imala uvelike utjecaja i na moje pisanje.

Velika si poznavateljica hrvatske kajkavske književnosti i jezika. Kako ocijenjuješ današnje stanje kajkavske književnosti i položaj kajkavskog jezika?

ŽELJKA: Bez sumnje, kajkavska književnost ima nezaobilazno, ključno mjesto u okviru nacionalne književnosti. I u tom segmentu kod mene je oduvijek bila prisutna velika stvaralačka radost i afirmacija: prvenstveno, u kajkavskim radovima želim istaknuti bogatu turopoljsku kajkavštinu, potaknuti izvorne govornike na očuvanje zanemarenog jezičnog blaga. Pri tom moram spomenuti časopis za književnost, umjetnost i kulturu "Kaj" i njegova nakladnika "Kajkavsko spravišće", koji svojim raznovrsnim programima iz broja u broj doprinose

razvoju i očuvanju bogatstva kajkavske kulture. Prisjetimo se činjenice da časopis "Kaj" redovito izlazi od 1968. godine...

A kakav je moj odnos prema jeziku (ili jezicima)? I kajkavski i standard dva su izvora moga bića kojih se ne želim odreći i iz kojih se oblikuju brojni rukopisi (nažalost, do danas još uvijek neobjavljeni!). I jedan i drugi jezik doživljavam kao ideal, filigransku ljepotu, uzvišeno blago koje me stalno potiče i nadahnjuje. Volim jezične igre i istraživanja, metaforiku, mistiku riječi, stilska brušenja. I nadasve, čvrsto sam uvjeren da je u stvaralačkom činu neophodna ljubav prema riječi. Knjige volim odmalena, čuvam ih, sakupljam i divim im se. Uvijek se vraćam vrijednim književnim djelima i ona me iznova nadahnjuju, oplemenjuju. I to je jedan od razloga zašto je moj jezični izraz bitno drukčiji od izraza drugih suvremenih pjesnika, osobito onih koji pišu tzv. underground poeziju.

Suradnica si u mnogim časopisima. Koliko je danas važno objavljivati tekove u književnim časopisima?

ŽELJKA: Suradnja s eminentnim književnim časopisima je izuzetno važna za stvaralački kontinuitet i stručno vrednovanje književnog djela svakog autora. Nenaodnakadiva je šteta ukoliko kvalitetni radovi ostanu u ladicama nepoznati široj kulturnoj javnosti. Primjerice, s dječjim ilustriranim listom "Radost" počela sam surađivati davne 1985. čiji je glavni urednik donedavno bio prof. dr. Joža Skok, a 2011. godine sam primila obljetničko priznanje "Vilko Gliha Selan" za dugogodišnju suradnju s listom "Radost" i promidžbu u školi. Dodjela takvog priznanja velika je čast i poticaj, pogotovu ako uzmemo u obzir silne životne prepreke na koje svakodnevno nailazim. Također sam ponosna jer od 2001. godine objavljujem poeziju i prozu u časopisu "Kaj" gdje je glavna urednica mr. Božica Pažur, inače recenzentica i urednica moje prve zbirke pjesama. Nadalje, tu je i meni posebno draga suradnja s uredništvom "Europskog glasnika" koji je časopis Hrvatskog društva pisaca, a glavni urednik

je naš poznati književnik Dražen Katunarić. Zatim slijedi suradnja s hrvatskom revijom "Marulić" i drugim časopisima. Osim objavljivanja u časopisima podjednaku važnost imaju objave u antologijama, recitalnim zbornicima i osnovnoškolskim čitankama. Značaj im je još veći ako uzmemo u obzir recesijska vremena i velike teškoće pri pronalaženju nakladnika za objavu samostalnih izdanja. Poučena osobnom sudbinom i iskustvom, mogu reći da je moj ključ za ovakvu dugogodišnju suradnju iskovan od ljubavi prema književnosti, urođene kreativnosti, a nadalje od upornosti i strpljenja koji kad – tad u cjelini daju vrijedne rezultate. Svaka objava u književnom časopisu, kad god se ostvari, vrijedi zlata. Ni u tom smislu nikada ne treba gubiti nadu!

Gdje nalaziš inspiraciju za pisanje?

ŽELJKA: Moje muze uopće ne miruju, uvijek su spremne na nove, izazovne avanture. Sve ono što fizički ne mogu učiniti i ostvariti, to prepuštam muzama i mašti! Da se malo našalim, moje muze putuju oko svijeta, bave se sportom, neumorno pocupkuju i plešu drmeš između kuhača, zdjela i kolača, pjevuše dok sa mnom rade ručne radove, umaču redis – pera u tuševu i crtaju, uživaju u zajedničkim dugim šetnjama s našim kućnim ljubimcima. One uvijek imaju pune ruke posla, tako da se ne bi previše ulijenile, a to nikako ne smijem dopustiti, zar ne?!

U stvari, ideje za pjesme dolaze mi kada se najmanje nadam, baš kao onaj iznenadni, očaravajući treptaj anđeoskih krila za koji ne znate je li dio stvarnosti ili sna. Ponekad se pjesma pojavljuje u cjelovitom obliku, a ponekad samo u svojoj srži, u nekoliko znakovitih stihova, koje kasnije, u tišini i miru radne sobe puštam da kliju, rastu, bujaju i cvatu. Pjesme se ne smiju pisati silom, treba im dati dovoljno vremena da dozriju, jer su one na poseban način zasebni, živi organizmi koji nakon objave žive vlastiti život, pulsiraju u svemiru, granaju se u svjetlosnim česticama i bdiju nad nama. Općenito, ni-

sam pjesnikinja koja pjesničke teme nužno traži u gužvi i buci prenapučenih vanjskih prostora, nego se nakon doticaja s vanjskim okruženjem povlačim i prepuštam svom unutrašnjem svijetu – duši, duhu, misticizmu, filozofskim spoznajama. Tako unosim humanistički svjetonazor u poetsko tkivo, jer svaka moja pjesma, bez obzira na početnu "trnovitost", na kraju ima pozitivnu poantu. Smatram da ovako napisana poezija ima iscjeljujuću moć, jer privlači čitatelja na ponovni susret, čitanje pjesama, razmišljanje o njima, otkrivanje njihovih individualnih i univerzalnih poruka.

Za tebe je poznato da posjeduješ jedan osebujan životni optimizam. Je li to istina?

ŽELJKA: Da, svakako, ali imajući u vidu da moj humoristički opus ide najsigurnijim puževim korakom na svjetlo dana, iskoristit ću priliku i za kraj navesti nekoliko svojih optimističnih epigrama:

Sakupljam pjesničke autograme.

*Raznovrsni su na top – listi:
jedni su nalik cvijetu,
a drugi – glisti.*

---

*Najprije mi je napamet pala ideja nova,
a onda prastara daščica s krova.*

---

*Pazi da te u životnoj slagalici
netko na brzinu ne presloži!*

---

*Da se morem klonierati, klonierala bi si još
jenu ZDRAVU Željku, koja bi mogla delati se
kaj joa nemrem. Ali sekak bi si ostavila i ovu
BETEŽNU, nikak je se ne bi odrekla, jer me je
do sad joako, joako dobro služila!*

ŽELJKA CVETKOVIĆ
NEOBJAVLJENA POEZIJA IZ RUKOPISA
„RAŠČEŠLJANE PJESMOPTICE“

KLIKTAVICE NA BIJELOJ CESTI

Dok automobili bespoštedno i kobno
presijecaju zrak, na ogradi pronalazim
govorljivu pticu.

Malenu i snažnu kao slovo.
Klikće mi. I ja klikćem njoj.

S njom postajem sve što želim biti.
Želim se pretvoriti u glagoljičku vječnost
i u sveprisutna svetišta pjesme.

S Kliktavicom ulijećem u novi svijet.
Obrazi, uskovitlani bojama, preuzimaju smjer.
Udišemo i oblijećemo savršenu mirnoću.
I dalje smo prisutne govorom i pjevom,
raskriljene na cesti, bijeloj od vreline i ushićenja.

ORUKAVLJE MODROG STIHA

Pošalji mi u pismu sol i šećer, svoje krvlju isplakane sate,
oštricu iskovanu od udova one gorljive zvijezde
koja je nedavno pala i razlila ti gene po mojim pjesmama,
tim neugaslim žigicama svjetlosne snage.

Uplovit ću u ozaična proputovanja kraljevskih očiju,
jer te one usmjeruju k meni, u ime anđela čuvara.
Ukoliko zaplovim po kristalnoj vodi
u kojoj me sanjaš, bit će to moje
novo rođenje:

mala solana, mala šećerana –
na modrim temeljima
poetskog izgaranja.

ROĐENA U EPOPEJAMA VJETROVA

Rođena sam u epopejama vjetrova,
a rebra su mi, bez obzira na moja htijenja,
raznorodne i raznobojne travke.
Dopuštam im da me iz dana u dan
podsjećaju na postojanje
i da iznova kliju.

Križam ih kao ekskalibure
između polova, pa osluškujem
vjetrovit, strelovit zvuk
u trenu kada precizna rakova kliješta
uhvate i sažmu svjetlosne bonace.

Rastem, izvijam se...
Odapeta polijećem u svemir,
prisjećajući se:
lahori ne prestaju izvirati
iz sunčanih, modrih i purpurnih
uvojaka dravskih vila.

One me, suosjećajno i majčinski,
na svakom grgoljavom vrutku
upliću u kose kao ukosnicu,

pružajući mi da se beskonačno
hranim, hranim, hranim
njihovom
nepatvorenom ljepotom.

PRONALAŽENJE ITAKE

Pronašla sam te, Itako,
moja uzvišena, nedopjevana balado!
Tragala sam za tobom
kao što su prije mene tragali
bezbroyjni putnici, a nisu te pronašli.
Osjećam tragove tvojih zvijezda u nosnicama,
osjećam te u mirisu zemljanom, snijegu nebeskom,
u cvjetnom zajedništvu trajanja i vječnih odlazaka.

Penelopino nepoderivo tkanje
prkosi izgubljenosti i lutanjima,
očaju, boli i bezumlju, jer Odisej je tu,
sastavljen od čežnji, životnih udaraca,
uzaludnih pokušaja i pobjeda nad pobjedama.
Bez tebe, Itako, ovo vrijeme ne bi bilo moje,
ma kako bih se u njemu zvala:
ja – najstrpljivija od svih čekačica
koje su ikada nekoga ili nešto čekale.
Itako, ti si Turopolje. Turopolje, ti si Itaka.

**RAZBUKTALA ZBORENJA
(BREZE I JA)**

Gledam breze kako hrabro opstaju
u sučeljavanju godišnjih doba.
Prozračne su i nepokorne; nezaobilazan su
primjer srčanosti i stalnosti. Prijateljujemo!
Stremimo do neba u toploj lisnatosti,
odjevene u razbuktala zbornja
o opstanku stabala i ljudi.
Otkrivamo svrhu zajedničkog trajanja.
Vlasišta nam se isprepliću,
kore se međusobno štite,
a korijenje se susreće duboko
u kruhu zemlje.

ŽELJKA CVETKOVIĆ
PJESME IZ ZBIRKE "ŽIVOTNA FENIKSOLJUBLJA"

MALOMLAČKA SNOVIĐENJA

Mjesečeva misao
i malomlački mir
svijetle u ponoćnoj tišini

kao ruke niz koje klize
snovi i akvamarini

TUROPOLJE

Turopoljska sela
dišu spokojno.
Okrunjeni obzor
njihovog mira
prekida šišmišov let.

MOJE JE MORE STVORILA LJEPOTA

Turopolju

Gdje god da mi pogled
nadaleko krene,
travnato je more
mile mi ravnice.

U tom mome moru
dna su nebrojena:
njih su izatkale
ruke i preslice
sjetom mjesečevom.

Umjesto u stijene
i gladne hridine,
more mi se lomi
u zdenac visine
zbog čijeg prostranstva
krvari mi duša
k'o koraljni sprud
u grudima ribe.

Čak i kad mi munjom
crni baršun veze,
čak i kad mi granje
sutonskom baladom
o nestanku kosi,
ne proklinjem svoje
more zimzeleno –
njegova žustrina
udahnula me je
u harfu života,
njegova toplina
nek` me svijetom nosi.

Na Jurjevo cvatu cvjetne lati
sakrivene u utrobi violine.
Blistaju u jezeru odsviranih boja
i kroz njih lice lebdi u visine.

Te lati su iskričave slutnje
jurjevskog predvečerja.
Rasute su u meni vječno,
poput feniksova perja.

SVAKODNEVNI ZALOGAJI

Pogledom ispraćam automobile
– nesavladivo bujaju Zagrebačkom ulicom
(kao kvas tisuću neispečenih hljebova).

A nebo? Nebo uranja u čašu fante,
potaknuto preoblikom trešanja
(neotpornih na lipanjske izazove,
pod srcem flauta)
nadjeveno zvucima pretpovijesnog
malomlačkog jutra.

Bez sumnje, prijatelji,
ljubav je raznorodna ptica.

Često je tu, nadohvat ruke,
pohranjena u jednostavnosti
svakodnevnih zalogaja.

ZLATA CUNDEKOVIĆ

SVJETOVE NADILAZIMO (IZBOR IZ LIRIKE)

NOVI KORAK

Novostvorenim herojima
 treba uzeti zabludjelost
 i umotano svijetlo
 pustiti u šetnju slobodu dobrog duha
 stisnuti razvučeno pjevanje
 galopiranjem
 vratiti jasan ton u glazbu
 uzdanjem
 uzorno držati do susjedstva
 bez čeprkanja po đubrištu
 složiti stazu za nove korake
 promicati i promicati
 mir
 novoj civilizaciji
 tiha ustrajna hrabrost
 neka je
 cilj

OGNJIŠTE

U vrelu nadanja
 oči mi sudjeluju u vodenom ciklusu

u tvrdim stijenama
 krči svoj put voda

vrijeme curi
 kao iz ruke pijesak

čekam te
 da zapalimo svoje ognjište

razodijevajući se
 uz plamenje

GOVORNIK

Na povišenom platou
govorom prenosi misli moći i moćnika

ideoplan je obećanje
u gajdaškom hvalospjevu

surfer bez vala
s pušionicom osjećaja

energizirani davež
govori i rukama

žuto tiskari love bestijalno

ja vidim plošnu prikazu
razdrljane kravate
u išmrkanj lokvi vode

govornik koje mase?

tutnji
ja sam vlast

IZGUBLJENI

Tako je teško slušati
vrisak iz neba

drhteći drže se
ulične lutalice

oblaci pred kišom
naborali čela na živućim

kraj kamenog zida
stisnuli se slijepci

u talogu jada
ne razumiju se
odbačeni

podivljali vratite se u red
topli dijalog trebaju
izgubljeni

SLIKE PRIRODE

*Uspavao se život u močvari
znani grade nastambe pod lišćem
sjeverac samo što nije stigao*

*gnijezda su prazna
izašla iz rupe jajožderka
smutljivo tapka
mora mijenjati jelovnik*

*smije se kao vrtni patuljak
i sve gleda
pa preskoči panj
trkač na stazi*

POMIRLJIVA RAZINA

*O nepomirljivim razinama
duše pravednika ne vjeruju*

*u životnu krhotinu
treba staviti balans*

*prirodni milodari
gospodari su voćnjaka*

*šumskim mučiteljima
pustimo
da si naprave red i poredak*

*mudrost životne dobi
upletimo u tijek
i napravimo
iskorak*

PITOMI SVIJET

U mom žednjaku
na početku čupava trava

vrtlarenje mi daje
da biram cvjetove
za raspoloženje

unos mi sunce
žuta ruža
a bijela me osvaja

za plašljivce
crvenu stavljam sa strane

listovi zelenja
zaustavljaju neslaganja

u pitomu svijetu
mjesto ima za širine

ŽRTVOVANJE

Da znam da ću vas riješiti *tuge*
prihvatila bih kaznu grubog ratnika
duh stavila u tamnicu

ne bih tražila pričest

da znam da bih vas riješila *boli*
na hridi bih zasadila zelenje
da sjeme za zaljubljene
pada u dolinu

da znam da vas mogu riješiti *ljutnje*
dala bih se i nebu i zemlji

SNOP SVJETLOSTI

Kao što vrtovi imaju pravo na drugačije
tako i vrsta roda ima pravo na svjetovni izbor

rijeka nije samo odbljeskivana tekućina
i protok žuborenja
ona je život i oblikovatelj
davatelj i primatelj

ikebana biljnog
ikebana životinjskog

u svjesnom dodiru
hoda i života
izoštrimo vid
da aluzija stane
i vizija prestane

složenu boju pustimo oku
složene arome pustimo njuhu

pojednostavljeni prozor
u prostranosti
otvara na radost
i
nasmijani snop svjetlosti

SPOJILE SE NJEŽNOSTI

Pregibi podigli bedra
ostale su otvorene usne
i vlažnost se presijava

strujanja dopiru u grudi

otvorena staza
potrebna za ravnotežu
privlačna je strast
za opstanak

krik između vjernosti i mirisa
zanoći

spojile se nježnosti

DARIJA ŽILIĆ

OMARA (NEOBJAVLJEN RUKOPIS)

OMARA

Kad netko spomene omaru, pomislim na veliki sočni nar ili na sunce koje udara točno u tjemenu ili na prazne ulice i ohlađene stanove. Kakvo je ovo ljeto? Vrućine koje paraliziraju tijela i život grada. Plaže prepune kupača i mirisa prženih lignji na kojima slušamo uvijek isti hit, sve dok ga i sami ne započnemo pjevušiti. Bake i djedovi s unucima. Pričaju o svježim ubranim rajčicama, o laganim ručkovima, o bolesti srca i o dječjim ranama na koljenima koje najbolje zarastaju u morskoj vodi. Omara je omamljenost i snatrenje o mitskom, gdje vremena nema. Na plaži nemoguće je zamisliti da postoji vrijeme svijeta, padovi na burzama i nelikvidne ekonomije. Baš zato ne volim omaru, niti te isprike koje nudi. Umjesto čitanja Marije Čudine, učenje pripreme složenih jela. Umjesto pisanja o poeziji, vožnja automobilom u petoj brzini. Od snatrenja treba bježati u kupaonice i satima, čistiti pločice i kade. Važno je ne prepustiti se. U sobama nakupilo se mnoštvo knjiga. I upozorenje ukućana kako ne treba spavati u sobi s knjigama, jer nije zdravo udisati olovo. Zamišljam da su knjige otrovna tijela i spremam ih u zatvorene ormare. Proljetos sam, na putu od Istre do Zagreba, vidjela ženu kako čita na mobitelu znanstveno – fantastični roman. Više i ne odlazi u knjižnice, kaže. Odbijam čitati, oko ne želi slijediti rečenice koje slijede jedna iza druge. Omara umara, šamara, udara. Spuštam se na krevet i u trenu utonem u san. Aerodromi, pregledi prtljage, suvišni dezodoransi, slike klize i buđenja. San od tek petnaest minuta. Na balkonu je mali bazen u kojem se ujutro kupa dijete. U njemu, kao na nekom nasukanom brodu, leži narančasta patkica, veliki crveni kamion i mala hobotnica od gume. Dijete voli gledati ribe. Nakon ljetovanja, roditelji ga vode u shopping centar da gleda šarane kako plivaju u

staklenim bazenima. U vrtu već miriše grožđe, od kojeg ujesen nastaje ne baš kvalitetno vino. Kada je omara, treba otvoriti ormare s odjećom, izbaciti sve suvišno, čak i majice koje uvijek ostavljamo misleći da ćemo ih ipak nekad obući. Zabluda. Treba provjetriti kapute i staviti novu vrećicu lavande. Treba izmisliti poslove i nimalo se ne opustiti, jer mogla bi se, u tom nekom predahu, pojaviti sumnja da smo radili nepotrebne poslove, i zamišljali idealne odnose, da smo bili smiješni i nejasni. Da smo bili nemušti u svagdanu i odveć mudri na posve krivim mjestima.

CIKTANJE

Cikću macaklini, oni gušteri koji dolaze živjeti kraj kuća u kojima vlada mir i sloga. Ciktanje – cik, cik. Cikću i pisci. Nikakav novac ne može platiti ciktanje. Pisci ustaju u noći, zaciknu i zapišu stih ili dva. To ciktanje ne može se čuti, pisac proguta cijuk: on se pojavi na rubu usta, umakne odmah prije izgovora, vrati se u tijelo i ondje se rasprsne. Ciktanje je trenutak epifanije, onaj tren kad se dovršila rečenica negdje, sama od sebe, u tijelu ili izvan njega. To je trenutak koji možemo usporediti s cvrčanjem u prevrelom loncu, kada je jasno da je kuhanje pri kraju i da ubrzo slijedi ukusni objed. Ciktanje je izraz zadovoljstva, palucanje usplamtjele utrobe koja će iznjedrati malo tekstualno tijelo. Ukratko: usred noći, ako pisac nije lijep, osjeti kako tijelo oblijeva vrućina, skida pokrivač s tijela i odlazi do stola ili kompjutera i onda brzo zapisuje, da riječi ne bi isparile u toj parnoj kupelji stvaranja. I nastaje tada jedna riječ, možda koju je danima tražio prevrćući rečenice po notesima ili pak crtajući stabla po rokovnicima u potrazi za jednom riječju, samo jednom, onom ključnom. Tko zna što bi bilo kada bi pisac u noći i zaciktao naglas? Bi li prizvao male noćne životinje i time za-

počeo ples s drugim živim bićima koje žive pored njega, a on ih ne poznaje, ne viđa. Pjesnikinja piše da je obitelj „puna ura“: noću izlazimo iz ure i više nismo u vremenu svijeta. Razbila se ura, nema porodičnog niza, niti utjehe rituala. Ciktanje je onaj istinski govor, izvan gesti, fraza, izvan kauzaliteta. Samo zvuk i ništa više. Pa zar smo drugačija bića, ima li razlike između čovjeka i malog noćnog miša ili macaklina koji sad šeće po vrtu i ili ispod kamena cikće? Ciktanje se ne može ničim platiti, jer to je osjećaj da smo živi i da postojimo. Mislite li da se postojanje podrazumijeva? I da svi ljudi žive? Varate se, u tom svijetu zasljepljujućih slika i u svijetu dječjih vrtića usred supermarketa, malo ljudi zapravo živi. Ljudi su stvari, kamo sreće da su miševi ili macaklini da cijuču, da cikću, da im čujemo glas... Ciktanja se ne treba sramiti, treba i naglas ciknuti kad smo sretni i kad smo pri završetku pjesme...Neka, to je samo znak da smo živi, da u dubini, u onom unutra još *ima života*. A vedrinu ne treba nikome objašnjavati: ona postoji sama po sebi. Cik cik...

GROŽĐE

Dijete staro godinu i pol dana pokušava izgovoriti riječ *grožđe*. No, čini to neuspješno. Umjesto *grožđe*, ono uporno govori *đorđe, đorđe*. Odrasli se smiju, jer dijete je slučajnom igrom riječi, umjesto imena voća, uspjelo izgovoriti muško ime. Kasno je ljeto, obitelj sjedi na terasi. Pije se kava i uživa se u mirisu prezreloga grožđa. Trebalo bi uskoro obrati ga, dok nisu počele padati kiše, kaže žena. Da, mogli bi u subotu popodne, dobro da si podsjetila, kaže njezin suprug. Ove godine, čini mi se, bolje je rodilo nego lani, kaže ženina majka. Svake godine, početkom rujna bere se grožđe na lozi dugačkoj pedesetak metara. Nije to neko osobito kvalitetno grožđe za spravljanje vina, ali ipak, oni ga uvijek pripreme kako bi mogli ponosno ga ispijati uz ručak, jer ipak je „iz njihova vrta“. Dijete u ruci drži grozd i otkida bobice.

Slučajno stisne jednu, a crveni sok odmah počne kliziti niz njegovu ručicu. Jedna osa začas se, omamljena mirisom soka, pojavila i počela letjeti nad stolom. Otjeraj je, rekla je žena, majka djeteta svome mužu. On rukom mahne nekoliko puta i osa nestane. Ženina majka, djetetova baka, uzima ubrus i briše djetetovu ručicu. *Đorđe*, kaže tiho dijete još jednom i otac djeteta se osmjehne. Grožđe se ne smije miješati s mlijekom, kaže baka i opomene svoju kćer koja je htjela zagristi nekoliko bobica. Kavu s mlijekom nije baš mudro piti i pri tom jesti grožđe, nastavi upozoravati ženina majka. Eh, mama, kad ćeš me prestati doživljavati kao dijete, kaže pomirljivo žena. Nikad, odgovori joj majka. Upravo tada zazvoni telefon. Ženin muž odlazi do telefona, no kad je ugledao broj, odmah je uzdahnuo. Opet zove ona. Ona je bila njihova pomalo luda rođakinja koja živi u umirovljeničkom domu. Uvijek su se pitali zašto je njezini najbliži nisu smjestili na neko drugo mjesto, jer nema niti pedeset godina. Bolesna je, ima poremećaje, ljeto ne prestaje zivkati. Ženin muž kaže da se neće javiti. Srećom, pozivi se nisu ponovili. Polako se spuštao sumrak, grožđe je još jače mirisalo, a dijete se od silne muke oko izgovora riječi toliko umorilo da je zaspalo na bakinim rukama. Majka ga odnosi u sobu i vraća se na terasu. Kava je popijena, a obitelj se već polako priprema za večeru. U hladnjaku čeka pečeno meso, ostaci od ručka i svježja salata od rajčice. U hladnjaku je i grožđe koje je već trulo i treba ga baciti u otpad, zaključila žena.

Zašto si kupila paket od šest sapuna od lavande? Zar neki dan nisi kupila sapun koji miriše na ružu? I ti čajevi, svi ti mirisi, voće, kadulja, majčina dušica, metvica. Gomilanje šampona, regeneratora za kosu i ukosnica. Čemu? Saznala je Ida danas da ostaje bez kuće. Doslovno tako. Njezina je obitelj izgubila pravno vlasništvo nad vlastitom kućom. Već sutra može doći novi vlasnik i izbaciti ih na ulicu. Ni sama ne zna zašto se to dogodilo. Odnos njezina oca i susjeda nije joj nikada bio jasan, ali sada, kada je pomislila da taj susjed, čovjek s velikim trbuhom i sivim vunenim džemperom, može svaki čas banuti i istjerati je, ldu je užasnua toliko da je poželjela nestati. Nju, majku, sestru i sve te šampone i sapune od lavande i ruža može već večeras netko istjerati. Da, bez doma, bezdomna. Kada je njezina sestra čula tu vijest, odmah se spustila iz potkrovlja u kojem je provodile dane, nekad i mjesece. Ida je nakon dugo vremena osjetila kako je njezina blijeda sestra odjednom živnula, kao da se probudila. Svijest da će izgubiti to potkrovlje u kojem je bježala od svijeta, kao da ju je naglo pokrenulo, ubrzalo njezine korake i potaklo uspavane osjećaje, koje je vješto skrivala od ljudi. I ona i majka i Mina vrištale su zajedno, kao što su zajedno nekoć pjevale božićne pjesme ili uspavanke. Nakon toga samo su se čvrsto zagrlile, kao utopljenici koji čekaju još jedan val, onaj posljednji koji će ih prekriti i ugušiti.

Mina je sjedila sa majkom u dnevnoj sobi, pričale su o božićnom drvcu. Ida je otišla u kupaonicu, kadu je napunila vodom, stavila u nju kupku s mirisom limuna. Potom je ušla u kadu s namjerom da nikada iz te kade niti ne izađe. Sapunima će trljati svoje tijelo dok se koža posve ne istopi, dok ne postane prozirna: zamislila je neku svoju imaginarnu smrt. Željela je da konačno nestane Ida, djevojčica-starica, da nestane ta preplašena žena koju muškarci ostavljaju zbog manjka novca, koju prijatelji s velikim stanovima izbjegavaju. Što se dogodilo, Ida? Možda je tako najbolje. Ostajemo bez kuće i konačno je jasno da smo na nuli. Velika kuća svima nam je bila alibi, utočište od putovanja i od svakodnevnih udaraca, mjesto koje smo doživjeli kao samorazumljivo, kao da će vječno biti ovdje i kao da će nas vječno čekati. No nije. Sve to sutra može nestati, mogu ostati sama na cesti dok pada kiša, mirisna od sapuna. Ti ormari prepuni knjiga, što će biti s njima? Hoće li ih susjed baciti u šumu ispod Sljemena? Mirisna kupka nije je opuštalala niti malo, kao da se tijelo počelo još jače grčiti. Te velike ruke i te depilirane noge i ti sapuni oko nje. Svi ti mirisi. Propast miriše zar ne? Ida, Ida, dođi, čula je majčin glas, čeka te pohani kruh! Pohani kruh, sjećanje na djetinjstvo. Odavno nije jela pohani kruh. Izašla je iz kade i potrčala je u kuhinju, posve mokra. U kadi su ostali glatki sapuni od lavande i ruže, kao dragulji na dnu plavog jezera.

IVICA SMOLEC

More u krvi

(za rođendan velikom sonetistu Roki Dobri)

more se spušta more se penje
natapa slane i gorke snove
prekriva one crvene bove
slana voda u venama stenje

more je život more je svemir
alga i ikra čovjeka stvori
i da mu dušu da pjesmu zbori
koja uz nadu prosipa nemir

more je moćno more je ludo
svoje sonete u bijesu stvara
tek djelić jedan od svoga dara
prepušta nekom za divno čudo

od silnih ljudi tek časne probra
govornik njegov je roko dobra

Ljubiti, ubiti, biti

Divno je ljubiti ženu i dijete,
drač i bolesnu zvijer,
vatru, vodu, zemlju i ptice.
Osjećati samilost, tugu i radost.

Neshvatljivo je ubiti,
osiromašiti sebe i svemir.

Najčudnije,
najveličanstvenije
i potpuno neshvatljivo je –
biti.

A ja jesam.

KROZ MOJ PROZOR

Kroz moj prozor
sunce ulazi
jutrom nježno, rosno, svježe
danju zlatno, toplo, mirisno.
Kroz moj prozor
noć ulazi
donosi svoje mirise
i zvjezdane obrise.
Kroz svoj prozor
šaljem u svijet
svoje čežnje, želje i nade.
A one se vraćaju
u mene
obasjane suncem,
obogaćene pjesmom,
smirene u snovima.

ĆUK 2

Na susjedovo stablo doselio ćuk
i svake noći slušam ljubavnog mu zova zvuk.
U gustom klupku lišća i granja
svoj sivi zdepasti lik od pogleda naših očiju sklanja.
Kad večer mu topla u goste stigne
on pozdrav svoj zvučni do naših prozora digne.
Utihne tada sav ptičji svijet
u smrtnome strahu
kad ćuk svoj noćni započne let.
Sablasnu zebnju i u nama dira
dok sumorne svoje note u noćnoj tišini
čeznutljivo bira.

VESNA FABIJANOV

AUTOPORTRET

Roditi se u jesen
S imenom proljeća
Čekati početak ljeta .

Devet je sati.
deseti jedanaesti.
Tisuću devetsto šezdeset i peta.
Srijeda je.
Običan dan.

S crtom optimizma
I idealizma
Život je mogao
Biti jednostavan.

Ali vodeni znak
Živi na zemlji
Ostaje i kad se mijenja
Okružen vatrom
Ima svoj otrov
I mehanizam samouništenja.

ČIPKA

Traka starinske čipke
koncem pisane riječi
prošlosti, poezije.

Tako se morala čuti
pjesma žena
dok peru rublje na potoku.
Nekada prije.

A ne znam tko mi je dao
tu traku lanenog platna
s jednom stranom u čipki
sivkastoj od godina.

I ne znam tko je nekad
od grubog lanenog konca
upleo u cvjetnu mrežu
i pčele i ljeto i med
i trpki okus vina.

Da li je bila djevojka,
starica ili žena,
da li se sjećala ljeta
sjedeći pokraj peći
te neke starinske zime
dok su još konji vukli
velike sani po putu?

A put je bio mekan
sa snijegom preko leda.
Konji su bili dobri
onakvi kakve je dugo
imao i moj deda.

Sada je opet ljeto
Tko zna koje od onda
Vani zalazi sunce.

Uzimam staru čipku
okrećem prema suncu
i vidim plavetnilo lana
dok je još rastao u polju
i cvao.

Postoje takvi trenuci
kad vrijeme pomiješa dane.
Postoji ponekad nešto
kad prošlost nije prošla –
– zbog čežnje da ostane.

KAO KRIK

K'o stvorenje iz Munchove slike
stojim na mostu i vrištım.

Niti se čuje, niti se vidi
Unutar mene je čitava slika.
I razjapljena usta.
I valovi krika.
I tonovi bola.
Izbezumljene oči.
I patnja i rijeka i most!
Nestati! Ne biti!
Pobjeći! Ne doći!
Još prije jutra!
Još po noći!
A ipak ostajem.

Ujutro
 ne čujem da pjevaju ptice.
 Po danu
 ne čujem da se ljudi smiju
 U predvečerje
 ne čujem zvona.

A ipak hodam
 Povremeno jedem
 Govorim, čitam, pišem...
 Dok drugi vjerojatno misle da živim
 ja samo vrištim, ja ne dišem.

TAJ BROD

Poznajem dobro oluju
 i očaj brodolomca
 čije srce je taj brod...

I samo ja na njemu
 mornar, kapetan, dijete;
 poznajem dobro samoću
 u takvim olujama.

Taj brod je građen dugo...
 s puno napora...
 Taj brod je građen na olujama.

A neka luda vjera
 da će mu jednom ipak
 vjetrovi biti skloni,
 znala je biti visoko,
 znala je biti na dnu.

Premalo je bilo
 prostora između.

Ipak, užasno boli
 što sada puca jarbol,

jedra se vuku po moru
 i tone jedan svijet.
 Poznajem dobro oluje
 i osjećaje jada,
 poznajem razne okuse soli.

I zašto ne znam sada
– kako preživjeti?
Kako preploviti noć
i pakao u sebi
a ne poludjeti?

Malo tko poslije vidi,
malo tko poslije zna
da poznam oštrinu hridi
i ponor valova.

Jutro prikrije noć
i sunce tragove sjete.

Poslije se postane jačim,
ali negdje i tanjim;
I uvijek više – mornar
I uvijek manje – dijete.

SNEŽANA TOPIĆ

ONA KOJA ZNA

Sada nosim u sebi onu koja zna
Prizvanom tišinom plesati u divljem ritmu
I liječiti ožiljke ratnice.

Sada nosim u sebi onu koja zna
Gledati u mraku ogoljena srca
I osjetiti dodir anđeoskih krila.

Sada nosim u sebi onu koja zna
Da pripadam klanu ožiljaka
Usnulom na kamenu
Dok slušam kako voda plače.

OVO OVDJE NISAM JA

Ovo ovdje nisam ja,
Ovo je samo sjena vučice otrgnute od čopora
Osuđene da luta bespućima ljudskih duša
Što traži blagoslov pripadanja.

Ovo ovdje nisam ja
Ovdje zarobljena
Čekam vrijeme punog mjeseca i urlik čopora
Da oživi prirodu divljih rijeka.

Ovo ovdje nisam ja
Ovo je nečiji tuđi ples
Još želim čuti poznate zvuke
Stare pjesme mog divljeg doma.

ŠESTO ČULO

Nježni sunčev dodir
Probudi moje šesto čulo.
Zaustavih život na trenutak
I zaronih u svoju nutrinu.

Probuđeno postojanje,
Moje ovozemaljsko bivstvovanje
Pretvori se u rasute staklene perle.
Shvatih da život je samo igra
Preskakanja preko vlastitog ruba.

MORE TIŠINE

U moru tišine
Čujem tvoj glas
Kako doziva ime
Neke druge žene
Ostavljene da čeka
Brodove koji dolaze
U ljetna praskozorja.

POGLED PREMA ZVONIKU

Još uvijek kad prolazim onom ulicom,
 vrate mi se misli u krošnje kestena,
 u neke kišovite dane, oporih mirisa,
 pa pogledam prema zvoniku
 i golubovima koji lijeću u nebo.
 Neki drhtaj ljeta omota mi srce,
 a noge bi da polete kao zvon zvona,
 kao kiša sa listova, kao vjetar preko brijega
 kad mi misao sa njim poleti,
 ostane mi pogled na sjećanju tuge.
 Poželim samo da me voliš,
 da zaboravim kako prolazi
 ovo preostalo vrijeme,
 u nijemim večerima kišnih jeseni.
 Skitnja mojih misli, a ja spora lasta
 u zadnjem jatu odlaska, šutim,
 čežnjom zaboravljena, čekam
 strpljivo da me prene zvona zvon,
 koraci ispod kišobrana, miris kestena.
 Samo ću posljednji buket,
 pospremiti u preostalo vrijeme,
 i misao ostaviti na suhim laticama.

POD MOSTOM MOGA TIJELA

Pod mostom moga tijela

Trave osušene spremila je jesen
 I žuto lišće taloži.
 Sivo kamenje bujicama razbacano
 Označava put padova i uzdizanja
 Dok hladni vjet'ri toplinu raznose.

Pod mostom moga tijela

Nitko neće potražiti zaklon
 Niti cvjetovi žutike najavljivati proljeća.
 Trske neće šaputati sa oblacima
 Jer između proljeća i jeseni
 Ostale nisu u mulju zasađene.

Tišina i mir sklopili su savez

Pod mostom moga tijela
 I samo ponekad svrate ptice sanjalice
 Da potraže izvor istine, životom zapisan.

Jedini način na koji se može putovati brzinom misli jest pješice. Ovaj putopis plod je kompromisa s tehnikom i nastajao je na biciklu. Bicikl ima svojih prednosti u odnosu na hodanje, međutim, upute koje slijede ne isključuju ni pješaka, ni automobilista; bicikl je ovdje više jedna mjera svijeta nego putna preporuka. Prije više od četrdeset godina tim je stazama prošao Matko Peić. Odluka gospo- na profesora da se provoza fijakerom bila je već i tada pomalo ekstravagantna, pa se autor u svojim "Skitnjama" pita nije li u Turopolje naišao prekasno, ali se odmah i opravdava: „Fijaker je sva moja mladost“. Ipak, još je stigao posljednje metafore toga organsičkoga svijeta zabilježiti na licu mjesta, poput one o turopoljskim čardacima kao korabljama ukotvljenima u mulju i privezanima trsom umjesto konopca. Bio sam premali da bih razumio taj putopis (pisan djelomice kistom, kao i sve u Peićevoj beletristici), ali se sjećam kako me

značaj koji je knjiga davala maloj geografiji moga djetinjstva ispunjavao ponosom.

Nulta točka, polazište, bit će Savski most, a odredište most kod Pokupskoga. Pedesetak kilometara u jednom smjeru (u zgradama međunaslova dane su udaljenosti od polazišne točke), a premda je visinska razlika početne i završne točke zanemariva – 109 m naprema 98 m – brežuljkasta, gotovo rabuzinovska konfiguracija vrvja rekreativca će koji put natjerati da uzbrdicu svlada gurajući bicikl. No, krenuli smo na put s idejom da nam se ne žuri. Svakako bih htio napomenuti da se vrlo dobar i precizan tehnički opis nekih dionica ovoga puta može naći na stranicama www.pedala.hr, u sklopu vrijednoga projekta što ga županijska biciklistička mreža sprovodi s Turističkom zajednicom Zagrebačke županije. Težinska oznaka 2/5, koja obilježava većinu ocijenjenih dionica, mogla bi se protegnuti na rutu u cjelini.

Savski most – Sv. Klara – Čehi (6 km)

Krenut ćemo, dakle, preko Savskoga mosta, najstarijeg, najzapuštenijeg kolnoga zagrebačkog mosta, istovremeno i jedinoga koji ima sasvim ljudsko lice – koriste ga pje-

šaci, biciklisti, roleri, skejteri, ribiči, mopedisti; čak i jahačice s hipodroma, visoko gore na leđima svojih hatova, znaju elegantno projezditi kroz tu šarenu gužvu. Navečer se

¹ Ovaj tekst izvorno je objavljen u *Hrvatskoj reviji*, br. 4, 2007. godine, odakle ga prenosimo uz neznatne autorove preinake.

klinke iz Botinca na ogradi mosta žnjaraju sa svojim fakinima čekajući zadnji autobus, dok savski mulj intenzivno bazdi pod silinom punog mjeseca. Tko kaže da je romantika rezervirana samo za more?

Zagrijavamo se u laganom spustu Remetinečkom, ispod rotora lijevo, na pločnik Dubrovačke avenije, uz ostatke nekadašnje Aleje Borisa Kidriča. Potom skretanje u Savski gaj pa Prekratovom do kraja, gdje se ulica ulijeva u Svetoklarsku. Svetoklarskom lijevo oko dva kilometra do Klare i raskršća s Mikšinom (postoji prečica Čavoglavskom, ali ona nas uvodi u mali labirint divlje i poludivlje gradnje koji nije jednostavan ni odveć literaran za objašnjavanje), pa Mikšinom uz crkvu, novoobnovljenu školu i birtiju do T – raskrižja, na kojem ćemo lijevo, preko nadvožnjaka. Na nadvožnjaku smo zapravo opet na Remetinečkoj kojom sada možemo produžiti oko dva kilometra sve do skretanja za Malu Mlaku. No, ipak produžimo na trenutak Remetinečkom: zima je '44. na '45., promet je slab, ali uzbuđenja ne manjka. Promijenit ćemo i prijevozno sredstvo, sad smo na korak do Peića i vozimo se na velikim saonicama koje vuče stari, ali pouzdani riđan. Putnici su dječak i tri žene, najmlađa i najsnažnija – medicinska sestra Anđela Lovreković – drži uzde. U pustom i neugodnom pejzažu ratne zime već iz daljine primjećuju skupinu ljudi koja se okupila pod niskim drvetom nedaleko odranske željezničke stanice. Skupina se ne miče, kao da je koncentrirana na neki zadatak koji traži punu pažnju, a putnici na saonicama – ne bez nelagode što je pojačava mutno zimsko

popodne – pokušavaju u pola glasa odgo-netnuti što je okupilo tu grupu. Tek kad su se saonice približile odranskoj željezničkoj stanici njeni putnici vide razmjer svoje zabune: ti ljudi nisu se okupili pod drvetom, visjeli su na njemu.

Vratit ćemo se u Čehe (već sam napomenuo da je taj put ugodniji) te stoga odmah po silasku s nadvožnjaka skrećemo polukružno desno, vraćamo se na sjever stotinjak metara i skrećemo u prvi lijevi odvojak, uskim asfaltnim putem koji obilazi igralište NK Čehi. Treća zagrebačka liga, vječni derbi s Odranskim Obrežom i vječni rat s krticama. Prolazimo kroz selo glavnom cestom do *križnog drevca* s natpisom „*Molite se da nepadnete u napast*“. Prekrižite se („... a ni s bicikla“ – dodate u sebi) i nastavljate lijevo prema svjetloplavoj zgradi zadruga.

Na raskrižju koje obilježava spoj Gornjih i Donjih Čeha najprije nekoliko riječi o putu kojim nećemo ići: Odranski Obrež – Donji Dragožec – Markuševac, ugodna, sasvim ravničarska krivulja kojom bismo izbili na županijsku cestu Lukavec – Pisarovina i vratili se na našu osnovnu trasu. Moguć je i nastavak prema Dragošću i Lipnici koji predstavlja jednu od najljepših ruta po Vukomeričkim goricama, pogotovo u povratku kad na jednom prijevoju Gornjega Dragošća panorama Zagreba iskrzne pred vama kao fatamorgana. No, ovaj put idemo lijevo kroz Donje Čehe pa prema Maloj Mlaki premda treba reći da je cesta mjestimično u tako lošem stanju da se skupljim *specijalkama* naprosto ne preporučuje.

Mala Mlaka (9 km)

Suhi insekti zaletavaju se u lice, kucnu u naočale i odbiju se u prašinu pokraj puta gdje će se bijesno koprcati sve dok ih vrabac sa slašču ne pokupi u svoju torbu. Prolazimo ispucanim kolnikom kroz zeleni potez vođozaštitnoga područja i bogatu sjenu koju baca drvored na ulazu u selo. Zatim izne-

nada, s lijeve strane, iza gustog ornamenta kovane ograde izranja tamna silueta velike korablje.

Bivši saborski zastupnik i hrvatski kralj bunceka i karea prije nekoliko godina preselio je masivni hrastov čardak iz Mraclina na prostrani grunt na raskršću Laskočiće

i Malomlačke. Drvena katnica, u Mraclinu poznata kao *Fabijanov čardak*, nalazila se na glavnom seoskom trgu, odmah kod kapele Sv. Vida, tako da je ostala zabilježena u specifičnoj dokumentaciji iz dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća – u fotografijama i filmovima Škole narodnoga zdravlja iz vremena kad je Andrija Štampar sprovodio famoznu akciju asanacije koja je ime Mraclina dovela čak do visokih kuloara Lige naroda. Ta dokumentacija nesumnjivo može, ili da ostanemo na oprezu, mogla je olakšati rekonstrukciju čardaka. Međutim, dodatna oprema, koja je trebala prenijeti mnogobrojne poruke naručitelja, vezane ne samo za njegov značaj nego i za tragičnu (i tako tipičnu) bleiburšku epizodu njegove obiteljske povijesti, pokvarila je dojam.

Obogatiti se može u jednom naraštaju – s ukusom ide mukotrpnije. Jedan od simpoma kojim *nouveau riche* obilježava nepoznati kraj svoje nove društvene situacije jest preuzimanje atributa plemstva: slučaj nam je poznat i iz tzv. obnove Medvedgrada i iz – dvostruko takozvane – faksimilne obnove Kulmerovih dvora. Naručitelj pripada urbarskoj Maloj Mlaci, dakle onoj točki Turopolja koja nije dio *Plemenite općine* i koje nema status *sučije*, pa to dodatno usložnjava semantičko polje na kojem je posadio svoje figure. „Mekni se muž – ide plemenitaš“ – tako se oslovljavalo urbare u ono nepismeno i bosonogo vrijeme kad je pozdrav imao mužu prenijeti *memento* na to kako stoje

stvari na tom svijetu. U Turopolju još ima živih koji pamte neraspoloženje čak i sablazan što bi pratila brak između pripadnika plemenitaške zajednice i urbara. Ali, dodatna oprema kojom je bivši sabornik uresio svoju rekonstrukciju, nepogrešivo otkriva izvore na kojima se napajao imaginarij marljivoga školarca iz Male Mlake: kovane ograde gornjogradske palače i zrinjevačka kolonada poprsja bile su baš ono što je nedostajalo obiteljskoj i osobnoj povijesti – onakvoj kakvom ju je on vidio – pa stoga nije čudo da su ograda i kolonada iskrsnule u sjeni, ni krivog ni dužnog, Fabijanova čardaka, kao krunski svjedoci bolje prošlosti.

Naravno, imati novaca znači da si možete dopustiti skupe greške u ukusu – famozna *struka* rado će vam ponuditi svoje usluge – pa ne treba biti ekspert da bi se uočio niz stilskih prekršaja već u samoj obnovi čardaka, ali, procjenjujući malomlački slučaj „preko svega“, nižepotpisani recenzent usudio bi se reći da čin u svome ukupnome efektu ipak zaslužuje prolaz. Zašto? Zato jer je njime, ma kako nespretno, čardak, kao najreprezentativniji objekt tradicionalne pučke kulture Turopolja i Posavine, stavljen na doslovni i simbolički pijedestal: impozantnost hrastove mase, koju su anonimni majstori paliri kroz stoljeća doveli do upravo antičkih omjera, sačuvana u izgledu ove arke ukotvljene na križanju Laskočice i Malomlačke ulice, već iz daljine svjedoči ne samo o najvišem izrazu turopoljske pučke kreativnosti, nego i o

obvezi (ma kako skorojevićevski shvaćenoj) da tu baštinu sačuvaju upravo oni koji imaju novaca i žele da se to vidi.

Odra – Hrašće (11,5 km)

Nastavljamo glavnom cestom prema jugu, za Odru. Na Y – raskrižju kod crkve ići ćemo desno pa na sljedećem ipsilonu, kod kapelice Sv. Izidora Težaka, lijevo uz slikovito odransko groblje čija je popularnost nadrasla lokalne okvire tako da su nove parcele već dosegnule granice te čempresima opkoljene ladanjske nekropole. Nije ni čudo: za razliku od gradskih groblja, ovo doista izgleda kao mjesto gdje čovjek može počivati u miru.

Slijedi još jedan vrlo ugodan i slabo prometan put prema izlazu iz Hrašća. U vrijeme kad se taj teren gnoji, a gnoji se obilato, prirodnim stajskim gnojem, imat ćete osjećaj da vozite sobni bicikl u štali. Neobično iskustvo. Dišite na usta. Budete li međutim, imali sreće da prođete tim putem u vrijeme pune zrelosti, u času kad „mlad vjetar njiše teške klasove“, učinit će vam se da nazočite

trenutku onoga sretnoga, zlatnoga otkućaja iz Tadijanovićeviskih visokih žutih žita. Odmah iza kafića Tim, na čijoj si terasi, ako treba, možemo dopustiti časak lirskoga predaha, nalazi se raskršće sa županijskom cestom kojom ćemo nastaviti naš put idućih tridesetak kilometara. Skrećemo, dakle, desno, za Lukavec. Uobičajeni put prema Pokuplju danas vodi drugim smjerom – državnom cestom 31, od Velike Gorice preko Kravarskog, ali mi imamo svoje razloge za ovakav izbor. Osim toga treba reći da intenzivni promet cestom 31 ne omogućuje opuštenu biciklističku vožnju, pogotovo ne u svojoj ravničarskoj dionici između Velike Gorice i Bune, po kojoj se seoski frajeri utrkuju sa poluraspadnutim *ge-tejima* i *bemvejima*. Neke od izvještaja s tih utrka možete naći zapisane u mramornim pločama pokraj puta.

Lukavec (15 km)

Pređemo kanal i ulazimo u Lukavec. Na ipsilonu kod nove kapelice – simbola novouspostavljene lukavečke župe – skrenut ćemo lijevo, zatim na idućem ipsilonu desno, prema znamenju vekuvečne turopoljske opstojnosti: starom lukavečkom gradu.

Sad, kad smo pred portalom te male barokne bombonijere, kroz čije su puškarnice preplašeni banderijalci stoljećima pratili kretanja na historijskoj vjetrometini, zapravo smo leđima okrenuti Velikoj Gorici. Nije čudo: Velika Gorica svojom narastajućom masom postaje strano tijelo usred tradicionalnoga Turopolja i sve ju je teže ugurati u staru ramu *Plemenite općine*. Kao što Novi Zagreb već pola stoljeća nagriza sjeverne granice Turopolja, tako ga Gorica izgriza

iznutra. Snažan, bogat i dinamičan organizam mladoga grada stvara svoje vlastite oblike, svoje prioritete, previše zabavljen propulzijom sadašnjosti, a da bi se bavio baštinom za koju, osim svega, više nije ni siguran da pripada baš njemu. Napetost između tradicionalne zajednice i novoga grada osjeća se u svim velikim datumima turopoljskog kalendara – za Jurjevo, za fašnik i, osobito, za Lucinje – čime se na određeni način plaća danak prekidu u djelovanju Općine što ga je prouzročio akt komunističke vlasti iz 1947. Tradicije se obnavljaju koliko ide, ali svijet se u međuvremenu promijenio: nestaje jezik jer ga svojim standardom uništava televizija, stari običaji gube se u talionici goričkih i zagrebačkih migracija, nestaje arhitektura, a

ono malo suvislih napora oko očuvanja baštine nerijetko predvode upravo dotepenci. Baš ironično. Tradicija se pretvara u folklor, folklor u estradu. Čini se da svi silaze stepenicu niže, pa se s nelagodom pitamo može li se naše drevno ruho sačuvati u starome Lukavec-gradu? I za koga?

Nakon Lukavca slijede četiri kilometra ugodne vožnje kroz Lomničku dubravu, s neprimjetnim usponom do Markuševca (pa-

zite: naglasak je na prvome slogu), a onda slijedi prvi ozbiljan uspon, onaj do vrha Peršinovca (ista stvar s naglaskom). Pod Peršinovcem opraštamo se s g. Peićem čiji nas fijaker ne može slijediti u vrvje, ali nas na vrhu brijega već čeka drugi muž od pera, taj pače s lovačkim perom za šeširom. Sad smo definitivno u prostoru Slavka Kolara i njegove – ali i Babajine – „Breze“.

Peršinovec – Dubranec (25,5 km)

Dubranec, na samom bilu vrvja, s impozantnih dvjesto i dvadesetak metara nadmorske visine *in illo tempore* bijaše sjedište osam župa Vrhovlja, u doba dok je Kravarsko – koje sada i administrativno i masom dominira Vrhovljem – bilo još samo seoce u odranskome crkvenom kotaru. Danas je Dubrancu ostala samo nadmorska visina i ponos što se s obližnjeg vrha Svete Katarine još uvijek pruža vidik na sva tri grada u okolici: na Zagreb, Sisak i Karlovac. A tu je naravno i Majka Božja Snježna, *fidelissima advocata* stare slave dubranečkoga kraja, nad čijom su obnovom krajem devetnaestog stoljeća bdjeli autoriteti poput Bolléa i Kršnjavoga.

Pole i vrvje – dakle ravnica i brežuljci – bili su pejzažni i administrativni polovi Turopolja, njegovih trinaest ravničarskih i osam brdskih sučija, i generatori trajnožarećih lokalnih antagonizama. Laszowski navodi da se u nizinskoj odranskoj župi „i danas“ – dakle uoči Prvoga rata – čude onome tko se ženi iz Vrhovlja: „Kaj

buš Vrhovčicu zel“, a za istinu povedati Vrhovčice još uvijek među turopoljskim ženicama ne kotiraju kao bog zna kakvo rješenje. Danas je Dubranec prototip vikendaško-rezidencijalnog mjesta (rezidencijalnoga u skromnome, ali nipošto podrugljivom značenju) u kakva se pretvaraju mnoga mjesta Vrhovlja. Taj neambiciozni graditelj, *domači muž* ili bjegunac iz Zagreba, gradi sebi, a ne da bi prodavao ili iznajmljivao, gradi za vikend, ali svoju sutrašnjicu zamišlja upravo kao jedan vikend produžen u beskonačnu, čak nasljednu budućnost. Zna da okućnica više nema osobitu gospodarsku ulogu pa nastoji cijeli grunt urediti kao izraz svoga estetičkog pakta sa krajolikom (ali ipak malo reprezentativnije nego je to učinio susjed). Stoga u prostoru cijelih Vukomeričkih gorica rijetko nailazimo na barbarizme kakvima je gotovo bez otpora izvrgnuta naša obala i otoci. Pedalaranje *vrvjem*, koje nakon rata doživljava ugodnu, a opet tihu preobrazbu, predstavlja umirujuće, iscjeljujuće zadovoljstvo.

Cerovski vrh – Kravarščica (32,5)

Bližimo se granici Turopolja: iza Cerovskoga vrha nalazi se glavni razlog zbog kojeg smo prema Kupi krenuli dužim putem: etno-selo Kravarščica, drveni svijet u nastajanju projektiran u stvaralačkoj groznici Radivoja Jovičića, akademskoga kipara koji si je, nimalo skromno, stavio u zadatak da na ovome mjestu stvori azil za napuštene primjerke lokalnoga drvenoga graditeljstva i – bezmalo – obnovi svijet u kojem su nastajali. Na svojoj web-stranici www.kravascica.com (s čijeg je naslova otpalo jedno za štokavca očito teško probavljivo „r“) Jovičić gotovo biblijskim tonom objašnjava svoje poslanje: „*Načinit ću etno-selo u kojem ću postaviti veći broj starih drvenih kuća i cijelih gospodarstava te ih opremiti izvana adekvatnim gospodarskim alatima a iznutra autentičnim namještajem. Oko objekata ću zasaditi povrće i drveće te i domaćim životinjama ću dočarati selo kakvo je bilo u četiri povijesno prijelomna momenta: 1940, 1914, 1812 i 1593. godine. Selo će se baviti poljoprivredom, seoskom kulturom, i turizmom. U selu će se održavati tradicionalne seoske i vjerske priredbe. Čuti će se: udarci čekićem po nakovnju, zvonce pod vratom ovna, nadglasavanje pastirske svirale i tamburice i glasanje domaćih životinja zvukovima zadovoljstva. Mirisat će i sijeno i voće i vino.*“

Siđite s bicikla i prošetajte po maloju udolini uz potok Kravarščicu. Uspoređen s malo-

mlačkim slučajem ovaj individualni, gotovo fitzcarraldovski čin zaslužuje pozornost već i stoga što se u njemu ogleda plemenitost osobnoga otpora prema kratkome pamćenju modernoga doba. Za nadanje je da Jovičić ima svijest o preprekama koje stoje pred njegovim projektom, a ravnodušnost je zasigurno jedna od većih. Osim pisanja poslanica on evidentira i sasvim konkretnu situaciju na terenu, nastojeći da, koliko može, raskrinka akcije lokalne *drvene mafije* uvijek spremne da stari hrastov čardak, spomeničku baštinu prvoga reda, hladnokrvno pretvori u parket za nekog talijanskog naručitelja. Danas jedan, sutra drugi... Promatrajući dosad odrađeni posao u selu, mukotrpnu brigu za detalj, restauratorsku dosljednost u poštivanju materijala, možemo poželjeti da se projekt Kravarščice zatvori u ekonomski održivom obliku, kako se ne bi dogodilo da jednom, kad Jovičić iz bilo kojeg razloga izađe iz priče, sve zaraste u korov i šaš ili se pretvori u tematski luna-park. Hoće li se tome kiparu i restauratoru, i koliko, pridružiti tromi aparat institucionalne logistike, ili kakav sponzor koji bi osim love pokazao i malo sluha za ono izlizano *opće dobro*? Neka ovaj putopis bude skromni doprinos popularizaciji etno-sela i misije Radivoja Jovičića, pa makar se ono nepostojano r zauvijek izgubilo iz buduće biblijske pastorale na obalama Krava(r)ščice.

Lukinić Brdo – Cerje – Pokupsko (48 km)

Nakon Lukinić Brda počinje spuštanje prema Kupi. Tri kilometra iza mjesta županij-ska cesta uključuje se na državnu broj 36 – na T-raskrižju skrećemo ulijevo. Pred nama je osam kilometara vožnje kroz pokupski kraj kojom ćemo se, odmah iza Cerja, vratiti na državnu cestu 31 i skrenuvši desno spustiti se do Pokupskoga, posljednjega mjesta na našem putu.

Premda je nekadašnja crkva Svetoga Ladislava, čiji slika još krasi oltar, tek početkom osamdesetih posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije, u revnim sam romarskim krugovima *imel za čuti* da je Pokupsko već preuzelo ulogu vodećega velikomešnoga proštenja u okolici, preuzelo ga naime od vukovinskog prošteništa koja se već nekoliko sezona za redom u popodnevnim i večernjim satima blagdana pretvara u pravi festival *balkanta*, s cajnaka i razglasom dovoljno jakim da tri sela u okolici drži na rubu živčanoga sloma. Osobit prilog kolovoškim marijanskim pobožnostima zbio se prije nekoliko godina kad je uz Veliku mešu pod jednim vukovinskim šatorom organiziran i izbor za miss, što je vlč. župnika odmah u nedjelju nagnalo da cijelom tom češkom filmu – organizatorima i članovima žirija, te onoj skupini kratkonogih nesretnica koje su prošetale pistom složenom od stolova iz skladišta dobrovoljnog vatrogasnog društva – priprjeti momentalnom ekskomunikacijom.

No, pokupska crkva kao da se nije osobito usrećila svojim novim imenom – tek obnovljena već se našla na meti četničke artiljerije.

Župljani su u jesen '91. uspjeli spasiti prenosivi inventar crkve, ali sama zgrada nije se imala kamo skloniti pred činjenicom da čede ne moraju štedjeti na municiji pa je sa zidovima i žbukom u prah i pepeo otišao golemi restauratorski trud. Kupa je u to vrijeme bila jedina prepreka između napadača i improvizirane obrane južnih prilaza Zagrebu pa je u jednom trenutku, da bi se spriječilo veće zlo, i most preko Kupe morao pretrpjeti jedno eksplozivno uznesenje. Na stranicama Matičina zbornika, "Pokupsko kroz prošlost i sadašnjost" sve je to podrobno opisano, a vi se s novoga mosta – koji pomalo podsjeća na svog starijega savskoga pobratima – možete spustiti do rijeke, leći u plićak i pustiti da troma voda Kupe odnese uspomene na to dramatično i mučno vrijeme.

A potom, ako ste *pothvatni*, kako bi se prije stotinjak godina izrazili autori ovakvih sportskih nagovora, okrenut ćete guvernal i vratiti se u Zagreb cestom 31 preko Kravarskoga. Ako niste, onda ćete odložiti bicikl u hlad i sjesti u neku od pokupskih birtija. Vaš gemištec, kupica *cepljene izabele* lagano razigrana muzirajućim mineralima jamnice, neće bitno pokvariti krvnu sliku ovoga sporta, govorim dakako o biciklizmu, ionako teško opterećenog dopinškim aferama. Netko će u međuvremenu doći da vas pokupi autom, a ako i ne dođe, ostaje vam da iz sjene trijema promatrate barokni odbлесak zalaza na tornju župne crkve, s mislima u onome velikome i plavom eteru potpune neobaveznosti što ga nosi nebo iznad *vrvoja*.

IZVORI

Laszowski, Emilij: *Povijest plem. općine Turopolje nekoć Zagrebačko polje zvane*. Zagreb: 1910–11.

Peić, Matko: *Skitnje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967

Cvetnić, Sanja: *Loytre za ray nebeszki*. Zagreb: ArTresor naklada, 2002

Pokupsko: kroz prošlost i sadašnjost. Pokupsko: Matica hrvatska, Ogranak, 2005

www.pedala.hr – stranice brdskobiciklističkoga kluba Pedala

www.tzzz.hr – portal Turističke zajednice Zagrebačke županije

www.kravascica.com – stranice etno-sela Kravaršćica

Cigla

Dr. Lavoslav Tumpač pripadao je onoj medicinskoj branši koja, po Freudu, stoji čvrsto s objema nogama u zraku: bio je jedan od rijetkih kliničkih psihijatarata koji se doslovce hrvački grlio i s najopasnijim duševnim bolesnicima. Pekao je naš Lavoslav zanat u Hadu domaće psihijatrije, usavršavao ga na klinikama „preko velike bare“ i konačno uspio u nečemu dotada gotovo nezamislivom: vinuti se iz tamnih podrumskih vijajeta u drugokatne visine novoosnovanog odjela – čardaka ni na nebu ni na zemlji.

Tu je u očaj tjerao protivnike, a oduševljavao sljedbenike neortodoksnim dijalozima s pacijentima, kojima je znao poručiti: „Ajd’ sad u rodno mjesto, a ja ću ti pomoći da se vratiš ojačan.“ Ne treba ni napominjati da su slični pokušaji Lavoslavovih imitatora ispunjavali povratnike na odjel priličnom neizvjesnošću.

Kako je bio privržen pacijentima, tako je Lavoslav privržen bio i svojoj bolnici i odjelu. Radovao se uspjesima kolega abdominalnih kirurga, a članak o uspjeljoj transplanataciji jetre potakao mu je maštu – već je vidio napise *Smiono presađivanje novih ideja, Čovječanstvo pred novim izazovom presađivanja umova, da ili ne?* i još mnoge druge. Stojeći na prozoru još sav zanesen novim mogućnostima, iznenada ugleda nekog službenika kako potkrada cigle spremjene za bolničke pregradnje. „Eto, to smo mi“, pomisli gorko. „Svatko krade neke cigle i odnosi ih. Transplantacije i cigle, eto, to smo mi“.

No odjednom mu sijevne nova misao: ne bi li cigla mogla poslužiti korisnoj terapijskoj svrsi? Mnogi koriste različite metode, tko crtež, tko lutke, ali cigle...? O tome još nikad ništa nije čuo. Cigla – nije li to dom, toplina, ognjište, ne budi li arhajska sjećanja (ta kao klinci haklali smo na dva mala i baš je

cigla označavala vrata).

A otpori pogotovo u bračnoj i obiteljskoj psihoterapiji najbolje se prevladavaju najjednostavnijim metodama. Obitelj Štefanek, zadovoljno pomisli Lavoslav sjetivši se da Štefanekovi baš za danas imaju zakazan termin, pravi slučaj za iskušavanje nove metode.

I zaista, to poslijepodne obitelj Štefanek, ne znam koji već put ponavljala je priču o svojim poteškoćama otjelotvorenim u sinu Toniju, četrnaestogodišnjaku kojega je neizrečeni zadatak bio dovući prezaposlenog oca natrag u obitelj. Činio je to svojim ponašanjem. Otac uspješan i afirmiran, onedavno i političar, osnivač Hrvatskog asketskog odbora (CRAO) nije nikako mogao shvatiti kako je njegov sin, dijete gotovo savršene obitelji, dobio iznenadni svrbež prstiju, otuđio stotinjak eura kojima je raskošno počastio razredne prijatelje i usto sakupio četiri jedinice i gomilu neopravdanih sati. Rušilo se mnogo toga u obitelji. Majka, stup obitelji, doimala se pomalo depresivno, više zbog toga što su joj stvari počele kliziti iz ruku nego zbog težine problema. Kukala je da „... ona to nemre više zdurati“ i usput vješto minirala svaki dogovor. Tonček je sjedio skutren u vindjakni i ponašao se kao da ima vokmen na ušima. Bila bi to sasvim rutinska terapija da mlađi Tončekov brat, kojega su od milja zvali Mucek, nije odlučio postati lkar, pokušavši skočiti s ormara u terapijskoj sobi. Lavoslavo energično sprečavanje leta rezultiralo je inače uobičajenim užasnim plaćem i bacanjem po podu.

Nedostajala je samo punica, baka, dežurni krivac za Tončekovo ponašanje.

Na kraju seanse Lavoslav je obitelji uručio jednu ciglu sa zadatkom da iduća tri tjedna vode dnevnik o njenoj sudbini. Ciglu

nisu smjeli zamijeniti kojom drugom niti donositi u kuću druge cigle.

Kada su se nakon tri tjedna Štefanekovi osvanuli na vratima ordinacije, izgledali su kao Napoleonovi vojnici na povratku iz Rusije: otac je na lijevoj nozi imao longetu a u desnoj ruci štap, bio je neobrijan i djelovao je znatno starije. Toni je imao zavoj na ruci, a Mucek veliku čvorugu na glavi.

Na majci se nisu zapažali neki vidljivi znaci zlostavljanja, no opći izgled odavao je krajnje ispaćenu osobu. Činilo se kao da će svaki trenutak zaplakati: „Evo, tu je dnevnik, tu je sve zapisano“

A što se u stvari dogodilo? Vrativši se s terapije, majka je stavila ciglu na vrh ormara. Mucek je nakon nekoliko dana, služeći se dvjema stolicama, čudesnom ekvilibristikom karakterističnom za „hiperaktivnu“ djetu uspio dohvatiti ciglu, ali mu je ona pritom pala na glavu. Elektromagnetska i kranio-gram pokazali su da nema težih povreda, ali je čvoruga ostala. Ciglu su ponovno dobro spremili, no Mucek se je ponovo dočepao (nije isključeno da mu je Tonči pokazao gdje je). Srećom, ovaj se put zadovoljio time da mu cigla glumi auto. Neumorno ju je vukao po stanu, pa je nedavno lakirana soba uskoro nalikovala klizalištu ukrašenom brojnim rozetama od klizačkih pirueta.

Nekoliko dana nakon toga stigao je tata Štefanek kući u kasnim noćnim satima nakon osnivačke skupštine još jedne podružnice CRAO-a. „...da ih ne budim skinuo sam cipele i nisam upalio svijetlo pa sam tako bauljao po mraku...“, dodao je. „Malo pod parom“, nije izdržala majka i supruga. Pogled ubojice od tri maha¹ bio je njegov komentar. „...kad li sam onako bos raspa-

lio palcem ciglu i kvrc – fraktura. Evo, sad sam na bolovanju i dobivam trećinu plaće“. Gospođa Štefanek briznu u plač i zbi se ono čega se Lavoslav najviše boja: make-up duginih boja počeo se slijevati niz lice. „I onda je bacio ciglu, izmlatio Tončeka, jer zbog njega smo tu i zbog njega smo dobili ciglu za domaću zadaću... I cigla je pala na krov susjedovog automobila...možete si misliti, novi Audi, koliko bu koštalo lakiranje parketa i automobila, i ciglu je ošteti, htjeli smo vam donijeti novu, no rekli ste da je ne smijemo mijenjati...“

Uzalud je Lavoslav, poznat po svojoj elokventnosti, pokušavao skrhanoj obitelji Štefanek pojasniti da je cigla samo metafora za njihovu komunikaciju, da ih je ona zbližila jer je konačno i otac sada više s obitelji... ali im je i pokazala kako se ne znaju dogovarati oko za njih važnih pitanja. Ništa nije pomagalo, riječi naprosto nisu dopirale do njih. Djelovali su dotučeno, a bili su i na rubu financijskog kolapsa.

Jedini koji je i dalje isijavao nepresušnom energijom bio je mali Mucek: već je uspio ubaciti flomastere u akvarij s ribicama i prevrnuti cvijeće. U sljedećoj kobnoj sekundi Lavoslavove nepažnje spustio je Mucek ciglu na Lavoslavove prste. I prvi puta otkada dolaze na terapiju vidio je Lavoslav Štefanekove ozarene: grohot obespravljenih i osvećenih ispunjavao je sobu. Lavoslav je zamijetio i shvatio dublji smisao *double bind* poruke². Prijetili su Muceku da će dobiti svoje kada se vrate kući i smijali se... smijali. Nakon te seanse prestali su dolaziti, a dr. Lavoslav Tumpač i dalje daje domaće zadaće, no sada u mnogo mekšim materijalima.

¹ Mah – mjera za naglost (izmislio autor).

² *Double bind* – termin u psihoterapiji. Riječ je o zbunjujućoj poruci jer je proturječna, npr. kada se riječu ili ponašanjem upućuje nekome prijetnja a pritom se smije kao da je riječ o šali.

Kažiprst

„Tek što sam se malo opustio slušajući bijenalske tonove vodovodnih cijevi našega trakta“, započeo je priču dežurni kolega Aurelije Tumpač, „kad me zazvala sestra Ljubica: „Doktore, hitno je, dođite odmah u ambulantu“. Požurih i na hodniku naletim na našeg tehničara Štefa i sestru Anu. Vozili su mrtvaca. Mahnuo sam im u znak pozdrava. Pred vratima ambulante bilo je četvero ljudi. Jedan je sjedio i potišteno ponavljao „...ne, više nisam mogel zdurati, zdurati više nisam mogel.“ **Drugi je imao ruku zamotan u ručnik** i previjao se od bolova a dvojica u njegovoj pratnji nosila su hladnjak. Ugledavši me, mirno su me upitala kamo da ga stave, tražeći utičnicu. Što to znači, žele li me podmititi da nekoga primim u bolnicu? Ali danas se podmićuje ipak suptilnije, pomislio sam. Uto je onaj povezane ruke pokazao na hladnjak govoreći: „Unutra je, unutra je!“ Uplašio sam se da je unutra još jedan pacijent, no jedan od one dvojice koji su hladnjak donijeli objasni mi: „Ne bojte se, unutra je samo kažiprst.“ Ništa mi nije bilo jasno. Kažiprst, kakav kažiprst? Pa rekoh: „Dajte, polako, što se dogodilo?“ „Čuli smo da odsječen prst treba staviti na led a kako leda nismo imali, stavili smo njegov kažiprst u frižider.“ Odmah sam se sjetio članka s naslovom *Pokušaj samomora odsijecanjem prsta, samokastracija itd.* i pomislio kako se dogodila ozljeda na radu. I bila je, ali malo drukčija nego inače. „Vidite onog tamo, on mu ga je odgrizao na sindikalnom sastanku!“ I tako doznah kako je Franjo Novčević, predstavnik u komisiji za pregovore o kolektivnim ugovorima, ostao bez kažiprsta. Na sastanku je upravo pokazivao točku 12c kad je Dragutin Fleš, inače nezamjetljiv i tih radnik, neočekivano skočio i odgrizao mu kažiprst. Otvorio sam hladnjak i, zaista, u njemu je bio prst, tužno odvojen od šake. Sve mi je postalo jasno: kad je ovo zbunjeno društvo noseći hladnjak došlo do porte, spominjući pritom kažiprst, portir ih je odmah uputio u psihijatrijsku ambulantu.

U kirurškoj ambulanti dočeka me mlađi perspektivni kolega pedesetih godina: „Kaj je metafizičar, dok se ti igraš s decom, ja krvavo delam.“ Uzaludno sam mu pokušao objasniti da duševne rane mogu biti puno opasnije od tjelesnih. „Na žalost, kolega imamo sve, i mikroskop i uvjete, ali nemamo konca, a kako se radi o uvaženom predstavniku u komisiji za pregovore o kolektivnim ugovorima, bumo ga hitno poslali u Ljubljanu.“

Vratio sam se na odjel da vidim što je s Dragutinom Flešom i provjerim nije li slučajno bio u doticaju s bijesnim životinjama. Čučao je u kutu velike sobe i plakao: „Ne, nisam se mogel suzdržati, mahal je s tim kažiprstom, činilo mi se kak da maše s mojom sudbinom. Pod njim je nestalo mojih 25 bodova na godine staža, nisam ja neki nogometni klub da mogu kupovati bodove.“ Odredio sam mu terapiju.

I tako zahvaljujući brznoj intervenciji kirurga i popularizaciji vrhunске medicine u medijima te kolegama koji su se sjetili staviti kažiprst u hladnjak, Novčević se nakon bolovanja vratio na posao, s doduše kraćim kažiprstom, ali s čvrstom odlukom da započeti posao privede kraju. Navika upiranja kažiprstom ostala mu je i dalje.

Nije baš sasvim jasno jesu li su kirurzi krivo spojili živce ili tetive, ili je slovenska intervencija djelovala na inerviranost kažiprsta, tek Novčevićev se kažiprst ponašao nekako jogunasto i nepredvidivo. Na primjer, kad bi Novčević upro kažiprstom u članak 16, u kažiprstu bi nešto škljocnulo i on bi skočio na članak 14 c. A komisija za pregovore o kolektivnim ugovorima slijedila je liniju kažiprsta.

Pitate me što je bilo s Dragutinom Flešom? S duševne strane on je sada dobro, jedino što više ne jede meso. Je li mu se meso ogadilo ili mu je plaća sada tako mala da ga ne može kupiti, ne zna se. Uostalom, pitajte ga, on je tu, među nama.

Samo pažljivo zapisao.

**170 GODINA
MATICE HRVATSKE**

MJESTO GDJE SE OBLIKUJE PREPOZNATLJIV GLAS HRVATSKE KULTURE

STJEPAN DAMJANOVIĆ

GOVOR POTPREDSJEDNIKA MATICE HRVATSKE AKADEMIKA STJEPANA DAMJANOVIĆA NA SVEČANOJ PROSLAVI 170. OBLJETNICE MATIČINA OSNUTKA¹

Sinergijsko umnažanje darovitosti pod okriljem Matice hrvatske bilo je i danas bi trebalo biti najveći Matičin prinos Narodu i Državi, Državi koja ponajviše boluje od odsutnosti te sinergije, u kojoj su riječi kao korupcija i recesija stigle na vrh po učestalosti, a riječi kao poštenje i ponos zvuče kao arhaizmi i sentimentalizmi

Poštovani gospodine predsjedniče Matice hrvatske, poštovana gospođo izaslanice ministrice kulture, poštovani članovi i prijatelji Matice hrvatske, gospođe i gospodo!

U vrijeme Hrvatskoga narodnog preporoda javila se potreba za društvom koje bi tiskanjem knjiga na hrvatskom jeziku podupiralo hrvatsku nacionalnu svijest. Već je 1829. Ljudevit Gaj iznio ideju o takvu društvu, a 1836. Hrvatski je sabor donio odluku o utemeljenju, ali trebalo je čekati kraljevu potvrdu da bi Društvo moglo započeti s radom. Takve su se potvrde čekale vrlo dugo. Hrvatski su se rodoljubivi intelektualci odlučili za jednostavniji put: unutar Ilirske narodne čitaonice odlučili su utemeljiti glavnica za izdavanje „svakojakih korisnih knjiga u ilirskom jeziku“. Da bi se takva glavnica utemeljila, bilo je dovoljno dopuštenje gradskoga magistrata pa je 10. veljače 1842. izdavačka glavnica utemeljena, nazvali su je Matica ilirska i izabran je njezin prvi predsjednik grof Janko Drašković. Taj dan slavimo kao dan utemeljenja Matice hrvatske i od njega je prošlo 170 godina. Grof Janko Drašković na taj je dan rekao i ovo: „Najpoglavitija svrha društva našega jest: nauku i knjižestvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati

i priliku mladeži dati da se domorodno izobrazu. Ovamo najviše spada utištenje vrstnih knjiga za priličnu cijenu.“ Još prije toga dana, također u Ilirskoj čitaonici, Drašković je naglasio da će buduće društvo biti od koristi narodu „ako naš jezik temeljito i savršeno naučimo. Ako zatim korisne knjige drugih izobrazenih naroda u naš jezik prevedemo ili sami takove osnujemo. Ako trgovačku i poljodjelsku vrst izbistrimo, najviše pako ako primjerno odhranjenje naroda našega i pridobavljenje većega imetka njemu pripravimo.“

I iz tih nevelikih navoda, gospođe i gospodo, jasno se vidi da su Matičini utemeljitelji u prvom redu mislili na hrvatski jezik i književnost, ali nipošto samo na njih. To se vidi i iz njihovih praktičnih odluka, kao što su da će dati 20 dukata onomu tko napiše knjigu kako da naše vino izvozimo, 40 dukata onomu tko napiše knjigu koja će pokazati kako da se podigne suknara i kožara, 15 dukata za knjigu o „papirani“, 16 dukata za knjigu koja bi govorila o podizanju gospodarstva na način da se knjiga može i u učionicama uporabiti... Iz Draškovićevih se riječi također vidi da je Matičinim utemeljiteljima bila daleka svaka pomisao na izolaciju i da prevođenje najboljih stranih knjiga drže jednim od svojih glavnih zadaća.

¹ Govor je prvotno objavljen u Vijencu broj 470 od 8. ožujka 2012. godine

Pod ilirskim imenom Matica će djelovati do 1874. i razdoblje od osnutka do te godine obično se drži *prvim razdobljem* u Matičinoj povijesti: osam ju je godina vodio Janko Drašković, šest Ambroz Vranyczany, četrnaest Ivan Mažuranić i dvije Matija Mešić. Teškoće su bile brojne, ali matičari čine što mogu. Godine 1844. izlazi svima nam poznata i draga prva Matičina knjiga – Gundulićev *Osman* s Mažuranićevom dopunom, iste godine i Demetrova *Dramatička pokušnja*, ali u tom prvom razdoblju izdavačka aktivnost nije velika. Bachov apsolutizam zatvorit će Ilirsku čitaonicu i Matica ostaje sama te se najviše uključuje u skupljanje novca za utemeljenje važnih institucija: kazališta, gospodarskoga društva, Narodnoga doma, brodarskoga društva, knjižnice... Stal-

no se moljakalo za novac pa je Ljudevit Vukotinović pisao: „Prositi dakle treba i uvijek prositi; u svakoj skupštini, kod svake gostbe, u svakom spravištu, tako da najbolji domorodac dosaditi mora drugom najboljem domorodcu i već se ljudi iz daleka boje, kad vide da stanoviti domorodci k njim dolaze.“

Budući Matičin predsjednik Tadija Smičiklas komentirao je te Vukotinovićeve riječi i rekao da država nije dala ništa, bogataši malo, a sirotinja daleko najviše. Od važnih događaja iz toga prvog razdoblja spomenut ću da počinju izlaziti *Neven*, pa *Kolo*, a Matica je pomogla i izlaženje *Književnika*, časopisa koji je trebao pokazati da u Hrvatskoj ima znanstvenih snaga dostatnih da se utemelji Akademija znanosti. Godine 1847. napokon su potvrđena Matičina pravila.

Patriotizam bez svijesti kao kuća na pijesku

Drugo razdoblje je ono od 1874. do 1917. Vodit će Maticu Ivan Kukuljević Sakcinski (15 godina), Tadija Smičiklas (2), Đuro Arnold (6) i Oton Kučera (8). Godine 1874. nova pravila donose i novo ime: Matica ilirska postaje Matica hrvatska, a tu je promjenu imena Tadija Smičiklas, ovako objasnio: „Priznajemo imenu ilirskomu da je prije 30 godina bilo kao i narodno, još i više, jer je potrgana uda naroda sklapalo u jedno živo biće; priznajemo da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i najoduševljenije doba hrvatske povijesti... al sav je narod to ime pokopao, pa mu ni mi ne mogasmo sada novi hram graditi. Ime je hrvatsko jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodnu, ono se javlja svakim dahom narodnim...“

U tom razdoblju do kraja Prvoga svjetskoga rata Matica je izdala više od 120 važnih djela: antologija, prijevoda, znanstvene

literature, djela hrvatskih pisaca: sve su to izdanja bez kojih se uopće ne može razumjeti povijest hrvatske književnosti i kulture u drugoj polovici 19. stoljeća. Sagrađena je nova zgrada, izdana 1892. spomen-knjiga o pedesetoj obljetnici utemeljenja, a velik je i Matičin udio u utemeljenju Društva hrvatskih književnika. Na kraju stoljeća Smičiklas je izrekao riječi koje bi nam i danas mogle značiti više od časne povijesti: „Bit će gdje kojih prigovora našim knjigama doklegod se budu čitale. Zlo bi bilo da tako ne bude, jer onda mi ne bismo imali čitajućeg občinstva. Ljudi bi bili članovi da ispune neku tobožnju patriotsku dužnost. To bi bio patriotizam od pristojnosti društvene, patriotizam bez svijesti. Mi bismo gradili kuću na pijesku...“

A Oton Kučera je prognozirao: „Ma kako se dakle prema potrebama novih dana razvijala Matica, u jezgri ostat će

joj zadaća ista kao i do sada: širiti znanje i čeličnost u najšire vrste naroda.“ Godine 1914. banska vlast naređuje da Matica prekine javno djelovanje, ali će knjige i dalje izlaziti. Ponovno dopuštenje za javno

djelovanje stiglo je 1917, i to je godina kojom počinje treće Matičino razdoblje, koje će trajati do 1945. Na čelu će joj biti Krsto Pavletić (2), Fran Tučan (2), Dragutin Domjanić (6), Albert Bazala (2) i Filip Lukas (17).

Matica protiv beogradskog centralizma

U novoj državi, prvoj Jugoslaviji, vrlo brzo počinju problemi jer se povećava iz dana u dan napetost u odnosima s Beogradom. Glavni je razlog bio nastojanje iz Beograda da se Matica i sva društva slična njoj u cijeloj državi ujedine u jedno, a hrvatski su intelektualci takvo nastojanje odbijali i držali da bi njegovo ostvarenje bilo kobno i za Maticu hrvatsku i za hrvatski narod. Napetosti su predsjedničkoga mjesta stajale dvojicu predsjednika (Tučana i Bazalu), jer je članstvo držalo da se nedovoljno odlučno odupiru beogradskom centralizmu. Matica zapravo vodi opozicijske snage u državi iako u njoj djeluju književnici i intelektualci različitih svjetonazora (u njoj su svoje mjesto našli, primjerice, i Krleža i Budak). Godine 1929. osnovana je Promatica, trgovačko društvo na koje su preneseni svi Matičini prihodi uz ovlast da izdaje knjige u ime Matice hrvatske. Takvo društvo nije moglo biti ras-

pušteno, niti mu se mogao postaviti komesar. Do 1940. Matica je izdavački i dalje vrlo uspješna iako se Domjanić žali i kaže: „Duševni se rad zapravo i ne plaća... baca mu se milostinja. Vješt udarac glavom kod nogometu ima veću vrijednost, nego misao učesnjkova. Koji knjige trebaju, sad je gotovo i ne mogu kupiti... a bogatašima više ne treba glumiti interes za kulturu.“ Godine 1941. Matičin predsjednik Filip Lukas pozdravlja uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, što će odrediti njegovu sudbinu, ali uvelike i njegovo mjesto u kasnijim interpretacijama hrvatske povijesti. Nekako su se vrlo sramežljivo spominjali njegovi izrazi nezadovoljstva načinom na koji ustaše obnašaju vlast. Jedna objektivna monografija o njemu, koja ne bi usklađivala povijesnu istinu ni sa čijim željama i ideološkim pozicijama, bila bi velika pomoć u razumijevanju ne samo Matičine nego i općehrvatske novije povijesti.

Bunt i progoni

Četvrto razdoblje Matične povijesti počinje 1945. i traje do 1971. ili, drukčije gledano, do 1990. Maticu su vodili Mihovil Nikolić (5), Gustav Krklec (3), Jakša Ravlić (16), Hrvoje Iveković (2) i Ljudevit Jonke (2). Nova komunistička vlast šalje u Maticu kao nove članove radnike 72 svoja simpatizera i iz njihovih redova bira Matičino čelništvo. Iako se plaća neizbježan dug novoj ideologiji, Matičino izdavaštvo čuva vrlo pristojnu razinu, a 1953. oživljavaju ogranci/pododbori i jači među njima izdaju ne samo knjige nego i časopise koji izlaze do danas: Zadar-

ska revija, Mogućnosti, Riječka revija pa Dometi, Dubrovnik, osječka Revija, karlovačka Svjetlost, da spomenem samo neke. Godine 1954. Matica hrvatska objavljuje s Maticom srpskom poznati Rječnik dviju Matice, a 1970. odustaje od dalje suradnje.

U međuvremenu, 1967, objavljena je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika. U svom brzom letu kroz Matičinu povijest stigli smo dakle do godina koje živi pamte i u kojima su sudjelovali: posve nedavno u ovoj su dvorani deseci i deseci govorili o događajima iz 1971. Te su godine Matičin

predsjednik Ljudevit Jonke i Upravni odbor prisiljeni da odstupe, Matičine je prostore zaposjela policija, velika je imovina dijelom otuđena, dijelom dana Akademiji na čuvanje, nastupili su progoni. Od 1972. do 1990. Nakladni zavod Matice hrvatske djeluje kao samostalni nakladnik i u pojedinim uspješnim godinama objavljuje i više od pedeset naslova. Najnovije, peto razdoblje, počinje 1990. U lipnju te godine Petar Šegedin izabran je za predsjednika sa zadatkom da pripremi obnoviteljsku skupštinu, na kojoj će se izabrati redovno čelništvo. To se dogodilo 8. prosinca, kada je izabrana nova uprava na čelu s Vladom Gotovcem, koji će Maticu voditi 6 godina, a zatim će na njezinu čelu, također šest godina, biti Josip Bratulić. Naš sadašnji predsjednik Igor Zidić 22. je predsjednik Matice hrvatske i ulazi u desetu godinu svoga predsjednikovanja.

U samostalnoj hrvatskoj državi Matica je svoje nakladništvo razvila kao nikad u povijesti, njezini ogranci i odjeli organizirali su bezbroj kulturnih događaja, u jačim našim središtima izdavali su naši ogranci knjige kojih se ne bi postidjeli ni najugledniji europski nakladnici.

U Matici su očigledno uvijek bili svjesni istine koju je jednom prigodom tako lijeпо izrazio Herman Hesse riječima: „Od svih svjetova koje čovjeku nije poklonila priroda

već ih je stvorio njegov vlastiti duh, najveći je svijet knjiga.“ Ipak su se javljali glasovi koji su pitali koji je smisao Matice hrvatske u vrijeme kad imamo svoja hrvatska politička tijela i kada je zemlja puna izdavačkih poduzeća. Napose se postavljalo pitanje odnosa Matice i politike. S jedne strane jako se čuo zahtjev da Matica bude apolitična, s druge strane jednako su glasni bili zahtjevi da Matica češće i glasnije govori o političkim događajima. Pozdravljajući skupštinu Matice hrvatske u ime Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti akademik Ivan Supek 1992. rekao je i ovo: „Akademija i Matica hrvatska moraju stajati iznad stranaka, ali se moraju baviti i politikom i iznositi svoje primjedbe i gledišta.“ Naš sadašnji predsjednik Igor Zidić u više je navrata o tome govorio i u predgovoru Spomenici koju su napisali Josip Bratulić i Ive Mažuran ovako sažeo: „Možda bi se moglo reći da politika, kao djelatno područje, nikada nije bila ni dalekim ciljem Matice hrvatske, još manje bi se takvim ciljem mogla navesti težnja postizanja realne političke moći. Ipak, unatoč tome, nismo uspijevali izbjeći da – od vremena do vremena – politika postane našom sudbinom. Naročito ne u onim teškim trenucima kad su narodni interesi – i to oni temeljni – bivali ugroženi. Tada se glas Matice hrvatske i očekivao i čuo.“

Nacionalni osjećaj – kulturna vrijednost

Gospođe i gospodo, držim da je i iz ova-ko kratka, upravo torzična, izleta u Matičinu povijest posve jasno da u toj povijesti današnje članstvo Matice hrvatske ima velik kapital. Slavnu Matičinu povijest ne možemo, međutim, nuditi kao zamjenu za ono što mi moramo činiti. Petar Šegedin govorio je da su kulturne vrijednosti nekoga naroda „njegovo lice kojim se obraća drugim narodima, pa i samom sebi... u kojima nalazi utočište pred prijetnjama svijeta animalne nužnosti“. Zajedno sa Šegedinom i sa svima onima koji su stvarali Matičinu povijest

jednom od kulturnih vrijednosti držimo i nacionalni osjećaj. To pretpostavlja, kako je naglašavao Šegedin, da je taj osjećaj prožet dobrotom, ljepotom i pravednošću i da ga nikada ne smijemo unakaziti lišavajući ga tih kvaliteta, ne smijemo ga pretvoriti u iscere-nu masku. Matica je uvijek bila: mjesto gdje daroviti udružuju svoje darovitosti i time ih sinergijski umnažaju nudeći prepoznatljiv hrvatski glas u mnogoglasju naroda i kultura. To sinergijsko umnažanje darovitosti pod okriljem Matice hrvatske bilo je i danas bi trebalo biti najveći Matičin prinos Naro-

du i Državi, Državi koja ponajviše boluje od odsutnosti te sinergije, u kojoj su riječi kao korupcija i recesija stigle na vrh po učestalosti, a riječi kao poštenje i ponos zvuče kao arhaizmi i sentimentalizmi.

Vijenac, Kolo i Hrvatska revija, Pet stoljeća hrvatske književnosti i Stoljeća hrvatske književnosti, druge sjajne Matičine biblioteke iz prošlosti i sadašnjosti, povjesnice hrvatskoga naroda, povijesti književnosti, filozofske hrestomatije, izvanredni prevoditeljski dosezi i mnogo toga drugoga nudila je i nudi Matica hrvatska. Nudila je to ne samo u Zagrebu nego na stotinu i više mjesta gdje djeluju njezini ogranci.

S drugima u hrvatskom društvu koji su za to zainteresirani Matica treba tražiti načina kako da nerijetko vrhunski proizvodi stignu do više čitatelja i slušatelja. Svaki Matičin član može u tome nešto pomoći. Svjesni smo da su se pojavljivale i knjige za koje nam nije drago što se na njima nalazi časni Matičin znak. Kritika koja želi unaprijediti i savjeti koji žele pomoći uvijek su dobrodošli, ali nemojmo čangrizavim kritizerstvom jačati letargiju, nego se zapitajmo, svatko sebe: Što mogu učiniti za Maticu hrvatsku. Mogu li npr. u nju učlaniti još jednoga čestitoga čovjeka, mogu li darovati prijatelju ili

znancu Matičinu knjigu, mogu li upozoriti druge na Matičine časopise, na njezine programe i sam sudjelovati u njima? Mogu li i tako pomoći da društvo kojem su konzumizam i hedonizam glavne odrednice obogatimo sadržajima trajnije vrijednosti? Matičina nam povijest jasno kazuje i to da nema lakih vremena i da svako vrijeme mora rješavati svoje zadaće. Spomenuo sam da je Oton Kučera jednom od najvažnijih Matičinih zadaća držao širenje čeličnosti. Prevedeno na jezik našega trenutka to znači da svojim mladim naraštajima neprekidno s Cesarićem poručujemo da slabašnu djecu radost rađa. To uopće ne znači širiti pesimizam, nego graditi pojedince i društvo priprave ispunjavati zadaće koje vrijeme donosi, biti spreman na napore i nalaziti duboku i pravu radost u ispunjavanju svojih dužnosti.

Udružimo svi svoje snage i rezultat neće izostati: najstarija hrvatska kulturna ustanova neka ujedini poučke svoje bogate prošlosti, mudrost onih koji znaju čitati suvremene potrebe i mladenački zanos onih u novim hrvatskim naraštajima kojima su na srcu kultura i Hrvatska.

Gospodine predsjedniče, gospođe i gospodo, hvala što ste me slušali!

**IZ PROŠLOSTI I
SADAŠNOSTI OGRANKA
MATICE HRVATSKE
VELIKA GORICA**

POČECI STVARANJA MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI 1990. GODINE

ŽELJKO STEPANIĆ

Jedan dio starijih Velikogoričana sjeća se da je Matica hrvatska u Velikoj Gorici osnovana u prosincu 1990. godine. Međutim, vrlo mali broj ljudi zna što se događalo tijekom nekoliko mjeseci koji su prethodili njezinu osnutku. Naime, o tome do sada nitko nije pisao. Tek sam nedavno, nakon pune 21 godine, i to kao jedan od najaktivnijih tadašnjih sudionika, po prvi put u jednome članku spomenuo nekoliko detalja iz onoga doba. Ovdje ću ih opisati nešto opširnije, a neke ću potkrijepiti malobrojnim sačuvanim dokumentima. Gledano iz današnje perspektive ti događaji djeluju sasvim uobičajeno, ali te 1990. godine članstvo u Matici hrvatskoj, ili otvoreno pokazivanje simpatija prema njoj, bio je znak stanovite hrabrosti. U nekoliko manjih spontanijih druženja tijekom proljeća 1990. godine, kada su se već počeli nazirati zlokobni ratni oblaci nad Hrvatskom, nekolicina nas je razgovaralo o potrebi stvaranja novoga kulturnog identiteta grada Velike Gorice. Na posljednjem od tih omanjih druženja, krajem svibnja te godine, razgovarali smo o osnivanju ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici. Razgovoru su bili prisutni, abecednim redom, Mirjana Cupek, Zdravko Lučić, Ivan Malčić, Miljenko Muršić, Krunoslav Sabolić i Željko Stepanić. Kako jedno od temeljnih pravila Matice hrvatske govori da su u njoj „ravnopravni svi demokratski politički programi i idejna uvjerenja, a stranačka promidžba nije dopuštena“, tako smo se na okupu našli ljudi koji nismo pripadali ni jednoj političkoj stranci, ali bilo

je tu i članova Hrvatsko socijalno-liberalne stranke kao i Hrvatske kršćanske demokratske stranke.

No, kako se to zna nerijetko dogoditi, u sljedeća dva-tri mjeseca, usprkos nekoliko privatnih druženja i manjih skupova, gotovo da se nismo pomaknuli s mjesta – ostali smo uglavnom samo na izjavama „trebali bismo učiniti...“ – odlučio sam se sâm prihvatiti zadaće oko pokretanja inicijative za osnutak ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici. Tijekom dva ljetna mjeseca, što se vremenski otprilike poklopilo s tzv. *balvan revolucijom*, razgovarao sam sa više od stotinjak ljudi do kojih sam uspio doći i za koje sam smatrao da bi mogli pridonijeti promicanju novoga kulturnog identiteta Velike Gorice. Više od polovice njih nisam do tada ni znao, a četvrtinu sam poznavao samo površno. Dao sam o svojem trošku izraditi pozivnice i pozvao ih na razgovor. Zbog relativno kratkog vremenskog razdoblja i zauzetosti redovnim poslom nisam stigao pozvati na razgovor još obrazovanih ljudi koji su tada živjeli u našem gradu. Neki su se, iako u manjem broju, bojali odazvati. Tada još nije bi sastavljen inicijativni odbor za osnivanje Matice hrvatske u Velikoj Gorici pa sam pozivnicu za razgovor poslao potpisanu samo svojim imenom, što se vidi iz priložene kopije pozivnice, s time da sam ostale sudionike s prethodnih manjih druženja, održanih u nekoliko prijašnjih mjeseci, bio upoznao sa svojim aktivnostima.

Cijenjeni gospodine Josip Pavišić

Molim Vas da prisustvujete razgovoru o promicanju novog kulturnog identiteta Velike Gorice i o osnivanju ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Razgovor će se održati 12. rujna 1990. godine u Domu kulture «Galženica» u Velikoj Gorici, s početkom u 19,00 sati.

S poštovanjem

Željko Stepanić

Sl. 1. Pozivnica za skup održan u rujnu 1990. godine.

Rujanski skup iz 1990. godine

Razgovoru o novom kulturnom identitetu Velike Gorice i osnivanju ogranka Matice hrvatske, koji sam sazvaao za 12. rujna 1990. godine u Domu kulture Galženica, odazvalo se, od nešto više od stotinu pozvanih ljudi, njih oko sedamdeset. Sastanak, koji je zajedno s diskusijom potrajao oko sat i petnaest minuta, vodio sam ja, a jedini gost, koji mi se jedno vrijeme pridružio za predsjedavajućim stolom, bio je tadašnji glavni tajnik Matice hrvatske gospodin Jozo Ivičević. Na početku skupa pojasnio sam kako ovaj razgovor služi da se upoznamo tj. da vidimo tko živi i radi u Velikoj Gorici te da poradimo na stvaranju novog identiteta grada, da ga produhovimo, a obzirom na ljude koji su žive ovdje, to nije neostvarivo. Potom je desetak minuta govorio glavni tajnik g. Jozo Ivičević koji se posebno osvrnuo na seosku sredinu i potrebu za očuvanjem i njegovanjem njezine autohtonosti. Uslijedila je plodna diskusija u koju su se uključili mnogi sudionici, među ostalima, navedeni abecednim redom: Ivo Andrija-

nić, Zlatko Bastašić, Ivan Janković, Zdravko Lučić, Milan Matijević, Ante Pelivan, Cvitko Teskera i drugi. Na kraju smo predložili ljude u inicijativni odbor za pripremu osnivačke skupštine Matice hrvatske u Velikoj Gorici, kao i za izradu programa rada Ogranka. O tom se skupu nikada nije pisalo u velikogoričkim glasilima. Srećom, snimio ga je gospodin Vladimir Bebek koji je čuvao tu amatersku video snimku, u trajanju od kojih pola sata, više od dvadeset godina. Prvi puta sam je vidio u jesen 2011. godine, a šira javnost imala je priliku vidjeti skraćeni prilog krajem iste te godine na obilježavanju obljetnice Ogranka, dakle, nakon pune dvadeset i jedne godine. S tog rujanskog skupa, koji je označio početak stvaranja ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici, sačuvao sam popis prisutnih, koji su se upisivali prilikom ulaska u dvoranu, a na koji sam dodao manje bilješke tijekom i neposredno nakon sastanka. S odmakom od dvadeset godina zanimljivo je pogledati te bilješke. Ovdje ću spomenuti samo posljednju zapisanu:

Svoju, samome sebi postavljenu zadaću oko okupljanja ljudi privedoh kraju. Očekujem da će ti kvalitetni ljudi učiniti puno za Turopolje – puno više nego što bih ja to mogao...

Osnivačka skupština u prosincu 1990. godine

Skupina entuzijasta okupljenih u inicijativni odbor odlučno je prionula pripremama za održavanje osnivačke skupštine Matice hrvatske u Velikoj Gorici, a sama skupština

održana je u kinodvorani Narodnog sveučilišta J. Kokot (današnje Pučko učilište Velika Gorica) 9. prosinca 1990. godine, samo tri mjeseca nakon rujanskoga skupa.

Sl. 2. Pozivnica za Osnivačku skupštinu 9. prosinca 1990. godine

Osnivačka skupština također je bila snimana, ali ovaj put, nažalost, nisam mogao ući u trag ni snimatelju ni snimljenom materijalu. Kino dvorana Pučkog učilišta bila je dupkom puna – bilo je prisutno oko 500 ljudi. Među uzvanicima bili su, doslovno rečeno, dojučerašnji predsjednik Matice hrvatske Petar Šegedin, jer je obnoviteljska

skupština Matice hrvatske održana u Zagrebu samo dan prije osnivačke skupštine Ogranka u Velikoj Gorici, te novi predsjednik Vlado Gotovac i potpredsjednik Stjepan Babić. S osnivačke skupštine velikogoričkog ogranka sačuvao sam svoj uvodni govor iz kojeg donosim nekoliko odlomaka:

„U ime Inicijativnog odbora za osnivanje ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici dopustite mi da vam se zahvalim što ste se odazvali u ovako velikom broju i odlučili da ovo nedjeljno prijepodne provedete s nama i tako date svoj doprinos ovom svečanom činu.

Prvi poslijeratni višestranački i demokratski izbori u Hrvatskoj oslobodili su prostor za smisleno i konstruktivno djelovanje pojedinaca u svim segmentima društva. Dotadašnji osjećaj nemoći, pa čak i straha, mnoge je naše ljude sputavao da se aktivno i izravno uključe u svekoliki život zajednice. Opća stagnacija društva bila je nužan rezultat. takova stanja.

U tom kontekstu razvoj kulturnog života i identiteta turopolja i Velike Gorice bio je u proteklim desetljećima zapostavljen. Što više, u odnosu na prijeratno razdoblje može se reći da je on čak i prekinut. Zato su ideje i inicijative za promicanje novog kulturnog identiteta našeg grada i općine nastale iz spoznaje o neprirodno prekinutoj kulturnoj afirmaciji.

Ta spoznaja tim je teža što je naš grad proteklih petnaestak godina postao, da tako kažem, bogatiji za velik broj kulturnih i znanstvenih radnika koji danas žive ovdje, a čija se prisutnost u našoj sredini gotovo nije niti osjećala. Oni koji su mogli nisu ni pokušali ili nisu znali ili im nije bilo u interesu da okupe ljude iz kulturnih i znanstvenih oblasti. Zbog tada vladajuće klime također nije bilo moguće da se te snage samoinicijativno okupe kao što je to danas slučaj.

Do prvih okupljanja tih ljudi došlo je inicijativom pojedinaca bez ikakvog poticaja ili pomoći društvenih odnosno političkih institucija. Počelo je omanjim osobnim druženjima tijekom svibnja ove godine [1990. godine, nap. a.]...

Bilo je još nekoliko druženja i skupova, a kulminiralo je razgovorom održanim sredinom rujna kojem se odazvalo sedamdesetak od stotinjak pozvanih osoba.

Bio je to vrlo heterogen sastav po političkom svjetonazoru, obrazovanju, kulturi i narodnosti... Našlo se tu sveučilišnih profesora, glazbenika, slikara, književnika... zamislite, svi oni žive među nama! Mi, zapravo, nismo ni bili svjesni ljudskog potencijala našeg grada i općine. Bilo je ugodno spoznaja i iznenađenje za sve nas vidjeti ih na jednom mjestu.

Valja odmah reći da se već prigodom prvih druženja i okupljanja najveći broj prisutnih izjasnio za djelovanje u sklopu ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici. Imalo se, pritom, na umu mjesto i uloga što ju je i kulturnoj povijesti našeg naroda i stanovnika Hrvatske odigrala upravo Matica hrvatske i to još od svog osnutka 1842. godine... kada je osnovana pod nazivom Matica ilirska.

Navedemo li još svrhu postojanja Matice hrvatske, tada će sve biti jasnije:

- stvarati i širiti umjetničke i znanstven vrijednosti te unapređivati narodnu prosvjetu,
- unapređivati društveni život priređivanjem kulturnih i umjetničkih manifestacija te
- okupljati kulturne radnike i sve one koji su spremni ostvarivati svrhu društva.

Na tom je skupu [u rujnu mjesecu 1990., nap. a.] oformljen Inicijativni odbor... koji je u proteklih mjesec – dva svoga rada odredio programsku orijentaciju, svrhu i cilj osnivanja ogranka polazeći od stanovišta da okuplja sve one koji bez obzira na njihovu političku, vjersku, nacionalnu i inu pripadnost, imaju za cilj širenje kulturnog obzora i stvaranje novog kulturnog identiteta našeg grada i kraja.

Valja naglasiti nepolitičku programsku orijentaciju matice hrvatske, ali to ne znači da ćemo šutjeti, odnosno da nećemo reagirati na pojedine društvene i političke odluke kada je riječ o kulturi i prosvjeti – dvama temeljnim područjima djelovanja Matice hrvatske.

Dopustite mi, dame i gospodo, da na prijedlog inicijativnog odbora predložim radno predsjedništvo skupštine u sljedećem sastavu:

1. Krunoslav Sabolić, predsjednik
2. Dr. sc. Franjo Cajner
3. Krunoslav Hrvačić

Molim članove radnog predsjedništva da zauzmu svoja mjesta, a gospodina predsjednika Krunoslava Sabolića da nastavi vođenje skupštine.“

Veliki entuzijizam velikogoričkih članova Matice hrvatske i njihova želja da sačuvaju hrvatski jezik, turopoljsku tradiciju i kulturu bio je prisutan tijekom svih ratnih godina koje su ubrzo uslijedile. O ozračju koje je tada vladalo među velikogoričkim članovima Maja Dešpalj-Begović, naša pro-

slavljena violinistica, napisala je, s odmakom od punih dvadeset i dvije godine, nevelik, ali vrlo nadahnuti tekst pod naslovom *Sjećanje na jedno iznimno zajedništvo* koji možete pročitati u ovome broju *Luči*, a ovdje citiram jedan ulomak:

„Bio je to susret s osobama koje su dijelile ista htijenja, oduševljenje za istu ideju, a u zajedničkom djelovanju bilo je očito posvemašnje odsustvo koristoljublja. Željeli smo učiniti nešto dobro, poticajno za čovjeka, osvijestiti mogućnosti koje kao ljudi imamo a koje uvijek služe na dobrobit drugoga.“

Na to razdoblje prisjetio se u svojem članku, koji također možete pročitati u ovom broju *Luči*, i Petar Kraljević, najprije potpredsjednik, a poslije i predsjednik Ogran-

ka, koji je u velikogoričkoj Matici hrvatske „proveo pet lijepih i nezaboravnih godina“. Spomenuo je i dojmove kojih se i danas vrlo rado sjeća:

„Prvo, golemu većinu članova tadašnjeg vodstva Matice, doživljavao sam kao entuzijaste koji su svoje preuzete obveze izvršavali na vrijeme, dobro i s puno ljubavi... Drugo, iako se radilo većinom o visokoobrazovanim ljudima (kojima taština, nažalost nije strana), različitih zanimanja i različitih svjetonazora, među nama vladao je sklad, koji se temeljio na poštivanju i uvažavanju. I, treće, ali ne najmanje važno, odnos „domaćih“ ljudi, dakle starosjedilaca i nas pridošlica, a jer smo imali isti i jedini cilj, rad za dobro Velike Gorice i Turopolja, bio je izuzetan.“

Kao svojevrsni kontrapunkt velikom zajedništvu u velikogoričkom ogranku Matice hrvatske prenosimo dio sjećanja akademika

Josipa Bratulića na isto vremensko razdoblje, tj. 1990. godinu, ali iz rada središnjice u Zagrebu:¹

„Na trećem sastanku, 10. svibnja 1990... za predsjednika do Glavne skupštine imenovan je akademik Petar Šegedin. Članovi Matice hrvatske na tom su se sastanku ponašali kao đaci nakon naporna sata, kad počinje razgovor o školskom izletu: svi su imali mnogo prijedloga, nadglasavali su i preglasavali jedan drugo-

¹ Tekst Josipa Bratulića objavljen je u *Vijencu* u broju 437 od 2. prosinca 2010. godine.

ga, jer su bili puni mladenačkoga oduševljenja i neskrivene nade da je došlo novo vrijeme, a i put prema obnovi Matice već je bio dobro uznapredovao.

Kad je netko iz prvih redova predložio da se održi znanstveni skup o Josipu Jurju Strossmayeru, dobrotvoru Matice hrvatske... započeta je rasprava o tom prijedlogu, a završila je u besmislicama. On, kojemu je Matica hrvatska bila miljenica, optuživan je kao pristalica i pobornik mrske jugoslavenske ideje; ja sam se tada povukao u pokrajnju sobu.“

Novi članovi Ogranka

Da su ljudi u Velikoj Gorici devedesetih godina doista bili puni entuzijazma zorno pokazuje i broj novoupisanih članova te 1990. godine: sedamdeset i dva nova člana. Za ilustraciju, pogledajmo broj novoupisanih članova te godine u nekoliko gradova diljem Hrvatske:

Grad	Broj novih članova 1990.
Zagreb	188
Split	67
Rijeka	12
Osijek	27
Zadar	36
Velika Gorica	72
Karlovac	12
Sisak	28
Pula	1
Sesvete	10
Ivanić Grad	24
Jastrebarsko	1
Vrbovec	16
Čakovec	37
Kutina	28
Petrinja	27
Županja	19
Gospić	10
Lošinj	41
Tovarnik	15

Vidimo da je najveći broj novoupisanih članova 1990. godine bio, očekivano, u Zagrebu. Pomalo iznenađujuće da je Velika Gorica bila na drugom mjestu, ispred ostalih najvećih gradova u Hrvatskoj kao što su Split, Rijeka, Osijek i Zadar.

Na osnivačkoj skupštini 9. prosinca 1990. godine izabrano je 15 članova Upravnoga odbora. Bili su to, abecednim redom:

Zdravko Arbanas, dipl. ing.

Mirjana Cupek, prof.

mr. Maja Dešpalj-Begović,

prof. dr. sc. Petar Kraljević,

mr. Zdravko Lučić,

prof. dr. sc. Ivan Malčić,

Miljenko Muršić, prof.

Josip Pavišić, dipl. ing.

prof. dr. sc. Ivo Pranjković,

prof. dr. sc. Pavao Rebić,

prof. dr. sc. Stjepan Rodek,

Ivan Rožić, prof.

Krunoslav Sabolić, dipl. novinar

Željko Stepanić, dipl. oec. i

Radovan Vuković, prof.

Za predsjednika bio je izabran Ivo Pranjković, za dopredsjednike Petar Kraljević i Ivan Rožić, a za glavnog tajnika Željko Stepanić, dok su u nadzorni odbor izabrani Miljenko Rojc, Vladimir Bebek i Josip Kovačević. Pogledajmo dio sjećanja prvog predsjednika Ive Pranjkovića koje je pročitao na svečanoj sjednici prilikom obilježavanja 21 godine od osnutka velikogoričkog ogranka Matice hrvatske:

„Za tajnika je izabran Željko Stepanić, koji je bio glavna pokretačka snaga svih naših brojnih aktivnosti i za moga predsjednikovanja, i kasnije za predsjednikovanja Petra Kraljevića, a i u vrijeme kad je predsjednik bio pokojni Martin Modrušan... Kasnije su bili formirani i odjeli Ogranaka, a posebno se živom aktivnošću odlikovao Ogranak za suvremeni život i ekologiju koji je s puno elana vodio Petar Kraljević. Osim tog odjela bili su aktivni Zavičajni odjel, Odjel za izdavačku djelatnost, Odjel za jezik itd. Dobili smo i sjedište Ogranaka u zgradi stare općine na Trgu kralja Tomislava.

Imali smo i svoje glasilo *Luč* koje je bilo vrlo popularno i aktualno ne samo među članovima Ogranaka nego i uopće u Velikoj Gorici i Turopolju. Organizirali smo također velik broj predavanja i raznovrsnih tribina, npr. o ekologiji, o dijaspori, o planetu Zemlja, o ratnim zbivanjima, o kulturnom identitetu Velike Gorice, o životu u multikulturnom društvu, o hrvatskome jeziku u nastavnim programima, o zagrebačkoj biskupiji, o Anti Starčeviću, o turopoljskoj svinji itd. Uključivali smo se i u aktualna društvena događanja na području Velike Gorice i Turopolja, npr. u vezi s nazivima ulica, u vezi s nasilnim uklanjanjem spomenika na Trgu Stjepana Radića ili čak u vezi s odvozom smeća u Velikoj Gorici. Razvili smo i živu izdavačku djelatnost, pa smo između ostalih objavili vrlo vrijednu knjigu *Plemeniti puti* Vojka Miklaušića i *Turopoljsku čitanku*. Organizirali smo također simpozij o jednom od najboljih kajkavskih pisaca uopće Turopoljcu Jurju Habdeliću, na kojem su sudjelovali najbolji poznavatelji njegova života i djela, npr. Josip Vončina, Zvonimir Bartolić, Marko Samardžija, pater Vladimir Horvat i drugi, a bili smo i inicijatori velikog kulturnog projekta u okviru kojega je 6. lipnja 1994. svečano izvedena *Missa lubilaris* i *Simfonija u f-molu* Franje pl. Lučića u velikogoričkoj crkvi Navještenja bl. Djevice Marije i u zagrebačkoj katedrali. Pojedini članovi Ogranaka, pa i članovi Upravnoga odbora bili su aktivni i u različitim političkim strankama (u početku su posebno brojni bili članovi HSLS-a i HKDS-a), ali od početka smo nastojali da politika, pogotovo dnevna politika bude što je moguće dalje od naših programa i od naših aktivnosti.“

Idemo naprijed

Do sada smo govorili o onome što je bilo. Iako je ona vrlo važna, riječ je ipak samo o prošlosti. Svjesni smo, naravno, toga da se vremena ne vraćaju te da se ne mogu ni vratiti, pogotovo kad se uzme u obzir da su to bile ratne godine koje su nas i inače puno čvršće držale na okupu nego što nas drže godine koje sada živimo.

A što ćemo s budućnosti? Danas, kada su drugačija vremena, ali također teška na svoj način, Matica hrvatska ima jednako veliku kulturnu zadaću, tim više što je ona jedna od rijetkih institucija koja uglavnom zbližava, a ne razdvaja ljude bez obzira na njihovo obrazovanje, uvjerenje i svjetona-

zor. Voljeli bismo da se bar dio naših aktivnosti iz tih devedesetih godina obnovi, a i da se pokrene još poneka aktivnost koja bi bila u skladu s današnjim vremenom.

Voljeli bismo također da Ogranak Matice hrvatske uključi u svoje redove što je moguće veći broj mladih ljudi. Naime, Velika Gorica ima veliki intelektualni potencijal koji se može iskoristiti za stvaranje novog senzibiliteta, za stvaranje pristojnog ozračja za suživot i za, ponovit ću rečenicu od prije 22 godine, promicanje novog kulturnog identiteta našeg grada i kraja. Velika Gorica to može, pogotovo sada kada je stasala nova generacija mladih i obrazovanih ljudi. Za

početak, u rukama imate prvi broj ponovno pokrenutog časopisa *Luč*.

Na kraju, koristim priliku da se, nakon punih petnaest godina što sam se povukao iz Matice i iz javnog života Velike Gorice, zahvalim svima onima koji su tijekom ratnih godina radili u Ogranku Matice hrvatske u Velikoj Gorici, ili ga na bilo koji način poma-

gali. Ujedno, uz dužno poštovanje prema ostalim preminulim članovima Ogranka, ovdje ću spomenuti dvoje vrlo aktivnih članova kojih više nema među nama. To su Martin Modrušan, treći po redu predsjednik Ogranka te Nela Majcen-Pračinec, višegodišnja administrativna tajnica.

SJEĆANJA NAŠIH ČLANOVA

NEOBJAVLJEN ZAPIS O JEDNOJ TRIBINI IZ 1994. GODINE

PAVAO REBIĆ

Za časopise i listove koji izlaze rijetko, odnosno u znatnim vremenskim razmacima (u koje možemo svrstati i Luč), često se postavlja problem i pitanje objavljivanja ili bilježenja događaja koji su u momentu izlaženja lista dobro zastarjeli. Jedan takav događaj zbio se 15. veljače 1994. godine. Bila je to tribina u povodu izlaženja, dakle svojevrsne promocije, lista Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost. Gosti tribine bili su gospoda Vlado Gotovac, predsjednik Matice hrvatske, i prof. dr. sc. Slobodna Prosperov Novak, glavni urednik toga polumjesečnika koji je potakla i pokrenula Matica hrvatska – najstarija hrvatska kulturna institucija.

Povod održavanja tribine, koju je organizirao Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici, kao i gosti predavači, zaslužuju da se događaj zabilježi pa makar i sa zakašnjenjem od 18 godina, što potvrđuje i popunjena dvorana tadašnje galerije Kordić gdje je tribina održana, pa i trosatna rasprava s vrlo zanimljivim izlaganjima, pitanjima i odgovorima. Raspravu je vodio dopredsjednik Ogranka prof. dr. sc. Ivo Pranjković.

Iako su gosti tribine bili dobro poznati većini starih članova Ogranka, a nadam se i većini današnjih čitatelja Luči, vrijedno je podsjetiti na „sudbinsku povezanost“ gospodina Gotovca s Velikom Goricom, Kako je to on sam napomenuo, prilikom svojeg prvog nastupa u funkciji predsjednika Matice, na Osnivačkoj skupštini Ogranka u Velikoj Gorici. Naime, samo dan prije naše skupštine održana je u Zagrebu Osnivačka skupština Matice na kojoj je gospodin Gotovac izabran za predsjednika središnjice. Njegov posljednji nastup bio je također u Velikoj Gorici početkom sedamdesetih godina pri pokušaju osnivanja ogranka, neposredno

prije progona članova i dužnosnika Matice te poznati prekid rada i gotovo svih aktivnosti Matice nakon *hrvatskog proljeća*.

Premda ovaj treći nastup g. Gotovca nije u tolikoj mjeri „sudbinski“ vezan za njegovu osobu kao prethodna dva, napomenuto je da bi se donekle sudbinski mogao nazvati trenutak Velike Gorice jer se upravo tih dana razbuktala rasprava o statusu Velike Gorice u Zagrebačkoj županiji, odnosno vraćanju lokalne samouprave. Ta tema nije mogla zaobići ni tribinu Matice, što je rezultiralo i pojedinim pitanjima i raspravom jer se problem odnosa centra i lokalne samouprave ne tiče samo Velike Gorice. Ti odnosi i problemi bili su evidentni i na drugim područjima, pa i posebno vezani za našu temu, relevantnom području kulture, odnosno lista „Vijenac“ kao tada gotovo jedinom ozbiljno časopisu za kulturu nakon gašenja „Telegrama“. Kako je na tribini istaknuo glavni urednik Novak, „Vijenac“ ima namjeru postati sljednik „Telegrama“ nakon kojeg zapravo i nismo imali istinski hrvatski časopis za kulturu. Ono što se u međuvremenu onda pojavilo bolje je bilo što prije zaboraviti (posebno ondašnje „Oko“) jer se permanentno srozavalo da bi se na kraju urušilo kao i sustav s kojim se sve više poistovjećivalo.

Pojava novina za književnost, umjetnost i znanost, posebno u novoj, tek stasaloj samostalnoj državi, previše je ozbiljan i važan događaj, a da bi ostao gotovo nezabilježen i tako malo komentiran u gotovo većini sredstava javnog priopćavanja, kao što se desilo upravo s „Vijencem“.

Može se reći da je neusporedivo više rasprava, napisa i komentara, posebno u tisku, bilo u vrijeme pripremanja lista sa, može se reći, negativnim konotacijama i prognozama za sudbinu, budućnost pa čak i realnost

izlaženja najavljenog lista. To „zloguko proštvo“ možda baš najbolje potvrđuje tajac koji je nastao nakon što je „Vijenac“ izašao. Budući da je naša tribina održana nakon izlaska trećeg broja, može se već sigurnije ocjenjivati ubujam, sadržaj, ambicije pa i dinamika izlaženja lista. Vjerojatno su iznenađeni i najveći optimisti glede planova pa i konkretnih aktivnosti Matice vezanih uz „Vijenac“, odnosno objavljenih u tom listu. Da samo spomenemo, prvi sastanak uredničkog odbora nove knjižnice pod radnim naslovom „Hrvatska književnost“ o čemu je detaljno pisano u drugom broju „Vijenca“. Čak ako bi se navedeni planovi samo djelomično ostvarili, taj sastanak opravdava atribut „povijesni“. Međutim, čitajući sastav odbora, ozbiljnost pristupa te poznajući kvalitetu rada i upornost pojedinih članova, ne bi trebalo sumnjati u konačni ishod projekta.

S nestrpljenjem očekujemo i Nacionalni program za koji su prikupljeni, obrađivani i sređivani prijedlozi najšireg auditorija, putem javno objavljenih anketa, što je prema informacijama dobivenim na tribini u završnoj fazi. U nadi da će i taj program biti ugodno iznenađenje i popuna zaista velike praznine u strateškim planovima i programima razvoja ne samo kulture. Već prvenstveno gospodarstva iz čijih efekata se alimentira svekolika nadgradnja. Iz rasprave o problemima osiguranja materijalne osnove tiskanja i izdavanja „Vijenca“, posebno problemu sponzorstva, također se moglo zaključiti o nepostojanju smišljene realne i neophodne strategije i politike razvoja i ne samo na području kulture. Čovjek se ne može oteti dojmu da je upravo u to vrijeme objavljena odluka vlade kojom se javnim poduzećima i poduzećima u društvenom vlasništvu zabranjuje sponzoriranje kulturnih i nekih drugih djelatnosti, od strane javnih poduzeća i poduzeća u društvenom vlasništvu, iniciran i primjerom „Vijenca“ i kampanje koja se vodi kako prema čelnicima tako i prema njezinim aktivnostima. Začuđuje međutim upornost kojom se brane takve očito pogrešne odluke i nastavlja takva politika. Možemo reći da

se loše piše politici koja stabilizaciju sustava gradi u restrikciji na području prosvjete, obrazovanja, kulture i znanosti. To najbolje potvrđuju štrajkovi u području znanosti, visokog i srednjeg obrazovanja s prijetnjom prema općem štrajku. Da situaciju na području kazališta i filma i ne spominjemo.

Na tribini je bilo raznih pitanja, komentara i odgovora iz prve ruke, posebno što se tiče stava matice na niz aktualnih rasprava u vezi odnosa vlasti prema institucijama, strankama i parlamentarnoj demokraciji. Kampanja prema čelnicima Matice, posebno prema predsjedniku, zbunjuje Hrvate i u dijaspori. Zaista je začuđujuće što se to dešava s Hrvatima. I dok je još razumljiva dilema prema visokim političkim dužnosnicima, koji su uz zatvorske kvalifikacije ipak i u prošlom režimu obnašali utjecajne funkcije, začuđuje sumnja u kulturne radnike čija sveukupna djelatnost, argumentirana nizom pisanih djela, javnih nastupa i kontinuiranom aktivnošću na liniji Hrvatske i za Hrvatsku. Zar samo zato što se usuđuju stavljati primjedbe na pogreške u unutarnjoj i vanjskoj politici vladajućih struktura o čemu, kako naši ljudi kažu, „već i vrapci na krovu pjevaju“.

Sva ta pitanja, komentari, sumnje i dileme zaista iniciraju i različita razmišljanja o statusu i sudbini Hrvata i Hrvatske koja neminovno vuku do dubokih korijena i daleku prošlost. Tako ponovno postavljeno pitanje koje se može čuti i pročitati u različitim varijantama, pa čak i konstatacija da su Hrvati dobri sluga ali loši gospodari. Pitanje je li to tako i zašto je to tako navodi i na razmišljanja o utjecaju trinaeststoljetne povijesti i životne filozofije Hrvata, građene na kršćanskim temeljima. Poznata je vjernost Hrvata tim temeljima, posebno katoličkom svjetonazoru i njegovim tradicijama. Dobro je poznato i pisano da je i Isus došao na svijet ne da vlada nego da služi. Također su dobro poznati stavovi i apeli naših biskupa i posebno kardinala Kuharića o aktualnim problemima, dilemama i smjernicama za ponašanje i opredjeljivanje u zaista teškim trenucima

sadašnje povijesti.

Ako su zaista karakteristike Hrvatske i Hrvata, pa i sve posljedice kroz povijest dosadašnjeg stanja u korijenima takve tra-

dicije, ako, dakle, idemo Isusovim putem do istine kroz život, možemo se s punim pravom nadati da poslije takve muke, Kalvarije i Križa mora doći Uskrsnuće.

Obrazloženje autora današnjim čitateljima časopisa *Luč* zašto gornji članak nije bio objavljen kad je bio napisan, tj. prije 18 godina:

U pokušaju odgovora na prethodno pitanje iznijet ću nekoliko epizoda iz onodobnog rada Matice koje će bolje ilustrirati ozračje i okolnosti djelovanja od suhoparnog odgovora na samo pitanje.

Period osnivanja Matice hrvatske u Velikoj Gorici karakterističan je po entuzijazmu, poletu i gotovo euforičnom iskazivanju energije i htijenja mnogih sudionika u stvaranju nečeg velikog i povijesno novog u stoljetnoj borbi Hrvata za slobodu, samostalnost i neovisnost. U tom smislu važno je istaknuti činjenicu da su se u vodstvu Matice hrvatske kroz desetljeća nalazili vrhunski znanstvenici, humanisti i intelektualci. Jedan od njih, bez sumnje, bio je Vlado Gotovac kojeg možemo smatrati svojevrsnom „katedralom duha, kulture i umjetnosti“, svojevrsnim „stožerom“ humanizma, poštenja i moralnosti. Upravo je njegovo ime na poseban način, kao svojevrsni „znak vremena“, vezano za Veliku Goricu. Njegov posljednji javni nastup, prije zabrane rada Matice hrvatske, bio je upravo u Velikoj Gorici 1971. godine, baš kao i prvi njegov nastup nakon što je izabran za predsjednika Matice hrvatske u prosincu 1990. godine. Te činjenice utjecale su na moje uključivanje u „projekt“ osnivanja podružnice Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Na poziv tadašnjeg inicijatora „podružnice u osnivanju“ Željka Stepanića rado sam se, kao domoljub, priključio tom projektu upozorivši ga na „formalno“ tada najvećeg intelektualca iz velikogoričke regije akademika Slavka Cvetnića. Odmah sam preuzeo zadatak da ga osobno informiram i

pozovem ga da nam se pridruži. On se tada zahvalio na pozivu opravdavši se velikom zauzetošću (upravo je intenzivno radio na izdavanju *Medicinsko-veterinarskog rječnika* s akademikom Padovanom), ali je „u zamjenu“ preporučio svog suradnika, profesora Petra Kraljevića, koji se odmah uključio u naš projekt i bio značajni sudionik – najprije kao potpredsjednik, a zatim kao predsjednik Ogranka.

Kao član Upravnog odbora Ogranka tijekom ratnih godina (predsjedniku Kraljeviću bio sam njegov zamjenik) imao sam mogućnosti bolje upoznati vodeće ljude u tom projektu. Sastav Upravnog odbora te rezultati rada u tom razdoblju najbolje potvrđuju visoki rejting koji je Matica hrvatska imala u Velikoj Gorici. Međutim, prevladavanjem politike nad ukupnim životom stanovništva, što se posebno osjećalo u vrijeme Domovinskog rata, prenijelo se na sva područja života i rada u čemu su – do današnjih dana – posebno „stradala“ područja znanosti, kulture i gospodarstva. Tako je vrlo brzo padao i „rejting“ Matice hrvatske jer u novoj državi „nije bilo potrebe“ za opozicijom, a to se odrazilo i na kadrovsku politiku, rad i njezin utjecaj na ukupni društveno – politički život. U tom je razdoblju „uspješno“ provedena tranzicija i preustroj gospodarstva, kao i cjelokupnog društva, što se itekako osjećalo i danas i rezultat su postojećeg stanja u Republici Hrvatskoj.

Pokušaj da se u radu Ogranka intenzivnije obuhvati, pored područja kulture, i druga područja kao što su znanost, obrazovanje i gospodarstvo nisu urodili plodom, što

je dovelo do znatne pasivizacije u svim segmentima rada i razvoja cjelokupnog društva. U tom sklopu atmosfere i stanja društva u kojem se trenutno nalazimo, sadržan je i

odgovor zašto članak napisan prije osamnaest godina nije ranije objavljen iako je jasno da je po svom sadržaju bio itekako aktualan onda kao što je to i danas.

MOJA SJEĆANJA NA RAD U OGRANKU MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI

PETAR KRALJEVIĆ

Bilo je to krajem 1990. godine. Na jednoj strani bilo je golemo oduševljenje naroda zbog demokratskih promjena i vlastite države, a s druge strane, tamni oblaci rata koji su se pomalo ali sigurno, ovaj put ne sa zapada, kako to za nevremena biva, već s istoka, približavali Hrvatskoj. Mnogima je bilo jasno da je rat neizbježan i da će svatko na svoj način, prema svojim mogućnostima, morati dati svoj obol obrani Domovine i izgradnji države. Ovom prigodom osvrnut ću na tadašnju moju aktivnost „u slobodno vrijeme“, dakle na rad u Ogranku Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Zašto baš u Matici hrvatskoj? Tome je bilo više razloga. Jedan razlog, iako najmanje važan, bile su uspomene iz vremena Hrvatskoga proljeća, uspomene iz mojih studentskih dana. Zato smo svi mi koji smo u drugoj polovici šezdesetih godina bili članovi Matice, dočekali obnovu rada Matice hrvatske vrlo emotivno. To je bilo svega dan prije osnutka našeg Ogranaka, dakle, također u prosincu 1990.

Drugi je razlog taj što sam smatrao, a i danas još više smatram, da svaki narod, pogotovo brojčano mali i ne suviše bogat, da bi opstao mora sačuvati svoj jezik i nacionalnu svijest, sačuvati svoju tradiciju i razvijati kulturu. A Matica hrvatska je ona koja upravo o tome brine.

Treći razlog je što, po mojem mišljenju, svako društvo koje ne poštuje sustav vrijednosti ili ga izokreće, osuđeno je, najblaže rečeno, na probleme. A svjedoci smo nažalost da živimo u društvu koji pokazuje znakove bolesti. Stoga sam smatrao i smatram da bi, uz druge institucije, i Matica hrvatska trebala svojim radom doprinijeti zdravlju nacije.

Dakle, imajući takva stajališta, nije mi se

bilo teško odazvati pozivu g. Željka Stepanića, koji je u Gorici pronašao ljude za koje je mislio da mogu dati ono što čini bit Matice hrvatske i doprinijeti dobru Velike Gorice i turopoljskome kraju kroz njezinu aktivnost. On ih je ne samo pronašao, već ih je i međusobno povezo. I što je najvažnije, kasnije se pokazalo da njegov odabir ljudi koji se mnogi do tada međusobno nisu poznavali, te, nakon osnutka Ogranaka, predloženi program rada, može funkcionirati i dati dobre rezultate.

Ima još nešto što je doprinijelo da se osobno angažiram kroz Maticu, radeći za dobro ovoga kraja. To je, žao mi je ako to zvučati demagoški, dakle, to je ljubav prema ovome kraju. Doista, ja sam Turopolje iskreno zavolio. Iako sam rođen na moru, i iako mi se, doslovno, galeb glasao nad kolijevkom, kao dijete težaka u čijem domu se zemlja cijnila i držala za hraniteljicu obitelji, nije mi bilo teško zavoljeti ovaj ravni, pitomi i plodni kraj. Pogotovo, nakon što sam, tada već četrnaest godina živeći u Velikoj Gorici, upoznao običaje i kulturu ovoga kraja.

No, kako bilo da bilo u velikogoričkoj Matici proveo sam gotovo pet lijepih i nezaboravnih godina. Prve dvije godine bio sam potpredsjednik, a druge dvije godine predsjednik Ogranaka. Mojim preuzimanjem dužnosti predsjednika Ogranak je funkcionirao kao i do tada, tj. i dalje se radilo timski, plan aktivnosti donosio se na predsjedništvu Ogranaka, a za njihovu realizaciju zaduživali su se članovi koji su to najbolje mogli provesti. Iako ovo nije prigoda da bi se nabrojalo što se sve u to vrijeme napravilo, držim da bi bio propust ne istaknuti pet, po mojem mišljenju, važnih događaja koje je Ogranak realizirao za vrijeme moga mandata.

Prvo, naš Ogranak dogovorio je i proveo u djelo suradnju s Narodnim sveučilištem i Galerijom Kordić. Zahvaljujući toj suradnji ostvarene su mnoge aktivnosti Ogranka, npr. održana su mnoga predavanja u povodu različitih događaja, okrugli stolovi, izložbe i drugo.

Drugo, Ogranak je u suradnji s Narodnim sveučilištem Velika Gorica bio izdavač osam novih knjiga Biblioteke „Albatros“. Urednik je bio Božidar Prosenjak.

Treće je *Turopoljska čitanka* koju je priredio prof. Pranjaković, a u kojoj su zastupljena, prije svega, vrijedna književna ostvarenja koja, po određenim kriterijima, pripadaju turopoljskoj književnosti. No u njoj ima i određen broj djela kojima je vrijednost uglavnom kulturno-povijesna. Čitankom je obuhvaćeno razdoblje od gotovo pola milenija, točnije od 488 godina. Čitanka je koncipirana tako da bude dostupna što je moguće širem krugu čitatelja, a namijenjena je svima onima koje iz bilo kojih razloga zanima turopoljska kulturna baština.

Četvrto je knjiga *Plemenit puti*, autora Vojka Miklaušića. Knjiga je nastajala tridesetih godina prošloga stoljeća. Učitelj Vojko Miklaušić ustrajno je i s velikom ljubavlju bilježio i skupljao izvornu kulturnu baštinu Turopolja. Ovo je djelo značajno ne samo za Lomničane i Turopoljce nego i za cijelu hrvatsku kulturnu javnost jer je zabilježio i od zaborava spasio izvornu turopoljsku i hrvatsku kulturnu baštinu. Treba još reći da su djelo za tisak priredili njegovi supruga gđa Blaženka Miklaušić, gđa Vida Lučić i g. Božidar Prosenjak.

I peto, u organizaciji Ogranka, izvedena je *Missa iubilare* i *Simfonija u f-molu* Franje pl. Lučića, najprije u velikogoričkoj crkvi Navještenja BDM, a zatim u zagrebačkoj katedrali. Djela su izveli simfonijski orkestar HRT-a pod ravnanjem akademika Pavla Deš-

palja i Mješoviti pjevački zbor „Emil Cosseto“.

I na kraju nekoliko dojmova koje sam ponio sa sobom, a odnose se na rad u Ogranku. Prvo, golemu većinu članova tadašnjeg vodstva Matice, doživljavao sam kao entuzijaste koji su svoje preuzete obveze izvršavali najvrijeme dobro i s puno ljubavi. Štoviše, svaki od nas radio je upravo ono za što je imao najviše smisla s obzirom na obrazovanje i položaj u društvu. Drugo, iako se radilo većinom o visokoobrazovanim ljudima (kojima taština, nažalost nije strana), različitih zanimanja i različitih svjetonazora, među nama vladao je sklad koji se temeljio na poštivanju i uvažavanju. I, treće, ali ne najmanje važno, odnos „domaćih“ ljudi, dakle starosjedilaca i nas pridošlica, a jer smo imali isti i jedini cilj, rad za dobro Velike Gorice i Turopolja, bio je izuzetan, što se, nažalost, ne može reći da je tako u drugim područjima djelovanja, ne samo u Velikoj Gorici nego i u drugim mjestima, gdje se ljudi nerijetko dijele na „domaće“ i „dotevence“ i na „vaše i naše“.

No, moram reći i ovo: naša aktivnost, uz najbolju volju, ne bi bila plodna da nije bilo novaca. A bilo ga je. I to zahvaljujući s jedne strane poletu i dobroj volji pojedinaca da pomognu Matici, i s druge strane angažmanu i sposobnosti našeg tajnika gospodina Stepanića da taj novac prikupi. I još nešto, bez lažne skromnosti, držim da je prvi predsjednik Matice prof. Pranjaković, kao priznati jezikoslovac, bio kao stvoren za predsjednika Matice, i da su upravo njegove ideje i angažman najviše doprinijeli određivanju smjernica rada Matice. Naravno, da spominjanjem njihov dvojice ni na koji način ne umanjujem rad, ideje i ugled ostalih članova Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici koji su doprinijeli njenom radu i uspjehu.

SJEĆANJA NAŠIH ČLANOVA
**SJEĆANJE NA JEDNO
 IZNIMNO ZAJEDNIŠTVO**

MAJA DEŠPALJ-BEGOVIĆ

Mnogo je vremena proteklo od prosinca 1990. godine kada je održana Osnivačka skupština Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Međutim, to je razdoblje ostalo itekako važno iskustvo mojeg života tijekom kojeg sam ulazila u najrazličitija zajedništva. Naviru sjećanja na trenutke ulaska u članstvo Ogranka, na neku nevinost početaka, kada ništa nismo posjedovali osim snažnog unutarnjeg poziva da budemo korisni u sredini u kojoj smo živjeli. Bio je to početak začudnog zajedništva kojeg se prisjećam bez imalo sjene i koje je i danas pohranjeno u meni kao bogatstvo.

Bio je to susret s osobama koje su dijelile ista htijenja, oduševljenje za istu ideju, a u zajedničkom djelovanju bilo je očito posvećeno odsustvo koristoljublja. Željeli smo učiniti nešto dobro, poticajno za čovjeka, osvijestiti mogućnosti koje kao ljudi imamo a koje uvijek služe na dobrobit drugoga.

Spiritus movens cijelog projekta bio je i ostao gospodin Željko Stepanić. Kao i danas, i tada je posjedovao zaraznu energiju koja je prelazila na sve nas. Neumorno je radio na organizaciji i okupljanju ljudi.

Živo se sjećam pojedinih članova Ogranka s kojima sam češće dolazila u doticaj. Neka mi bude dopušteno prisjetiti se njihovih imena bez akademskih titula, jer ih ponajprije pamtim po snažnom dojmu koji su kao osobe ostavili na mene. Bili su to Ivo Pranjković, Petar Kraljević, Božidar Prosenjak, Rajko Bundalo, Nela Pračinec, kao i toliki drugi zaslužni članovi.

Premda je svaki od njih na svojem području stekao velik ugled u društvu, zadivljujuća je bila njihova jednostavnost i spontanost kojom su sretali druge. Osjećalo se to i na našim sastancima – bez napora smo se dogovarali, važan je bio jedini cilj: obogatiti život u Velikoj Gorici, ojačati ljubav prema svemu dosegnutom u domovini, učiti kako da još više cijenimo ta dostignuća.

Nažalost, zbog preseljenja u Zagreb, relativno kratko bila sam članica Ogranka. Bilo je to uistinu zgusnuto vrijeme, vrijeme Domovinskoga rata, i upravo tada shvatila sam koliku snagu posjeduje čovjek kada u najtragičnijim okolnostima ne posustaje već vjeruje u Život. I upravo Matica hrvatska bila je i jest ono svjetlo koje je tolike potaklo da otkriju svoje dostojanstvo čovjeka i da ih potiče da i dalje ustraju na putu...

IN MEMORIAM

MARTIN MODRUŠAN rođen 1935. u selu Modrušani pokraj Žminja. Pohađao je klasičnu gimnaziju u Pazinu i u Zagrebu. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je romansku grupu jezika: francuski, talijanski i latinski. Najprije je radio u osnovnoj školi u Žminju, zatim u Kanfanaru, a polovicom šezdesetih godina 20. stoljeća zaposlio se u Arhivu Hrvatske (danas Hrvatski državni arhiv). Tijekom sedamdesetih upisuje i završava magisterij iz informatike – arhivistike. Godine 1985. postavljen je za voditelja Središnjeg laboratorija za mikrografiju i reprografiju Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu. Te godine postaje višim arhivskim savjetnikom, a deset godine poslije i članom Međunarodnog instituta arhivskih znanosti. Bio je članom i Komisije za mikrografiju i reprografiju saveznih arhiva Jugoslavije, a jedno vrijeme i njezinim predsjednikom. U više navrata odlazi na studijsku praksu i međunarodne kongrese u inozemstvo. Napisao je preko stotinu stručnih članaka iz arhivistike koji su objavljeni u domaćim i stranim stručnim arhivskim časopisima. Početkom Domovinskoga rata posebno se aktivirao na spašavanju arhivske građe s ugroženih područja naše domovine. Za te mu je zasluge dodijeljeno odlikovanje Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića. U rad Ogranka Matice Hrvatske Velika Gorica aktivno se uključio od samog početka, a 1995. godine izabran je za predsjednika Ogranka. Od 1991. godine bio je arhivar Plemenite općine Turopolje. Godine 2000. odlazi u mirovinu gdje se u slobodno vrijeme bavio proučavanjem povijesti Turopolja i starih matičnih knjiga, sve do nenadane smrti 2007. godine.

NELA MAJCEN-PRAČINEC rođena je 1950. godine u Lipiku. Gimnaziju je pohađala u Pakracu i Zagrebu, gdje upisuje pravni fakultet. Radila je godinama na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu kao samostalni referent za znanstveni i istraživački rad, a poslije na Agronomskom fakultetu. U Ogranku Matice hrvatske Velika Gorica bila je u tri mandata vrlo aktivna administrativna tajnica, gdje je sudjelovala u organizaciji mnogih Matičinih događanja. Također je organizirala i vrlo uspješno vodila, s puno ljubavi i nježnosti, akademije za prognanike u Velikoj Gorici, Hrvatskoj Kostajnici, Lipiku, Vukovaru i drugim gradovima. Dugi niz godina pisala je intimnu poeziju u kojoj je posebno duboku krvavu brazdu ostavio Domovinski rat. Svoje stihove recitirala je u raznim prigodama, i to na svoj poseban i osebujuć način. Njezina obitelj je u Lipiku prošla prognaničku Golgotu koja je ostala zapisana u zbirka pjesama „Sunčana noć“ i „Dubina mirisa“. U mnogim njezinim stihovima osjeća se ljubav u suzama okupanim riječima opjevanih stradalnika rata. Nakon duge i teške bolesti umrla je 2011. godine.

KRONOLOGIJA AKTIVNOSTI OGRANKA MATICE HRVATSKE U VELIKOJ GORICI (OD OŽUJKA 2008. DO PROSINCA 2011.)

STJEPAN RENDULIĆ

2008.

18. ožujka

Osnovan Inicijativni odbor za obnovu *Ogranka u Velikoj Gorici*.

Sastav Inicijativnog odbora:

- Biserka Dijanežević, ravnateljica Gimnazije Velika Gorica,
- Katja Matković Mikulčić, ravnateljica Gradske knjižnice u Velikoj Gorici,
- Mirjana Pontoni, tajnik Gradskog vijeća Grada Velike Gorice,
- Stjepan Rendulić, statističar-analitičar u Gradskom zavodu za prostorno uređenje Grada Zagreba,
- Vesna Župetić, savjetnica u Upravnom odjelu za društvene djelatnosti Grada Velike Gorice.

26. svibnja

Skupština Ogranka

Izabrani dužnosnici Ogranka:

- za predsjednika: Stjepan Rendulić
- za potpredsjednika: Bernardina Petrović
- za tajnika: Đurđica Silvija Ščrbak

Izabrani članovi Predsjedništva: Biserka Dijanežević, Marija Ivanović, Mirjana Pontoni i Vesna Župetić.

Izabrani članovi Nadzornog odbora: Milan Malek, Miljenko Rojc i Neven Topolnjak.

15. srpnja

Registracija Ogranka u Uredu državne uprave u Zagrebačkoj županiji.

18. srpnja

Razvrstavanje Ogranka kao poslovnoga subjekta u Državnom zavodu za statistiku.

2009.

10. veljače

Predstavljanje *Hrvatskog pravopisa* Matice hrvatske

Autori: Lada Badurina, Ivan Marković i Krešimir Mićanović

Predstavljajući: *Lada Badurina, Krešimir Mićanović, Ivo Pranjković, Bernardina Petrović*

24. veljače

Predstavljanje *Hrvatskog školskog pravopisa*

Autori: *Stjepan Babić, Sanda Ham i Milan Moguš*

Predstavljajući: *Sanda Ham*

12. ožujka

Predstavljanje *Pravopisa hrvatskoga jezika*

Autori: *Vladimir Anić i Josip Silić*

Predstavljajući: *Josip Silić*

22. ožujka

Organiziranje orguljaškog koncerta u crkvi Navještenja Blažene Djevice Marije u Velikoj Gorici povodom obilježavanja 120. obljetnice rođenja Franje Lučića

15. listopada – Početak 1. sezone JESEN 2009. Matičina četvrtka u Muzeju (1.nastup)

Predstavljanje *Turopoljskih pjesnika*

Gošća: *Đurđa Parać, turopoljska pjesnikinja, članica Matice*

Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*

Glazbena pratnja: *dio zbora FA Turopolje*

22. listopada

Predstavljanje *Hrvatskog jezika – Slavonske staroštokavštine*

Gost: *Martin Jakšić, sakupljač slavonskoga leksičkog blaga*

Voditeljica: *Bernardina Petrović*

29. listopada

Predstavljanje *Turopoljskih pjesnika*

Gošća: *Željka Cvetković, turopoljska pjesnikinja*

Voditeljica: *Đurđa Parać*

Glazbena pratnja: *dio zbora FA Turopolje*

5. studenoga

Predavanje o *Kulturnoj baštini – Župa sv. I. Krstitelja u Novom Čiču*

Gošća: *Jasmina Nestić, Filozofski fakultet – Odsjek za povijest umjetnosti*

Voditeljica: *Vesna Župetić*

Glazbena pratnja: *dio KUD-a Novo Čiče*

12. studenoga

Predavanje o *Državnoj maturi*

Gošća: *Višnja Francetić, savjetnica u NCVVO*

Voditeljica: *Biserka Dijanežević*

19. studenoga

Predstavljanje *pjesnika, člana Matice*

Gost: *Frano Vlatković, pjesnik iz Orebića, član DHK*

Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*

Glazbena pratnja: *Ansamb „Zlatne godine“*

26. studenoga – Završetak 1. sezone JESEN 2009. Matičina četvrtka u Muzeju

Završni Četvrtak sezone

Gosti: *članovi Matice, građani, mediji*

Glazbena pratnja: *Ansamb „Zlatne godine“*

13. studenoga

Konstituirajuća sjednica Nadzornog odbora

Za predsjednika Nadzornoga odbora izabran Neven Topolnjak.

prosinao 2009. – siječanj 2010.

1. MATIČIN KNJIŽEVNI NATJEČAJ Zima 2009.

- zadani književni oblik: pjesma ili kratki prozni zapis na kajkavskome jeziku ili na hrvatskome standardnom jeziku,
- Prosudbeno povjerenstvo: Bernardina Petrović, predsjednica, Božidar Prosenjak i Gordana Vlašić, članovi,
- najbolji rad na kajkavskom jeziku:
Domaća reč, prozni zapis Slavice Sarkotić, Vukojevac Donji (Lekenik),
- najbolji rad na hrvatskom standardnom jeziku:
Istina, pjesma Nikole Šimića Tonina, Velika Gorica.

2010.

4. veljače – Početak 2. sezone PROLJEĆE 2010. Matičina četvrtka u Muzeju (8.nastup)

Dodjela nagrada i predstavljanje nagrađenih na

1. MATIČINU KNJIŽEVNOM NATJEČAJU Zima 2009,

Gosti: *Sudionici natječaja*

Voditelj: *Neven Topolnjak*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

11. veljače

Predavanje o Fašniku i fašničkim običajima

Gošće: *Višnja Huzjak, etnolog i Milada Mesarić, direktorica Turističke zajednice V. Gorica*

Voditeljica: *Josipa Matijašić*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

18. veljače

Predavanje o Zaštiti okoliša

Gost: *Marko Ružić, stručni savjetnik za zaštitu okoliša*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

25. veljače

Predstavljanje Knjižnog bogatstva Metropolitanske knjižnice

Gost: *Vlado Magić, voditelj Metropolitane*

Voditeljica: *Marija Ivanović*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

4. ožujka

Predstavljanje VG institucija, 50 godina Muzeja Turopolja

Gošća: *Margareta Biškupić, ravnateljica Muzeja*

Voditeljica: *Vesna Župetić*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

11. ožujka

Predstavljanje knjige *Vitezovi hrvatskoga jezika u Bačkoj*
Gošća: *Sanja Vulić, autorica knjige*
Voditeljica: *Bernardina Petrović*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

18. ožujka

Predavanje o *Kulturnoj baštini – kapela svete Barbare u Velikoj Mlaci*
Gošća: *Sanja Cvetnić, Filozofski fakultet – Odsjek za povijest umjetnosti*
Glazbena pratnja: *Crkveni zbor „Schola cantorum sveta Barbara“*

25. ožujka

Predavanje o *Uskrsu i uskrsnim običajima*
Gošća: *Višnja Huzjak, etnolog*
Voditeljica: *Josipa Matijašić*

8. travnja

Predstavljanje *pjesnika*
Gost: *Ivan Mlačić, pjesnik iz Trogira*
Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

15. travnja

Predavanje o *Andriji Štamparu u Turopolju i časopisu „Sustavi“*
Gost: *Josip Stepanić i Anna Vrca, urednica časopisa „Sustavi“*
Voditeljica: *Biserka Dijanežević*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

22. travnja

Predavanje o *Jurjevu i jurjevskim običajima*
Gošća: *Josipa Matijašić, etnolog*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

29. travnja

Predstavljanje *VG institucija, Ansambli „Zlatne godine“*
Gost: *Ansambli „Zlatne godine“*

6. svibnja

Predstavljanje *pjesnika – Posavski kajkavski pjesnici*
Gost: *Ivan Sinovčić, pjesnik iz Siska*
Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

13. svibnja

Predstavljanje *Turopoljskih pjesnika*
Gošća: *Slavica Sarkotić, turopoljska pjesnikinja, članica Matice*
Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

20. svibnja

Predavanje o kontroli zračnog prometa
Gost: *Siniša Belošević, Hrv. kontrola zračne plovidbe*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

27. svibnja – Završetak 2. sezone PROLJEĆE 2010. Matičina četvrtka u Muzeju

Završni Četvrtak sezone,
Gosti: *članovi Matice, građani, mediji*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

1. lipnja

Skupština Ogranka,
Izvještajna skupština

7. listopada – Početak 3. sezone JESEN 2010. Matičina četvrtka u Muzeju (24.nastup)

Predavanje o *Operi – pjevnom, instrumentalnom i dramskom dragulju*
Gošća: *Snježana Špehar, predavač, metodičar i autor udžbenika*
Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*

21. listopada

Predstavljanje *aforizama*
Gošća: *Zorica Krznar-Blagec, aforističarka*
Voditeljica: *Đurđa Parać*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

28. listopada

Predstavljanje *Turopoljskih velikana*
Gost: *Dragutin Trumbetaš, pjesnik, pisac, crtač, slikar, grafičar,*
Voditeljica: *Đurđa Parać*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

4. studenoga

Predstavljanje *VG institucija, 30 godina Područne knjižnice u Galženici*
Gošća: *Marija Ivanović, voditeljica Područne knjižnice*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

11. studenoga

Predstavljanje *Turopoljskih velikana*
Gost: *Božidar Prosenjak, pjesnik i pisac*
Voditeljica: *Đurđica Ščrbak*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Danica“*

18. studenoga

Predavanje o *Vremenu*
Gošća: *Kornelija Špoler-Čanić, Državni hidrometeorološki zavod*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

25. studenoga – *Završetak 3. sezone JESEN 2010. Matičina četvrtka u Muzeju*
Završni Četvrtak sezone,
Gosti: *članovi Matice, građani, mediji*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

listopad – prosinac 2010.

2. MATIČIN KNJIŽEVNI NATJEČAJ 2010.

– zadani književni oblik: pjesma ili kratki prozni zapis na kajkavskom jeziku ili na hrvatskom standardnom jeziku,

– Prosudbeno povjerenstvo: Bernardina Petrović, predsjednica, Božidar Prosenjak i Đurđa Parać, članovi,

– najbolji rad na kajkavskome jeziku:

Vrieme je škrinja puna KAJ-smaragdov, pjesma Željke Cvetković, Mala Mlaka,

– najbolji rad na hrvatskome standardnom jeziku:

Željčina želja, prozni zapis Slavice Sarkotić, Vukojevac Donji (Lekenik).

2011.

3. veljače – *Početak 4. sezone PROLJEĆE 2011. Matičina četvrtka u Muzeju (31.nastup)*

Dodjela nagrada i predstavljanje nagrađenih na

2. MATIČINU KNJIŽEVNOM NATJEČAJU 2010,

Gosti: *Sudionici natječaja*

Voditelji: *Stjepan Rendulić i Prosudbeno povjerenstvo*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

10. veljače

Predstavljanje VG institucija, Ansambli „Zlatne godine“

Gost: *Ansambli „Zlatne godine“ – aktivnost u 2010.godini*

17. veljače

Predavanje o obnovi kulturne baštine, Etno kuća u Ščitarjevu

Gost: *Ivica Leder, arhitekt i projektant*

Glazbena pratnja: *Zbor Ogranka Seljačke sloge iz Buševca*

24. veljače

Predstavljanje aforizama i anegdota

Gost: *Janko Bučar, aforističar*

Voditeljica: *Đurđa Parać*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

3. ožujka

Predavanje Suradnja u zajednici – dobit za djecu i mlade

Gošća: *Valentina Kranželić, Edukacijsko–rehabilitacijski fakultet*

Voditeljica: *Arijana Mataga Tintor*

10. ožujka

Predstavljanje Hrvatskih pjesnika

Gošća: *Đurđica Asić Klobučar, pjesnikinja Gorskog kotara*

Voditeljica: *Đurđa Parać*

Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

17. ožujka

Predavanje o obnovi kulturne baštine, *Kapela sv. Ivana Krstitelja u Buševcu*
 Gost: *Ivica Leder, arhitekt i projektant*

24. ožujka

Predstavljanje *Hrvatskih institucija, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“*
 Gost: *Ivan Nađ, Zmaj Brezanski od Hrvata*
 Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

31. ožujka

Predstavljanje *Hrvatskih velikana*
 Gost: *Oto Reisinger, karikaturist*
 Voditelj: *Janko Bučar*
 Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

7. travnja

Predavanje o obnovi kulturne baštine, *Zgrada Veleučilišta u V.Gorici*
 Gost: *Ivica Leder, arhitekt i projektant*
 Glazbena pratnja: *Svirački sastav „Plemenitaši“*

14. travnja

Predavanje o *Hrvatskom jeziku*
 Gošća: *Nives Opačić, hrvatska jezikoslovka*
 Voditeljica: *Bernardina Petrović*
 Glazbena pratnja: *Svirački sastav „Plemenitaši“*

28. travnja

Predstavljanje *VG institucija, Etno udruga Kurilovec*
 Gost: *Etno udruga Kurilovec*

7. svibnja

Predstavljanje *VG institucija, Hrvatsko pjevačko društvo „Kučani“*
 Gost: *Hrvatsko pjevačko društvo „Kučani“*

12. svibnja

Predavanje o *Hrvatskom jeziku, Hrvatska glagoljička baščina*
 Gosti: *Darko Žubrinić i Stjepan Bahert, Društvo prijatelja glagoljice*

19. svibnja

Predavanje o obnovi kulturne baštine, *Čardaci*
 Gost: *Ivica Leder, arhitekt i projektant*

26. svibnja – Završetak 4. sezone PROLJEĆE 2011. Matičina četvrtka u Muzeju

Završni Četvrtak sezone,
 Gosti: *članovi Matice, građani, mediji*

6. listopada – Početak 5. sezone JESEN 2011. Matičina četvrtka u Muzeju (47.nastup)

Predstavljanje *Hrvatskih književnika*
Gost: *Ante Matić, književnik, polemičar, kritičar, Zagreb*
Voditelj: *Janko Bučar*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

10. listopada

Otvorenje (radno) *Matičine čitaonice* u Velikoj Mlaci
– začetak *Matičina kulturna centra* u Velikoj Mlaci
– ukupno oko 1.000 knjiga i časopisa (vlastitih ili na posudbi)
– angažirano 5 volontera s radnim vremenom od 9 do 12 od ponedjeljka do petka.

13. listopada

Predstavljanje *VG institucija, Kulturno umjetničko društvo Velika Mlaka*
Gost: *Kulturno umjetničko društvo Velika Mlaka*

20. listopada

Predstavljanje *Kajkavskih pjesnika*
Gošća: *Branka Jagić, kajkavska pjesnikinja, članica Matice*
Voditeljica: *Đurđa Parać*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

27. listopada

Predstavljanje *Hrvatskih institucija, Hrvatski institut za povijest, Zagreb*
Gošća: *Jasna Turkalj, ravnateljica i Gordan Ravančić, pomoćnik ravnateljice*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

3. studenoga

Predstavljanje *Hrvatskih institucija, Časopis KAJ, Zagreb*
Gosti: *Božica Pažur, glavna urednica, Joža Skok, urednik, Marija Roščić, članica Uredništva*

10. studenoga

Predstavljanje *Hrvatskih pjesnika,*
Gost: *Romano Božac, znanstvenik i pjesnik, gost Udruge SPARK*
Voditeljica: *Mirjana Marković*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

17. studenoga

Predstavljanje *Hrvatskih institucija, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb*
Gošća: *Dunja Brozović Rončević, ravnateljica*
Glazbena pratnja: *Ansambli „Zlatne godine“*

24. studenoga – Završetak 5. sezone JESEN 2011. Matičina četvrtka u Muzeju

Završni Četvrtak sezone,

Gosti: članovi Matice, građani, mediji

9. prosinca

Svečana sjednica prigodom obilježavanja osnutka Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici

Obilježeno osnivanje Ogranka 9. prosinca 1990. godine

listopad – prosinac 2011.

3. MATIČIN KNJIŽEVNI NATJEČAJ 2011.

- zadani književni oblik: – kratka priča – pisana kajkavskim jezikom ili hrvatskim standardnim jezikom,
- Provedbeno povjerenstvo: Gordana Vlašić, Stjepan Rendulić,
- Prosudbeno povjerenstvo: Bernardina Petrović, predsjednica, Božidar Prosenjak i Đurđa Parać, članovi,
- najbolji rad na kajkavskom jeziku:
    Črne furtak, priča Slavice Grgurić Pajnić, Delnice,
- najbolji rad na hrvatskom standardnom jeziku:
    Izgubljene žene, priča Ljiljane Meštrić, Novi Marof.

Mr. sc. ZLATKO BASTAŠIĆ

Rođen je 1942. godine na Žumberku. Školovanje i medicinski fakultet završio u Zagrebu. Specijalizirao neurologiju i psihijatriju. Radio je na Klinici za psihološku medicinu gdje se bavi psihoterapijom, a u koju uvodi scenske lutke. Klinička iskustva opisao je u magistarskom radu koji mu je poslužio kao potka za knjigu „Lutka ima i srce i pamet“ (1988.). Privatnu praksu otvara 1990., a knjigu „Pubertet i adolescencija“ objavljuje 1995. godine. U obje su knjige, kao ilustracije, njegove kolaž karikature (likovne metafore). Karikaturom i pisanjem humoreski počeo se baviti još za vrijeme studija. Objavljivao je u brojnim tiskovinama, a sa *Zagrebačkom grupom karikaturista* izlagao je na brojnim izložbama.

ŽELJKA CVETKOVIĆ, prof.

Rođena je 1965. u Zagrebu. Profesor je hrvatskoga jezika i književnosti. Svoje poetske i prozne tekstove objavljivala je u raznim časopisima i zbornicima te je sudjelovala na nekoliko recitala. Tekstovi su joj izvođeni na više radijskih postaja. Dugogodišnja je suradnica časopisa *Kaj* u kojem objavljuje poeziju i kratku prozu. Nekoliko njezinih pjesama je i uglazbljeno. Objavila je zbirke pjesama *Oblečena u šlarinu duše* (2003.) i *Životna feniksoljublja* (2012.). Dobitnica je 1. nagrade za najbolju kajkavsku pjesmu na *Susretima riječi* u Bedekovčini 1995. godine za pjesmu *Papernati puntari*, te na *Recitalu suvremene kajkavske lirike Dragutin Domjanić* (2005.) za pjesmu *Doan z hiljadu lic*. Živi i piše u Maloj Mlaci.

RATKO CVETNIĆ

Rođen u Zagrebu 1957. Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio u izdavačkom poduzeću Vjesnik, a od devedesetih radi kao stručni tajnik u Zagrebačkom sportskom savezu. U sportu djeluje i kao publicist, urednik i prevoditelj stručne literature. Objavio i dva prozna naslova – „Kratki izlet – zapisi iz Domovinskog rata“ (1997) i „Polusan“ (2009), oba nagrađena nagradom „Gjalski“. „Kratki izlet“ preveden je na slovenski, njemački i poljski. Živi u Zagrebu i Mraclinu.

ZLATA CUNDEKOVIĆ

Rođena je 1950. u Donjoj Lomnici. Prisutna je 35 godina u kulturnim zbivanjima Velike Gorice i Zagreba. Inicirala je i podržavala brojne kulturološke i institucionalne programe, promovirala je kulturnu baštinu te dramsko, likovno i glazbeno stvaralaštvo. Predsjednica je *Folklornog ansambla Turopolje*. Radila je kao tajnica SIZ-a kulture Velike Gorice, zatim kao ravnateljica Međunarodnog centra za usluge u kulturi, a sad radi u ZKM-u. Od 1972. objavljuje pjesme u tiskovinama te na radiju i televiziji. Imala je nekoliko skupnih i samostalnih izložbi slika i fotografija. Objavila je zbirke pjesama: *Sjećanja crvene jabuke* (1980), *Nezačepljeno uho* (1985), *Uskrisi ime* (1996), *Nova tkanja* (2003) te dvije likovno poetske mape *Zapisi iz Turopolja* (1986) te *Modrine* (2009).

Dr. sc. MARICA ČUNČIĆ

Rođena je u Velikoj Gorici 1951. Diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radila je na *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Bila je dobitnica Fulbrightove stipendije. Predavala je na sveučilištima u SAD-u i Kanadi pa je stekla i kanadsko državljanstvo. U Staroslavenskom institutu vodi projekt glagoljske paleografije, glavna je i odgovorna urednica znanstvenoga časopisa *Slovo* i ravnateljica je Instituta. Piše, uređuje i recenzira znanstvene i stručne članke i knjige iz područja filologije i katoličke duhovnosti.

Akademik STJEPAN DAMJANOVIĆ

Akademik Stjepan Damjanović (Strizivojna, 1946) redovni je profesor na Katedri za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Znanstveni su mu napori najviše usmjereni na istraživanje jezika srednjovjekovnih hrvatskih glagoljičnih tekstova (knjige: *Slovo iskona*, *Jezik hrvatskih glagoljaša...*). Za potrebe sveučilišne nastave napisao je udžbenik *Staroslavenski jezik* i *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik* (u suautorstvu). S Josipom Bratulićem napisao je trosveščanu monografiju *Hrvatska pisana kultura od VIII. do XXI. stoljeća*, a urednik je i jedan od autora knjige *Povijest hrvatskoga jezika. Srednji vijek*. Predavao je na mnogim inozemnim i domaćim sveučilištima te na brojnim znanstvenim skupovima. Potpredsjednik je Matice hrvatske.

Mr. art. MAJA DEŠPALJ-BEGOVIĆ

Rođena je u obitelji profesionalnih glazbenika. Diplomirala je i magistrirala na Muzičkoj akademiji u Zagrebu u klasi prof. Ivana Pinkave, gdje je od 1987. godine profesorica. Usavršavala se kod znamenitog virtuozu i pedagoga Berla Senofskog u SAD-u. Sudjeluje na eminentnim domaćim i međunarodnim festivalima. Snima nosače zvuka za domaće i inozemne radijske i televizijske postaje. Njezini studenti laureati su međunarodnih violinističkih natjecanja. Voditeljica je majstorskih kurseva za violinu *Strings only!*. Članica je žirija međunarodnih violinističkih natjecanja. Dobitnica je mnogih nagrada, a 2008. godine odlikovana je *Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića*.

Prof. dr. sc. BORNA FUERST-BJELIŠ

Redovita profesorica Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dobitnica Nagrade za znanost Federic Grisogono (2012). Prodekanica za međunarodnu suradnju (2008–10), voditeljica Doktorskog studija geografije, te voditeljica znanstvenog projekta Promjene okoliša i kulturni pejzaž kao razvojni resurs (od 2007). Glavna urednica časopisa *Geografski horizont* (2005–10), te članica uredničkih odbora znanstvenih časopisa *Hrvatski geografski glasnik* i *GeoAdria*. Predaje na preddiplomskim i diplomskim studijima Geografije i Znanosti o okolišu na Sveučilištu u Zagrebu, te na doktorskim studijima Geografije na Sveučilištima u Zagrebu i Zadru. Držala predavanja u Europi, SAD i Kanadi. Članica većeg broja hrvatskih i međunarodnih znanstvenih asocijacija.

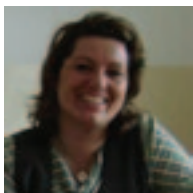
SLAVICA GRGURIĆ PAJNIĆ

Živi i radi u Delnicama u Gorskom kotaru. Piše prvenstveno na idiomu Brod Moravica. Autorica je dijalektalne humoreske koja je uspješno scen-ski izvođena u Primorsko-goranskoj županiji. Dječju književnost obuhva-tila je kroz za dvije ekološko edukativne dijalektalne slikovnice. Haiku poezija donijela joj je međunarodna priznanja. Sudionik je mnogih knji-ževnih natječaja, gdje su joj radovi i objavljavani. Osnivač je udruge za kulturu "Goranski koraci" te predsjednica udruge trenera i sportskih dje-latnika Delnica.

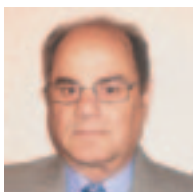
RADIVOJE JOVIČIĆ, akad. kipar

Akademski kipar, restaurator skulptura od kamena i dugogodišnji istra-živač u oblasti zaštite ruralne kulturne baštine, a od 2001. godine s na-glaskom na graditeljstvo Turopolja, gdje je ostavio vidan trag u zaštiti i brendiranju turopoljskog čardaka i Kaštela Lukavec-grad. Rodom je iz Bosanske posavine, a školovanje prošao u Zagrebu, gdje se vratio nakon više studijsko-poslovnih boravaka po svijetu. U Vukomeričkim goricama ustanovljuje *Etno selo Kravaščica* donoseći ugrožene objekte od drveta (uglavnom drvene kuće) te s njima stvara novu jezgru koja današnjim naraštajima pokazuje kako je izgledalo domaće selo u pojedinim povi-jesnim periodima.

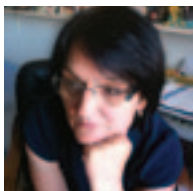
ANASTAZIJA KOMLJENOVIĆ, prof.

Rođena je 1975. u Zagrebu. Profesorica je hrvatskoga jezika i kompa-rativne književnosti. Autorica je *Antologije suvremenog velikogoričkog pjesništva* (Zagreb, 2010). Objavljuje članke i intervjuje iz područja knji-ževnosti i kulture i stalna je suradnica u časopisu *Kolo*. Doktorandica je na poslijediplomskom sveučilišnom doktorskom studiju književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Prof. dr. sc. PETAR KRALJEVIĆ

Umirovljeni je redoviti profesor u trajnom zvanju. Rođen je u Splitu 1946. godine. Nakon mature u splitskoj Klasičnoj gimnaziji upisao je Veterinar-ski fakultet Sveučilišta u Zagrebu na kojem je diplomirao, magistrirao i doktorirao. Bio je gostujući profesor na sveučilištu Cornell University (SAD) te prorektor Sveučilišta u Zagrebu. Dobitnik i odličja Danice hrvat-ske s likom Ruđera Boškovića. Potpredsjednik Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici bio je od 1990. do 1992. godine, a predsjednik od 1992. do 1994. godine.

LJILJANA MEŠTRIĆ

Rođena je 1955. godine u Sarajevu. Živi i radi u Novom Marofu. Kratke priče piše i objavljuje unazad deset godina. Životni joj san je objaviti vla-titu zbirku priča.

BOŽIDAR PAVIŠIĆ

Rođen 1957. godine i živi u Turopolju. U rad povijesne Zemljišne zajednice Plemenite općine turopoljske uključio se aktivno 1998. godine kad je izabran na dužnost fiškuša (tajnika) POT-a. To mu je omogućilo da dobro upozna povijest Turopolja. Nekoliko godina sudjeluje s Turopoljskim banderijem na brojnim manifestacijama u Republici Hrvatskoj. Da bi sačuvao od zaborava njegovo djelovanje u proteklih dvadesetak godina i podsjetio na njegovu povijesnu ulogu, prihvatio se pisanja monografije o toj povijesnoj postrojbi hrvatske vojske – Turopoljskom banderiju.

Prof. dr. sc. BERNARDINA PETROVIĆ

Izvanredna profesorica na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Objavila je dvije knjige, šezdesetak znanstvenih radova u znanstvenim časopisima i zbornicima radova sa znanstvenih skupova te sudjelovala izlaganjima na pedesetak međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova. Aktivno je sudjelovala u organizaciji nekoliko znanstvenih skupova. Održala je četrdesetak predavanja na stručnim skupovima i seminarima, ljetnim školama i znanstvenopopularnim tribinama. Potpredsjednicom je Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Prof. dr. sc. IVO PRANJKOVIĆ

Rođen je 17. kolovoza 1947. godine u Kotor Varošu (BiH). Završio je studij kroatistike i komparatistike. Od 1974. zaposlen je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, od 1996. u zvanju redovitoga profesora na Katedri za hrvatski standardni jezik. Trenutno obnaša i dužnost predstojnika te katedre. Objavio je dosada 16 autorskih knjiga te više stotina radova s područja gramatike (osobito sintakse), stilistike, normativistike i povijesti hrvatskoga jezika odnosno jezikoslovlja. Između ostalih objavio je i knjigu *Turopoljska čitanka* (1994).

Prof. dr. sc. PAVAO REBIĆ

Rođen je 1935. godine u Kurilovcu. Diplomirao je na Fakultetu strojarstva i brodogradnje (FSB) u Zagrebu 1960. godine, gdje je magistrirao i doktorirao. Za docenta je izabran 1970., za izvanrednog profesora 1979., a za redovnog profesora 1985. godine. Na FSB-u zaposlen je do 2000., a na Sveučilištu u Karlovcu do 2005. godine. Držao je nastavu tehnologije i organizacije proizvodnje na diplomskim i magistarskim studijima sveučilišta u Zagrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci. U suradnji s gospodarstvom radio je na razvoju, unapređenju i organizaciji niza tvornica i društvenopolitičkih zajednica. Nenadana smrt* zatekla ga je na funkciji dekana na privatnoj Visokoj politehničkoj školi u Zagrebu.

*Pavao Rebić umro je 11. lipnja 2012. godine u Zagrebu.

STJEPAN RENDULIĆ

Rođen je 1948. g. u Velikoj Mlaci gdje i sada živi. Gimnaziju i Višu statističku školu završio je u Zagrebu. Radio je u državnim i ustanovama Grada Zagreba i Grada Velike Gorice. Sada je u mirovini. Djelovao je u velikogoričkom političkom životu od 1990. do 2004. Sada je predsjednik Ogranaka Maticе hrvatske u Velikoj Gorici (od 2008.) kroz koji potiče kulturni život na području Grada Velike Gorice organizirajući redovite, tematski raznolike programe pod nazivom *Matičin četvrtak* u Muzeju Turo-polja. Pokrenuo je i *Matičin književni natječaj* za kraće literarne oblike na kajkavskom i na hrvatskom standardnom jeziku. U rodnoj Velikoj Mlaci otvorio je *Matičinu čitaonicu* u sklopu *Matičina kulturnog centra*.

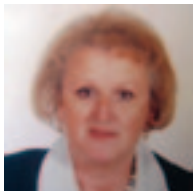
IVAN ROŽIĆ, prof.

Ivan Rožić rodio se 1942. godine u Buševcu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je germanistiku i anglistiku. Radio je kraće vrijeme kao nastavnik engleskog jezika, zatim kao prevoditelj u Službi mirovinskog osiguranja u Zagrebu, a od 1992. pa sve do umirovljenja 2007. godine bio je u hrvatskoj diplomaciji. Značajniji su mu radovi *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik socijalnopravnih pojmova* (1987.), dvije brošure o mirovinskom i invalidskom osiguranju u Austriji i Njemačkoj (1989.), prijevod njemačkog *Zakona o mirovinskoj reformi* (1992.), opsežna rasprava pod naslovom *Dvojno državljanstvo* u časopisu *Hrvatska javna uprava* (1999.) i monografija *Ogranak Seljačke sloge Buševac* (2010.). Autor je i nekoliko dramskih djela.

ROMANA ROŽIĆ, dipl. redateljica

Rođena je 1963. godine u Velikoj Gorici. Diplomirala je na odsjeku filmske i TV režije na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Od studentskih dana surađuje s Hrvatskom radiotelevizijom na kojoj kao redateljica i scenaristica ostvaruje brojne TV-emisije i dokumentarne filmove, npr. "Parlaonica" (nagrada „Forum 21“), "Savka – Ruža hrvatska" (prikazan na festivalu Dani hrvatskog filma), "Povratak" (međunarodna razmjena: *European Broadcasting Union* – HRT). Članica je DHFR-a (Društvo hrvatskih filmskih redatelja). Posebno je zainteresirana za teme svog rodnog Turo-polja o kojem snima etnološke filmove ("Selidba čardaka" i "Poculica"). Radi i u kazalištu te režira za *Pučko kazalište Buševac*.

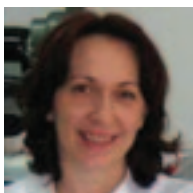
SLAVICA SARKOTIĆ

Rođena je 1951. u Vukojevcu Donjem u Turopolju, gdje i danas živi. Završila je Višu školu za inženjere medicinsko-laboratorijske dijagnostike. Zaposlena je na Odjelu za patologiju i citologiju u općoj bolnici u Sisku. Objavljene su joj zbirke pjesama: *Krošnja srebrne lipe* (2004), *Srce na carini* (2006) i *Spomenek Turopola* (2008), jedna haiku zbirka *Tajanstvo žira* (2010) i jedna zbirka za djecu *U svakom cvijetu spava vila* (2009). Autorica je triju zbirki kratkih priča: *Prsten s plavim kamenom* (2003), *Iza paravana* (2007) i *Ljiljani u vazi od kiše* (2008). Dobitnica je dviju Areninih nagrada za kratku priču, Albatrosove nagrade za zbirku *Ljiljani u vazi od kiše*, nagrade Ogranka Matice hrvatske Velike Gorice za kratku priču na kajkavskom narječju *Domaća reč* (2009) i Nagrade grada Siska za svoj književni rad (2010).

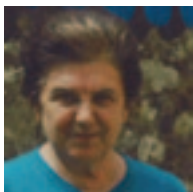
Dr. sc. ŽELJKO ŠTEPANIĆ

Rođen je 1955. godine u Zagrebu. Završio je poslijediplomski sveučilišni studij u Zadru stekavši akademski stupanj doktora znanosti. Jedan je od osnivača Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici 1990. godine. Kao tajnik Ogranka vrlo aktivno je sudjelovao u njezinom radu do polovice devedesetih godina. Bio je jedan od pokretača časopisa *Luč*, sudjelovao je u pripremama više Matičinih knjiga i monografija, zatim u organizaciji većeg broja izložaba, predavanja i tribina te simpozija, kao i dva zahtjevna koncerta najpoznatijih djela Franje pl. Lučića u velikogoričkoj crkvi i u zagrebačkoj katedrali.

Dr. sc. SANJA STIPIČEVIĆ

Rođena je 1974. godine u Zagrebu. Osnovnu školu pohađala je u Velikoj Gorici, a XI. gimnaziju u Zagrebu. Na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu stekla je diplomu inženjera kemije (1998.), a u području analitičke kemije stekla je status magistra (2003.) te doktora prirodnih znanosti (2009.). Zaposlena je u Institutu za medicinska istraživanja i medicinu rada u Zagrebu. Znanstveni joj je interes usmjeren istraživanju porijekla, raspodjele i ponašanja pesticida u okolišu te razradi selektivnih analitičkih metoda za određivanje njihovih tragova.

Dr. sc. AGNEZA SZABO

Rođena je u Rezovcu, gimnaziju polazila u Osijeku, Filozofski fakultet u Zagrebu na kojem stječe doktorat znanosti iz hrvatske povijesti 19. st. Vanjska suradnica na projektu za povijest humanističkih znanosti u HAZ-u u Zagrebu i honorarni prof. povijesti na Visokoj školi B. A. Krčelić u Zaprešiću. Objavila je više od 800 znanstvenih i stručnih radova, od toga 10 monografija, više od 150 izvornih znanstvenih radova u domaćim i stranim časopisima. Dopredsjednica je Društva za povijest Zagrebačke nadbiskupje i urednica emisije "Velikani hrvatske povijesti" na Radio Mariji. Suraduje i u drugim medijima. Dobitnica je Akademijine nagrade J. J. Strossmayer, nagrade Visoke škole B. A. Krčelić za postignute rezultate u nastavi.

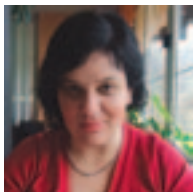
NIKOLA ŠIMIĆ TONIN

Rođen je 1962. godine (Crkvice – Zenica, BiH). Pjesnik, pripovjedač, putopisac, romanopisac, dramski pisac, pisac za djecu i esejist, književni, kazališni i likovni kritičar. Objavio je više zbirki pjesama, ode i poeme, priče te likovnu monografiju i slikovnicu. Radovi su mu zastupljeni u više zajedničkih knjiga i zbornika. Uglazbljeno mu je desetak pjesama za djecu i klape. Suradnikom je mnogih listova i znanstvenih časopisa. Član je više književno-kulturnih društava i udruga. Dobitnik je nekoliko nagrada za poeziju te nagrade Grada Knina za književni doprinos. Živi i stvara u selu Plavno – Knin i primorskome mjestu Drage – Pakoštane.

Dr. sc. IVAN VNUČEC

Rođen je 1979. u Zagrebu. Osnovnu školu završio je u Vukovini, a gimnaziju u Zagrebu. Godine 1997. upisao je studij Stočarstvo na Agronomskom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao 2003. godine. Od 2004. godine zaposlen je u suradničkom zvanju asistenta na matičnom fakultetu. Područje njegova znanstvenog i stručnog interesa jest uzgoj i korištenje ovaca i koza, zaštita autohtonih pasmina i proizvodnja ovčjeg mesa i mlijeka. Doktorski rad obranio je 2011. godine, kad je i izabran u zvanje višeg asistenta. Kao autor / koautor objavio je 40-ak znanstvenih i stručnih radova te sudjelovao na više znanstvenih skupova.

DARIJA ŽILIĆ, prof.

Rođena je 1972. u Zagrebu. Diplomirala je povijest i komparativnu književnost. Književna je kritičarka, teoretičarka, moderatorica, prevoditeljica, aktivistica, pjesnikinja i pjevačica jazz standarda. Članica Hrvatskog društva pisaca. Bibliografija: zbirka pjesama "Grudi i jagode" (AGM, 2005.), zbirka ogleđa o suvremenom pjesništvu "Pisati mlijekom" (Altagama, 2008.), zbirka eseja o suvremenoj prozi "Muza izvan geta" (Biakova, 2010.), knjiga poezije "Pleši, Modesty, pleši" (Algoritam, 2010.), knjiga intervjua "Paralelni vrtovi" (Shura publikacije, 2010.), knjiga kritika "Tropizmi" (2011.), knjiga ogleđa o književnosti i filmu "Nomadi i hibridi" (2011.). Dobitnica je književne nagrade „Kiklop“ (2011.) za pjesničku zbirku "Pleši, Modesty, pleši" i nagrade „Julije Benešić“ (2011.) za knjigu eseja "Muza izvan geta".

**Grafika
MARKULIN**

Offset tisak, knjigovežnica, dorada, grafička priprema

**KOZAČINSKI
d.o.o.**

www.kozacinski.com

GALEKOVIĆ
Kvaliteta u tradiciji

MB FRIGO

EUROHERC

ZLATARNA KRIŽEK
UTEMELJENA 1985

Grafika Markulin d.o.o.

Auto Gašparić d.o.o., Auto-kuća Štarkelj d.o.o.,

B. B. M. d.o.o., Drvo-Galeković d.o.o., Euroherc Podružnica Velika Gorica

Gorica Staklo d.o.o., Kordin d.o.o., Kova d.o.o., Kozačinski d.o.o.

Lapor d.o.o., Matra d.o.o., MB Frigo d.o.o., Memy,

Plemenita općina turopoljska, RE-BO, proizvodnja filtera i brtvila,

Robić d.o.o., Zlatarna Križek

---

mh
maticahrvatska

ISSN 1334-627X

9 771334 627010

